Mike Davis

Gecekondu Gezegeni

metis

Mike Davis

Gecekondu Gezegeni

1946 doğumlu Amerikalı yazar, kent kuramcısı, tarihçi ve aktivist. Yüksek öğrenim görürken bir yandan da kasaplık ve kamyon şöförlüğü gibi işlerde çalışan Davis, Demokratik Toplum Yanlısı Öğrenciler derneğine üye olarak başladığı aktivizmini hayatı boyunca sürdürmüştür. 1960'larda kısa bir süre Reed College'da öğrenim görmüş olmasına rağmen asıl akademik kariyeri 1970'lerin başlarında lisans ve lisanüstü öğrenim gördüğü California Üniversitesi'nde başlamıştır. Halen aynı üniversitenin Tarih bölümünde ders vermektedir. Kendisini enternasyonalist bir sosyalist ve "Marksist-çevreci" olarak tanımlayan Davis ünlü *New Left Review* dergisinin editör ve yazarlarından biridir. Ayrıca Amerika'daki *The Nation* ve Britanya'daki *New Statesman* dergilerinde güncel siyasi sorunlarla ilgili yazmaktadır.

Amerikan işçi sınıfının tarihi hakkında *Prisoners of the American Dream: Politics and Economy in the History of the U.S. Working Class* (1986, 1999, Amerikan Rüyasının Tutsakları: Amerikan İşçi Sınıfının Tarihinde Siyaset ve Ekonomi) adlı bir kitabı olan Davis, daha çok (başta doğup büyüdüğü Güney Kaliforniya'dakiler olmak üzere) kentlerde hüküm süren iktidar ve sınıf ilişkilerine dair araştırmalarıyla tanınmıştır: *Beyond Blade Runner: Urban Control, The Ecology of Fear* (1992, Blade Runner Filminin Ötesinde: Kentin Denetimi, Korkunun Ekolojisi), *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles* (1990, 2006, Kuvars Şehri: Los Angeles'ta Gelecek Kazısı) *Ecology of Fear: Los Angeles and the Imagination of Disaster* (2000, Korkunun Ekolojisi: Los Angeles ve Felaket Tahayyülü), *Magical Urbanism: Latinos Reinvent the US City* (2000, Büyülü Şehircilik: Latinolar Amerikan Kentini Yeniden İcat Ediyor), *Dead Cities, and Other Tales* (2003, Ölü Kentler ve Diğer Masallar) ve yayımlandığından beri hararetle tartışılan *Gecekondu Gezegeni* (2006) kentler hakkındaki kitaplarının başlıcalarıdır.

Türkçede daha önce *Kuş Gribi: Kapımızdaki Canavar* (Agora, 2007) adlı kitabı yayımlanan Mike Davis'in *Islands Mysterious: Where Science Rediscovers Wonder* (Esrarlı Adalar: Bilimin Hayreti Yeniden Keşfettiği Yer) adlı bir roman üçlemesi de vardır.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com

Gecekondu Gezegeni
Mike Davis

Özgün Adı: Planet of Slums
Verso, Londra, 2006

© Mike Davis, 2006
© Metis Yayınları, 2006
© Türkçe Çeviri: Gürol Koca, 2006

İlk Basım: Ağustos 2007

Yayıma Hazırlayanlar: Ebru Kılıç, Tuncay Birkan
Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003

ISBN-13: 978-975-342-621-3

Mike Davis
Gecekondu Gezegeni

Çeviren:
Gürol Koca

metis

Canımın içi Roisin'e

İçindekiler

Teşekkür 13

1 **Şehrin En Kritik Dönemi** 15
Megakentler ve Desakota'lar 16
Dickens'a Dönüş 26

2 **Gecekondu Mahallelerinin Yaygınlığı** 35
Dünya Genelinde Gecekondu Mahallelerinin Toplam Nüfusu 38
Bir Gecekondu Tipolojisi 42

3 **Devletin İhaneti** 70
Köylüleri Dışarıda Tutmak 71
Tufan 76
Tutulmayan Sözler, Çalınan Hayaller 83

4 **Kendi İşini Kendi Kendine Görme Yanılsaması** 93
Yoksulların Dostları 94
Yumuşak Emperyalizm 99
Yoksulluğun Kârları 107
Kent Sınırının Sonu mu? 116

5 **Haussmann Tropik Bölgede** 122
"İnsani Engelleri" Kaldırmak 125
Güzel Kent 132
Gecekondu Bölgelerinin Kriminalleştirilmesi 136
Dış Dünyalar 143

6 **Gecekondu Ekolojisi** 150
Doğal Olmayan Afetler 151
Kentsel Biçim Patolojileri 159
Çevre Rezervlerine Tecavüz 160
Bok İçinde Yaşamak 168
Bebek Katilleri 174
İki Kat Yük 178

7 **Yapısal Uyum Programları: Üçüncü Dünyanın Posasını Çıkarmak** 184
Kent Yoksulluğunun Büyük Patlaması 185
Ütopya Dönemi mi? 197
Bunlar Başarı Hikâyeleri mi? 203

8 **İhtiyaç Fazlası İnsanlık mı?** 209
Kayıtdışılık Mitleri 213
Sömürü Müzesi 221
Kinşasa'nın Küçük Cadıları 227

Sonsöz:
Vietnam Sokağı'nın Aşağısı 237

Dizin 239

Gecekondu, yarı gecekondu ve süper gecekondu...
şehirlerin evrimi bu şekilde gerçekleşti.

PATRICK GEDDES

Aktaran: Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent*,
çeviren: G. Koca, T. Tosun,
İstanbul: Ayrıntı, 2007.

Teşekkür

Ben üniversitenin kütüphanesindeyken, Forrest Hylton And Dağları'nda bir barikatın arkasındaydı. Onun bu metinle ilgili cömert ve keskin yorumları, genel olarak da Latin Amerika'daki kentleşmeyle ilgili ilk elden sahip olduğu bilgiler çok makbule geçti. İkimiz küresel kapitalizme karşı gecekondu tabanlı direnişin tarihini ve geleceğini bu kitabın devamı niteliğinde inceleyeceğimiz, yeni bir kitap üzerinde çalışıyoruz şu aralar. Forrest'in Kolombiya ve Bolivya hakkında basım aşamasında olan kitapları kararlı ve ileriyi gören akademik araştırmacılığın muhteşem örnekleri.

Tarık Ali ile Susan Watkins, "Gecekondu Gezegeni" başlıklı yazımı (*New Left Review* 26 Mart/Nisan 2004) kitaba dönüştürme konusunda beni teşvik ettikleri için özel bir teşekkürü hak ediyor. Perry Anderson, her zaman olduğu gibi, dostluğunu ve o son derece değerli tavsiyelerini esirgemedi benden. UC Berkeley'in Planlama Bölümü'nden Ananya Roy, NLR'deki makalem hakkında tartışmak üzere beni ofisine davet etti. Misafirperverliği ve teşvik edici yorumları için kendisine teşekkür ediyorum. Verso'da ilk editörüm muhteşem insan, Jane Hindle'dı; daha sonra Giles O'Bryen ve Tom Penn'le çalışma bahtiyarlığına eriştim. İkisiyle de yüz yüze karşılaşmadıysam da Jan Breman (*The Labouring Poor in India*, Oxford 2003) ve Jeremy Seabrook'a (*In the Cities of the South*, Verso 1996) ne kadar hayran olduğum o muhteşem kitaplarından sık sık alıntı yapmamdan belli oluyordur herhalde.

Oğlum Jack'i yenilerde çıkan bir "bilim-macera" üçlemesinin kahramanı yapmıştım, şimdi de bir kitabı ithaf etme sırası ablası Roisin'de. Roisin her gün yüzlerce farklı şekilde gurur duymamı sağlayacak şeyler yapıyor. (Merak etmeyin küçümenlerim Cassandra Moctezuma ve James Connolly, az kaldı, size de sıra gelecek.)

1

Şehrin En Kritik Dönemi

> Kent çağında yaşıyoruz. Kent bizim için her şey demektir – o bizi tüketiyor, biz de bu yüzden onu yüceltiyoruz.
>
> Onookome Okome[1]

Bir-iki yıl sonra bir gün, Lagos'un kenar mahallelerinden Ajegunle'de bir kadın doğum yapacak, genç bir adam Batı Java'daki köyünü Cakarta'nın parlak ışıkları için terk edecek veya bir çiftçi yoksul ailesini bırakıp Lima'nın sayısız *pueblos jovene*'lerinden birine gidecek. Tam ne olacağı önemli değil, zaten hiç dikkat çekmeden olup bitecek. Gelgelelim bu olay insanlık tarihinde Neolitik dönemlerle, Sanayi devrimleriyle kıyaslanacak bir çığır açacak. Yeryüzünde kentlerin nüfusu tarihte ilk kez kırsal nüfusu geçecek. Aslına bakarsanız Üçüncü Dünya'da yapılan nüfus sayımlarının güvenilmezliği göz önünde bulundurulursa, bütün bir çağı etkileyecek bu dönüşüm çoktan gerçekleşmiş de olabilir.

Yeryüzü, Roma Kulübü'nün 1972'de yayımladığı *Limits to Growth* (Büyümenin Sınırları) adlı o Malthusçu raporda tahmin edildiğinden çok daha hızlı bir şekilde kentleşmiştir. 1950'de dünya genelinde, nüfusu bir milyondan fazla 86 kent vardı; bugün 400 kent var, 2015'te ise bu sayı en az 550 olacak.[2] 1950'den beri kentler kü-

1. Onookome Okome, "Writing the Anxious City: Images of Lagos in Nigerian Home Video Films", Okwui Enwezor vd. (haz.) *Under Siege: Four African Cities –Freetown Johannesburg, Kinshasa, Lagos* içinde, Ostfildern-Ruit 2002, s. 316.

2. BM Ekonomik ve Toplumsal Meseleler Departmanı, Nüfus Bölümü, *World Urbanization Prospects*, 2001 yılı Gözden Geçirilmiş Rapor, New York 2002.

resel nüfus patlamasından yaklaşık üçte ikilik bir pay almıştır, aralarına her hafta katılan bir milyon bebek ve göçmen sayesinde nüfusları bugün de artmaya devam ediyor.[3] Dünya çapında kentli iş gücü nüfusu 1980'den beri iki kattan fazla artmıştır, bugünkü kent nüfusu (3.2 milyar) ise John F. Kennedy'nin işbaşına geldiği tarihteki dünya nüfusundan daha fazladır.[4] Bu arada dünya genelinde kırsal nüfus azami rakamlara ulaşmıştır ve 2020'den sonra azalmaya başlayacaktır. Bunun sonucunda, 2050'de yaklaşık 10 milyara çıkması beklenen dünya nüfusundaki bu artışa neredeyse bütünüyle kentler katkıda bulunacaktır.[5]

Megakentler ve *Desakota*'lar

Dünya nüfusundaki bu son artışın yüzde 95'i, gelişmekte olan ülkelerin kentsel bölgelerinde gerçekleşecektir; bu bölgelerde toplam nüfusun bir kuşak sonra katlanarak 4 milyara ulaşması beklenmektedir.[6] Gerçekten de, Çin, Hindistan ve Brezilya'nın toplam kent nüfusu hemen hemen Avrupa ve Kuzey Amerika'nın toplam kent nüfusuna eşittir. Üçüncü Dünya'nın kentleşmesi, çap ve hız bakımından Viktorya dönemi Avrupası'nın kentleşmesini epey geride bırakır. 1910'da Londra'nın nüfusu 1800'deki nüfusundan yedi kat fazlaydı, ama Dakka, Kinşasa ve Lagos'un her birinin bugünkü

3. Nüfus Bilgi Programı, İletişim Programları Merkezi, John Hopkins Bloomburg Halk Sağlığı Okulu, *Meeting the Urban Challenge*, Nüfus Raporları, c. 30, no. 4, Baltimore 2002 (Güz), s. 1.

4. Denis Rondinelli ve John Kassarda, "Job Creation Needs in Third World Cities", John D. Kassarda ve Allan M. Parnell (haz.), *Third World Cities: Problems, Policies and Prospects* içinde, Newbury Park 1993, s. 101.

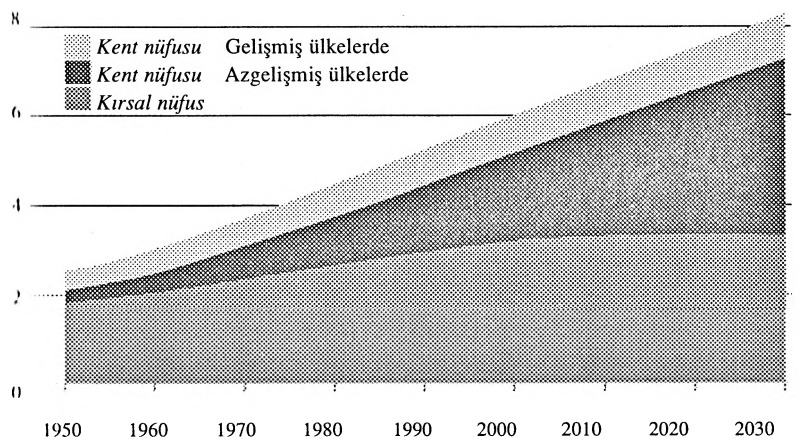
5. Wolfgang Lutz, Warren Sanderson ve Sergei Sherbov, "Doubling of World Population Unlikely", *Nature* 387 (19 Haziran 1997), s. 803-04. Gelgelelim Afrika'da aşağı Sahra nüfusu üçe, Hindistan nüfusu da ikiye katlanacaktır.

6. Küresel kentleşmenin hızla artacağına hiç şüphe yoksa da, yer darlığı ve izdiham sorunlarıyla karşılaştıklarında belli kentlerin büyüme oranları hızla durabilir. Böyle "tersine kutuplaşma" durumuyla ilgili en bilinen örnek, birçok kişinin 1990'lı yıllarda nüfusunun 25 milyona ulaşacağını öngördüğü Mexico City'dir (şimdiki nüfusu 19 ile 22 milyon arasındadır). Bkz. Yue-man Yeung, "Geography in an Age of Mega-Cities", *International Social Sciences Journal* 151 (1997), s. 93.

7. *Financial Times*, 27 Temmuz 2004; David Drakakis-Smith, *Third World Cities*, 2. Baskı, Londra 2000.

nüfusları 1950'deki nüfuslarından *kırk kat* daha fazladır. "Tarihte hiç görülmemiş bir hızla kentleşmekte olan" Çin 1980'lerde nüfusuna bütün Avrupa'nın (Rusya dahil) on dokuzuncu yüzyıl boyunca kattığından daha fazla kentli nüfus katmıştır![7]

Tablo 1. Dünya Genelinde Nüfus Artışı

Kaynak: Birleşmiş Milletler, *World Urbanization Prospects: The 2001 Revision* (2002): Tablo A.3 ve A.4.

Bunların içinde elbette en meşhur olay, nüfusu 8 milyona varan yeni megakentlerin, hatta nüfusu 20 milyondan fazla (Fransız Devrimi sırasında tüm dünyada kentli nüfusun bu sayıda olduğu tahmin edilmektedir) hiperkentlerin ortaya çıkmasıdır. Birleşmiş Milletler Nüfus Bölümü'ne göre, 2000'de bu eşiği tartışmasız olarak geçen tek kent Tokyo metropolüdür (gerçi, Mexico City, New York ve Seul-İnjon başka listeler oluştururlar).[8] *Far Eastern Economic Review*'da 2025' te tek başına Asya'da bu büyüklükte bir nüfusa sahip 10-11 bitişik şehir (*conurbation*) bulunacağı tahmin edil-

8. BM-HABITAT Kent Göstergeleri Veritabanı (2002).

Tablo 2.[9] Üçüncü Dünya Megakentleri
(Nüfus milyon olarak gösterilmiştir)

	1950	*2004*
Mexico City	2,9	22,1
Seul-İnjon	1,0	21,9
(New York	*12,3*	*21,9)*
São Paulo	2,4	19,9
Mumbai (Bombay)	2,9	19,1
Delhi	1,4	18,6
Cakarta	1,5	16,0
Dakka	0,4	15,9
Kalküta	4,4	15,1
Kahire	2,4	15,1
Manila	1,5	14,3
Karaçi	1,0	13,5
Lagos	0,3	13,4
Şanghay	5,3	13,2
Buenos Aires	4,6	12,6
Rio de Janeiro	3,0	11,9
Tahran	1,0	11,5
İstanbul	1,1	11,1
Beijing	3,9	10,8
Krung Thep (Bangkok)	1,4	9,1
Gauteng (Witwatersrand)	1,2	9,0
Kinşasa/Brazzaville	0,2	8,9
Lima	0,6	8,2
Bogota	0,7	8,0

mektedir; bu kentler arasında Cakarta (24,9 milyon), Dakka (25 milyon) ve Karaçi (26,5 milyon) de yer almaktadır. Kentleşme karşıtı Maocu politikalar nedeniyle büyümesine onyıllardır engel olunan Şanghay, haliç şeklindeki o koca metro bölgesi içinde 27 milyon kadar bir nüfusa sahip olabilir. Bu arada Mumbai'nin (Bombay) 33 milyonluk bir nüfusa ulaşacağı tahmin edilmektedir, gerçi

9. BM-HABITAT Kent Göstergeleri Veritabanı (2002); Thomas Brinkhoff, "The Principal Agglomerations of the World", www.citypopulation.de/World.html (Mayıs 2004).

yoksulluğun böyle devasa boyutlarda yoğunlaşmasının biyolojik veya ekolojik açıdan sürdürülebilir olup olmadığı bilinmiyor.[10]

Gelişmekte olan dünyada nüfus patlaması yaşayan kentler aynı zamanda olağanüstü kent ağları, koridorları ve hiyerarşileri örmeye başlamıştır. Coğrafyacılar daha şimdiden Amerika kıtasındaki bir canavardan, Rio/São Paulo Genişletilmiş Metropol Bölgesi (RSPER) adıyla bilinen ve Brezilya'nın en büyük iki metropolü arasındaki 500 kilometrelik ulaşım ekseninde yer alan orta büyüklükteki kentler ile Campinas'ın hükmü altındaki önemli sanayi bölgesinin dahil olduğu bir bölgeden söz ediyorlar; bugün 37 milyon olan nüfusuyla henüz embriyon dönemini yaşayan bu megalopol şimdiden Tokyo-Yokohama'dan daha büyüktür.[11] Keza, dev Mexico City amipi Toluca'yı tükettikten sonra şimdi de yalancı ayaklarını etrafa uzatmaya başladı; Cuernavaca, Puebla, Cuautla, Pachuca ve Queretaro dahil Meksika'nın orta bölümünün büyük bir kısmını kendine dahil edip yirmi birinci yüzyılın ortalarında 50 milyon gibi bir nüfusa (ülke genelinin yüzde 40'ını oluşturacak bir nüfusa) sahip tek bir megalopole dönüşecek sonunda.[12]

Çok daha şaşırtıcı bir başka gelişme de, Batı Afrika'da Gine Körfezi boyunca merkezi Lagos (bir tahmine göre 2015'te kent nüfusu 23 milyona ulaşacaktır) olan dev bir bitişik kent bölgesinin hızla oluşmaya başlamasıdır. Bir OECD araştırmasına göre, nüfusu 100.000'den fazla olan 300 kentten oluşan bu ağ 2020'de "bir milyondan fazla nüfusa sahip beş kent... [ve] Benin ile Accra arasında doğudan batıya uzanan 600 kilometrelik kara şeridi üzerinde yaşayan toplam 60 milyondan fazla insanla, ABD'nin doğu sahilinin nüfusuna denk bir nüfusa sahip olacak"tır.[13] İşin üzücü tarafı, bu kentler ağı muhtemelen kent yoksulluğunun dünyadaki en büyük tek ayak izi de olacaktır aynı zamanda.

10. *Far Eastern Economic Review*, Asya 1998 Yıllığı, s. 63.

11. Hamilton Tolosa, "The Rio/São Paulo Extended Metropolitan Region: A Quest for Global Integration", *The Annals of Regional Science* 37:2 (Eylül 2003), s. 480, 485.

12. Gustavo Garza, "Global Economy, Metropolitan Dynamics and Urban Policies in Mexico", *Cities* 16:3 (1999), s. 154.

13. Jean-Marie Cour ve Serge Snrech (haz.), *Preparing for the Future: A Vision of West Africa in the Year 2020*, Paris 1998, s. 94.

Tablo 3.[14] Gine Körfezi'nde Kentleşme

Kentler	*1960*	*1990*	*2020*
Nüfusu 100.000'den fazla olanlar	17	90	300
Nüfusu 5000'den fazla olanlar	600	3500	6000

Gelgelelim en büyük ölçekli kent-sonrası yapılar Doğu Asya'da ortaya çıkmaktadır. İnci Nehri (Hong Kong-Guangzhou)[15] ve Yangze Nehri (Şanghay) deltaları ile Beijing-Tianjin koridoru Tokyo-Osaka, aşağı Ren veya New York-Philadelphia ile mukayese edilecek kentsel-endüstriyel megapoller haline gelme yolunda hızla ilerliyor. Hatta gelişmekte olan ülkeler içinde benzersiz bir yere sahip olan Çin, Tokyo-Yokohama ve ABD'nin doğu sahil şeridini model alan son derece büyük bölgesel ölçekli bir kentsel gelişmenin hummalı hazırlığı içindedir. 1983'te yaratılan Şanghay Ekonomik Bölgesi, Şanghay ile beş komşu bölgeden oluşan bu bölge, neredeyse ABD'nin nüfusuna denk nüfusuyla dünyadaki en büyük ulusaltı planlama oluşumudur.[16]

Önde gelen iki araştırmacı, bu yeni Çin megalopollerinin "Japonya/Kuzey Kore'den Batı Java'ya uzanan daimi bir kent koridoru"nun ortaya çıkışında sadece bir ilk adım olabileceğini ileri sürer.[17] Kentler böyle ejderha gibi yayılmaya sonraki yüzyılda da devam ederlerse, kentin evrim tarihi içinde dayanabileceği en son fiziksel ve demografik sınırlara dayanmasına neden olabilirler. Böylece Doğu Asya sahil şeridinin sahip olduğu nüfus üstünlüğü, küresel sermaye ve bilgi akışının denetimi konusunda New York-Londra ekseniyle eşit konumda, çift kutuplu bir Tokyo-Şanghay "dün-

14. *A.g.y.*, s. 48.

15. Bkz. Yue-man Yeung, "Viewpoint: Integration of the Pearl River Delta", *International Development Planning Preview* 25:3 (2003).

16. Aprodicio Laquian, "The Effects of National Urban Strategy and Regional Development Policy on Patterns of Urban Growth in China", Gavin Jones ve Pravin Visaria (haz.), *Urbanization in Large Developing Countries: China, Indonesia, Brazil, and India* içinde, Oxford 1997, s. 62-3.

17. Yue-man Yeung ve Fu-chen Lo, "Global restructuring and emerging urban corridors in Pacific Asia", Lo ve Yeung (haz.), *Emerging World Cities in Pacific Asia* içinde, Tokyo 1996, s. 41.

ya kenti"nin ortaya çıkışına mutlaka katkıda bulunacaktır.

Gelgelelim bu yeni kent düzeninin, farklı büyüklük ve iktisadi özelliklere sahip kentlerin kendi içlerinde ve birbirleri arasında eşitsizliğin giderek artması gibi bir bedeli olacaktır. Çinli uzmanlar da zaten bugünlerde, kent ile kırsal arasındaki o eski gelir ve kalkınma uçurumunun yerini küçük, özellikle de karasal kentler ile dev sahil metropolleri arasındaki aynı derecede köklü uçurumun alıp almadığını tartışıyorlar.[18] Ne var ki, Asya'nın büyük bir bölümünün kısa bir süre sonra yaşayacağı yerler tam da bu küçük kentlerdir. Megakentler kent gökkubbesinin en parlak yıldızlarıdır, ama dünyanın gelecekteki nüfus artışının dörtte üçünün yükünü belli belirsiz görünen ikinci kademedeki kentlerle küçük kentsel bölgeler, BM araştırmacılarının ifadesiyle, "pek de bu insanları barındıracak veya onlara hizmet sağlayacak şekilde planlanmış olmayan, hatta hiçbir planlamaları olmayan"[19] yerler çekecektir. Çin'de (resmi rakamlara göre 1993'te nüfusun yüzde 43'ünü kent nüfusu oluşturmaktadır) 1978'den beri resmi "kentler"in sayısı 193'ten 640'a yükselmiş, olağanüstü büyüme oranlarına rağmen büyük metropollerin toplam kent nüfusundaki nispi payları düşmüştür. 1979 sonrası piyasa reformlarının fuzuli hale getirdiği kırsal işgücünün büyük bir bölümünü bünyesine katanlar, küçük ve orta büyüklükteki kentler ile yenilerde "kent-leştirilmiş" kasabalar olmuştur.[20] Kısmen bilinçli planlamanın bir sonucudur bu: Çin devleti 1970'lerden beri sanayi yatırımı ile nüfus arasındaki dengeyi gözeten daha dengeli bir kent hiyerarşisini teşvik eden politikalar benimsemektedir.[21]

Buna karşılık Hindistan'da küçük kentlerle kasabalar bugünkü neoliberal geçiş döneminde iktisadi çekiş gücü olma özelliklerini ve demografik paylarını yitirmiştir; ülkede Çin tarzı "iki vitesli" bir kentleşme olduğuna dair pek bir emare yoktur ortada. Ama 1990'

18. Gregory Guldin, *What's a Peasant To Do? Village Becoming Town in Sothern China*, Boulder 2001, s. 13.

19. BM-HABITAT, *The Challenge of Slums: Global Report on Human Settlements 2003* [bundan sonra *Challenge* adıyla anılacaktır], Londra 2003, s. 3.

20. Guldin, *What's a Peasant To Do?*

21. Sidney Goldstein, "Levels of Urbanization in China", Mattei Dogon ve John Kasarda (haz.), *The Metropolis Era: Volume One – A World of Giant Cities* içinde, Newbury Park 1988, s. 210-21.

larda kent nüfusunun toplam nüfustaki payı dörtte birden üçte bir oranına çıktıktan sonra Uttar Pradeş'in Saharanpur, Pencap'ın Ludhiana ve en meşhuru Andra Pradeş'in Visakhapatnam kentleri gibi orta büyüklükte kentler hızla büyümüştür. Son yirmi beş yılda her yıl yaklaşık yüzde 5 oranında büyüyen Haydarabad'ın nüfusunun 2015'te 10,5 milyon olacağı tahmin edilmektedir. Yapılan son nüfus sayımına göre, Hindistan'ın 35 kenti bir milyon eşiğinin üzerindedir, bu kentlerin toplam nüfusu ise 110 milyon civarındadır.[22]

Afrika'da, bir yandan Lagos (1950'de nüfusu 300.000 iken bugün 13,5 milyondur) gibi birkaç kent birer süpernova gibi büyürken, bir yandan da Ouagadougou, Nouakchott, Douala, Kampala, Tanta, Conakry, Ndjamena, Lumumbaşi, Mogadişu, Antananarivo ve Bamako gibi birçok küçük kent ve vaha San Francisco veya Manchester'dan daha büyük yayılmacı kentlere (*sprawling cities*) dönüşmektedir. (En çarpıcı örnek, Kongo'nun elmas ticareti merkezlerinden çorak Mbuji-Mayi'nin 1960'ta 25.000 nüfuslu küçük bir kasabayken, daha çok son on yılda hızla büyüyerek 2 milyonluk bir metropole dönüşmesidir belki de.[23]) Ana kentlerin uzun zaman önce büyümeyi tekelleri altına aldıkları Latin Amerika'da Santa Cruz, Valencia, Tijuana, Curitiba, Temuco, Maracay, Bucaramanga, Salvador ve Belem gibi tali kentler hızla büyümektedir; en hızlı büyüme ise nüfusu 500.000'in altında olan kentlerde görülmektedir.[24]

Ayrıca antropolog Gregory Guldin'in de vurguladığı gibi, kentleşme, kentsellik-kırsallık sürekliliğinin her noktası boyunca gerçekleşen yapısal bir dönüşüm, bu noktalar arasındaki yoğun bir etkileşim olarak kavramlaştırılmaktadır. Guldin güney Çin'le ilgili

22. *Census 2001*, Hindistan Genel Nüfus Kayıt ve Sayım Müdürlüğü; Alain Durand-Lasserve ve Lauren Royston, "International Trends and Country Contexts", Alain Durand-Lasserve ve Lauren Royston (haz.), *Holding Their Ground: Secure Land Tenure for the Urban Poor in Developing Countries* içinde, Londra 2002, s. 20.

23. Mbuji-Mayi, Société Minière de Bakwanga tarafından yönetilen Kaasai bölgesi içindeki "tamamen şirkete ait eyalet"in merkezidir. Bkz. Michela Wrong, *In the Footsteps of Mr. Kurtz: Living on the Brink of Disaster in the Congo*, Londra 2000, s. 121-3.

24. Miguel Villa ve Jorge Rodríguez, "Demographic Trends in Latin America's Metropolises, 1950-1990", Alan Gilbert (haz.), *The Mega-City in Latin America* içinde, Tokyo ve New York 1996, s. 33-4.

vaka çalışması sırasında, kırsalın önemli oranda göçe neden olurken, aynı zamanda *kendi ortamı içinde* kentleştiğini de bulgulamış: "Köyler giderek pazar ve *xiang* kasabaları haline gelirken, taşra kasabaları ve küçük kentler de büyük kentlere dönüşmektedir." Gerçekten de, birçok durumda kırsalda yaşayan insanlar artık kente göç etmek zorunda kalmıyorlar, kent onlara göç ediyor.[25]

Aynı şey Malezya için de geçerlidir; gazeteci Jeremy Seabrook, Penanglı balıkçıların "göç etmedikleri halde çevrelerinin kentleşmeyle sarılı olduğunu, doğdukları yerden ayrılmadıkları halde hayatlarının altüst olduğunu" belirtir. Yapılan yeni otoyol yüzünden evlerinin sahille bağlantısının kesilmesi, av sahalarının kentsel atıklar nedeniyle kirlenmesi ve civar tepelerdeki ormanlık alanların apartman yapımı için gerçekleştirilen ağaç kesimi yüzünden tahrip olması sonrasında balıkçıların kızlarını yakınlardaki ucuza işçi çalıştıran, Japonlara ait atölyelere göndermekten başka çareleri kalmamış. "Daima denize bağımlı yaşamış bu insanların sadece geçimleri değil, ruhsal hayatlarıyla moralleri de harap olmuş," diyor Seabrook.[26]

Çin, Güneydoğu Asya'nın büyük bir bölümü, Hindistan, Mısır ve belki de Batı Afrika'da kırsal ile kentsel arasında meydana gelen bu çarpışmanın sonucunda ortaya hermafrodit bir arazi, Guldin'in "insanın yerleşim tarzında ve gelişiminde yeni, önemli bir yol... ne kırsal ne de kentsel, bu ikisinin karışımı olan bir biçim, büyük kent çekirdeklerinin yoğun bir etkileşim ağıyla çevrelerindeki bölgelere bağlandığı bir yerleşim biçimi olabilir"[27] dediği kısmen kentleşmiş kırsal bir yapı çıkmıştır. Alman mimar ve kent te-

25. Guldin, *What's a Peasant To Do?*, s. 14-7.

26. Jeremy Seabrook, *In the Cities of the South: Scenes from a Developing World*, Londra 1996, s. 16-7.

27. Guldin, *What's a Peasant To Do?*, s. 14-17. Ayrıca bkz. Jing Neng Li, "Structural and Spatial Economic Changes and Their Effects on Recent Urbanization in China", Johns ve Visaria, *Urbanization in Large Developing Countries* içinde, s. 44. Ian Yeboah, Accra çevresinde bir *desakota* ("kent köy") örüntüsü geliştiğini bulguladığını belirtir. Yeboah, Accra'nın yayılma biçimi (1990'larda yüzölçümünde yüzde 188'lik bir artış olmuştu) ile bugünkü otomobilleşme sürecini yapısal değişiklik politikalarına bağlıyor. Yeboah, "Demographic and Housing Aspects of Structural Adjustment and Emerging Urban Form in Accra, Ghana", *Africa Today*, 50:1 (2003), s. 108, 116-7.

orisyeni Thomas Sieverts, *Zwischenstadt* ("iki arada kalmış kent") adını verdiği bu dağınık kentleşme sürecinin, kentin önceki tarihsel gelişiminden bağımsız olarak hızla yirmi birinci yüzyılın hem zengin ülkelerinin hem de yoksul ülkelerinin tanımlayıcı manzarası haline geldiğini savunur. Ama Sieverts, Guldin'den farklı olarak, bu yeni bitişik kentleri, ne geleneksel çekirdekleri ne de fark edilir sınırları olan çokmerkezli ağlar olarak kavramlaştırır.

> Dünyanın bütün kültürlerinde bunlar belli ortak özelliklere sahiptir: İlk bakışta, geometrik yapılı örüntülerden oluşmuş müstakil adalara sahip, tümüyle farklı kentsel çevrelerden kurulu, dağınık ve düzensiz görünen bir yapı; belirli bir merkezi olmayan, ama bu nedenle işlevsel açıdan az çok keskin biçimde uzmanlaşmış alanlara, ağlara ve düğümlere sahip bir yapı.[28]

Coğrafyacı David Drakakis-Smith, özellikle Delhi'yi kastederek şunları yazar: "Bu tür yayılmış metropol bölgeleri, kentsel gelişimle bölgesel gelişimin bir kaynaşmasını temsil ederler; bu kaynaşmada kentler belli ulaşım koridorları boyunca genişleyip küçük kasaba ve köyleri es geçer veya çevrelerken, böylece de buraların işlev ve yerleşim bakımından *kendi ortamları içinde* değişime uğramalarına neden olurken neyin kentsel neyin kırsal olduğu belirsizleşir."[29] Endonezya'da buna benzer bir kırsal/kentsel melezleşme sürecinin çok daha gelişmiş biçimine rastlandığı Jabotabek'te (Cakarta'nın en büyük yerleşim bölgesi) araştırmacılar bu yeni arazi kullanımı örüntülerini *desakotas* ("kent köyleri") diye adlandırmakta ve bunların geçiş dönemine özgü manzaralar mı yoksa yepyeni kentleşme türleri mi olduğu konusunda tartışmalar yürütmektedirler.[30]

28. Thomas Sieverts, *Cities Without Cities: An Interpretation of the Zwischenstadt*, Londra 2003, s. 3.

29. Drakakis-Smith, *Third World Cities*, s. 21.

30. Bkz. T.G. McGee, "The Emergence of *Desakota* Regions in Asia: Expanding a Hypothesis", Norton Ginsburg, Bruce Koppel ve T.G. McGee (haz.), *The Extended Metropolis: Settlement Transition in Asia* içinde, Honolulu 1991. Philip Kelly, Manila hakkındaki kitabında kentleşmenin Güneydoğu Asya ayağının özgüllüğü konusunda McGee'yle hemfikirdir, ama *desakota* arazilerinin istikrarsız olduğunu, kent mimarisini yavaş yavaş tahrip ettiğini savunur. Kelly, *Everyday Urbanization: The Social Dynamics of Development in Manila's Extended Metropolitan Region*, Londra 1999, s. 284-86.

Kırsal ile kentsel arasında belirgin sınırların bulunmadığı çokmerkezli kent sistemlerinin ortaya çıkışıyla karşı karşıya kalan Latin Amerikalı kent uzmanları arasında da benzer tartışmalar yaşanmaktadır. Coğrafyacı Adrian Aguilar ile Peter Ward, Mexico City, São Paulo, Santiago ve Buenos Aires çevresinde yaşanan kent çevresel (*peri-urban*) gelişimi tanımlamak amacıyla "bölge temelli kentleşme" kavramını geliştirmiştir: "Metropol büyüme oranlarındaki düşüş, kent merkezi ile şehrin ücra köşeleri arasındaki meta, insan ve sermaye dolaşım yoğunluğunun artışıyla, kent ile kırsal arasındaki sınırların gittikçe daha dağınık hale gelmesiyle ve imalatın metropolün dış bölgelerine, özellikle de mega kentleri kuşatan kent civarındaki alanların dışına taşınmasıyla çakışmıştır." Aguilar ile Ward, "21. yüzyılın en büyük kentlerinde işgücünün yeniden üretiminin çok büyük bir ihtimalle kent çevresindeki bu alanlarda yoğunlaşacağı" inancındadır.[31]

Her halükârda yeni ile eski birbirine kolay karışmaz, Colombo' nun *desakota* bölgelerinde de "topluluklar bölünmüştür, yabancılarla yerliler birbirleriyle ilişki kuramaz, uyumlu topluluklar oluşturamaz."[32] Ama, antropolog Magdalena Nock'un Meksika'yla ilgili olarak işaret ettiği gibi, bu süreç geri dönüşü olmayan bir süreçtir: "Küreselleşme insan, mal, hizmet, bilgi, haber, ürün ve para hareketini artırarak kırsal bölgelerde kentsel özelliklerin, kent merkezlerinde de kırsal niteliklerin varlığının artmasına neden olmuştur."[33]

31. Adrían Aguilar ve Peter Ward, "Globalization, Regional Development, and Mega-City Expansion in Latin America: Analyzing Mexico City's Peri-Urban Hinterland", *Cities* 20:1 (2003), s. 4, 18. Yazarlar *desakota* benzeri bir gelişimin Afrika'da meydana gelmediğini ileri sürüyorlar: "Kentlerin büyümesi daha ziyade tamamıyla kentsel bir özellik taşıyor ve büyük kentlere özgü bir biçimde ve açık tanımlanmış sınırlar içinde gerçekleşiyor. Burada kent çekirdeğindeki süreçlere bağlı olarak ve bu süreçlerin güdümüyle gerçekleşen meta kent veya kent civarına doğru yayılma şeklinde gelişmeler yoktur," s. 5. Ama Gauteng (Witwatersrand) Latin Amerika'daki örneklerle tamamen benzeşen bir "bölgesel kentleşme" örneği olarak kabul edilmelidir mutlaka.

32. Ranjith Dayaratne ve Raja Samarawickrama, "Empowering Communities: The Peri-Urban Areas of Colombo", *Environment and Urbanization* 15:1 (Nisan 2003), s. 102. (Ayrıca bkz. aynı sayı içinde, L. van den Berg, M. van Wijk ve Pham Van Hoi, "The Transformation of Agricultural and Rural Life Downstream of Hanoi.")

33. Magdalena Nock, "The Mexican Pesantry and the *Ejido* in the Neo-libe-

Dickens'a Dönüş

Üçüncü Dünya'da kentleşme dinamikleri on dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyıl başlarında Avrupa ve Kuzey Amerika'da gözlenen kentleşme dinamiklerini hem özetler hem de onlardan farklılıklar gösterir. Çin'de tarihteki en büyük sanayi devrimi, Avrupa'dakine denk bir nüfusu kırsal kesimdeki köylerden dumana boğulmuş, gökyüzüne uzanan kentlere taşıyan Arşimed kaldıracıdır: 1970'lerin sonlarındaki piyasa reformlarından beri 200 milyondan fazla Çinlinin kırsal bölgelerden kentlere göç ettiği tahmin edilmektedir. Gelecek yıllarda bunu 250-300 milyon kişinin daha (bir sonraki "köylü seli") izlemesi beklenmektedir.[34] Bu akıl almaz akımın sonucunda 2005'te Çin'de 166 kent (ABD'de ise yalnızca 9 kent) 1 milyondan fazla nüfusa sahipti.[35] Dongguan, Shenzen, Fushan ve Chengchow gibi birden büyümüş sanayi kentleri postmodern Sheffield ve Pittsburglardır. Yakın zamanda *Financial Times*'da belirtildiği gibi, on yıl içinde "Çin binlerce yıldır süregelen, ağırlıklı olarak kırsal bir ülke olma özelliğini yitirecektir."[36] Şanghay Dünya Finans Merkezi çok kısa bir süre sonra gözünü Mao'nun, hatta Le Corbusier'nin bile hayal edemediği devasa bir kent dünyasına çevirebilir.

Tablo 4.[37] Çin'in Sınai Kentleşmesi
(Kentlerin oranı yüzde üzerinden verilmiştir)

	Nüfus	*GSYİH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)*
1949	11	-
1978	13	-
2003	38	54
2020 (tahmini)	63	85

ral Period", Deborah Bryceson, Cristóbal Kay ve Jos Mooij (der.), *Disappearing Peasantries? Rural Labour in Africa, Asia and Latin America* içinde, Londra 2000, s. 173.

34. *Financial Times*, 16 Aralık 2003, 27 Temmuz 2004.

35. *New York Times*, 28 Temmuz 2004.

36. Wang Mengkui, Eyalet Konseyi Kalkınma Araştırmaları Merkezi Direktörü, aktaran *Financial Times*, 26 Kasım 2003.

Keza Seul'ün gecekondu mahalleleriyle savaş yıkıntılarının dudak uçuklatacak bir hızla (1960'larda yılda yüzde 11.4 oranında bir hızla) New York kadar büyük bir megalopolise dönüşebileceğini elli yıl önce kimse hayal edemezdi; Viktorya döneminde de 1920'de Los Angeles gibi bir kentin kurulacağı hayal edilebilir miydi? Ne var ki, günümüzde Doğu Asya'daki kentleşme süreci, belli bölgelerinin tarihsel gelişimleri ve kentsel mucizeleriyle tahmin edilemez özelliklere sahip olsa da, 1965'ten beri kişi başına düşen GSYİH'nin üçe katlanmasının da etkisiyle, imalat hacminin artışı ile kentlere göç arasında yarı klasik ilişkiyi korumaktadır. Marx'ın sanayi proletaryasının yüzde sekseni bugün Çin'de ya da Batı Avrupa ve ABD'nin dışında bir yerlerde yaşamaktadır.[38]

Gelgelelim, gelişmekte olan dünyanın büyük bir bölümünde kentsel büyüme Çin, Kore ve Tayvan'ın güçlü imalat ihracatı motorundan ve Çin'in devasa yabancı sermaye girdisinden (halen gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu toplam yabancı yatırımların yarısına denktir) yoksundur. 1980'lerin ortalarından beri Güney'in büyük sanayi kentlerinin hepsi (Bombay, Johannesburg, Buenos Aires, Belo Horizonte ve São Paulo) çok fazla sayıda fabrikanın kapanmasından ve sanayisizleşme eğiliminden mustariptir. Başka yerlerde ise, kentleşme sanayileşmeden, hatta tek başına kalkınmadan radikal biçimde ayrılmıştır; Afrika'nın aşağı Sahra bölgesinde kentleşme, olmazsa olmaz koşulu sayılan tarımsal verimlilik artışından ayrılmıştır. Bunun sonucunda bir kentin ekonomisinin çapıyla nüfusunun büyüklüğü arasında genellikle şaşırtıcı derecede az bir ilişki vardır; aynı şey tersi için de geçerlidir. Tablo 5 dünyanın en büyük metropol bölgelerinde nüfus ile GSYİH arasındaki bu oransızlığı göstermektedir.

37. Goldstein, "Levels of Urbanization in China", tablo 7.1, s. 201; Guilhem Fabre'in 1978 yılı rakamları, "La Chine", Thierry Paquot, *Les Mondes des Villes: Panorama Urbain de la Planète* içinde, Brüksel 1996, s. 187. Dünya Bankası'nın yıllara göre sıralanmış verileriyle Fabre'ın verileri arasında farklılıklar olduğunu belirtmekte yarar var; Dünya Bankası'nın verilerinde 1978 yılı için kentleşme oranı yüzde 18 olarak geçerken, Fabre'da yüzde 13 olarak geçer. (Bkz. Dünya Bankası, *World Development Indicators*, 2001, CD-ROM versiyonu.)

38. Dünya Bankası, *World Development Report 1995: Workers in an Integrating World*, New York 1995, s. 170.

Tablo 5.[39] Nüfusa ve GSYİH'ye Göre Dünyanın En Büyük On Kenti

(1) 2000 yılı itibariyle nüfus	*(2) 1996 yılı itibariyle GSYİH (2000 yılı nüfus sıralamasındaki yeri)*
1. Tokyo	Tokyo (1)
2. Mexico City	New York (3)
3. New York	Los Angeles (7)
4. Seul	Osaka (8)
5. São Paulo	Paris (25)
6. Bombay	Londra (19)
7. Delhi	Chicago (26)
8. Los Angeles	San Francisco (35)
9. Osaka	Düsseldorf (46)
10. Cakarta	Boston (48)

Sanayileşme olmaksızın kentleşmenin, durdurulması imkânsız bir eğilimin, silikon kapitalizmin bünyevi bir özelliği olan, üretim artışını istihdam artışından ayırma eğiliminin bir ifadesi olduğunu ileri sürenler olacaktır. Ama, daha sonra göreceğimiz gibi, Afrika, Latin Amerika, Ortadoğu'da ve Güney Asya'nın büyük bir bölümünde büyüme olmaksızın kentleşme, ilerleyen teknolojinin demir yasalarından ziyade açık bir biçimde küresel bir siyasal konjonktürün (1970'lerin sonlarında dünya genelinde yaşanan borç krizi ile sonrasında, 1980'lerde Üçüncü Dünya ekonomilerinin IMF öncülüğünde yeniden yapılandırılmasının) mirasıdır.

Ayrıca Üçüncü Dünya'da kentleşme süreci, reel ücretlerdeki düşüşe, fiyat artışına ve kentsel işsizlik oranlarındaki fahiş yükselişe rağmen, 1980'ler ile 1990'ların başları arasındaki kıtlık yılları boyunca baş döndürücü hızını (1960'tan 1993'e kadar yılda yüzde 3,8) hiç kesmeden devam ettirmiştir.[40] Bu tersine kent patlaması

39. Kentlerin nüfusa göre sıralaması Thomas Brinkhoff tarafından yapılmıştır (www.citypopulation.de); GSMH sıralaması Denise Pumain tarafından yapılmıştır, "Scaling Laws and Urban Systems", *Santa Fe Institute Working Paper* 04-02-002, Santa Fe 2002, s. 4.

40. Josef Gugler, "Introduction – II. Rural-Urban Migration", Gugler (haz.), *Cities in the Developing World: Issues, Theory and Policy* içinde, Oxford 1997, s. 43.

çoğu uzmanı şaşırtmış, kentlerdeki ekonomik gerilemenin yaratacağı olumsuz geribeslemenin kırsaldan kente göçü yavaşlatacağı, hatta tersine çevireceği tahmininde bulunan ortodoks ekonomi modelleriyle çelişen bir durum yaratmıştır.[41] 1990'da kalkınmacı iktisatçı Nigel Harris, "Gelir düzeyi düşük ülkelerde kentsel gelir oranlarında önemli bir düşüşün meydana gelmesi, kısa vadede köyden kente göçte ille de bir düşüşe neden oluyormuş gibi görünmüyor," sözleriyle duyduğu hayreti dile getirmiştir.[42]

Afrika'daki durum ise özellikle paradoksaldır: Fildişi Sahili, Tanzanya, Kongo-Kinşasa, Gabon, Angola ve başka ülkelerin yıllık yüzde 2 ila 5 arasında ekonomik büyüme hızına sahip kentleri yıllık yüzde 4 ila 8 oranında bir nüfus büyümesini hâlâ nasıl kaldırabilmektedir?[43] Lagos'un nüfusu, kent ekonomisi derin bir gerileme içinde olmasına rağmen, 1980'lerde Nijerya'nın nüfusundan iki kat daha hızlı nasıl büyüyebilmiştir?[44] Hatta, bugün kentsel istihdamın durgunluğu ve tarımsal verimliliğin tıkanması yüzünden karanlık bir çağda yaşayan Afrika kıtası genel olarak, Viktorya döneminin en yüksek kentleşme oranlarının yaşandığı yıllarda birçok ortalama Avrupa kentinin sahip olduğu büyüme oranından (yılda yüzde 2,1) çok daha yüksek bir kentleşme oranını (yılda yüzde 3,5 ila 4) nasıl sürdürebiliyor?[45]

41. Sally Findley 1980'lerde, devam etmekte olan köyden kente göç seviyelerini ve kentleşme oranlarının sonuçlarını herkesin düşük tahmin ettiğini belirtir. Findley, "The Third World City", Kasarda ve Parnell, *Third World Cities: Problems* içinde, s. 14.

42. Nigel Harris, "Urbanization, Economic Development and Policy in Developing Countries", *Habitat International* 14:4 (1990), s. 21-22.

43. David Simon, "Urbanization, Globalization and Economic Crisis in Africa", Carole Rakodi (haz.), *The Urban Challenge in Africa: Growth and Management in Its Large Cities* içinde, Tokyo 1997, s. 95. İngiltere'deki sanayi kentlerinin 1800-1850 dönemindeki büyüme oranları için bkz. Adna Weber, *The Growth of Cities in the Nineteenth Century: A Study in Statistics,* New York 1899, s. 44, 52-3.

44. A. S. Oberai, *Population Growth, Employment and Poverty in Third-World Mega-Cities: Analytical Policy Issues*, Londra 1993, s. 165.

45. BM Ekonomik Programı (UNEP), *African Environment Outlook: Past, Present and Future Perspectives*, aktaran *Al Ahram Weekly* (Kahire), 2-8 Ekim 2003; Alain Jacquemin, *Urban Development and New Towns in the Third World: Lessons from the New Bombay Experience*, Aldershot 1999, s. 28.

İşin sırrı kısmen, IMF ve Dünya Bankası'nın dayattığı tarımsal deregülasyon ve mali disiplin politikalarının, kentler iş üretemez hale gelmiş olsa bile buralardaki gecekondu mahallelerine bir kırsal işgücü artığı göçü yaratmaya devam etmesinde saklıdır. Avrupa'nın önde gelen Afrika uzmanlarından Deborah Bryceson yakın zamanlarda yaptığı bir tarım araştırmasının özetinde, 1980'ler ile 1990'ların, küresel çapta yaşanan benzeri görülmemiş bir kırsal alt üst olma dönemi olduğunu belirtir:

> Borç batağına saplanmış ulusal hükümetler teker teker yapısal uyum programlarına (YUP) ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) belirlediği şartlara tabi oldu. Tarımın sübvanse edilmesine, geliştirilmesine dayalı tarımsal girdi paketleri ve kırsal altyapı inşaatı büyük miktarda azaltıldı. Latin Amerika ile Afrika ülkelerinde köylüyü "modernleştirme" çabalarından vazgeçildiği için, köylü çiftçiler uluslararası mali kurumların "ya batarsın ya çıkarsın" şeklindeki ekonomik stratejisine maruz kaldı. İç piyasanın deregülasyonu tarım üreticilerini, yoksul köylüler kadar orta gelir düzeyindeki köylülerin de rekabet etmekte güçlük çektiği küresel emtia piyasalarına yönelmeye zorladı. YUP'lar ile ekonomik liberalleşme politikaları, dünya genelinde tarımsallığı çözen güçler ile köylülüğün çözülmesini destekleyen ulusal politikalar arasındaki yakınlaşmayı temsil etmekteydi.[46]

Yerel güvenlik ağları ortadan kalktıkça yoksul çiftçiler dış kaynaklı şoklara giderek daha açık hale gelmeye başladılar: Kuraklık, enflasyon, faiz oranlarının yükselişi, ürün fiyatlarının düşüşü gibi şeylere. (Ya da hastalıklara: Toprağını satıp kente göç eden küçük toprak sahibi Kamboçyalı köylülerin tahminen yüzde 60'ı sağlıkla ilgili borçları nedeniyle göç etmek zorunda kalmışlardır.[47])

Bütün bunlar olurken çoğunlukla borç dayatıcı yapısal uyum programlarının neden olduğu ekonomik oynamalar veya yabancı ekonomik yağmacıların (Kongo ve Angola'daki gibi) etkisiyle ortaya çıkan kronik iç savaşlar ve açgözlü diktatörler bütün kırsal bölgelerin kökünü kurutmaktaydı. Ekonomik büyümelerindeki durgunluğa veya olumsuzluğa rağmen ve yeni altyapı, eğitim tesisleri

46. Deborah Bryceson, "Disappearing Peasantries? Rural Labour Redundancy in the Neo-Liberal Era and Beyond", Bryceson, Kay ve Mooij, *Dissapearing Peasantries?* içinde, s. 304-5.

47. Sébastien de Dianous, "Les Damnés de la Terre du Cambodge", *Le Monde diplomatique* (Eylül 2004), s. 20.

veya halk sağlığı sistemlerine gerekli yatırım yapılmadığı halde, kentler dünya genelindeki bu tarımsal krizin semeresini toplamıştı. Üçüncü Dünya bugün, klasik emek yoğun kırsal bölge ve sermaye yoğun sınai metropol klişesinden ziyade sermaye yoğun kırsal bölge ve emek yoğun sanayisizleşmiş kent örnekleriyle doludur. Başka bir deyişle, "aşırı kentleşme"yi iş arzı değil, yoksulluğun yeniden üretimi yönlendirir. Neoliberal bir dünya düzeninin geleceği yönlendirmek için başvurduğu beklenmedik yollardan biridir bu.[48]

Karl Marx'tan Max Weber'e klasik toplum teorisi, yarının dünyasının büyük kentlerinin Manchester, Berlin ve Chicago'nun attığı sanayileşme adımlarını takip edeceğine inanıyordu; Los Angeles, São Paulo, Pusan ve bugün Ciudad Juárez, Bangalore ve Guangzhou aşağı yukarı bu kanonik yörüngeyi izlemiştir gerçekten de. Gelgelelim, Güney yarıküredeki kentlerin çoğu, tarihçi Emmet Larkin'in "on dokuzuncu yüzyılın Batı dünyasında türeyen gecekondu mahalleleri içinde" benzersiz olduğunu vurguladığı Viktorya dönemi Dublini'ni andırır; Larkin şöyle devam eder: "[Çünkü] gecekondu mahalleleri sanayi devriminin bir ürünü değildi. Dublin 1800 ile 1850 yılları arasında sanayileşme sorunlarından ziyade sanayisizleşme sorunlarıyla boğuşmuştur."[49]

Keza Kinşasa, Luanda, Hartum, Darüsselam, Guayaquil ve Lima, ithal-ikameci sanayilerinin harap olmasına, kamu sektörlerinin küçülmesine ve orta sınıfların gelir düzeyinin düşmesine rağmen muazzam bir hızda büyümeye devam ediyor. İnsanları zorla kırsalın dışına "iten" küresel güçler (Cava ve Hindistan'da tarımın makineleşmesi, Meksika, Haiti ve Kenya'da gıda ithalatı, Afrika genelinde iç savaş ve kuraklık, ayrıca her yerde küçük holdinglerin birleşerek büyük holdinglere dönüşmesi ve sanayi ölçeğindeki tarım şirketleri arasındaki rekabet) kentin "çekim gücü" borç ve ekonomik buhran nedeniyle çok fazla zayıfladığında bile kentleşmeyi destekler görünüyor. Bunun sonucunda yapısal uyum, devalüasyon

48. Bkz. Josef Gugler, "Overurbanization Reconsidered", Gugler, *Cities in the Developing World* içinde, s. 114-23.

49. Önsöz, Jacinta Prunty, *Dublin Slums, 1800-1925: A Study in Urban Geography*, Dublin 1998, s. ix. Ama Larkin bunları söylerken Dublin'in Akdeniz'deki muadili Napoli'yi unutmuş.

ve kamu kesiminde tasarruf bağlamında gerçekleşen hızlı kentsel büyümenin, gecekondu mahallelerinin toplu üretimini beraberinde getirmesi kaçınılmaz bir reçete olmuştur. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) araştırmacılarından birinin tahminlerine göre, Üçüncü Dünya'daki resmi konut piyasası yeni konut stokunun ancak yüzde 20'sinden biraz fazlasını karşılamakta, bu yüzden de insanlar zorunlu olarak gecekondu inşa etmekte, enformel olarak kiralanan evlere yerleşmekte, arazi veya kaldırımları gaspetmektedirler.[50] BM'ye göre, "Son 30-40 yıl içinde Güney'deki birçok kentin konut stokuna ek konut arazilerinin büyük bölümünü yasadışı veya kayıtdışı arazi piyasası karşılamaktadır."[51]

1970'ten beri Güney'in her yerinde gecekondu mahallelerinin büyüme hızı tek başına kentleşme hızını geride bırakmıştır. Kent planlamacısı Priscilla Connoly, geriye dönüp Mexico City'nin yirminci yüzyılın sonlarındaki durumuna bakarak "asgari geçim kazandıran kayıtdışı işler her zaman için toplam istihdamın büyük bir bölümünü oluşturduğu halde, kentin büyüme oranının yüzde 60 kadarında, kentin belediye hizmetinden yoksun kenar mahallelerinde kahramanca kendi evlerini inşa eden halkın, özellikle de kadınların rolü büyüktür," şeklinde bir gözlemde bulunur.[52] São Paulo'daki *favela*'lar (buralardaki nüfus 1973'te toplam nüfusun sadece yüzde 1,2'sini oluştururken, bu oran 1993'te yüzde 19,8'e çıkmıştır) 1990'lı yıllar boyunca yılda 16,4 gibi muazzam bir oranda büyümüştür.[53] Dünyanın en hızlı büyüyen kentleşme bölgelerinden Amazon'da kentlerdeki büyümenin yüzde 80'i kurumsal tesislerden ve belediye ulaşım hizmetlerinden yoksun gecekondu mahallelerinde gerçekleşmekte, böylece "kentleşme" ile "favelalaşma" eşanlamlı hale gelmektedir.[54]

50. Oberai, *Population Growth, Employment and Poverty in Third-World and Mega-Cities*, s. 13.

51. BM-HABITAT, *An Urbanising World: Global Report on Human Settlements*, Oxford 1996, s. 239.

52. Priscilla Connolly, "Mexico City: Our Common Future?", *Environment and Urbanization* 11:1 (Nisan 1999), s. 56.

53. Ivo Imparato ve Jeff Ruster, *Slum Upgrading and Participation: Lessons from Latin America*, Washington, D.C. 2003, s. 333.

54. John Bowder ve Brian Godfrey, *Rainforest Cities: Urbanization, Development, and Globalization of the Brazilian Amazon*, New York 1997, s. 130.

Aynı eğilim Asya'nın her yerinde görülmektedir. Beijing polis yetkilileri kente her yıl 200.000 "avare"nin (kayıtdışı köylü göçmen) geldiği, bunların bir çoğunun şehrin güney ucundaki yasadışı gecekondu mahallelerine yerleştiği tahmininde bulunuyor.[55] Bu arada, 1980'lerin sonlarında yapılan bir inceleme, Güney Asya'da kentlerde hane sayısındaki artışın yüzde 90'ının gecekondu mahallelerinde gerçekleştiğini gösteriyor.[56] Karaçi'de yayılmakta olan *katchi abadi* (gecekonducu) nüfusu on yılda bir iki katına çıkmakta, Hindistan'ın gecekondu mahalleleri ise genel nüfusa göre yüzde 250 oranında bir hızla büyümeye devam etmektedir.[57] Mumbai'de kayıt altındaki kesimde tahminen yıllık 45.000 olan konut açığı, kayıtdışı gecekondu yerleşimlerinde aynı sayıda bir artışa tercüme edilir.[58] Her yıl Delhi'ye göç eden 500.000 kişiden 400. 000'inin soluğu gecekondu mahallelerinde aldığı tahmin edilmektedir; 2015'te Hindistan'ın başkenti 10 milyonu aşkın bir gecekondu nüfusuna sahip olacaktır. Planlama uzmanı Gautam Chatterjee, "Bu eğilim azalmadan devam ederse, hiçbir kentimiz olmayacak, sadece gecekondu mahallelerimiz olacak," uyarısında bulunmaktadır.[59]

Afrika'daki durum daha da aşırıdır elbette. Afrika'nın gecekondu mahalleleri kıtada nüfus patlaması yaşanan kentlerden iki kat daha hızlı büyümektedir. Gerçekten de, 1989 ile 1999 yılları arasında Kenya'da nüfus artışının yüzde 85 gibi inanılmaz derecede büyük bir bölümü, Nairobi ve Mombasa'nın pis kokulu, tıkışık gecekondu mahallelerinde gerçekleşti.[60] Bu arada, yetkililerin ufkun-

55. Yang Wenzhong ve Wang Gongfan, "Peasant Movement: A Police Perspective", Michael Dutton (haz.), *Streetlife China* içinde, Cambridge 1998, s. 89.

56. Dileni Gunewardena, "Urban Poverty in South Asia: What Do We Know? What Do We Need To Know?" tamamlanmamış makale, Yoksulluğu Azaltma ve Toplumsal İlerleme Konferansı, Rajendrapur, Bangladeş, Nisan 1999, s. 1.

57. Arif Hasan, "Önsöz", Akhtar Hameed Khan, *Orangi Pilot Project: Reminiscences and Reflections* içinde, Karaçi 1996, s. xxxiv.

58. Suketu Mehta, *Maximum City: Bombay Lost and Found*, New York 2004, s. 117.

59. Gautam Chatterjee, "Consensus versus Confrontation", *Habitat Debate* 8:2 (Haziran 2002), s. 11. Delhi'yle ilgili istatistikler, Rakesh K. Sinha, "New Delhi: The Worlds Shanty Capital in Making", *OneWorld South Asia*, 26 Ağustos 2003.

60. Harvey Herr ve Guenter Karl, "Estimating Global Slum Dwellers: Mo-

da Afrika'da kent yoksulluğunun yatıştırılacağına dair tek bir gerçekçi ümit bile görülmüyor artık. Ekim 2004'te IMF ve Dünya Bankası'nın ortaklaşa gerçekleştirdiği yıllık toplantıda Tony Blair'in meşru vârisi Britanya Maliye Bakanı Gordon Brown, BM'nin Afrika için belirlediği, aslen 2015'te ulaşılması öngörülen Milenyum Kalkınma Hedefleri'ne daha kuşaklar boyunca ulaşılamayacağı görüşünü dile getirmişti: "Afrika'nın aşağı Sahra bölgesi, 2130'a kadar evrensel ilköğretim düzeyine ulaşamayacaktır; 2150'de yoksulluk ancak yüzde 50 oranında azalacak, önlenebilir bebek ölümleri ancak 2165'te tamamen ortadan kaldırılabilecektir."[61] 2015'te Kara Afrika'da 332 milyon gecekondu sakini olacaktır; bu sayı on beş yılda bir katlanarak artmaya devam edecektir.[62]

Velhasıl geleceğin kentleri, ilk kuşaktan şehir planlamacılarının tasavvur ettiği gibi cam ve çelikten değil, büyük oranda kaba tuğla, saman, geridönüştürülmüş plastik, briket ve hurda tahtalardan inşa edilecektir. Yirmi birinci yüzyılın kent dünyası, gökyüzüne yükselen ışıklı kentler yerine büyük oranda çerçöp, dışkı ve pislik içine gömülmüş kentlerden oluşmaktadır. Hatta, postmodern gecekondu mahallelerinde oturan bir milyar kent sakininin geriye bakıp kent hayatının ilk dönemlerinde, dokuz bin yıl önce Anadolu'da kurulmuş olan Çatalhöyük'ün dayanıklı kerpiç evlerine imrenmesi işten bile değildir.

nitoring the Millenium Development Goal 7, Target 11", BM-HABITAT taslak metin, Nairobi 2003, s. 19.

61. Gordon Brown, aktaran *Los Angeles Times*, 4 Ekim 2004.

62. BM istatistiği, aktaran John Vidal, "Cities Are Now the Frontline of Poverty", *Guardian*, 2 Şubat 2005.

2

Gecekondu Mahallelerinin Yaygınlığı

> Yarı gecekondu, yarı cennet şehre bakarken zihnini düşüncelere kaptırdı. Bir yer nasıl olur da böyle hem çirkin ve vahşi, hem de güzel olabilirdi?
>
> Chris Abani[1]

Gecekondu mahallelerinin o muazzam yayılmışlığı Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı'nın (BM-HABITAT) Ekim 2003'te yayımladığı *The Challenge of Slums* adlı tarihsel ve kasvetli raporunun ana temasını oluşturur. Friedrich Engels, Henry Mayhew, Charles Booth ve Jacob Riis'in ünlü çalışmalarının izinden giden, kent yoksulluğuyla ilgili bu gerçek anlamda ilk küresel denetleme raporu, James Whitelaw'un 1805 tarihli *Survey of Poverty in Dublin* adlı çalışmasıyla başlayan gecekondu hayatıyla ilgili iki asırlık bilimsel saha çalışmalarının doruk noktasıdır. Bu çalışma, Dünya Bankası'nın 1990'larda kent yoksulluğunun "gelecek yüzyılın en önemli, siyasal patlamalara yol açabilecek sorunu"[2] haline geleceği yönündeki uyarılarının uzun zamandır beklenen ampirik karşılığıdır aynı zamanda.

Yüzden fazla araştırmacının ortak çalışmasıyla hazırlanan *The Challenge of Slums*, üç yeni analiz ve veri kaynağını bir araya getirir. Öncelikle, bu çalışma Abidjan'dan Sydney'ye kadar 34 metropoldeki yoksulluk, gecekondu mahallelerinin koşulları ve ko-

1. Chris Abani, *Graceland*, New York 2004, s. 7.

2. Anqing Shi, "How Access to Urban Portable Water and Sewerage Connections Affects Child Mortality", Finans, Kalkınma Araştırmaları Grubu, taslak metin, Dünya Bankası, Ocak 2000, s. 14.

nut politikası konularında yapılmış vaka çalışmaları özetleri üzerine oturtulmuş, projeyi BM-HABITAT adına Londra University College'daki Kalkınma Planlaması Birimi gerçekleştirmiştir.[3] Ayrıca bu rapor, 2001'de BM-HABITAT Kentsel Göstergeler Programı çerçevesinde İstanbul ve beş ayrı kentte yapılan Kent Zirvesi'nde dünya genelinde 237 kent için oluşturulan benzersiz bir karşılaştırmalı veritabanından yararlanılarak hazırlanmıştır.[4] Bunun haricinde rapor, Çin ve eski Sovyet blokunu da dahil ederek hane araştırmalarında çığır açan küresel hane araştırmaları verilerini de içermektedir. BM yetkilileri raporda, bu araştırmaların küresel eşitsizliğin incelenmesi konusunda güçlü bir mikroskop gibi kullanılmasına öncülük eden Dünya Bankası iktisatçılarından Branko Milanoviç'e özellikle teşekkür ediyorlar. (Makalelerinden birinde Milanoviç şunları söyler: "İnsanlık tarihinde ilk kez araştırmacıların elinde dünya nüfusunun yüzde 90'ından fazlasının gelir veya refah dağılımı [harcamalar veya tüketim] konusunda hayli kesin veriler var."[5] Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin hazırladığı raporlar küresel ısınmanın tehlikeleri konusunda bugüne kadar hiç görülmemiş bir fikir birliğini temsil ediyorsa, *The Challenge of Slums* da dünya çapındaki bir kent yoksulluğu felaketi konusunda yapılmış aynı derecede resmi bir uyarı niteliği taşımaktadır.

Peki "gecekondu mahallesi" nedir? *Slum* (gecekondu mahallesi) teriminin bilinen ilk yazılı tanımı, hırsızlıktan hüküm giymiş yazar James Hardy Vaux'nun 1812'de yayımlanan *Vocabulary of the Flash Language* başlıklı sözlüğünde geçer ve haraç alıp vermek veya yasadışı ticaret yapmak fiilleriyle eşanlamlı olarak kul-

3. Londra University College Kalkınma Planlaması Birimi ve BM-HABITAT, *Understanding Slums: Case Studies for the Global Report on Human Settlements* 2003; bu çalışmaya www.ucl.ac.uk/dpu-projects/Global_Report adresinden ulaşılabilir. Bu çalışmaların büyük bir kısmı *The Challenge of Slums*'ın sonunda bulunan bir ekte özet halinde yer alır. Ne var ki Galal Eldin Eltayeb'in Hartum'la ilgili o muhteşem araştırması bu çalışmada yer almıyor; bu araştırmanın rapordan çıkarılma nedeni, Eltayeb'in "İslamcı, totaliter rejim"le ilgili tanımlamaları olsa gerek.

4. Bkz. *Challenge*.

5. Branko Milanoviç, "True World Income Distribution, 1988 and 1993: First Calculation Based On Household Survey Alone", taslak metin, Dünya Bankası, New York 1999 (sayfa numarasız).

lanılır.[6] Gelgelelim, kolera salgınının hüküm sürdüğü 1830'larla 1840'lar arasındaki yıllarda yoksullar "slum" faaliyetinde bulunmaktan ziyade "slum"larda yaşamaktaydı. Sokak dilinde kullanılan "slum" teriminin ("adi şeylerin yapıldığı oda") kibar bir dil kullanan yazarların rahatça kullanabileceği bir terim haline gelmesinde Cardinal Wiseman'ın kent reformuyla ilgili yazılarının payı olduğu söylenir zaman zaman.[7] On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Fransa, Amerika ve Hindistan'da gecekondu mahalleleri saptanmış ve genel olarak uluslararası bir fenomen olarak kabul edilmişti. Uzmanlarla *flâneur*'ler insanın en fazla nerede aşağılandığı (Whitechapel'de mi La Chapelle'de mi, Gorbals'de mi Liberties'de mi, Pig Alley'de mi Mulberry Bend'de mi) konusunda tartışmalar yapmıştı. *Scribner's Magazine*'de 1895'te yayınlanan "büyük kentlerdeki yoksullar" başlıklı bir araştırmada Napoli'nin *fondaci*'leri "yeryüzünün en berbat konutları" sıralamasında birinci sırada yer alır. Gorki, Moskova'nın o meşhur Hitrov bölgesinin "en diplerde" yer aldığından emindir, Kipling ise buna güler ve okurlarını "daha da diplere," Kalküta'nın "korkunç gece şehri"nin "en berbat batakhanesi" dediği Colootollah'a götürür.[8]

Bu klasik gecekondu mahalleleri daha ziyade küçük bir alana sıkışmış, acayip görünüşlü mahallelerdir, ama reformcular genellikle Charles Booth'un (Londra viranelerinin Dr. Livingstone'u) bütün gecekondu mahallelerinin ortak özelliğinin viran evler, aşırı kalabalık, hastalık, yoksulluk ve ahlak düşüklüğünün bir karışımı olduğu yönündeki yargısına katılırlar. On dokuzuncu yüzyılın liberalleri için elbette işin ahlaki boyutu belirleyiciydi; gecekondu mahallesini her şeyden önce yola gelmez, vahşi bir toplumsal "tortu"nun ahlaksızlık içinde, çoğunlukla da müthiş bir isyankârlık içinde çürüdüğü bir yer olarak tasavvur etmekteydiler. Gerçekten

6. Prunty, *Dublin Slums*, s. 2.

7. J. A. Yelling, *Slums and Slum Clearance in Victorian London*, Londra 1986, s. 5.

8. Robert Woods v.d., *The Poor in Great Cities: Their Problems and What is Being Done to Solve Them*, New York 1895, s. 305 (*Scribner's Magazine*); Blair Ruble, *Second Metropolis: Pragmatic Pluralism in Gilded Age Chicago, Silver Age Moscow, and Meiji Osaka*, Cambridge 2001, s. 266-67 (Hitrov); Rudyard Kipling, *The City of Dreadful Night, and Other Poems*, Londra 1891, s. 71.

de, Viktorya döneminin orta sınıflarını şehrin karanlık tarafından gelen korkunç hikâyelerle ürpertmiş engin bir literatür vardır. Papaz Chapin *Humanity in the City*'de (1854) "Kasvetli ormanlardaki vahşiler değil, gaz lambasının ışığı altında ve polislerin gözleri önünde boy gösteren vahşiler bunlar; savaş çığlıkları ve değnekleriyle, acayip giysileriyle dünyanın öbür ucundaki soydaşları kadar vahşiler," diye yazar müthiş bir heyecanla.[9] Kırk yıl sonra, yeni kurulan ABD Çalışma Bakanlığı'nın, Amerika'da kiralık konut hayatı üzerine yaptığı ilk "bilimsel" araştırmada (*The Slums of Baltimore, Chicago, New York, and Philadelphia*, 1894) gecekondu mahallesi hâlâ "kirli arka sokaklardan oluşan, özellikle pis ve suça meyilli insanların yaşadığı bir bölge" olarak tanımlanmaktaydı.[10]

Dünya Genelinde Gecekondu Mahallelerinin Toplam Nüfusu

The Challenge of Slums'ın yazarları Viktorya döneminde gecekondu mahallesi tanımlanırken kullanılan bu kara çalıcı lafları tanımdan çıkarmış, ama aşırı kalabalık olma, kötü veya kaçak inşa edilmiş konutlardan oluşma, güvenilir su kaynaklarından ve hıfzıssıhhadan yoksun olma ve zilyetlik güvencesinin bulunmaması gibi özelliklerin sıralandığı klasik gecekondu mahallesi tanımını olduğu gibi korumuşlardır. BM'nin Ekim 2002'de Nairobi'de gerçekleştirdiği bir toplantıda resmen benimsenen bu operasyonel tanım, "yerleşimin fiziksel ve yasal özellikleriyle sınırlı"dır ve ölçülmesi daha zor olan "toplumsal boyutlar"dan uzak durur, gerçi bu toplumsal boyutlar çoğu durumda iktisadi ve toplumsal marjinalliğe karşılık gelir.[11] Kent çevresindeki gecekondularla kent içindeki arketipik ucuz kira evlerini de kapsayan bu çokuluslu yaklaşım, uygulamada gecekonduyu nitelendiren çok muhafazakâr bir ölçü birimidir; BM'nin kentlerdeki Meksikalıların yüzde 19,6'sının gecekondularda oturduğu şeklindeki, yaygın kanıya ters düşen bulgula-

9. Papaz Edwin Chapin, *Humanity in the City*, New York 1854, s. 36.

10. Bkz. Caroll D. Wright, *The Slums of Baltimore, Chicago, New York, and Philadelphia*, Washington 1894, s. 11-5.

11. *Challenge*, s. 12-3.

rını okuyan çoğu kişi şaşkınlığa uğrar (Zira Meksikalı uzmanlar genelde, Meksikalıların neredeyse üçte ikisinin *colonias populares*'te, yani eski kira evlerinde yaşadığını kabul eder). Bu sınırlı tanımlamayı kullandıkları halde BM araştırmacıları 2001'de dünya genelinde en az 921 milyon gecekondu sakini bulunduğu, 2005'te bu sayının bir milyardan fazla (aşağı yukarı genç Engels'in 1844'te St. Giles ve eski Manchester'in yoksul sokaklarına ilk adım attığı tarihlerdeki dünya nüfusuna denk bir sayıdır bu) olacağı tahmininde bulunur.[12]

Gerçekten de 1970'ten bu yana neoliberal kapitalizm Dickens'ın *Kasvetli Ev* romanındaki ünlü Yapayalnız Tom adlı kenar mahalle gibi mahalleleri üslü sayılarla ifade edilecek bir oranda artırmıştır. Gecekondu sakinleri gelişmiş ülkelerin kent nüfusunun sadece yüzde 6'sını oluştururken, bu oran azgelişmiş ülkelerde yüzde 78,2 gibi akıl almaz bir orana tekabül eder; tam olarak küresel kent nüfusunun dörtte üçü demektir bu.

BM-HABITAT'a göre, dünyada gecekondu nüfusunun en yüksek olduğu yerler Etiyopya (kent nüfusunun yüzde 99,4'ü gibi şaşırtıcı bir oran), Çad (yine yüzde 99,4), Afganistan (yüzde 98,5) ve Nepal'dir (yüzde 92). 10 ila 12 milyon gecekondu sakini ve virane ev kiracısıyla Bombay dünyanın gecekondu başkentidir; onu Mexico City ve Dakka (her biri 9 ila 10 milyon), Lagos, Kahire, Karaçi, Kinşasa-Brazzaville, São Paulo, Şanghay ve Delhi (her biri 6 ila 8 milyon) izler.[13]

En hızlı büyüyen gecekondu bölgeleri Rusya Federasyonu'nda (özellikle de şimdi kapatılmış olan tek bir sanayiye bağımlı eski "sosyalist şirket kentleri"nde) ve kentlerin, ekonomik eşitsizlik artışı ile belediye yatırımlarının azalma hızına eşit baş döndürücü bir hızla ihmal edildiği eski Sovyet cumhuriyetlerindedir. 1993'te BM Kentsel Göstergeler Programı'nda, Bakü (Azerbaycan) ve Erivan'da (Ermenistan) yoksulluk oranlarının yüzde 80, hatta daha yüksek

12. BM-HABITAT yönetim müdürü Anna Tibaijuka, aktaran "More than One Billion People Call Urban Slums Their Home," *City Mayors Report*, Şubat 2004: www.citymayors.com/report/slums.html.

13. BM-HABITAT, "Slums of the World: The Face of Urban Poverty in the New Millenium?," taslak metin, Nairobi 2003, ek 3.

Tablo 6.[15] Gecekondu Nüfusunun Yüksek Olduğu Ülkeler

	Gecekondu nüfusu/ Kent nüfusu oranı (%)	*Sayı (milyon)*
Çin	37,8	193,8
Hindistan	55,5	158,4
Brezilya	36,6	51,7
Nijerya	79,2	41,6
Pakistan	73,6	35,6
Bangladeş	84,7	30,4
Endonezya	23,1	20,9
İran	44,2	20,4
Filipinler	44,1	20,1
Türkiye	42,6	19,1
Meksika	19,6	14,7
Güney Kore	37,0	14,2
Peru	68,1	13,0
ABD	5,8	12,8
Mısır	39,9	11,8
Arjantin	33,1	11,0
Tanzanya	92,1	11,0
Etiyopya	99,4	10,2
Sudan	85,7	10,1
Vietnam	47,4	9,2

olduğu bildirilmiştir.[14] Keza, Ulan-Bator'un beton ve çelikten müteşekkil Sovyet döneminden kalma kent çekirdeğinin etrafı şimdi köyden gelen, *gers* isimli çadırlarda yaşayan, çoğu günde bir öğünden fazla yemek yiyemeyen 500.000 veya daha fazla yoksul insanla çevrilmiş durumdadır.[16]

14. Christiaan Grootaert ve Jeanine Braithwaite, "The Determinants of Poverty in Eastern Europe and the Former Soviet Union", Jeanine Braithwaite, Christiaan Grootaert ve Branko Milanovic (haz.), *Poverty and Social Assistance in Transition Countries* içinde, New York 2000, s. 49; UNCHS Küresel Göstergeler Veritabanı 1993.

15. Bu tahmini rakamlar 2003 BM-HABITAT vaka çalışmalarından ve burada belirtilemeyecek kadar çok sayıda farklı kaynaktan alınmıştır.

16. Ulan-Bator Belediye Başkanlığı, "Urban Poverty Profile", Dünya Bankası'na sunulan rapor (tarihsiz), infocity.org/F2F/poverty/papers2/UB(Mongolia)%20Poverty.pdf.

Gelgelelim dünyanın en yoksul kent nüfusu, hane halkının üçte ikisinin günlük asgari beslenme masrafından daha az kazandığı Luanda, Maputo, Kinşasa ve Cochabamba'da (Bolivya) bulunmaktadır muhtemelen.[17] Hanelerin dörtte birinde kişi başına düşen günlük tüketim harcamalarının 75 cent'den daha az olduğu Luanda'da çocuk ölümleri oranı (beş yaş altı) 1993'te binde 320 (dünyanın en yüksek oranı) gibi korkunç bir düzeydeydi.[18]

Ne kentlerdeki yoksulların hepsi gecekondu mahallelerinde yaşıyor, ne de gecekondu sakinlerinin hepsi yoksul elbette; *The Challenge of Slums*'da da bazı kentlerde yoksulların çoğunun (kelimenin dar anlamıyla) gecekondu mahallelerinin dışında yaşadığı vurgulanır zaten.[19] İki kategori çoğunlukla bariz bir biçimde kesişse de yoksul kentlilerin sayısı hissedilir derecede fazladır: Nispi ulusal yoksulluk eşiklerine göre, dünyadaki kent nüfusunun en az yarısı.[20] Kentlilerin yaklaşık dörtte biri (1988'de yapılan bir ankete göre) gözle görülür "mutlak" bir yoksulluk içinde yaşamaktadır; günde bir dolar veya daha az parayla yaşamaya çalışmaktadır.[21] BM verileri doğruysa, Seattle gibi zengin bir kent ile İbadan gibi çok yoksul bir kent arasındaki hane başına düşen gelir düzeyi farkı *739'a 1* gibi büyük bir rakamdır (inanılmaz bir eşitsizlik).[22]

17. Simon, "Urbanization, Globalization, and Economic Crisis in Africa", s. 103; Jean-Luc Piermay, "Kinshasa: A Reprieved Mega-City?", Rakodi içinde, s. 236; ve Carmen Ledo García, *Urbanization and Poverty in the Cities of the National Economic Corridor in Bolivia*, Delft 2002, s. 175 (Cochabamba nüfusunun %60'ının günlük kazancı, bir dolar veya daha düşüktür).

18. Başka bir deyişle, Luanda'daki çocuk ölümü oranı, dünyanın beş yaş altı çocuk ölümleri oranı en düşük kenti olan Rennes'e (Fransa) göre *400* kat yüksektir. (Shi, "How Access to Urban Portable Water Sewerage Connections Affects Child Mortality", s. 2).

19. *Challenge*, s. 28.

20. Kavita Datta ve Gareth A. Jones, Datta ve Jones (haz.), *Housing and Finance in Developing Countries* içinde önsöz, Londra 1999, s. xvi. Örneğin, Kalküta'da yoksulluk sınırı günlük 2100 kalori besinin parasal eşdeğeriyle tanımlanır. Dolayısıyla, çok büyük bir olasılıkla Avrupa'nın en yoksul insanı Kalküta'da zengin biri sayılır veya tam tersi.

21. Dünya Bankası raporu, aktaran Ahmed Soliman, *A Possible Way Out: Formalizing Housing Informality in Egyptian Cities*, Lenham (md) 2004, s. 125.

22. Shi, "How Access to Urban Potable Water and Sewerage Connections Affects Child Mortality", Ek 3, UNCHS Küresel Kent Göstergeleri Veritabanı'ndan (1993) alınmıştır. İbadan'la ilgili sayıda bir ondalık sayı silinmiş olabilir.

Aslında hatasız istatistiğe rastlamak pek mümkün değildir, çünkü yetkililer zaman zaman önemli sayıda yoksulu ve gecekondu sakinini göz ardı ediyor ve bunu da çoğunlukla kasten yapıyorlar. Örneğin, 1980'lerin sonlarında Bangkok'ta resmi yoksulluk oranı yüzde 5 iken, yapılan anketler nüfusun yaklaşık dörtte birinin (1,16 milyon) 1000 kenar mahalle ve gecekondu mahallesinde yaşadığını ortaya koymuştu.[23] Keza 1990'larda Meksika hükümeti, ortada Meksika nüfusunun yaklaşık yüzde 40'ının günde 2 dolardan daha az bir parayla geçindiğini gösteren tartışma götürmez BM verileri olmasına rağmen, on kentliden sadece birinin gerçek anlamda yoksul olduğunu ileri sürmüştür.[24] Endonezya ve Malezya'daki istatistikler de kentlerdeki yoksulluğu gizlemekle ünlüdür. Çoğu araştırmacının tahminlerine göre nüfusun dörtte birinin yoksul *kampung* sakinlerinden oluştuğu Cakarta'ya ilişkin resmi rakamlara olsa olsa absürd denebilir: Bu rakamlara bakılırsa, nüfusun yüzde 5'inden azı bu tür yerlerde yaşamaktadır.[25] Coğrafyacı Jonathan Rigg, Malezya'da resmi rakamlar dikkate alınarak açıklanan yoksulluk sınırının "kent yaşamının yüksek yaşam maliyetini dikkate almadığı"ndan ve Çinli yoksulları kasten bu hesaplamanın dışında tuttuğundan yakınır.[26] Bu arada kent sosyologu Erhard Berner, Manila'yla ilgili yoksulluk tahminlerinin bile bile bulanıklaştırıldığı ve gecekondu nüfusunun en az sekizde birinin sayılmadığı inancındadır.[27]

Bir Gecekondu Tipolojisi

Yeryüzünde nüfusu birkaç yüz ile bir milyonun üzerinde olan 200.000'den fazla gecekondu bölgesi var muhtemelen. Güney Asya'nın en büyük beş metropolü (Karaçi, Mumbai, Delhi, Kalküta ve Dakka) tek başına, toplam nüfusları 20 milyona varan 15.000

23. Jonathan Rigg, *Southeast Asia: A Region in Transition*, Londra 1991, s. 143.

24. Imparato ve Ruster, *Slum Upgrading and Participation*, s. 52.

25. Paul McCarthy, "Jakarta, Indonesia", BM-HABITAT Vaka Çalışması, Londra 2003, s. 7-8.

26. Rigg, *Southeast Asia*, s. 119.

27. Erhard Berner, *Defending a Place in the City: Localities and the Struggle for Urban Land in Metro Manila*, Quezon City 1997, s. 21, 25, 26.

farklı gecekondu topluluğuna sahiptir. Teneke mahalleleriyle gecekondu toplulukları daimi bir kaçak konut ve yoksulluk kuşağı şeklinde birbirine bağlanınca, genellikle şehrin çevresinde "mega gecekondu mahalleleri" ortaya çıkar. Örneğin Mexico City'nin, 1992' de 348 kilometrekarelik alana yayılan kaçak inşa edilmiş birbirine bitişik enformel konutlarda yaşayan 6,6 milyon düşük gelirli insanı barındırdığı tahmin edilmektedir.[28] Keza Lima'daki yoksulların çoğu şehrin merkezinden dışa doğru halka halka yayılan üç büyük çevresel *conos*'ta yaşamaktadır; kent yoksulluğunun mekânsal olarak böyle büyük boyutlarda yoğunlaşması Afrika ve Ortadoğu'da da yaygındır. Öte yandan, Güney Asya'da, neredeyse fraktal bir karmaşıklığa sahip örüntüler halinde kent dokusu boyunca geniş bir alana yayılmış müstakil gecekondu mahallelerinde yaşayan yoksul kentli sayısı daha fazladır. Örneğin Kalküta'da binlerce *thika bustee* (her biri 45 metrekarelik beş kulübeden oluşan ve her birinde ortalama 13,4 insan yaşayan dokuz baraka), konut statüsünde çok çeşitli başka yerleşim yerleriyle ve başka arazi kullanım çeşitleriyle iç içedir.[29] Dakka'da ise hâkim aşırı yoksulluk matrisi içinde gecekondu statüsünde olmayan çok az sayıda bölgeyi tek tek saymak daha mantıklı olur herhalde.

Bazı gecekondu mahalleleri uzun bir geçmişe sahip olsa da (Rio de Janeiro'nun ilk *favela*'sı Morro de Providencia 1880'de kurulmuştur) çoğu mega gecekondu mahallesi 1960'lardan itibaren büyümeye başlamıştır. Örneğin, Ciudad Nezahualcóyotl'un 1957' de topu topu 10.000 sakini vardı; ama bugün Mexico City'nin bu yoksul gecekondu mahallesinde üç milyon kişi yaşıyor. Kahire dışına yayılmakta olan Menşiyet Nasr, 1960'larda Nasr şehrinin banliyösünü inşa eden işçilerin kullandığı bir kamptan doğmuş, Karaçi'nin geniş bir alana yayılan, Hindistan'dan gelen Müslüman mültecilerle Afgan sınırından gelen Müslümanları barındıran gecekondu tepesi Orangi/Baldia ise 1965'te kurulmuştu. Lima'nın en büyük *barrida*'larından Villa El Salvador 1971'de, Peru askeri hükü-

28. Keith Pezzoli, *Human Settlements and Planning for Ecological Sustainability: The Case of Mexico City*, Cambridge 1998, s. 13.

29. Nitai Kundu, "Kolkata, India", BM-HABITAT Vaka Çalışması, Londra 2003, s. 7.

Tablo 7. Dünyanın En Büyük 30 Mega Gecekondu Mahallesi (2005)[30]

	Milyon	
1. *Neza/Chalco/Izta* (Mexico City)[31]	4,0	30. Bu tablo çeşitli kaynaklara başvurularak hazırlanmıştır, tabloda uç değerler yerine ortalama değerler verilmektedir.
2. *Libertador* (Caracas)	2,2	
3. *El Sur/Ciudad Bolivar* (Bogota)	2,0	
4. *San Juan de Lurigancho* (Lima)[32]	1,5	
5. *Cono Sur* (Lima)[33]	1,5	
6. *Ajegunle* (Lagos)	1,5	31. Nezahualcoyotl (1,5 milyon), Chalco (300.000), Iztapalpa (1,5 milyon), Chimalhuacan (250.000) ve metropolün güney çeyreğinde yer alan birbirine bitişik diğer 14 delegasyon ve *municipato* dahil.
7. *Sadr* (Bağdat)	1,5	
8. *Soweto* (Gauteng)	1,5	
9. *Gazze* (Filistin)	1,3	
10. *Orangi* (Karaçi)	1,2	
11. *Cape Flats* (Cape Town)[34]	1,2	
12. *Pikine* (Dakar)	1,2	
13. *Imbaba* (Kahire)	1,0	
14. *Ezbet El-Haggana* (Kahire)	1,0	32. S. J. de L. (750.000), Comas (500.000) ve Independencia (200.000) dahil.
15. *Cazenga* (Luanda)	0,8	
16. *Dharavi* (Mumbai)	0,8	
17. *Kibera* (Nairobi)	0,8	
18. *El Alto* (La Paz)	0,8	33. "Cono Sur" = Villa El Salvador (350.000), San Juan de Miraflores (400.000) ve Villa María de Triunfo (400.000).
19. *Ölüler Şehri* (Kahire)	0,8	
20. *Sucre* (Caracas)	0,6	
21. *İslamşahr* (Tahran)[35]	0,6	
22. *Tlalpan* (Mexico City)	0,6	
23. *Inanda INK* (Durban)	0,5	34. "Cape Flats", Khayelitsha (400.000), Mitchel's Plain (250.000), Crossroads (180.000) ve benzer kasabalar (1996 nüfus sayımına göre).
24. *Menşiyet Nasr* (Kahire)	0,5	
25. *Altındağ* (Ankara)	0,5	
26. *Mathare* (Nairobi)	0,5	
27. *Aguas Blancas* (Cali)	0,5	
28. *Agege* (Lagos)	0,5	35. İslamşahr (350.000) ve Çahar Dangeh (250.000).
29. *Cité-Soleil* (Port-au-Prince)	0,5	
30. *Masina* (Kinşasa)	0,5	

metinin mali desteğiyle kurulmuş ve birkaç yıl içinde 300.000'i aşkın bir nüfusa ulaşmıştı.

Üçüncü Dünya'nın her yerinde konut seçimi, karmaşık dengeler kurmaya dayalı ilgili zor bir hesaplamadır. Anarşist mimar John Turner'ın o meşhur ifadesini kullanacak olursak, "Konut bir fiil-

dir." Yoksul kentliler konut maliyeti, zilyetlik güvencesi, barınma kalitesi, iş güzergâhı, bazen de kişisel güvenlik arasında bir denge kurmaya çalışırken karmaşık bir denklemin üstesinden gelmek zorundadır. Bazı insanlar için (hatta sokakta yaşayan birçok kişi için bile) işyerine yakın bir yer (bir imalat pazarında veya tren istasyonunda bir yer mesela) başlarını sokacakları bir çatıdan daha önemlidir. Bazıları içinse bedava veya çok ucuz arazi, şehrin dış mahallelerinden merkezine doğru işe gidip gelmeyi göze alacakları kadar caziptir. Belediye hizmetlerinden veya zilyetlik güvencesinden yoksun, kötü ve pahalı bir yerde ikamet etmek ise herkes için olabilecek en kötü durumdur. Turner'ın 1960'larda Peru'da yaptığı çalışmalara dayanan ünlü modeline göre, köyden göçenler iş bulmak için önce kent merkezine (fiyatına bakmaksızın herhangi bir yere) yerleşir, işlerini güvence altına aldıktan sonra da şehrin mal mülk edinebilecekleri dış mahallelerine taşınırlar. Turner'ın deyimiyle "köprü başı mevkii"nden "müstahkem mevkii"ye doğru gerçekleşen bu ilerleme, yalnızca bir kıtadaki veya ülkedeki tarihsel bir geçiş durumunu yansıtabilen bir idealleştirmeden başka bir şey değildir elbette.[36]

Konut uzmanı Ahmed Soliman, daha ayrıntılı bir analizde Kahire'deki yoksullar için dört temel barınma stratejisinden söz eder. Merkezi iş piyasalarına erişim öncelikli tercih konusuysa, hane halkı ilk seçenek olarak bir daire kiralamayı düşünebilir; bu bölgelerdeki kiralık evler merkeze yakınlık avantajı ve zilyetlik güvencesi sunarlar, ama pahalıdırlar ve yoksulların ileride buralardan bir gayrimenkul edinme ihtimalleri yoktur. İkinci seçenek, merkezde yer alan enformel konutlara yerleşmektir. Soliman bu durumu şu sözlerle tarif eder: "Kötü bir çevrede bulunan, kirası çok ucuz, hatta kira bile verilmeyen, iş imkânlarına erişimi iyi, ama zilyetlik güvencesi olmayan çok küçük bir oda veya çatı odasından ibaret evlerdir bunlar. Buralarda yasadışı ikamet eden kişiler sonunda bu evlerden zorla çıkarılır, gecekondu mahallelerine veya ruhsatsız

36. Bkz. John Turner, "Housing Priorities, Settlement Patterns and Urban Development in Modernizing Countries", *Journal of the American Institute of Planner* 34 (1968), s. 354-63; ve "Housing as a Verb", John Turner ve Robert Fichter (haz.), *Freedom to Build: Dweller Control of the Housing Process* içinde, New York 1972.

konutlara yerleşmek durumunda kalırlar."[37]

Barınma sorununun bir başka ve en ucuz çözümü, kamuya ait, çoğunlukla da kirliliğin göbeğinde bir arazi üzerine gecekondu inşa etmektir (bu tür yapılaşmalara genellikle Kahire'nin dışındaki çöl arazisi üzerinde rastlamak mümkündür); bu seçeneğin olumsuz yönleri, işe gidiş geliş maliyetinin çok yüksek olması ve hükümetin buralara altyapı hizmetini savsaklaması şeklinde sıralanabilir. "Örneğin, El Dekhila bölgesindeki gecekondu semti yerel yetkililerin bugüne kadar hiçbir kamusal faaliyette veya müdahalede bulunmadığı 40 yıllık bir yerleşim birimidir." Çoğu yoksul Kahirelinin eninde sonunda seçmek zorunda kaldığı bir çözüm ise, tapusu olan, ama imar izni olmayan geniş arazilerden (çoğunlukla Bedevilerden veya yoksul köylerden) bir yer almaktır. Bu tür yerler işyerlerine uzak olsalar da güvenlidirler ve topluluğun ciddi bir seferberliğe ve siyasi müzakereye girişmesi sonrasında genellikle temel belediye hizmetleri almaya başlarlar.[38]

Her kent için kendine özgü geniş bir zilyetlik ve mesken çeşitleri yelpazesi yaratan benzer rasyonel seçim modelleri tanımlanabilir. Tablo 8'de yer alan tipoloji, küresel çaplı bir karşılaştırma yapabilmek amacıyla önemli bölgesel özelliklerden yararlanılarak oluşturulan analitik bir sadeleştirmedir. Bazı analistler yasal konut statüsüne öncelik tanıyabilir (formel-enformel), ama ben şahsen kente yeni taşınanların çoğunun öncelikle ana iş merkezlerine yakın bir yerde hayatlarını sürdürüp sürdüremeyeceklerine karar verdiğini (*çevresel- merkezi*) düşünüyorum.

Birinci Dünya'da, yoksulların yoğun olarak metruk merkezlerle banliyö içlerinde yaşadığı "donut" biçimli Amerikan kentleri ile göçmen ve işsiz nüfusun dış mahallelerde çok katlı binalara tıkıştırıldığı Avrupa'daki "tabak" biçimli kentler arasında arketipik bir ayrım vardır elbette. Amerika'daki yoksullar, deyim yerindeyse, Merkür'de yaşarken Avrupa'daki yoksullar Neptün veya Plüton'da yaşar. Tablo 9'dan da anlaşılacağı gibi, Üçüncü Dünya'daki gecekondu sakinleri kentlerin çeşitli yörüngelerinde yaşarlar; kenar mahalle nüfusunun en yoğun olduğu yerlerse bir-iki katlı binaların bulunduğu kent çevresindeki bölgelerdir. Avrupa'da olduğunun aksi-

37. Soliman, *A Possible Way Out*, s. 119-20. 38. *A.g.y.*

Tablo 8. Kenar Mahalle Tipolojisi

A. Metropol Merkezi

1. *Formel konutlar*
   (a) ucuz kiralıklar
      (i) kiralık köhne evler
      (ii) yoksullar için inşa edilmiş kiralık evler
   (b) toplu konutlar
   (c) yatakhaneler, pansiyon odaları vs.
2. *Enformel konutlar*
   (a) gecekondular
      (i) ruhsatlı gecekondular
      (ii) ruhsatsız gecekondular
   (b) kaldırım sakinleri

B. Metropol Çevresi

1. *Formel konutlar*
   (a) şahsa ait kiralıklar
   (b) toplu konutlar
2. *Enformel konutlar*
   (a) ifrazlı arsa üzerine inşa edilmiş şahsa ait konutlar
      (i) mal sahibinin oturduğu konutlar
      (ii) kiralık konutlar
   (b) gecekondular
      (i) ruhsatlı gecekondular (yer ve hizmet ruhsatı dahil)
      (ii) ruhsatsız gecekondular
3. *Mülteci Kampları*

ne, Güney'de (Hong Kong, Singapur, Çin) yoksullara yönelik toplu konut yapımı her zaman olan bir şey değil, bir istisnadır. Yoksul kentlilerin beşte biri veya üçte biri kadarı kent çekirdeği içinde veya merkeze yakın, genelde birçok ailenin bir arada barındığı eski kiralık evlerde yaşamaktadır.

1. Kent Merkezindeki Yoksullar

Kuzey Amerika ve Avrupa'daki kentlerde, Harlem'in kahverengi taşlı evleri ve Dublin'in Georgians evleri gibi "köhne" konutlar ile Berlin'in *Mietskaserne*'leri ve Manhattan'ın güneydoğu bölgesindeki ünlü "dambıl" evleri gibi yoksullar için inşa edilmiş kiralık evler arasında temel bir fark vardır. Afrika'nın yeni kentlerinde pek görülmüyorsa da, sömürge döneminden kalma malikanelerle Viktorya döneminden kalma villaların da aralarında bulunduğu köhne konutlar Latin Amerika ve Asya'nın bazı kentlerinde epey yaygındır. Guatemala kentinin *palomare*'leri, Rio'nun *avenida*'ları, Buenos Aires ile Santiago'nun *conventillo*'ları, Quito'nun *quinta*'ları ve Eski Havana'nın *cuarteria*'ları eskiden görkemli binalardı belki, ama bunlar artık tehlike arz edecek derecede yıkık dökük binalardır ve çok kalabalıklardır. Örneğin, Mimar David Glasser Quito'da eskiden tek bir ailenin yaşadığı, şimdi ise 25 aileyi, yani toplam 128 kişiyi ba-

Tablo 9. Yoksulların Yaşadığı Yerler[39] (yoksul nüfusun oranı %)

	Kent merkezindeki gecekondu mahalleleri	*Kent çevresindeki gecekondu mahalleleri*
Karaçi	34	66
Hartum	17	83
Lusaka	34	66
Mexico City	27	73
Mumbai	20	80
Rio de Janeiro	23	77

39. Keith Pezzoli, "Mexico's Urban Housing Environments", Brian Aldrich ve Randvinder Sandhu (haz.), *Housing the Urban Poor: Policy and Practice in Developing Countries* içinde, Londra 1995, s. 145; K. Sivaramakrishnan, "Urban Governance: Changing Realities", Michael Cohen vd. (haz.), *Preparing for the Urban Future: Global Pressures and Local Forces* içinde, Washington, D.C. 1997, s. 229; Mariana Fix, Pedro Arantes ve Giselle M. Tanaka, "São Paulo, Brazil", BM-HABITAT Vaka Çalışması, Londra 2003, s. 9; Jacquemin, *Urban Development and New Towns in the Third World*, s. 89.

rındıran ve yeterli belediye hizmetinden yoksun bir villayı ziyaret etmiş.[40] Hızla mutenalaştırılmalarına veya yıkılmalarına rağmen Mexico City'deki bazı *vecindade*'ler hâlâ antropolog Oscar Lewis'in *Sanchez'in Çocukları* (1961) adlı kitabıyla meşhur ettiği, 700 kiracıyı barındıran yapı bloğu Casa Grande kadar kalabalıktır.[41] Kalküta'daki döküntü (şimdilerde belediye hizmeti alan) *zemindar* evler ile Colombo'da kentin viranelerinin yüzde 18'ini oluşturan ve "gecekondu bahçeleri" gibi şiirsel bir isimle anılan evler bu tür evlerin Asya'daki muadilleridir.[42] Beijing'in eski merkezinde bulunan ve modern tesislerden yoksun Ming ve Qing avlulu konutlarını barındıran Eski Kent adlı gecekondu mahallesi kentsel yenileme çalışmaları nedeniyle hacim ve nüfus bakımından artık küçülmüş olsa da, belki de bu tür yerleşimlerin içinde en büyük ölçekli olanıdır.[43]

São Paulo'nun bir zamanlar revaçta olan Campos Eliseos bölgesinde veya Lima'nın sömürge döneminden kalma bölümlerinin bir kısmında olduğu gibi, genellikle bütün burjuva semtleri gecekondu mahallelerine dönüşmüştür. Öte yandan, Cezayir kentinin meşhur sahil beldesi Bab-el-Oued'de kentin yerli halkı *colon* işçi sınıfının yerini almıştır. Her ne kadar küresel çapta hâkim örüntü yoksulların kent merkezinden tahliye edilmesiyse de, bazı Üçüncü Dünya kentlerinde, sömünge dönemi sonrası orta sınıfının kent merkezinden etrafı duvarlarla çevrili, güvenlikli banliyölere ve "kenar kent" diye adlandırılan yerlere taşınması ABD'de olduğu gibi kentsel bölünmeyi, ayrışmayı yeniden üretmektedir. Bir milyon yoksulun dörtte birinin suçun bol olduğu, ama kültürel açıdan dinamik kent merkezinde, orta sınıfınsa dış mahallelerde ikamet ettiği Kingston'da bu ayrışma uzun zamandır yaşanmaktadır. Keza, 1970'lerle 1980'lerde zenginler Montevideo'nun merkezini terk edip güney sahilinin cazip semtlerine yerleşmeye başladığında, evsiz insanlar terk edilmiş

40. David Glasser, "The Growing Housing Crisis in Ecuador", Carl Patton (haz.), *Spontaneous Shelter: International Perspectives and Prospects* içinde, Philadelphia 1988, s. 150.

41. Oscar Lewis, *The Children of Sanchez: Autobiography of a Mexican Family*, New York 1961.

42. Kalinga Tudor Silva ve Karunatissia Athukorala, *The Watta-Dwellers: A Sociological Study of Selected Urban Low-Income Communities in Sri Lanka*, Lanham (Md.) 1991, s. 20.

evlere ve sahipsiz otellere taşınmıştı. Bu zenginlerin bıraktığı yere yoksulların yerleşmesi dinamiği, Lima'da çok daha önce ortaya çıkmıştır: 1940'taki büyük depremin ardından orta ve üst sınıf kentin tarihi merkezini terk etmeye başlamıştı; gelgelelim 1996'da sözde işportacılığa karşı sıkı önlemler alınması sonrasında hükümet bu bölgeyi Andlı işçilerin elinden almıştı.[44] Bu arada Johannesburg'da son zamanlarda şirket ofisleriyle lüks mağazalar genellikle beyazların oturduğu kuzeydeki banliyölere taşınmıştır. Gecekondu ve orta sınıf apartman kompleksleri karışımından oluşan merkezi ticaret bölgesi (bir zamanlar bütün kıtanın mali başkentiydi) kayıtdışı ticaretin ve Afrika tarzı mikro teşebbüslerin merkezi haline gelmiştir.[45]

Devralınmış konut alanları içinde en tuhafı, bir milyon yoksul insanın Memlük mezarlarını prefabrik konut unsurları olarak kullandığı Kahire'deki Ölüler Şehri'dir hiç kuşkusuz. Sultan ve emirlerin mezarlarıyla dolu dev mezarlık bugün etrafından kalabalık otoyollar geçen, surlarla çevrili bir kent adasıdır. On sekizinci yüzyılda burada zengin Kahireli ailelerin mezar bekçileri otururmuş, onlardan sonra buraya taş ocağı işçileri gelmiş, sonra zamanımızda 1967 savaşı sırasında da Sina ve Süveyş'i terk eden mülteciler yerleşmişler. Kahire Amerikan Üniversitesi araştırmacılarından Jeffrey Nedoroscik, gözlemlerini şöyle aktarıyor: "İstilacılar mezarlar üzerinde canlıların ihtiyaçlarına uygun olarak yaratıcı değişiklikler gerçekleştirmişler. Anıtlarla mezar taşlarını çalışma masası, yatak başlığı, masa ve raf olarak kullanıyorlar. Çamaşırları mezar taşları arasına gerdikleri iplere asıyorlar."[46] Eskiden 29 sinagogun bulunduğu bir kent olan Kahire'nin her yerinde terk edilmiş Yahudi mezarlıklarını küçük gecekondu mahalleleri zaptetmiş. Gazeteci Max Rodenbeck, "1980'lerde yaptığım bir gezide yeni firavun dönemin-

43. Feng-hsuan Nsueh, *Beijing: The Nature and the Planning of the Chinese Capital City*, Chichester 1995, s. 182-84.

44. Hans Harms, "To Live in the City Centre: Housing and Tenants in Central Neighborhoods of Latin American Cities", *Environment and Urbanization* 9:2 (Ekim 1977), s. 197-98.

45. Bkz. Jo Beall, Owen Crankshaw ve Susan Parnell, *Uniting a Divided City: Governance and Social Exclusion in Johannesburg*, Londra 2002, özellikle 7. Bölüm.

46. Jeffrey Nedoroscik, *The City of the Dead: A History of Cairo's Cemetary Communities*, Westport 1997, s. 43.

den kalma muhteşem bir türbenin içine güzelce yerleşmiş dört çocuklu genç bir çift gördüm. Türbe sakinleri içerideki mahzeni açmışlar ve buranın elbiseler, yemek kapları ve renkli televizyon için uygun bir dolap olduğunu keşfetmişler," diye yazar.[47]

Gelgelelim Üçüncü Dünya'nın birçok yerinde köhne konutlar, ucuz kiralıklar ve sırf kiraya vermek amacıyla inşa edilmiş kiralık konutlar kadar yaygın değildir. Sömürge dönemi Hindistan'ında yönetimin kent çevrelerindeki bölgelere asgari düzeyde su sağlamayı ve hıfzıssıhha hizmeti sunmayı kesin olarak reddetmesi, bugün hâlâ milyonlarca Hintli'nin ikamet ettiği korkunç kalabalık, sağlıksız, ama çok kâr getiren kiralıkları inşa eden mal sahiplerinin açgözlülüğüne dayalı fiili konut politikasıyla paralellik gösteren bir tutumdu.[48] Mumbai'ye özgü *chawl* (kentin kayıtlı konut stokunun yüzde 75'ini oluşturur) altı kişilik bir ailenin 15 metre karelik alana sığıştığı tek odalı, yıkık dökük kiralık evlerdir; tuvaleti genellikle altı aile ortak kullanır.[49]

Lima'nın *callejone*'leri de Mumbai'nin *chawl*'ları gibi özellikle yoksullara kiraya verilmek amacıyla inşa edilmişti; bunların çoğunu kentin önde gelen gecekondu patronu Katolik Kilisesi inşa etmiştir.[50] Bunlar esasen, çok çabuk bozulan ve genellikle tehlikeli biçimde dengesiz olan kerpiçten yani *quincha*'dan (içi çamur ve samanla doldurulmuş ahşap çerçeveler) yapılan berbat yapılardır. *Callejone*'ler üzerine yapılan bir çalışma, bir musluğu 85 kişinin, aynı tuvaleti 93 kişinin paylaştığını ortaya koymuştur.[51] Keza, 1980'lerin başlarında kent çevrelerinde meydana gelen *favela* patlamasına kadar São Paulo'da yaşayan yoksulların çoğu kentin merkezinde bulunan ve *cortiços* adıyla bilinen kiralık evlerde yaşamaktaydı; bu evlerin yarısı yoksullara kiralanmak üzere inşa edilmiş, yarısı da kent burjuvalarından kalma evlerdi.[52]

47. Max Rodenbeck, *Cairo: The City Victorious*, New York 1999, s. 158-59.

48. Bkz. Nandini Gooptu, *The Politics of the Urban Poor in Early Twentieth-Century India*, Cambridge (İngiltere) 2001, s. 91-102.

49. Jaquemin, *Urban Development and New Towns in the Third World*, s. 89.

50. Geert Custers, "Inner-city Rental Housing in Lima: A Portrayal and an Explanation", *Cities* 18:1 (2001), s. 252.

51. *A.g.y.*, s. 254.

52. Fix, Arantes ve Tanaka, "São Paulo, Brazil."

Buenos Aires'in tahta ve sacdan yapılma *inquilinato*'ları ise ilk olarak La Boca ve Barracas gibi rıhtım bölgelerindeki *barrio*'larda yaşayan yoksul İtalyan göçmenler için inşa edilmiş. Ne var ki son borç krizinden sonra, eskiden orta sınıfa mensup olan çoğu aile kendilerine ait dairelerden çıkmak zorunda kalmış; şimdi bu aileler *inquilinato*'larda tek bir oda içinde yaşamakta, ortak bir mutfakla tuvaleti beş veya daha fazla aileyle paylaşmaktadırlar. Buenos Aires'te de krizlerle geçen son on yıl içinde sadece merkezdeki Federal bölgede terk edilmiş binalarla fabrikalara yerleşenlerle birlikte gecekonducu sayısına yaklaşık 100.000 kişinin daha eklendiği tahmin edilmektedir.[53]

Buna karşılık Afrika'nın aşağı Sahra bölgesinde şehir merkezinde eski kiralık konutlara pek rastlanmaz. "Eski Britanya sömürgelerinde, ucuz kiralık evler pek yoktu," diye belirtiyor coğrafyacı Michael Edwards, "çünkü bu kentler tarihsel bir merkezden yoksundular. Bağımsızlıklarını kazanmadan önce Afrikalılar arasında ev kiralama çok yaygın bir olay olmasına rağmen kiracılar ucuz kiralıklar yerine yatakhanelerde (bekâr erkekler) veya kendilerine ayrılmış bölgedeki evlerde (aileler) ikamet etmekteydi."[54] Accra ve Kumasi'nin eski bölgelerinde geleneksel toprak sahipliği hâlâ yaygındır; ev kiralayanların sayısı çok fazla olmasına rağmen klan bağları Lagos ve Nairobi'de virane ev kiracılığının çok yaygın olmasını önlemektedir. Gerçekten de, yoksul insanların kendilerinden daha zengin akrabalarıyla birlikte genişletilmiş aile evlerinde ikamet ettikleri kan bağına dayalı konut kompleksleri, Gana'daki çoğu semtin ekonomik açıdan Afrika'nın diğer kentlerindeki benzerlerinden daha ayrı bir konumda olmasını sağlamıştır.[55]

Kent merkezlerinde formel ve enformel barınma seçenekleri arasında kanunsuz yapılmış birçok farklı dahiyane eklenti, ucuz oteller, gecekondular ve küçük teneke mahalleleri yer alır. Hong Kong'da bir milyon insanın dörtte biri teraslara kaçak inşa edilmiş

53. David Keeling, *Buenos Aires: Global Dreams, Local Crises*, Chichester 1996, s. 100.

54. Michael Edwards, "Rental Housing and the Urban Poor", Philip Amis ve Peter Lloyd (haz.), *Housing Africa's Urban Poor* içinde, Manchester 1990, s. 263.

55. A. Graham Tipple ve David Korboe, "Housing Poverty in Ghana", Aldrich ve Sandhu, *Housing the Urban Poor* içinde, s. 359-61.

ek katlarda veya binaların ortasındaki havalandırma boşluklarına yapılmış doldurmalarda yaşamaktadır. En kötü koşullarda yaşayanlar ise "kafes insanları"dır. Kafes insanı, "bekârlara yönelik tek yataklı odalarda yaşayanlar için kullanılan bir sözcüktür; 'kafes' sözcüğü bu kiracıların eşyaları çalınmasın diye odalarına taktıkları parmaklıklardan gelir. Bu tek yataklı odalardan oluşan dairelerde yaşayan ortalama insan sayısı 38,3, kişi başına düşen ortalama yaşam alanı ise 1,80 metrekaredir."[56] Eski Amerikan tarzı ucuz oteller Asya'daki birçok büyük kentte de yaygındır. Örneğin Seul'de kentin geleneksel gecekondularından tahliye edilmiş insanlarla işsizler günlük yatak kiralayan ve 15 kişiye sadece bir tuvalet tahsis eden yaklaşık 5000 *Jjogbang*'da yaşamaktadır.[57]

Kent merkezinin yoksul semtlerinin bazı sakinleri havada yaşar. Pnom Penh'te on insandan biri damda yaşamaktadır; keza 1,5 milyon gibi inanılmaz sayıda Kahireli ve 200.000 İskenderiyeli de öyle.[58] Kahire'nin "ikinci kent" denilen bölgesi ucuz kiralıkların içlerinden daha serindir, ama dam sakinleri trafik ve çimento fabrikalarının yarattığı hava kirliliğiyle çölden gelen tozlara daha fazla maruz kalmaktadır. Bu arada yüzen gecekondular Güneydoğu Asya'da hâlâ yaygın olsa da Hong Kong'da hızla yok oluyor; genelde Han'ın çoğunluğu tarafından hakir görülen Tanka ve Hakka halklarının ikamet ettiği bu tekne evler eskiden Taç Kolonisi'ndeki konutların yüzde 10'unu oluşturmaktaydı.[59]

Barınma seçenekleri arasında sokak da var. Los Angeles, Birinci Dünya'nın evsizler başkentidir. Los Angeles'ta yaklaşık 100.000 evsiz insan yaşamaktadır; bu sayıya şehrin merkezindeki sokaklarda konaklayan veya park ve otoyol çevrelerindeki arazilerde kaçak yaşayan ve sayıları her geçen gün artan aileler de dahildir. Üçüncü

56. Alan Smart, *Making Room: Squatter Clearance in Hong Kong*, Hong Kong 1992, s. 63.

57. Seong-Kyu Ha, "The Urban Poor, Rental Accomodation, Housing Policy in Korea", *Cities* 19:3 (2002), s. 197-8.

58. Asya Konut Edinme Hakkı Koalisyonu, "Building an Urban Poor People's Movement in Phnom Penh, Cambodia", *Environment and Urbanization* 12:2 (Ekim 2001), s. 63; Soliman, *A Possible Way Out*, s. 119.

59. Bruce Taylor, "Hong Kong's Floating Settlements", Patton, *Spontaneous Shelter* içinde, s. 198.

Dünya'da kaldırım sakini sayısının en fazla olduğu kent belki de Mumbai'dir (1995'te yapılan bir araştırmaya göre bir milyon kişinin kaldırımda yaşadığı tahmin edilmektedir).[60] Geleneksel Hintli kaldırım sakini stereotipi köyden şehre yeni gelmiş, dilencilikle yaşamını sürdüren yoksul köylüdür. Oysa Mumbai'de yapılan bir araştırma, bu kişilerin hemen hepsinin (yüzde 97'sinin) en az bir geçim kapısına sahip olduğunu, yüzde 70'inin en az altı yıldır kentte yaşadığını ve üçte birinin bir gecekondu mahallesinden, yani *chawl*'den tahliye edildiğini ortaya koymaktadır.[61] Gerçekten de çoğu kaldırım sakini, işleri gereği metropolün kalbinde yaşamak zorunda olan, orada yaşamanın maliyetini karşılayamadığı için kaldırımda yaşayan işçilerden –çekçekçiler, inşaat işçileri, hamallar– oluşmaktadır.[62]

Gelgelelim sokakta yaşamak pek de öyle bedava değildir. Erhard Berner'in da vurguladığı gibi, "Hindistan veya Filipinler'de kaldırım sakinleri bile polise veya sendikalara düzenli kira vermek zorundadır."[63] Lagos'ta da müteşebbisler inşaat alanlarından ödünç aldıkları el arabalarını evsizlere yatak olarak kiraya verirler.[64]

2. Korsan Kentleşme

Dünyadaki yoksul kentlilerin çoğunluğu artık kentin merkezindeki viranelerde oturmuyor. 1970'ten beri dünya genelinde kent nüfusu artışında en büyük pay sahibi, Üçüncü Dünya kentlerinin çevrelerindeki gecekondu toplulukları olmuştur. Yayılma bir aralar sadece Kuzey Amerika'ya özgü bir fenomen idiyse de, artık uzun bir süredir öyle değil. Yoksul kentlerin "yataylaşması" çoğunlukla nüfuslarının artış oranları kadar şaşırtıcıdır: Örneğin Hartum'un 1988'de-

60. Minar Pimple ve Lysa John, "Security of Tenure: Mumbai's Experience", Durand-Lasserve ve Royston, *Holding Their Ground* içinde, s. 78.

61. Jacquemin, *Urban Development and New Towns in the New World*, s. 90.

62. Frederic Thomas, *Calcutta Poor: Elegies on a City Above Pretense*, Armonk (NY) 1997, s. 47, 136.

63. Erhard Berner, "Learning from Informal Markets", David Westendorff ve Deborah Eade (haz.), *Development and Cities: Essays from Development Practice* içinde, Oxford 2002, s. 233.

64. Amy Otchet, "Lagos: The Survival of the Determined", *UNESCO Courier*, 1999.

ki büyüklüğü 1955'tekine oranla *48* kat daha fazlaydı.[65] Gerçekten de şimdi çoğu yoksul kentin banliyö bölgeleri *çevresellik* konusu üzerinde yeniden düşünmeyi gerektirecek kadar büyüktür. Örneğin Lusaka'nın çevresindeki teneke mahalleleri kent nüfusunun üçte ikisini barındırır; bu durum üzerine bir yazar "bu bölgelere 'kent çevresi' deniyor, halbuki asıl çevresel olan şehrin ana gövdesi" demiştir.[66] Türk sosyolog Çağlar Keyder İstanbul'un çevresindeki gecekondular hakkında benzer bir şey söyler: "Aslında İstanbul'u bu tür gecekondu bölgelerinin, sınırlı bir organik birliği olan bir kümeleşmesi olarak düşünmek çok da yanlış olmayacaktır. Yeni gecekondu bölgeleri, halihazırda kentin en dışını oluşturan çemberlere, ağ üzerindeki yeni düğüm noktaları olarak, dizisel bir tarzda eklenmektedir."[67]

O halde, Üçüncü Dünya'nın yayılan kentlerinde "çevre" son derece göreceli, zamana özgü bir terimdir: Çayır, orman veya çöllere bitişik olan bugünün kent hududu yarın yoğun nüfuslu bir metropol merkezinin bir parçası haline gelebilir. Kent çevrelerinde devlet eliyle inşa edilen hatırı sayılır miktarda konutun bulunduğu (Beijing'in eski sanayi banliyölerinden Şijingşan, Fengtai ve Çangziandian'daki gibi) Doğu Asya hariç Üçüncü Dünya'daki kentsel bölgelerde kenar bölgelerin ortaya çıkması iki temel biçimde gerçekleşir: Gecekondu yapılaşması ve Kolombiyalıların *urbanizaciones pirates* dediği korsan kentleşme biçiminde. İkisi de büyük oranda derme çatma inşa edilmiş, kötü altyapı şartlarına sahip düşük standartlı konutlardan oluşan "teneke mahalleleri" üretir. Korsan parseller genellikle yanlış bir biçimde gecekondu toplulukları olarak adlandırılsa da ikisi arasında köklü farklılıklar vardır.

Gecekonduculuk, satılık veya tapulu olmayan bir araziyi sahiplenmektir elbette. Kent çevresindeki "bedelsiz" arazilerin Üçüncü Dünya şehirciliğinin sihirli sırrı (çok yoksul kesime sunulan plan-

65. Galal Eldin Eltayeb, "Khartum, Sudan", BM-HABITAT Vaka Çalışmaları, Londra 2003, s. 2.

66. Sivaramakrishnan, "Urban Governance", Cohen, *Preparing for the Urban Future* içinde, s. 229.

67. Çağlar Keyder, "Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına", Çağlar Keyder (haz.), *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında* içinde, çev. S. Savran, İstanbul: Metis, 2000, s. 179.

lanmamış koca bir bağış) olduğu sıkça dile getirilmiştir. Gelgelelim bedeli peşin ödenmemiş gecekondu yok gibidir. Gecekonducular arazilerden yer kapabilmek için genellikle politikacılara, çetecilere veya polislere hatırı sayılır miktarda rüşvet vermek zorunda kalırlar; bu enformel "kira bedelleri"ni para ve/veya oy karşılığı yıllarca vermek durumunda kaldıkları da olur. Ayrıca kent merkezinden uzakta, belediye hizmeti almayan bir yerde bulunmanın cezası da cabası. Gerçekten de, toplam maliyeti hesapladığınızda (Erhard Berner'in Manila üzerine yaptığı çalışmasında işaret ettiği gibi) tapusuz bir yere yerleşmek arsa almaktan daha ucuz olmayabilir. Gecekondunun en çekici tarafı, "ileride geliştirilme ve ıslah edilme imkânına sahip olmasıdır, ki bu özelliği maliyetin aşama aşama yayılmasına neden olur."[68]

Gecekonduculuk bazen gazetelerin manşetlerine taşınan siyasi bir dram haline gelebilir. 1960'larla 1980'ler arasında Latin Amerika'da ve farklı zamanlarda Mısır, Türkiye ve Güney Afrika'da gecekonduculuk çoğunlukla radikal grupların, daha seyrek olarak da popülist hükümetlerin (1960'larda Peru'da; 1980'lerde Nikaragua' da böyle olmuştur) desteğiyle gerçekleştirilen arazi işgali biçimini almıştır. Arazi işgalcileri, halkın kendilerine destek verip vermemesine bağlı olarak genelde ya gelişmemiş kamu arazilerini ya da büyük bir arazi sahibinin arsalarını (ki daha sonra bu kişilere bazen tazminat verildiği de olmuştur) hedef seçmişlerdir. Gecekonduculuk çoğu zaman devletin baskı aygıtına karşı verilen uzun süreli bir irade ve dayanıklılık sınavına dönüşür. 1970'lerde Caracas hakkında araştırma yapmış olan UCLA araştırma ekibinden biri "Bir gecekondunun gece inşa edilip ertesi gün polis tarafından yıkılması, sonraki gece tekrar inşa edilip tekrar yıkılması, yetkililer pes edene kadar böyle tekrar tekrar inşa edilmesi hiç de olmayacak şey değildir," diye yazar.[69] Keza *Berci Kristin Çöp Masalları* romanında Latife Tekin İstanbul'un kenar mahallelerine neden *gecekondu* adının verildiğini açıklar: "Çiçektepe"nin kahramanları, yetkililerin her sabah yıktıkları evlerini geceleri yeniden inşa etmektedirler. 37

68. Berner, *Defending a Place*, s. 236-7.

69. Kenneth Karst, Murray Schwartz ve Audrey Schwartz, *The Evolution of Law in the Barrios of Caracas*, Los Angeles 1973, s. 6-7.

günlük bir kuşatmadan sonra hükümet nihayet pes eder ve yeni gecekondunun bir çöp tepesi üzerinde kök salmasına izin verir.[70]

Gelgelelim çoğu gecekondu topluluğu sosyolog Asef Bayat'ın Tahran ve Kahire hakkında yazarken "sıradan insanın sessiz istilası" dediği şeyin, yani kentin uç bölgesindeki veya ara bölgelerdeki arazilere, muhalefetle karşılaşmadan gerçekleşen küçük çaplı sızmaların bir sonucudur. Yoksul kentlilerin verdiği mücadelelerin, yoksul köylülerin (James Scott'ın çalışmalarında tekrar hatırlanan) "Brechtgil sınıf mücadelesi ve direnişi"nden farkı, "tamamen savunmaya yönelik olmamaları"dır; hatta Bayat'a göre, haklardan mahrum olan kişilerin yaşam alanını ve haklarını sürekli artırmayı hedefledikleri için, bu mücadelelerde "gizli bir saldırganlık" söz konusudur.[71] Bir sonraki bölümde de göreceğimiz gibi, bu tür istilalar sık sık başa baş geçen seçimler, doğal afet, askeri darbe veya devrim gibi arazi işgallerine uygun fırsat anlarıyla eşzamanlı gerçekleşir.

Latin Amerika, Ortadoğu ve Güneydoğu Asya'da her çeşit gecekonduculuğun doruk noktasına ulaştığı tarihler herhalde 1970' lerdir. Bugün tam anlamıyla gecekondulaşma, değeri düşük kent arazilerinde, özellikle de nehir kenarı, tepe etekleri, bataklık, terk edilmiş kirli araziler gibi tehlikeli veya yerleşime hiç müsait olmayan yerlerde devam etmektedir. Kent iktisatçısı Eileen Stillwaggon'ın belirttiği gibi: "Gecekonducular esasen kiraya verilemeyen, hiç kimsenin mülkiyet talebinde bulunmaya tenezzül etmeyeceği kadar değersiz arazileri işgal ederler."[72] Örneğin, Buenos Aires'te çoğu *villa de emergencia* (bunlarda genellikle kaçak Bolivyalı ve Paraguaylı mülteciler oturur) son derece kirlenmiş yerler olan Río de la Reconquista ile Río de la Matanza'nın pis kokulu havzalarında yer almaktadır. Coğrafyacı David Keeling, Río Reconquista kıyısındaki tipik bir *villa*'ya yaptığı bir ziyareti anlatırken, "durgun sudan ve temizlenmemiş kanalizasyondan insanın burnunun direğini kıracak bir koku yayılıyordu ve bütün bölge fare, sivrisinek, karasinek ve bilumum börtü böcekten geçilmiyordu," diye yazar.

70. Latife Tekin, *Berci Kristin Çöp Masalları*, İstanbul: Everest, 2003.

71. Asef Bayat, "Un-civil Society: The Politics of the "Informal People", *Third World Quarterly* 18:1 (1997), s. 56-7.

72. Eileen Stillwaggon, *Stunted Lives, Stagnant Economies: Poverty, Disease and Underdevelopment*; New Brunswick (NJ) 1998, s. 67.

Bu *villalara* izin verilmesinin tek nedeni, ekonomik buhran içindeki bir ülkede böyle eski sanayi arazilerinin bir süreliğine değersiz olmasıdır.[73] Keza, Caracas'ta tekinsiz *rancho*'lar aklı başında hiçbir emlakçının satılabilir bir emlak olarak kabul etmeyeceği engebeli ve erozyona açık tepelere doğru ilerlemeye devam etmektedir. Gecekonduculuk, geliyorum diyen bir felakete karşı oynanan bir kumar haline gelmiştir.

Ama şehrin çevresindeki düz arazinin, hatta çölün bile bir piyasa değeri vardır, ki bugün şehrin uç bölgelerinde dar gelirlilere ait çoğu konut, gecekondu özelliğini taşısa da, aslında görünmez bir emlak piyasası üzerinden alınıp satılmaktadır.[74] Bu "korsan kentleşme" üzerine ilk ciddi çalışma 1970'lerde Dünya Bankası görevlilerinden Rakesh Mohan ve onun Bogota'daki araştırma ekibi tarafından yapılmıştır:

> ... parsellenmiş arazi üzerindeki bu *pirata* konutlar arazi işgallerinin bir sonucu değildir: Arazi aslında yasal satışlarla el değiştirmiştir. Genellikle yasadışı olan parseldir. Ama bu konutları yasadışı yerine "olağan yasanın dışında" diye tanımlamak daha doğru olur. Düşük gelirli, ortanın altında geliri olan ve orta gelirli aileler kayıt altındaki konut piyasasına adım atamaz hale gelince, yapılaşmamış araziler edinip bunları bölgelendirme yasalarına, parselleme mevzuatına veya hizmet alma standartlarını karşılayıp karşılamadığına bakmaksızın parsellere bölen müteşebbislerden arsa satın alırlar. Satılan arsalar genellikle asgarinin de altında hizmet alır ki bunlar da çoğunlukla bir-iki caddeden ve sokak çeşmesinden ibarettir. Hemen her zaman bu ilkel altyapı ilk yapılaşma başladıktan sonra hızla geliştirilir.[75]

Aslında korsan kentleşme, gecekonduculuğun özelleştirilmesidir. 1990'da yapılan önemli bir çalışmada Paul Baróss ile Jan van der Linden korsan yerleşimleri, yani "ikamete ayrılmış düşük nitelikli ticari parseller"i (İADNTP) yoksul insanların konutlandırılmasında

73. Keeling, *Buenos Aires*, s. 102-5.

74. Paul Baróss, "Sequencing Land Development: The Price Implications of Legal and Illegal Settlement Growth", Paul Baróss ve Jan van der Linden (haz.), *The Transformation of Land Supply Systems in Third World Cities* içinde, Aldershot 1990, s. 69.

75. Rakesh Mohan, *Understanding the Developing Metropolis: Lessons from the City Study of Bogotá and Cali, Colombia*, New York 1994, s. 152-3.

yeni bir norm olarak tanımlar. Gerçek gecekonducuların aksine bir korsan arazinin üzerinde yaşayanlar ya yasal ya da fiilen geçerli bir tapuya sahiptir. Yasal tapunun olduğu durumlarda genellikle arazi sahibi bir spekülatördür, yani *latifundista*'dır veya büyük bir çiftlik sahibi, bir köy komünüdür (örneğin, Meksika'daki *ejido*'lar gibi) ya da töresel bir oluşumdur (örneğin, bir Bedevi kabilesi veya köy meclisidir). Hatta mal sahipleri (David Keeling'in sözünü ettiği Buenos Aires'in banliyölerinden birindeki bir *asentamiento*'nun yaptığı gibi) devletin ileride altyapıyı geliştirmek ve tazminat vermek zorunda bırakılabileceği gibi kurnaz bir beklentiyle, evlerin, üzerinde bulundukları arazinin işgal edildiği izlenimi verecek şekilde konumlanmasını teşvik bile etmektedir.[76]

Fiili zilyetlik durumunda ise arazinin sahibi genellikle devlettir, ama üzerinde yaşayanlar güçlü politikacılardan, kabile reislerinden veya suç kartellerinden (Hong Kong'un en önemli kayıtdışı emlakçıları olan Triad'lar gibi mesela) bir zilyetlik güvencesi almışlardır.[77] Başka bir ünlü örnek de Karaçi'nin *tellal*'larıdır; ünlü Orangi Pilot Projesi'nin kurucusu Akhtar Hameed Khan bu kişileri "açgözlü politikacı ve bürokratlarımızla işbirliği yapıp onları kullanma sanatını öğrenmiş özel girişimciler" diye betimler. "*Tellallar* maliyetli hamilikleri karşılığında [kamu] arazilerine sahip olmayı, bu arazilerden tahliye edilmeye karşı korunma garantisini satın almayı ve su şebekesi ile ulaşım hizmetleri edinmeyi güvence altına alırlar."[78] *Tellallar* (bu sözcük "aracı" anlamına geldiği gibi "pezevenk" anlamına da gelir) Karaçi nüfusunun neredeyse yarısının yaşadığı *katchi abadi*'leri (Orangi gibi korsan parseller) hâkimiyetleri altına almışlardır.[79]

Halihazırdaki evlerin hemen hiçbirine yerel yönetimlerce ruhsat verilmediği halde, korsan parseller birçok gecekondu mahallesinden farklı olarak genelde bildik ızgara tipi sokak şablonlarına sahip tektip arsalara bölünmüştür; gelgelelim buralarda hizmetler

76. Keeling, *Buenos Aires*, s. 107-8.

77. Triad'ların gecekondu konusunda sahip oldukları yaptırım gücü için bkz. Smart, *Making Room*, s. 114.

78. Khan, *Orangi Pilot Project*, s. 72.

79. Urban Resource Center, "Urban Poverty and Transport: A Case Study from Karachi", *Environment and Urbanization* 13:1 (Nisan 2001), s. 224.

ya basittir ya da hiç yoktur ve satış bedeli bu arazi sakinlerinin kendi altyapılarını kaçak yollarla veya müzakere yoluyla ıslah etme yeteneğine bağlıdır. "Kısacası," diye yazar Baróss ve van der Linden, "planlı arazi üzerinde bulunması, hizmet seviyesinin düşük olması, banliyö bölgesinde yer alması, zilyetlik güvencesinin yüksek olması, kent geliştirme planlarıyla uyumlu olmaması ve kişilerin kendi evlerini kendilerinin yapması İADNTP'lerin genel özellikleridir."[80] Yöreye özgü ufak farklılıklarla birlikte bu tanım Mexico City, Bogota, São Paulo, Kahire, Tunus, Harare, Karaçi, Manila ve yüzlerce başka kentte (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD) bağlı ülkelerin kentleri, Lizbon ve Napoli çevresindeki *clandestino*'lar ve El Paso ile Palm Springs'in dışında yenilerde ortaya çıkmış olan *colonia*'lar da dahil) sınır bölgelerdeki büyümenin ortak özelliğidir.

Bazı ülkelerde kent çevrelerindeki gecekondu mahallelerinin geliştirilmesinin ticarileştirilmesi yıllardan beri süren bir uygulamadır. "1960'ların ortalarında İstanbul'da geleneksel anlamda gecekondulaşma yok oldu," diye yazar kent planlamacısı Ayşe Yönder. "Yerleşimciler kamu arazilerini bile işgal etmek için o yöredeki iktidar sahibi kişilere para ödemek zorundaydı. 1970'lerin ortalarında yeraltı örgütleriyle bağlantıları olan girişimciler İstanbul'un belli bölgelerinde kamu arazilerini denetimleri altına almaya, arazi satmaya ve her türlü inşaat işini tekellerine almaya başladılar."[81] Nairobi'de (bugün viran haldeki kiralık evlerde oturan yoksulların çoğunlukta olduğu bir kenttir) kamu arazilerinin tam gaz ticarileştirilmesi 1970'lerin başlarında, dışarıdan gelen zenginler, gecekondulaşmanın yasallık kazanmasının çok tatlı paralar getiren yeni bir arazi piyasası yarattığını keşfettiğinde başlamıştı. Emlak patronları (genelde Asyalı ilk mülk sahiplerinden sonrakiler) ruhsatsız arsalar satmaya başlamıştı. Yoksulluk araştırmacılarından Philip Amis

80. Paul Baróss ve Jan van der Linden, "Introduction", Baróss ve van der Linden, *Transformation of Land Supply Systems in Third World Crisis* içinde, s. 2-7.

81. Ayşe Yönder, "Implications of Double Standards in Housing Policy: Development of Informal Settlements in Istanbul", Edésio Fernandes ve Ann Varley (haz.), *Illegal Cities: Law and Urban Change in Developing Countries* içinde, Londra 1998, s. 62.

şunları yazıyor: "Aslında kendi arazilerini işgal ediyorlar, kendi hazırladıkları planlara göre ruhsatsız konutlar inşa ediyorlardı... göze aldıkları risk semeresini çok güzel veriyordu. Hiçbir yıkım emri çıkarılmıyordu ve yatırımın getirisi çok yüksekti."[82]

3. Görünmez Kiracılar

Enformel konutlaşma üzerine yazılmış popüler ve akademik yazıların her ikisinde de kiracıların görmezden gelinerek gecekonducuların romantize edilmesi âdettendir. Dünya Bankası araştırmacılarının yakın zamanlarda teslim ettiği üzere, "düşük gelirlilere dayalı kira piyasası hakkında pek az araştırma yapılmıştır."[83] Emlak patronluğu aslında dünya genelinde gecekondu yaşamında temel bir öneme sahip ve ihtilaf yaratan toplumsal bir ilişki biçimidir. Evini kiraya vermek, yoksul kentlilerin gayrimenkullerini (formel ya da enformel olarak) paraya çevirmelerinin en temel yoludur, ama çoğunlukla kendilerinden daha yoksul insanlarla bir sömürü ilişkisi içerisinde gerçekleşir bu. Enformel konutların metalaşması sürecine kiralamayla ilgili farklı altsektörlerin (eski gecekondu mahallelerinde iskâna açılan dolgu alanları veya korsan parsellerde çok aileli konut inşaatları gibi) hızla büyümesi de katılmıştır. Batı Afrika'daki yoksul kentlilerin çoğunun emlak patronlarından ev kiraladığı kesindir; Dakka ve Asya'nın başka kentlerindeki evlerin çoğu da emlak patronlarına aittir (Bangkok'ta "gecekonducular"ın üçte ikisinin inşa ettiği barakaların üzerinde bulunduğu arazi aslında kiralık arazidir).[84] Latin Amerika, Ortadoğu ve Güney Afrika'daki kentlerin çevrelerinde de kiralama sanıldığından daha yaygın hale gelmiştir. Örneğin Kahire'de daha avantajlı konumda olan yoksullar çiftçilerden korsan araziler satın alırken, onlar kadar avantajlı konumda olmayan yoksullar belediye arazileri üzerinde gecekondu inşa etmekte, daha da yoksul olanlar gecekondu sahip-

82. Philip Amis, "Commercialized Rental Housing in Nairobi", Patton, *Spontaneous Shelter* içinde, s. 240, 242.

83. Marianne Fay ve Anna Wallenstein, "Keeping a Roof over One's Head", Fay (haz.), *The Urban Poor in Latin America* içinde, Washington D.C. 2005, s. 92.

84. Rigg, *Southeast Asia*, s. 143.

lerinden ev kiralamaktadır.[85] Keza, kent coğrafyacısı Alan Gilbert'ın 1993'te Latin Amerika'da gözlemlediği gibi, "yeni yapılan kiralık evlerin büyük çoğunluğu şehir merkezinden ziyade insanların kendi evlerini kendilerinin inşa ettiği çevre bölgelerindedir."[86]

Mexico City bu konuda önemli bir örnek oluşturur. Lopez Portillo hükümeti (1976-82) *colonias proletarias* konusunda gıyabi mülkiyeti, "gasp"ı ve düşük kira geliri getiren konutlarla ilgili spekülasyonları yasaklayacak bir Model Yasa çıkarmaktansa gecekondu sakinlerinin mülklerini piyasa fiyatlarından satmalarına izin vermişti. Bu reform iyi yerlerde bulunan eski *colonia*'ların orta sınıf tarafından mutenalaştırılmasına ve küçük emlak patronlarının sayılarının artmasına neden olmuştu. Sosyolog Susan Eckstein on beş yıl önce incelediği *colonia*'ya 1987'de tekrar gittiğinde, o dönemlerin gecekonducularının yüzde 25 ila 50'sinin oraya yeni gelen yoksullar için 2-15 ailelik küçük *vecindade*'ler inşa ettiğini keşfetmişti. "Aslında orada, *colono*'lar arasındaki sosyoekonomik farklılıkları yansıtan iki katlı bir konut piyasası mevcut," diye yazar Eckstein. Ayrıca Eckstein oraya ilk gittiği dönemlerden "bu yana nüfusun sosyoekonomik düzeyinde bir 'düşüş' olduğunu" da fark eder: "... Yoksul kiracı tabakası genişlemiş." Eski yerleşimciler emlak patronu olarak işlerini yoluna koymayı başardıysa da, yeni kiracıların sosyoekonomik hareketlilik konusunda eski kuşağa oranla çok daha az umudu vardı ve bir bütün olarak *colonia* artık "umut gecekondusu" olmaktan çıkmıştı.[87]

Kiracılar gerçekten de gecekondu sakinleri içinde en görünmez ve en güçsüz olanlarıdır. Yeniden düzenleme ve tahliye durumunda tazminat alamazlar veya başka bir yere nakledilemezler. Günümüzün gecekondu kiracıları, yirminci yüzyılın başlarında, ev sahipleriyle karşılıklı yakın bir dayanışma içinde olan Berlin veya New York'taki gecekondu kiracılarından farklıdır, kiracı örgütleri kuracak veya kira bedellerini protesto etmek için grevler düzenleyecek güçte değillerdir. Önde gelen iki konut araştırmacısının be-

85. Soliman, *A Possible Way Out*, s. 97.

86. Alan Gilbert vd., *In Search of a Home: Rental and Shared Housing in Latin America*, Tucson 1993, s. 4.

87. Eckstein, s. 60, 235-8.

lirttiği gibi: "Kiracılar çok çeşitli kayıtdışı kira anlaşmaları yaparlar, düzensiz evlere dağılmışlardır ve genellikle kendilerini korumak için bir baskı grubu oluşturmaktan acizdirler."[88]

Özellikle Afrika'da kentlerin çevre bölgelerindeki geniş gecekondu mahalleleri genellikle akraba ağlarından, zilyetlik sistemlerinden ve kiracı ilişkilerinden kurulu karmaşık bir örgüdür. Nairobi Mazingira Enstitüsü'nün kurucularından Diana Lee-Smith, Nairobi'nin doğu yakasındaki Korogocho adlı büyük gecekondu mahallesini yakından incelemiş. Korogocho'da farklı konut ve kira türü sunan yedi köy vardır. Bunların içinde en sefil durumdaki Grogan tek odalı karton kulübelerden oluşmaktadır. Nüfusunun çoğunluğu, kent merkezinin yakınındaki eski bir teneke mahallesinden tahliye edilen ve aile reisliğini kadınların üstlendiği hanelerden meydana gelmektedir. Kışlaya benzeyen bir görüntüye sahip Githaa ise üzerine kurulduğu arazi kamu arazisi olmasına rağmen, "girişimciler tarafından kiraya verilmek üzere inşa edilmiş tümüyle spekülasyon amaçlı bir köydür." Yanındaki Dandora, sahiplerinin yarısının dışarıda olduğu bir yer ve hizmet projesidir. Lee-Smith, küçük kiralarla geçinmenin ve kiraladığı yeri başkasına kiraya vermenin yoksulların temel zenginlik stratejilerinden biri olduğunu, ev sahiplerinin kısa bir süre içinde kendilerinden daha yoksul olanları sömüren insanlar haline gelebildiklerini vurgular. Gecekonducular hep kendi evini kendi yapan mal sahibi-işgalciler olarak görülür, kahraman gibi resmedilirler, ama Korogocho ve Nairobi'nin diğer gecekondu mahallelerinde kiracı ve küçük sömürü sayısında önlenemez bir artış görüldüğü de bir gerçektir.[89]

Banliyöyken neredeyse 2 milyon nüfuslu bir uydu kent haline gelen Soweto da geniş bir konut statüsü çeşitliliği sergiler. Nüfusunun üçte ikisi ya enformel özel evlerde (iş sahibi orta sınıf) ya da daha yaygın olarak ucuz belediye evlerinde kirada yaşamaktadır; kiracılar belediye evlerinin arka avlularında izinsiz olarak genç ailelere veya bekârlara kiraya verdikleri kulübeler inşa etmişlerdir.

88. Durand-Lasserve ve Royston, "International Trends and Country Contexts", s. 7.

89. Diana Lee-Smith, "Squatter Landlords in Nairobi: A Case Study of Korogocho", Amis ve Lloyd, *Housing Africa's Urban Poor* içinde, s. 176-85.

Kırdan göç edenler de dahil daha yoksullar ya ucuz yurtlarda kalmakta ya da Soweto'nun dış mahallelerindeki gecekondularda yaşamaktadırlar. Johannesburg'un Apartheid döneminin en çalkantılı günlerinden kalma ünlü gecekondu mahallelerinden Alexandra daha tenhadır ve burada enformel ev sayısı daha azdır. Nüfusun çoğunluğunu gecekonducular, kiracılar veya pansiyonlarda kalanlar oluşturur.[90]

Afrika ve Latin Amerika'da geniş bir alana sahip kenar mahallelerdeki bu mülk ve konut hakkı çeşitliliği, bekleneceği üzere, çıkarlar konusunda çok farklı algılar yaratır. Coğrafyacı Peter Ward'ın Mexico City örneğinde dile getirdiği gibi, "insanın ideolojik perspektifi muhtemelen konut statüsüyle şekillenecektir":

> Düzensiz yerleşimin neden olduğu heterojenlik... yerleşim yerlerini arazi alım tarzı, birleşme "evresi," oturanların hizmet öncelikleri, topluluk liderliği yapıları, toplumsal sınıflar, hepsinden önemlisi de zilyetlik ilişkileri (mal sahibine karşı hissedarlar, onlara karşı kiracılar) temelinde bölerek kolektif tepkiye zarar verir. Bu zilyetlik bölünmeleri insanların dahil oldukları seçmen topluluklarını daha da çoğaltır... Evlerini kiraya verenler, taciz edilmiş gecekonducular, şehrin merkezindeki evlerinden tahliye edilmiş kiracılar, aslına bakılırsa hükümetin birbirini izleyen konut politikaları sayesinde saflarına kattığı kişilerden daha radikaldir ve hükümet karşıtı gösterilere daha meyillidir.[91]

4. Paryaların Kenar Mahalleleri

Analiz daha da derinleştirilip odağı Üçüncü Dünya şehrinin merkezinden uzağa kaydırıldıkça epistemolojik sis daha da koyulaşır. Tarihçi Ellen Brennan'ın belirttiği gibi, "Çoğu [Üçüncü Dünya] kenti, arazi değiştirme modelleri, bir önceki yıl inşa edilmiş (formel ve enformel) konut birimlerinin sayısı, altyapı tanzim modelleri, parsel modelleri vb. hakkında doğru, güncel verilerden yoksundur."[92] Ayrıca hükümetler kent civarındaki bölgeler hakkında,

90. Jo Beall, Owen Crankshaw ve Susan Parnell, "Local Government, Poverty Reduction and Inequality in Johannesburg", *Environment and Urbanization* 12:1 (Nisan 2000), s. 112-3.

91. Peter Ward, *Mexico City: The Production and Reproduction of an Urban Environment*, Londra 1990, s. 193.

köyleşmiş kentlerin kentleşmiş köylere dönüştüğü o tuhaf gayya kuyuları hakkında pek bir şey bilmezler.[93]

Kentin uç bölgeleri, şehrin merkezkaç kuvvetinin kırsalın iç patlamasıyla çarpıştığı yerdir. Buradan hareketle araştırmacı Mohamadou Abdoul, Dakar'ın dev yoksul banliyösü Pikine'nin, "1970' lerde başlayan iki büyük nüfus akınının birleşmesinin, Dakar'ın işçi mahalleleriyle teneke mahallelerinden zorla (genellikle askerler tarafından) çıkarılan insanlar ile kırsaldan gerçekleşen toplu göçlere katılan insanların bu bölgeye gelişinin" bir sonucu olduğunu ileri sürer.[94] Keza, Bangalore'un hızla büyüyen gecekondu bölgesinde yaşayan iki milyon yoksul insanın içinde hem kent merkezinden tahliye edilen gecekondu sakinleri hem de topraklarından sürülen rençperler vardır. Mexico City, Buenos Aires ve Latin Amerika'nın diğer kentlerinin uç bölgelerinde, kent merkezinin suç ve güvensizlik ortamından kaçan orta sınıfın oturduğu duvarlarla çevrili banliyölerin hemen yanında kırsal kesimden yeni göçenlerin kurduğu gecekondu mahallelerine rastlamak olağan bir durumdur.[95]

Kirletici, zehirli, çoğunlukla yasadışı sanayilerde çalışanların oluşturduğu bir göçmen seli de bu bölgelerin müsamahakâr belirsizliğinden nasiplenme peşindedir. Coğrafyacı Hans Schenk, Asya' daki kentlerin uç bölgelerinin düzenleyici bir vakum, "Darwin'in Keynes'i yendiği" ve korsan girişimcilerle yolsuzluk yapan politikacıların yasadan veya kamunun denetiminden büyük oranda uzak olduğu gerçek bir hudut bölgesi olduğunu belirtir. Örneğin, Beijing'deki küçük dikiş atölyelerinin çoğu şehrin güney ucunda yer alan kısmen tarımsal köylerle gecekondu mahallelerinden oluşan takım adalar içine gizlenmiştir. Keza Bangalore'un çevre bölgeleri, girişimcilerin asgari devlet gözetimi altında ucuz emek avlayabildiği ideal yerlerdir.[96] Milyonlarca geçici işçi ve umudunu yitirmiş

92. Ellen Brennan, "Urban Land and Housing Issues Facing the Third World", Kasarda ve Parnell, *Third World Cities* içinde, s. 80.

93. Bkz. Seabrook, *In the Cities of the South*, s. 187.

94. Mohamadou Abdoul, "The Production of the City and Urban Informalities", Enwezor vd., *Under Siege* içinde, s. 342.

95. Guy Thuillier, "Gated Communities in the Metropolitan Area of Buenos Aires", *Housing Studies* 20:2 (Mart 2005), s. 255.

96. Hans Schenk, "Urban Fringes in Asia: Markets versus Plans", I.S.A. Ba-

köylü de Surat ve Shenzen gibi dünyanın sömürü başkentlerinin uç bölgelerinde dolanıp durur. Bu işçi göçmenler kentte de tutunamazlar kırsalda da ve hayatlarını bu ikisi arasında umutsuz bir biçimde gidip gelerek sürdürürler. Bu arada Latin Amerika'da tam tersi bir mantık işler: İşçi simsarları kırsaldaki mevsimlik veya geçici işler için gerekli işgücünü gitgide kentlerdeki gecekondularda yaşayan insanlardan karşılarlar.[97]

Ama Üçüncü Dünya kentlerinde uç bölgelerin temel işlevi hâlâ, insan çöplüğü olmalarıdır. Bazı durumlarda kent atıkları ve istenmeyen göçmenler kendilerini Beyrut dışındaki ismiyle müsemma Karantina, Hartum dışındaki Hillat Kusha, Mexico City'deki Santa Cruz Meyehualco, Manila'daki eski ismiyle Puslu Dağ veya Kalküta'nın uç bölgelerindeki dev Dhapa çöplüğü ve gecekondu bölgesi gibi meşhur "çöp mahalleleri"nde bulurlar. Belediyelerin gecekondu mahallelerine karşı yürüttüğü savaşlar sırasında tahliye edilmiş boş hükümet kampları ile kaba imarlı parsellere yapılmış evler de aynı şekilde yaygındır. Gecekondu mahallelerinden tahliye edilenler Penang ve Kuala Lumpur dışındaki küçük geçici kamplara terk edilmiştir mesela. Konut aktivistlerinin belirttiğine göre:

> "Uzun ev" (Bahasa Malay dilinde *rumah panjang*) ismi eskiden Malaya'da bulunan o rahat, uzun konutları akla getirse de, bu isimle anılan geçici kampların gerçekliği bayağı farklıdır. Bu uzun evler dayanıksız kontrplak ve asbestten oluşan çıplak baraka sıralarından ibarettir. Bu barakaların yanlarında ve önlerinde döşenmemiş, ağaçsız yollar ve belediye hizmetinden yoksun veya belli noktalarda sadece en temel hizmetleri alan başka barakalar sıralanır. Bu uzun evlerin pek de geçici olmadığı anlaşılmış bulunmaktadır. Evlerinden tahliye edilmiş birçok kişi yirmi yıl sonra hâlâ orada yaşamakta, hükümetin düşük gelirliler için konut inşa etme sözünü hatırlamasını beklemektedir...[98]

ud ve J. Post (haz.), *Realigning Actors in an Urbanizing World: Governance and Institutions from a Development Perspective*, Aldershot 2002, s. 121-22, 131.

97. Cristóbal Kay, "Latin America's Agrarian Transformation: Peasantization and Proleterianization", Bryceson, Kay ve Moi, *Disappearing Peasantries?* içinde, s. 131.

98. Asya Konut Edinme Hakkı Koalisyonu, "Special Issue on How Poor People Deal with Eviction", *Housing by People in Asia* 15 (Ekim 2003), s. 19.

Antropolog Monique Skidmore, askeri diktatörlük tarafından, yaşadıkları gecekondu mahallesi, kent merkezinde yeniden inşa edilen turistik tema parkının yolu üzerinde bulunduğu için evlerinden tahliye edilen yüz binlerce kişinin zorla yerleştirildiği kasvetli semtlerden ("Yeni Sahalar" adıyla bilinen) bazılarını, tutuklanmayı göze alarak ziyaret etmiş. "Orada yaşayanlar eski mahallelerini kaybetmenin üzüntüsünden ve ıstırabından söz ediyorlar... evlerin çoğunun çevresi içki dükkânları, çöp yığınları, pis kokulu sular ve işlemden geçirilmemiş kanalizasyon suyu karışmış çamurla kaplı." Öte yandan, Mandalay'ın çevresindeki gecekondularda durum daha da berbattır. Skidmore'un anlattığına göre "burada yaşayanlar yakacak odun için Shan dağlarının eteklerine tırmanmak zorundalar ve Rangoon'un tekrar iskâna açılan diğer semtlerinde olduğu gibi işçiler için geçici iş olanakları sağlayacak sanayi bölgeleri, giysi fabrikaları ve başka atölyeler bulunmuyor."[99]

Uluslararası mülteciler ile ülke içinde yerlerinden sürülen insanlar çoğunlukla kentten tahliye edilen insanlardan bile daha kötü muamele görürler; Üçüncü Dünya'nın bazı büyük mülteci kampları kendine özgü kenar kentlere dönüşmüştür. Bu anlamda Gazze (bazıları tarafından dünyanın en büyük gecekondu bölgesi olarak kabul edilir) aslen mülteci kamplarının (750.000 mülteci) bir araya gelmesiyle oluşan kentsel bir kitledir; nüfusunun üçte ikisi günde 2 dolardan az bir parayla geçimini sürdürür.[100] Hemen Kenya sınırında bulunan Dadaad 125.000 Somaliliye ev sahipliği yapar, keza Zaire'deki Goma da 1990'ların ortalarında 700.000 kadar Ruandalı için acınası bir sığınak olmuş, mültecilerin çoğu kötü hijyenik koşullar yüzünden koleradan ölmüştü. Hartum'un çöl olan çevre bölgesinde kuraklık, açlık ve iç savaş mağduru 400.000 kişiyi barındıran dört büyük kamp (Mayo Çiftlikleri, Cebel'ül Evliya, Darüsselam ve Vad'ül Beşir) vardır. Ülke içinde yerlerinden sürülen diğer 1,5 milyon kişi (çoğunluğunu Güneyliler oluşturur) Hartum'un çevresindeki geniş bir alana yayılmış gecekondularda yaşamaktadır.[101]

99. Monique Skidmore, *Karaoke Facism: Burma and the Politics of Fear*, Philadelphia 2004, s. 150-1, 156.

100. Durum Raporu, Al-Dameer İnsan Hakları Birliği Gazze, 2002.

101. Eltayeb, "Khartoum, Sudan", s. 2.

Keza yüz binlerce savaş mağduru ve İran ve Pakistan'dan geri gönderilmiş mülteci Kabil'in kuzeyindeki tepelerde bulunan, suyu ve hıfzıssıhhası olmayan gecekondularda yaşamaktadır. Ağustos 2002'de *Washington Post*'ta "Afganistan'ın kırsal kuzey kesiminde Taliban ile muhalif güçler arasında yaşanan çatışmalardan kaçıp Karte Ariana bölgesine gelen yüzlerce aile 15-20 kişinin tek bir kulübede yaşadığı, mutfağı, banyosu olmayan dikey gecekondulardan oluşan bir labirentte sıkışmış durumda," diye bir haber çıkmıştı. Bu bölge yıllardır çok az yağmur almış ve birçok kuyu kurumuştu; bu gecekondularda yaşayan çocuklar müzmin boğaz ağrısından ve kirli suyun yol açtığı çeşitli hastalıklardan mustaripti. Dünya genelinde ortalama ömür süresi en düşük yer burasıydı.[102]

Dünya genelinde ülke içinde yerinden edilen insan sayısının en yüksek olduğu iki ülkeden biri Angola, diğeri Kolombiya'dır. Angola, 25 yıldan fazla (1975'ten 2002'ye kadar) süren ve Güney Afrika hükümetiyle Beyaz Saray'ın entrikaları sonucu kızışan ve nüfusun yüzde 30'unun yerini değiştirmesine neden olan iç savaş yüzünden zorla kentleşmiştir. Birçok mülteci harap olmuş ve tehlikelerle dolu kırsaldaki evlerine bir daha dönmemiş, Luanda, Lobito, Cabinda ve diğer kentlerin çevrelerindeki kasvetli *musseque*'lere (gecekondu mahallelerine) yerleşmiştir. Böylece, 1970'te sadece yüzde 14'ü kentleşmiş olan Angola bugün artık büyük bir kısmı kentlerden oluşan bir ülkedir. Kentlerde yaşayanların çoğu hem yoksuldur hem de devlet tarafından tamamen göz ardı edilmektedir; 1998'de kamu eğitimi ve sosyal güvenlik için devletin bütçesinden sadece yüzde 1'lik bir pay ayrıldığı tahmin edilmektedir.[103]

Keza, Kolombiya'daki bitmek bilmez iç savaşlar da Bogota'nın Sumapaz, Ciudad Bolívar, Usme ve Soacha adlı gecekondu yerleşimlerinin oluşturduğu kent yoksulluğu kuşağına yerinden edilmiş 400.000 kişinin daha eklenmesine neden olmuştur. Bir yardım kuruluşunun üyelerinden biri, "Yerinden edilenlerin çoğu toplumdışı olanlardır, yani geleneksel hayattan ve istihdamdan dışlananlardır," diye belirtir. "Bugün (2002) 653.800 Bogotalı'nın kentte bir işi yoktur; işin daha da şaşırtıcı tarafı, bu insanların yarısı 29 yaşın

102. *Washington Post*, 26 Ağustos 2002.
103. Tony Hodges, *Angola*, 2. Baskı, Oxford 2004, s. 22.

altındadır." Kentte bir iş tutamadıkları, çoğunlukla da okula gidemedikleri için bu genç köylülerle çocukları sokak çeteleriyle paramiliterler için ideal bir insan kaynağıdırlar. Çapulcuların saldırılarına maruz kalan işadamları da sağcı ölüm mangalarıyla bağlantıları olan *grupos de limpieza* (temizlik grupları) kurarlar, öldürülen çocukların cesetleri şehrin kenar bölgelerine atılır.[104]

Cali'nin dış mahallelerinde de aynı kâbus hâkimdir. Antropolog Michael Taussig burada bulunan "son derece tehlikeli" iki gecekondu mahallesindeki yaşam mücadelesini betimlerken Dante'nin *Cehennem*'ine başvurmuştur. Navarro, aç kadın ve çocukların çöplerin içinden buldukları şeylerle karınlarını doyurduğu, genç silahşörlerin (*malo de malo*) bölgedeki sağcı paramiliterlerce kiralandığı veya ortadan kaldırıldığı ünlü bir "çöp dağı"dır. Diğeri, yani Carlos Alfredo Díaz adlı gecekondu mahallesi ise "el yapımı tüfek ve el bombalarıyla dolaşan çocuklar"la dolu bir yerdir. "Nasıl ki gerillanın en önemli üssü Caquetá'nın sonsuz ormanları içinde, Amazon havzasının dibinde inin cinin top oynadığı yerdeyse, azgın genç çetelerin kutsal yuvası da şehrin tam da bu ucunda, gecekondu mahallelerinin Carlos Alfredo Díaz'da şeker kamışı tarlalarına çarptığı yerdeymiş gibi geliyor bana," diye yazar Taussig.[105]

104. Proje Danışma Hizmetleri, "Detoriorating Bogotá: Displacement and War in Urban Centres", *Colombia Regional Report: Bogotá* (Aralık 2002), s. 3-4.

105. Michael Taussig, *Law in a Lawless Land: Diary of a Limpreza in Colombia*, New York 2003, s. 114-5.

3

Devletin İhaneti

> Su katılmamış kapitalizm yüzüne bakılmayacak kadar kötü bir şeyse, zenginler lehine hareket eden yoz bir devlet ondan da kötüdür. Böyle durumlarda sistemi ıslah etmeye çalışmak bile kâr etmez.
>
> Alan Gilbert ve Peter Ward[1]

İki coğrafyacı yakın dönemlerde, "İlginçtir, bütün İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde hiçbir yazar Üçüncü Dünya kentlerinden birinde bile düşük gelirlilerin yaşadığı yerleşimlerin değişen coğrafyasının izini sürmemiştir," diye yakınır.[2] Küresel kayıtdışı iskân örüntüsü hakkında modern bir tarihsel incelemeye kalkışan da olmamıştır henüz elbette. Dikkate alınması gereken çok fazla sayıda ulusal tarih ve kentsel özgüllük olması böyle bir sentezi göz korkutucu bir iş haline getirir; yine de, dünya yoksulluğunun kentleşmesi sürecinde temel eğilim ve dönüm noktalarını belirginleştirecek kaba bir tarihsel sınıflandırma yapmak mümkündür.

Ama yirminci yüzyılın ikinci yarısında Üçüncü Dünya kentleriyle bu kentlerdeki gecekondu mahallelerinin neden bu kadar hızlı büyüdüğü konusu üzerinde durmadan önce, neden yirminci yüzyılın ilk yarısında *yavaş* büyüdüklerini anlamak gerekir. Bazı istisnalar olsa da, Güney'in bugünkü megakentlerinin çoğu ortak bir yö-

1. Alan Gilbert ve Peter Ward, *Housing, the State and the Poor: Policy and Practice in Three Latin American Cities*, Cambridge 1985, s. 254.

2. Richard Harris ve Malak Wahba, "The Urban Geography of Low-Income Housing: Cairo (1947-96) Exemplifies a Model", *International Journal of Urban and Regional Research* 26:1 (Mart 2002), s. 59.

rüngeye sahiptir: Bu kentler yirminci yüzyılın ilk yarısında son derece yavaş, hatta ağır aksak büyürken 1950'lerle 1960'larda büyüme hızlarında ani bir yükselme meydana gelmiş, kırsaldan gelen göçmenler gitgide kentlerin çevrelerindeki gecekondu mahallelerine yerleşmiştir. Yirminci yüzyılın başlarında kırsaldaki yoksulların kentlere kitleler halinde göçü kentin fiziksel surlarının yerine geçen ekonomik ve siyasi surlarca engellenmiştir; köylü nüfusunun büyük bir bölümü sistemli bir şekilde hem kente giriş imkânından hem de, bundan da önemlisi, kentlilik unvanından mahrum edilmiştir.

Köylüleri Dışarıda Tutmak

Köylülerin kentli olmasını engelleyen başlıca unsurlardan biri, en aşırı biçimine Afrika'nın doğu ve güneyindeki Britanya sömürge kentlerinde rastlanan Avrupa sömürgeciliğiydi. Avrupa sömürgeciliği yerli halka kentte arazi alma hakkı ve sürekli oturma izni tanımıyordu. Daima böl ve yönet ideolojisini savunagelmiş olan Britanyalılar kent hayatının Afrikalıları "kabile yaşamından uzaklaştıracağı"ndan ve sömürge karşıtı dayanışma hareketlerini teşvik edeceğinden korkmaktaydılar.[3] Şehre göç, geçiş izniyle denetlenirken, kayıtdışı emek serserilik yasalarıyla cezalandırılmaktaydı. Örneğin, Afrikalılar ırklara göre bölgelere ayrılmış Nairobi'de 1954'e kadar sadece geçici muhkim sayılmış ve emlak kiralama hakkına sahip olamamıştır.[4] Keza araştırmacı Karin Nuru'ya göre, Dar es Selâm'daki Afrikalıların kentte "sadece geçici işgücü olarak kalmalarına izin veriliyordu, işleri bittiğinde kırsala dönmek zorundaydılar."[5] Rodezya'da (Zimbabwe) Afrikalılar kentten ev satın alma hakkını elde edebilmek için bağımsızlık gününün arefesine kadar beklemek zorunda kalmışlardı; Lusaka'da ("ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyete göre ayrılmış son derece düzenli bir kent" olacak şekilde tasarlanmıştı) ise Afrikalı yerleşimciler "genelde kentteki tek amaçları yönetim kadrosundaki personele hizmet etmek olan geçici kent-

3. Garth Myers, "Colonial and Postcolonial Modernities in Two African Cities", *Canadian Journal of African Studies* 37:2-3 (2003), s. 338-9.

4. Amis, "Commercialized Rental Housing in Nairobi", s. 238.

5. Karin Nuru, "Tanzania", Kosta Mathéy, *Housing Policies in the Socialist Third World*, Münih 1990, s. 183.

liler olarak" kabul edilmekteydiler.[6]

Apartheid bu sistemi en uca kadar götürüp bir ters-ütopya boyutlarına vardırdı elbette. Sömürge ırkçılığı temeli üzerine kurulan savaş sonrası Güney Afrika yasaları kente göçü kriminalize etmekle kalmamış, tarihsel olarak kent merkezlerinde yaşayan beyaz olmayan toplulukların müthiş bir acımasızlıkla yerlerinden sürülmelerine de neden olmuştu. Yaklaşık bir milyon siyahi sözde "beyaz"lara ait bölgelerden tahliye edilmişti. Bu nedenle net kentleşme oranı 1950 ile 1990 yılları arasında pek artmamıştı (1950'de yüzde 43, 1990'da yüzde 48), hatta 1960'larda Afrikalıların kentsel bölgelerden dışarı doğru bir akımı söz konusuydu.[7] Gelgelelim nihayetinde bu "beyaz kentler, siyah anavatanlar" ideali büyük sermayenin iş piyasası ihtiyaçlarıyla olduğu kadar bu piyasanın kurbanlarının kahramanca direnişiyle de çelişiyordu.

Britanyalılar Hindistan'da da kırsaldan gelen göç akımını tecrit edip asayiş önlemleri almıştı. Uttar Pradeş'teki kentlerin iç savaş yıllarındaki durumuyla ilgili o muhteşem araştırmasında Nandini Gooptu, sömürge yetkilileri ile haklarını yeni kazanmış yerli seçkinlerin yoksulları kentlerin uç bölgelerine ve daha da ötesine yollamak için gösterdiği bitmez tükenmez çabaların bir dökümünü verir. Özellikle de yenilik meraklısı Kent Geliştirme Projeleri, gecekondu mahallelerinin temizlenmesinde, daha iyi mesken alanlarıyla ticari alanların ara bölgelerinin "bulaşıcı hastalık noktaları" denen bölgelerden arındırılmasında ve sömürge yönetimine ait alanlarla yerli orta sınıfın yaşadığı alanların etrafındaki açık arazilerin muhafaza edilmesinde çok etkili olmuştu. Bu arada etkili bir biçimde uygulanan "hak ihlali yasaları" hem gecekonduculuğun hem de sokak satıcılığının yasaklanmasını sağlamıştı.[8] İngiliz yönetiminin hüküm sürdüğü İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde ekonomik büyüme de en iyi haliyle kesintili bir süreç izlemekteydi; o ünlü girişimci seçkinlerine ve tekstil fabrikalarına rağmen Bombay

6. Myers, "Colonial and Postcolonial Modernities in Two African Cities", s. 334.

7. Michel Garenne, *Urbanization, Poverty and Child Mortality in Sub-Saharan Africa*, Paris 2003, tablo 1, s. 22.

8. Bkz. 3. Bölüm, Gooptu, *The Politics of the Urban Poor in Early Twentieth-Century India*.

bile yavaş büyümekteydi. 1891 ile 1941 yılları arasındaki o yarım yüzyıllık dönemde Bombay nüfusunu ikiye bile katlayamamıştı.

Yerli nüfusa ait büyük kent yerleşimlerine antipati duydukları halde Britanyalıların dünyanın gelmiş geçmiş en büyük gecekondu inşaatçısı oldukları kesin. Afrika'da güttükleri politikalar yerli işgücünü tecrit edilmiş, sınırları kapatılmış kentlerin uç bölgelerindeki tehlikeli gecekondu mahallelerinde yaşamaya zorlamıştır. Britanyalıların Hindistan, Burma ve Seylan'da yerlilerin yaşadığı mahallelerde hıfzıssıhhanın geliştirilmesini, hatta buralara en temel altyapı hizmetlerinin getirilmesini önlemeleri, bu bölgelerde yirminci yüzyılın başlarında yaygın olan bulaşıcı hastalıkların (veba, kolera, grip) neden olduğu ölümlerin yüksek sayılara ulaşmasına yol açmış, kent kirliliğiyle ilgili çok büyük sorunlar yaratmış, bu ülkeler bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra bu sorunlar ulusal seçkinlere miras kalmıştı.

Diğer imparatorluklar da kırsal göçü sınırlamaya, denetim altına almaya çalışmış, kimi bunda başarılı olmuş, kimi o kadar başarılı olamamıştı. Birkaç istisna dışında, sömürge limanlarında veya taşıma merkezlerinde kayıt altında istihdam ve kent büyümesi yaratacak kadar bir imalat veya işlem artı değeri kalmamıştı. Her yerde yerli emek gecekondu mahalleleri ile teneke mahallelerinden sorulmaktaydı. Yakın zamanlardaki bir tarihsel araştırmaya göre, sömürge devleti Kongo kentlerinde "kente göç akışına karşı nispeten etkili bir denetim sürdürüp kentlerin etrafında sıkı bir biçimde denetlenen düzenleyici bir ağ kurmuş, aynı zamanda hem tayin edilmiş kanalların dışında kalan küçük ticari işlerin hem de 'anarşik' konut inşaatının gelişmesini durdurmuştu."[9]

Bu arada tarihçi Jean Suret-Canale, Fransızların Afrika'nın tropikal bölgelerinde bir yandan kırsal emek hareketlerini sıkı biçimde düzenlerken bir yandan da kentte yaşayan Afrikalıları tekin olmayan bölgelere sevk ettiğini hatırlatır. Medina (Dakar), Treichville (Abidjan) ve Poto-Poto (Brazzaville) gibi sömürge dönemine ait gecekondu mahallelerinde sokaklar "kum ve çamur yollarından başka bir şey değildi... drenaj yerine üzeri kaldırım taşıyla üstün-

9. Crawford Young ve Thomas Turner, *The Rise and Decline of the Zairian State*, Madison (WI) 1985, s. 87.

körü kapatılmış birkaç kanalizasyon vardı; su ya hiç yoktu ya da çok azdı, o da sabahtan kuyruğa girilen umumi çeşmelerden alınıyordu. Sokak ışıklandırması Avrupalıların yaşadığı bölgelere mahsustu. Aşırı kalabalık sağlık için büyük bir tehlike oluşturuyordu."[10] "Yerli bölgeler"e asgari düzeyde dahi olsa temel hıfzıssıhha altyapısı götürmeye yanaşmayan ve 1950'lere kadar süren bu neredeyse evrensel tutum sırf pintilikten kaynaklanmıyordu: Bu tutum açık bir biçimde yerlilerin "kent üzerinde" hiçbir "hakkı" olmadığını simgeliyordu.

Ne var ki Avrupa sömürgeciliği, kent büyümesini denetlemeye yönelik yegâne uluslararası sistem değildi. Köylü isyanıyla iktidara gelmiş olmasına rağmen Asya Stalinizmi de köyden kente göç akışını durdurmaya çalışmıştır. 1949 Çin Devrimi önceleri ülkeye dönen mülteciler ile iş bulma derdindeki asker eskisi köylülere kent kapılarını açmıştı. Bunun sonucunda kentlerde denetimsiz bir nüfus taşkınlığı yaşanmıştı: Dört yıl içinde 14 milyon kadar insan kentlere adım atmıştı.[11] Nihayet 1953'te yeni rejim iç göç konusunda sıkı denetimler uygulayarak köyden kente göçü engellemişti. Maoculuk aynı anda hem kent proletaryasını seçkinleştirmiş ("demir pirinç kâsesi" ile beşikten mezara sosyal güvence nimetlerinden esasen kent proletaryası yararlanabiliyordu) hem de toplum yurttaşlığıyla bir işçi örgütü içinde yerleşik üye olma konumunu birbirine bağlayan bir konut sicili sistemi (*hukou*) benimsemek suretiyle kent nüfusunun büyümesini sınırlamıştır.

1960'lara gelindiğinde evsizlere ev sağlamış ve kentlerdeki çoğu gecekondu mahallesini yok etmiş olan Beijing, bu tarihten sonra kırsal kesimden gayri resmi köy göçler üzerinde olağanüstü bir denetim kurdu. Kent ile kırsal birbiriyle ancak parti devletinin dikkatle tanımladığı koşullarda kesişen ayrı dünyalar olarak düşünülmekteydi. Kentte yaşayanlar zaman zaman başka kente yerleşmek için resmi izin alabiliyorsa da köylülerin yaşadıkları komünden ayrılma izni aldığı neredeyse hiç duyulmamış bir şeydi. Hatta 1960'ların başlarında çok sayıda kayıtdışı köylü göçmen (bazı tahminle-

10. Jean Suret-Canale, *French Colonialism in Tropical Africa, 1900-1945*, New York 1971, s. 417.

11. On-Kwok Lai, "The Logic of Urban Development and Slum Settlements", Aldrich ve Sandhu, *Housing the Urban Poor* içinde, s. 284.

re göre 50 milyon kadar) köylerine geri yollanmıştı.[12] Le Havre Üniversitesi Sinoloji bölümünde öğretim görevlisi olan Guilhem Fabre'ın belirttiğine göre, bunun sonucunda 1960'ta kent nüfusunun genel nüfusa oranı yüzde 20 gibi en üst seviyedeyken, 1971'de yüzde 12,5 seviyesine düşmüştür.[13] 1950'lerde Kuzey Kore, Arnavutluk ve daha ılımlı olmak üzere Kuzey Vietnam'da (*ho khau* sistemi) köyden kente göç üzerinde benzer denetimler uygulanmıştır (bu ideolojik kent karşıtlığının doruk noktası, Pol Pot'un 1975'de Phnom Penh halkını acımasızca tahliye etmesiydi).

Latin Amerika'da kırsaldan kente göç konusunda bu kadar sistemli olmasa da büyük engeller vardı. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce çoğu yoksul Latin Amerikalı, kent merkezlerindeki gecekondu mahallelerinde kirada oturmaktaydı; 1940'ların sonlarındaki ithal-ikameci sanayileşme Mexico City ile Latin Amerika'daki diğer kentlerin çevrelerinde muazzam bir gecekondu yerleşimi dalgası yaratmıştı. Gecekondu mahallelerinin pıtrak gibi bitmesi üzerine, birçok ülkede yetkililer, kentli orta sınıfların hararetli desteğiyle birlikte kaçak konutlara karşı kitlesel yıkımlar gerçekleştirdiler. Şehre yeni göç edenlerin çoğu *indigenistas*, yani kölelerin torunları olduğundan, "gecekondulara karşı yürütülen bu savaş"a genellikle ırk ayrımı da eşlik etmekteydi.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Venezüella'nın diktatörü Marcos Pérez Jiménez kaçak konutların en azılı düşmanıydı. UCLA'lı üç yazar bununla ilgili olarak şunları söylüyor: "[Jiménez] hükümetinin *barrio*'lar konusunda sunduğu çözüm buldozerdi. Polislerle kamyonlar sabah *barrio*'ya gidiyor, bir yetkili mahalle halkının eşyalarının kamyona yüklenmesi işini yönetiyordu; polisler her türlü direnişle ilgileniyordu; evlerdeki eşyalarla insanlar başka dairelere gönderildikten sonra evler yıkılıyordu." Gecekonducular Caracas'ın dış mahallelerine gönderiliyor, orada *superbloques* adı verilen ve bütün sakinleri tarafından nefretle anılan on beş katlı yatakhanelere yerleştiriliyorlardı.[14]

12. Dorothy Solinger, *Contesting Citizenship in Urban China: Peasant Migrants, the State and the Logic of the Market*, Berkeley 1999, s. 2, 41.

13. Tablo 1, Fabre, "La Chine", s. 196.

14. Karst, Schwartz ve Schwartz, *The Evolution of Law in the Barrios of Caracas*, s. 7.

Mexico City'de geleneksel orta sınıflar, uzun süreli belediye başkanlığı görevi sırasında (1952-58, 1964-66) PRI'nin "Federal yönetim merkezli" ulusal ekonomik büyüme modeline başvurarak kırsaldaki yoksulların şehre akın etmesini engellemeye çabaladığı için Ernesto Uruchurtu'yu öve öve bitirememişlerdi. Uruchurtu 1952'de göreve geldiği sırada Orta Meksika'dan kentlerin uç bölgelerine her ay binlerce köylü "yağıyor"du. *Colonias populares* diye adlandırılan ve 1947'de nüfusun yüzde 2.3 gibi ihmal edilebilir bir kısmını barındıran gecekondular beş yıl içinde Mexico City halkının yaklaşık dörtte birinin barındığı yerler haline gelmişti. Uruchurtu, *paracaidista*'lar (paramiliter kuvvetler) dikerek, işportacıları caddelerden sürerek, mevcut *colonia*'ların zilyetlik haklarına ve temel hizmetlerden yararlanmalarına karşı koyarak göç akışını durdurmaya kararlıydı.[15] Sosyolog Diane Davis'in işaret ettiği üzere Uruchurtu'nun denetimli büyüme stratejisi, siyasi tabanının ırkçı eğilimlerini yansıtıyordu: "Kentte ikamet edenlerin çoğu gibi Ururchurtu da şehrin fiziksel ve toplumsal tahribatından şehre akın eden eğitimsiz göçmen kitlelerini (çoğu Amerikan Yerlileri soyundandı) sorumlu tutuyordu."[16]

Tufan

Hızlı kentsel büyümenin önündeki kurumsal engeller, sömürge yönetimlerinin Afrika ve Asya'da isyanları bastırmak için aldıkları önlemler ve ulusal bağımsızlık hareketleri ile Latin Amerika'daki diktatörlüklerin ve yavaş büyüyen rejimlerin alaşağı edilmesi gibi paradoksal kombinasyonlarca yok edilmişti. Acımasız ve karşı konulmaz güçlerce kentlere doğru sürüklenen yoksullar "kentte yaşama hak"larını büyük bir şevkle ortaya koymuştu, bu hak kentin uç bölgesinde bir barakaya sahip olmak anlamına gelse bile. 1950'ler ile 1960'larda iç savaş ve isyanları bastırmak için düzenlenen harekâtlar, enformel kentleşmenin oluşumunda kuraklık ve borçtan daha etkili olmuştu.

15. Pezzoli, Aldrich ve Sandhu, *Housing the Urban Poor* içinde, s. 147.

16. Diane Davis, *Urban Leviathan: Mexico City in the Twentieth Century*, Philadelphia 1994, s. 132-5, 155.

Nitekim Hindistan yarımadasında Bölünme ve bunun etnik dinsel artçı şokları milyonlarca insanı gecekondu mahallelerine sürüklemişti. Bombay, Delhi, Kalküta, Karaçi, Lahor ve Dakka, hepsi de 1948 (Bölünme), 1961 (Hindistan-Pakistan Savaşı) ve 1971 (Bangladeş'in ayrılması) yıllarından sonraki çalkantılı dönemlerde kapılarını mülteci sellerine açmak zorunda kalmıştı.[17] Bombay'ın nüfusu (İngiliz sömürge yönetiminin son yıllarında yılda yüzde 2'den az bir büyüme oranına sahipti) Pakistan'dan gelen yoksullaşmış mültecilerin akınıyla ve tekstil endüstrisinde buna bağlı olarak (ama daha yavaş) yaşanan büyüme ile birlikte 1940'ların sonlarıyla 1950'lerin başlarında neredeyse ikiye katlanmıştı.[18] Bu arada 1950'lerde Karaçi ile Hayderabad'ın nüfusunun yarısı "Muhacir"di, yani Pencap'ın doğusundan gelen Müslüman mültecilerden oluşuyordu. Daha sonra, yani 1970'lerde onlara yüzbinlerce Bihari (önce Doğu Pakistan'a kaçan, Bangladeş'in ayrılmasından sonra tekrar Pakistan'a göç eden "çifte mülteci"ler) katıldı.[19] Bu gecekondu tabanlı mülteci nüfusu en baştan beri çok büyük ölçüde siyasi hamilere ve yoz parti mekanizmalarına bağımlıydı. Bu nedenle, Hindistan ve Pakistan'da gecekondu mahallelerinin gelişimi seçim dönemleriyle eşzamanlı gerçekleşmiştir: Karaçi'de arazi işgali ile korsan parseller tipik olarak seçim yıllarında artarken, Hindistan'da seçimler gecekonducuların *bustee*'lerin yasallaşması veya geliştirilmesi konusunda etkili olmalarına imkân sağlar.[20]

Güney Vietnam'da zorla kentleşme (farkında olmadan yapılan Orwellci bir ironiyle "modernleşme" olarak tarif edilir) ABD'nin askeri stratejisinin ayrılmaz bir parçasıydı. Savaş stratejisti Samuel Huntington ile diğer şahinler, Vietkong "seçmen bölgesi varlığını sürdürdüğü sürece bu bölgeden sökülüp atılamayan kudretli bir güç" oluşturduğu için bu "seçmen bölgesi"nin yok edilmesi gerek-

17. Frederic Thomas, *Calcutta Poor: Elegies on a City Above Pretense*, Armonk (NY) 1997, s. 41.

18. Sujata Patel, "Bombay's Urban Predicament", Patel ve Alice Thorner (haz.), *Bombay: Metaphor for Modern India* içinde, Delhi 1996, s. xvi.

19. Oskar Verkaaik, *Migrants and Militants: Fun and Urban Violence in Pakistan*, Princeton 2004, s. 64.

20. Robert-Jan Baken ve Jan van der Linden, *Land Delivery for Low Income Groups in Third World Cities*, Aldershot 1992, s. 31.

tiğini ileri sürmüşlerdir. Amerika'nın teröre karşı yürüttüğü bombardımanlar "köyden kente kitlesel bir göç oluşturacak, [böylece] Maocu devrimci savaş doktrininin kaidesini oluşturan temel varsayımları işlemez hale getirecek kadar büyük" bir güç sağlamıştı. "Maoculuk'tan ilham alan köylü devrimi Amerikan sponsorlu kent devrimince baltalanmıştı."[21] Tarihçi Marilyn Young, savaş boyunca Güney Vietnam'da kent nüfusunun toplam nüfusa oranının yüzde 15'ten yüzde 65'e çıktığını, yerinden edilmiş beş milyon köylünün gecekondu mahallesi veya mülteci kampı sakinine dönüştüğünü belirtir.[22]

Cezayir'de yedi yıl süren acımasız sömürge savaşı (1954-61) da keza kırsal nüfusun yarısını yerinden etmişti. 1962'de bağımsızlığın kazanılması sonrasında bu yerinden edilmiş kitle kentlere akmıştı. Yoksul köylülerin oluklu *bidonville*'lere (bidon kent) veya tercihan 900.000 *colon*'un kaçışıyla boş kalan apartman dairelerine yerleşmesiyle birlikte başkent Cezayir'in nüfusu iki yıldan az bir zaman içinde üçe katlanmıştı. Yeni rejimin iş başına gelir gelmez Sovyet bloku tarzı ağır sanayi üzerinde ısrar etmesi ve geçimlik tarımı nispeten ihmal etmesi, kırsal kesimden toplu göçlere katkıda bulunmuştu. Cezayir kenti hızla kalabalıklaşmış, nüfusunun büyük bir bölümü tehlikeli biçimde harap olmuş eski evlere tıkışmıştı. *Kasbah*'daki eski evlerin birçoğu yıkılmış, genellikle içinde yaşayan insanların çoğunun ölümüne neden olmuştu. Bu arada "sosyalist" *bidonville*'ler kentlerin dış mahallelerinde ve ana otoyollar boyunca yayılmaya devam etmiştir.[23]

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de kentlere göçü, Marshall yardımı, tarımın modernleştirilmesi ve ithal-ikameci imalat körüklemişti. Ama Marksist sosyolog Çağlar Keyder'in gözlemlediği gibi, Kemalist devlet ne toplu konut inşa etmeye hazırdı ne de devlet arazisini özel sektöre devretmeye; bunun yerine "popülist himayecilik ilişkilerinin yarattığı atalet hâkim politika haline

21. Samuel Huntington, "The Bases of Accomodation", *Foreign Affairs* 46:4 (Temmuz 1968), s. 650-53.

22. Marilyn Young, *The Vietnam War: 1945-1990*, New York 1991, s. 177.

23. Djaffar Lesbet, "Algeria", Mathéy, *Housing Policies in the Socialist Third World* içinde, s. 252-63.

geldi." Anadolulu göçmenler Ankara ve İstanbul'daki yetkililerle pazarlık yapıp şehrin dış bölgelerine gecekondu yapmak durumunda kalmıştı. Böylece 1955-65 yılları arasında gecekondu nüfusunun (250.000) toplam kent nüfusuna oranı yüzde 5'ten yüzde 23'e (2,2 milyon) çıkarken (bu oran hâlâ çok fazla değişmemiştir), bu on yıllık dönem gecekonduculuğun altın çağı haline geldi.[24] En azından bu ilk dönemlerinde gecekondular, kendilerini halkın temel konut tarzı haline getirmiş olan siyasi sistemle suç ortaklığı yapmış, onu suç ortaklığına teşvik etmişti. "Politikacılar," diye devam ediyor Keyder, "çoğunlukla halktan destek elde etmek, bu desteğin sürmesini sağlamak ve böylece kendi ellerini güçlendirmek amacıyla, keyfi tahsis mekanizmasının yarattığı ayrıcalığı ellerinde tutmayı tercih ediyorlardı. Toprağın enformel biçimde mülk edinilmesi, bu tür himayecilik ilişkilerinin sürdürülebilmesi için bir önkoşuldu."[25]

Ortadoğu'nun geri kalan kısmında enformel kentleşmede en büyük ani yükseliş on ila yirmi yıl sonra, 1970'lerin başlarındaki OPEC patlaması sırasında meydana geldi. Ahmed Soliman, Kahire' deki "enformel kent yerleşiminde doruk noktasının" 1974 ile 1990 yılları arasında, Suudi Arabistan'daki göçmen işçilerin birikimlerinin tekrar ülkeye akıp Nasır'ın sosyal devletçiliğinin sona ermesiyle birlikte oluşan boşluklardan bazılarını doldurduğu sıralarda yaşandığına inanır.[26] Keza, 1970'lerin başlarında yüzbinlerce topraksız işçi ve zanaatkâr Tahran'a göç etmiş, tuğla ocaklarında, inşaat alanlarında iş aramış, 1976'da da işsizlikle karşı karşıya kalmıştı. Onların yaşadığı hayal kırıklığı ve öfke kısa bir süre sonra İslam devriminin hammaddesini oluşturmuştu.[27] İslam devrimi de gecekondu mahallelerinin büyümesi için benzersiz bir alan yaratmıştı. "Devrimciler büyük kentlerin sokaklarını arşınlarken, çok yoksul olanlar yaşadıkları bölge üzerindeki hâkimiyetlerini genişletmekle ve daha fazla kent arazisini iskâna açmakla meşguldü," der Asef

24. Keyder, *İstanbul*, s. 176; H. Tarık Şengül, "On the Trajectory of Urbanization in Turkey", *International Development Planning Review* 25:2 (2003), s. 160.

25. Keyder, *İstanbul*, s. 177.

26. Soliman, *A Possible Way Out*, s. 51.

27 Farhad Kazemi, *Poverty and Revolution in Iran: The Migrant Poor, Urban Marginality, and Politics*, New York 1980, s. 114.

Bayat. Şah kaçtıktan sonra "yoksul aileler polis denetiminin dağılmasından yararlanarak yüzlerce boş eve ve yarı inşaat halindeki apartmana el koyup buraları kendi mülkleri olarak yeniden düzenlediler." Yeni yoksullar geleneksel tüccarların infialle karşıladığı bir şey de yapmışlardı; sokakların kenarına binlerce tezgâh, gazete kulübesi ve el arabası koyarak "kaldırımları canlı, renkli alışveriş yerlerine" dönüştürmüşlerdi.[28]

Afrika'nın aşağı Sahra bölgesinde, ülkeler bağımsızlıklarına kavuştuktan kısa bir süre sonra kırsal kesim şehre akın etmeye başlamıştı. Güney Afrika hariç birçok ülkede 1960'larda kentlerin büyüme oranı doğal nüfus artışının iki katıydı. 1980'lere kadar çoğu ülkede kentlerin büyümesi, köylüleri tarım ürünlerini piyasanın altında bir fiyatla dağıtmaya zorlayan ve köy halkına orantısız vergiler uygulayan zorlayıcı politikalar tarafından desteklenmekteydi. Örneğin Zaire'de Başkan Mobutu ikide bir "aşırı kent büyümesinin tehlikelerinden ve işsizlik ile suça eşlik eden kötülüklerden" dem vururken, bir yandan kırsal bölgeleri öyle acımasızca sıkıştırmaya devam etmişti ki, köylülerin önünde kentsel bölgelere kaçmaktan başka seçenek kalmamıştı.[29] Ama Afrika'nın gelişiminde adına "kent öncelikli kalkınma" denen şey yeni kentli kitlelerinin lehine pek işlememişti (hatta, sömürge sonrası dönemin seçkinleri ile silahlı kuvvetler kırsal bölgeleri yiyip bitirdiklerinden kentlerdeki altyapı düzenlemeleri ile kamu hizmetleri hızla kötüleşmişti.[30]

Bu arada Latin Amerika'da diktatörlüklerin alaşağı edilmesi arazi işgali ve gecekondulaşma için geçici imkânlar yaratmış, hatta partizanlar arasındaki güçlü rekabet ile zımni devrim tehdidi, şehre göçenlere dönem dönem arazi ve altyapıyı oy pazarlığı konusu yapma imkânı sağlamıştı. Yakın dönemlerde gerçekleştirilmiş bir araştırmaya göre, Venezüella'da "Caracas *barrio*'larının oluşumunda en önemli tarihler 1958-60"tır. Pérez Jiménez'in görevden

28. Asef Bayat, "Un-civil Society", s. 53.

29. Young ve Turner, *The Rise and Decline of the Zairian State*, s. 98; Deborah Posel, "Curbing African Urbanization in the 1950's and 1960's", Mark Swilling, Richard Humphries ve Khehla Shubane (haz.), *Apartheid City in Transition* içinde, Cape Town 1991, s. 29-30.

30. Carole Rakodi, "Global Forces, Urban Change, and Urban Management in Africa", Rakodi, *The Urban Challenge in Africa* içinde, s. 32-9.

alınmasından sonra ve Rómulo Betancourt'un seçilmesinden önce, bir süreliğine yönetimi devralan cunta de*barrio*'lardaki tahliyeleri askıya almış ve işsizlere kamu ianesi önermişti; böylece bir yıldan biraz fazla bir zaman içinde çoğu yoksul 400.000 kişi Caracas'a göç etmişti. Daha sonra, iki önemli parti arasındaki (ortanın solundaki Acción Democrática ile sağındaki COPEI) yoğun oy rekabeti, Pérez Jiménez'in kapatmaya çalıştığı göç yollarını açarak şehrin çevresindeki tepelerde bulunan kaçak *barrio*'ların genişlemesinde bir patlama yaşanmasına neden olmuştu. Neticede, Caracas ile Venezüella'nın diğer kentlerinin büyüme hızı Afrika'daki kentlerin büyüme hızına eşit düzeyde gerçekleşti: Venezüella'da daha önceki yıllarda kentli nüfusun genel nüfusa oranı yüzde 30 iken, 1960'lı yıllar içinde köylü nüfusun oranı yüzde 30 oldu.[31]

Mexico City'de, Uruchurtu'nun gecekondu karşıtı, denetimli büyüme stratejisinin ucuz işgücü arayan sanayicilerle yabancı yatırımcıların ihtiyaçlarına hiçbir biçimde cevap vermediği gibi, işçilerin ucuz konut taleplerini de asla karşılamadığı ortaya çıktı. Keza, güçlü emlakçılar da belediye başkanının muhafazakâr Comisión de Planificación'un kendilerini engellediği hissi içindeydiler. Uruchurtu'nun şehre metro yapılmasına karşı çıkması bardağı taşıran son damla oldu. Herkesi hiçe sayan son hareketinden sonra (Eylül 1966'da Ajusco'daki Colonia Santa Ursula'yı buldozerle yıkmıştı), yabancı sermaye ve arazi spekülatörleriyle sıkı fıkı olmasıyla nam salmış bir politikacı olan Başkan Gustavo Díaz Ordaz tarafından görevden alındı. Kentin merkezinde yenileşmeye imkân tanıması karşılığında kent çevresinde korsan kentleşmeye göz yummayı da kapsayan bir hızlı büyüme gündemi PRI'nin La Capital'deki politikası haline geldi.[32]

Dünyanın her yerinde göç akışı ve enformel kentleşme önündeki engeller kaldırıldıktan bir nesil sonra 1980'lerin başlarında Çin de kent büyümesi üzerindeki denetimlerini gevşetmeye başladı. Bürokratik engelin gevşemesi, fazladan çok büyük bir köylü işgücü rezervinin (*People's Daily*'ye göre Siçuan'ın işgücünün yarısın-

31. Urban Planning Studio, Columbia Üniversitesi, *Disaster-Resistant Caracas*, New York 2001, s. 25.

32. Davis, *Urban Leviathan*, s. 135, 177-80.

dan fazlası da dahildi bu rezerve) de sayesinde, tam anlamıyla bir "köylü tufanı" yarattı.[33] Resmen onaylanmış göç, dev bir kaçak göçmen veya "avare" akışının gölgesinde kaldı. Geçerli bir aile kütüğü kartıyla edinilen resmi kentlilik vasfı bulunmayan bu devasa yoksul köylü kitlesi (şimdilerde sayılarının 100 milyon civarında olduğu tahmin ediliyor) yasal olarak sosyal hizmet veya konut hakkına sahip değildi. Hatta kentlerin uç bölgelerinde kurdukları derme çatma kulübe ve aşırı kalabalık odalarda barınan bu insanlar İnci Nehri Deltası'ndaki ucuz işçi çalıştıran ihracata dönük küçük atölyeler ile Şanghay ve Beijing'in şantiyeleri için son derece ucuz insan kaynağı haline gelmişlerdi. Kapitalizm Çin'e dönerken pis kent gecekondusunu da beraberinde getirmişti.

Son olarak, 1980'lerin sonlarında, dünya tarihinin en önemli gecekondu isyanıyla (siyahilerin yaşadığı kasabalarda baş gösteren "yurttaşlık" hareketi) karşı karşıya kalan Güney Afrikalı yöneticiler, Afrika'da kent göçünü ve kent yerleşimini kısıtlayan totaliter denetim sistemlerini (önce 1986'da Şehre Giriş İzni Yasası'nı, sonra 1991'de Grup Alanları Maddesi'ni) ortadan kaldırmak zorunda kaldılar. Yazar Rian Malan, bu girişimlerin 1982 ile 1992 yılları arasında siyahi Afrikalı nüfusun üç katından fazla arttığı Cape Town metropolü üzerindeki etkilerini şöyle betimler:

> O iğrenç şehre giriş izni yasaları ıskartaya çıkarıldıktan sonra, uzaklarda bir baraj yıkılmış gibi olmuştu sanki, perişan ve umut dolu bir insan kitlesi dağlardan, tepelerden sel gibi akmaya ve Cape Flat'e yayılmaya başlamıştı. Günde seksen, doksan aile geliyordu, çöplük alanlarından topladıkları tahta direkleri, sac levhaları, çerçöpü kullanarak ve yağmurdan korunmak için başlarına naylon torbalar takarak çıplak elleriyle evler yaptılar. İki yıl içinde kum tepecikleri, bir ortaçağ şehri kadar kalabalık olan ve fantastik tipler (kaçakçılar, çeteciler, kâhinler, Rastafariler, silah satıcıları, marihuana çarları, ayrıca da bir milyona yakın işçi) barındıran kulübe ve barakalardan oluşan devasa bir denizin altında yok oldu.[34]

33. Solinger, *Contesting Citizenship in Urban China*, s. 155.
34. Rian Malan, aktaran Westen, s. xxii.

Tutulmayan Sözler, Çalınan Hayaller

Gecekondu mahallesi kentin kaçınılmaz geleceği değildi. Örneğin, 1960'ların başlarında Küba'da yeni kurulan ve efsanevi Pastorita Núñez'in başına geçtiği Yeni Ulusal Tasarruf ve Konut Enstitüsü, Havana'nın ünlü gecekondu mahallelerini (Las Yaguas, Llega y Pon, La Cueva del Humo vs.) kaldırarak yerlerine orada yaşayanların inşa ettiği prefabrik evler koymaya başlamıştı. Yedi yıl önce, Moncada kışlası saldırısı nedeniyle yargılanırken Fidel Castro, Kübalılara ilerici 1940 Anayasası'nın verdiği elverişli konut garantisini yürürlüğe sokacak bir devrim vaadinde bulunmuştu. 1958'de Kübalıların neredeyse üçte biri gecekondu mahallelerinde yaşamaktaydı. Dolayısıyla, devrimin ilk altın yıllarında yoksullara yeniden konut edindirme konusunda ulus genelinde büyük bir çaba vardı, gerçi geriye dönüp bakıldığında, bu yöndeki birçok projenin modernizmin bayağı uyarlamaları olduğu görülür.[35]

Devrim dönemi Kübası'nın "yeni bir kentleşme" konusundaki taahhüdü avangard olsa da, halka konut edinme hakkı tanıma ideali aynı dönemlerdeki, yani 1950'lerin sonları ile 1960'ların başlarındaki Üçüncü Dünya'da hiç de eşsiz bir ideal değildi: Nasır, Nehru ve Sukarno da gecekondu mahallelerini yeniden inşa etme ve çok sayıda yeni konut yapma sözü vermişti. Nasır'ın "Mısır'la yaptığı sözleşme" konut yardımı ve kira denetiminin yanı sıra bütün ortaokul mezunlarına kamu sektöründe iş garantisi de sunmaktaydı. Devrim dönemi Cezayiri ücretsiz genel sağlık ve eğitim hakkını yasallaştırmış, ayrıca yoksul kentlilere kira yardımını yasal güvence altına almıştı. İlk olarak 1960'ların başlarında Tanzanya olmak üzere "Sosyalist" Afrika devletlerinin hepsi, gecekondu sakinlerini yeni yapılmış ucuz konutlara yerleştirmeyi hedefleyen kararlı programlarla işe başlamıştı. Ururchurtu'nun belediye başkanlığı yaptığı sıralarda Mexico City'de, sendikalı işçilerle devlet çalışanlarını barındıracak ve kuzey Avrupa'daki modellerle kıyaslanacak türden konutların inşası için, Bauhaus okulundan Hannes Meyer gibi oraya göç etmiş önemli mimarlardan yardım alınmıştı. Bu sı-

35. Joseph Scarpaci, Roberto Segre ve Mario Coyula, *Havana: Two Faces of the Antillean Metropolis*, Chapel Hill 2002, s. 199-203.

ralarda Brezilya'da Başkan Jão Goulart ile Rio Grande do Sul'un radikal belediye başkanı Leonel Brizola'nın kentsel *New Deal* (Yeni Mutabakat) vizyonu geniş bir destek bulmuştu. Daha sonra, aynı on yıllık dönem içinde Peru'nun sola eğilimli askeri diktatörü Juan Velasco Alvarado, kitlesel kent arazisi işgallerine destek verip *barriada*'ların (ki iyimser bir yaklaşımla bunlara *pueblos jovenes* adını vermişti) durumunu düzeltmeye yönelik büyük emeller taşıyan bir devlet programı hazırlayarak *Fidelismo*'dan önce davranmıştı.

Neredeyse yarım asır sonra Küba'nın ilerici konut programı, Sovyetler Birliği'nin yıkılışını izleyen "Özel Dönem"in kötü koşulları nedeniyle artık kaplumbağa hızında devam etmektedir; Küba' daki konut edindirme girişimi, ülkenin sağlık ve eğitimde elde ettiği etkileyici başarının çok gerisinde kalmıştır. 1980'lerle 1990'larda, gelişmekte olan dünyanın tamamında (Hong Kong ve Singapur' daki özel durumları saymazsak) sadece Çin devleti çok sayıda sağlıklı toplu konut inşa etmeyi başarmıştır; buna rağmen, kent uzmanı Richard Kirkby'ın deyimiyle bu "reklam edilmeyen devrim" kentlere göç eden on milyonlarca köylünün ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalmıştır).[36]

Üçüncü Dünya'nın kalan bölümünde kendini ağırlıklı olarak sosyal konut yapımına ve iş imkânı geliştirmeye adayan müdahaleci bir devlet fikri ya bir halüsinasyon gibi algılanır ya da kaba bir şaka gibi, çünkü buralarda hükümetler, gecekondu mahalleleriyle mücadele edip kentin uç bölgelerini yeniden düzenleme işinden uzun yıllar önce ellerini eteklerini çekmiştir. Yoksul kentlerin çoğunda yurttaşların hükümetle olan ilişkileri, Nairobi'nin bir gecekondu mahallesinde yaşayan birinin *Guardian* muhabirine anlattığı türden bir ilişkiye benzer: "Devlet burada hiçbir şey yapmaz. Ne su getirir, ne okul, ne hıfzıssıhha, ne yol, ne de hastane." Hatta muhabir, orada yaşayanların suyu özel satıcılardan temin ettiğini ve güvenliklerini sivil grupların sağladığını keşfeder; polis oraya sadece rüşvet toplamak için uğramaktadır.[37]

36. Richard Kirkby, "China", Kosta Mathéy (haz.), *Beyond Self-Help Housing* içinde, Londra 1992, s. 298-99.

37. Andrew Harding, "Nairobi Slum Life" (yazı dizisi), *Guardian* 4, 8, 10 ve 15. sayılar, Ekim 2002.

Hükümetlerin konut edindirmede asgari düzeyde rol oynaması IMF ve Dünya Bankası'nın tanımladığı bugünkü neoliberal iktisat ortodoksisi tarafından desteklenmektedir. 1970'lerin sonlarıyla 1980' lerde borçlu ülkelere dayatılan Yapısal Uyum Programları (YUP' lar) hükümet programlarının küçültülmesini, çoğunlukla da konut piyasasının özelleştirilmesini gerektiriyordu. Gelgelelim, Üçüncü Dünya'daki sosyal devlet, daha YUP'lar refah devletinin ölüm haberini getirmeden önce eriyip tükenmeye başlamıştı bile zaten. "Washington Mutabakatı" için çalışan bu kadar uzman, hükümetlerin kentlere yönelik konut edindirme uygulamalarını kaçınılmaz bir felaket saydığından, öncelikle ilk bakışta devletin başarısızlığı kaidesini bozmayan başlıca istisnalar olarak göze çarpan durumları incelemekle başlayıp bazı vaka hikâyelerini tekrar gözden geçirmek iyi olacaktır.

Tropik bölgede, geniş ölçekte inşa edilmiş toplu konutların gecekondu mahallelerine alternatif oluşturduğu iki kent var: biri Singapur, diğeri Hong Kong. Sıkı göç politikalarına sahip bir kent devleti olan Singapur, yoksul bir tarım hinterlandının alışılmış demografik baskılarıyla yüz yüze gelmek zorunda kalmaz. "Bu sorunun büyük bir kısmı," diyor Erhard Berner, "Johor Baru'ya ihraç edilir," yani Singapur'un Tijuana'sına.[38] Hong Kong ise bugüne kadar milyonlarca mülteciyi kabul etmek zorunda kalmıştır; bugün de anakaradan gelen göçmenleri kabul etmekle meşguldür. Ama Taç Kolonisi olduğu dönemlerde Hong Kong'ta gecekonduculara, köhne kiralık evlerde yaşayanları ve iç savaştan kaçan mültecileri yeni apartman bloklarına yerleştirmede gösterilen başarı, genelde tasvir edildiğinin tersine insaniyetliliğin mucizesi falan değildir.

Alan Smart'ın da gösterdiği gibi, Hong Kong'da konut politikası, emlakçılar, imalat sermayesi ve halk direnişinin birbirinden ayrı çıkarlarının zekice hesaplanmasına dayanıyordu, arka planda Çin Halk Cumhuriyeti'nin müdahale olasılığının kendini bir heyûla gibi hissettirmesi de cabasıydı. Mesele sürekli bir ucuz işgücü kaynağı ile artan arazi değerlerini uzlaştırmaktı ve burada tercih edilen çözüm kira bedellerinin yüksek olması (ki böyle bir şey ücretlerin artmasını zorlayabilirdi) değil, yerleşimin kent çevresine

38. Berner, "Learning from Informal Markets", s. 244.

yayılması ve aşırı kalabalıklaşması oldu. Smart, 1971'de bir milyon gecekonducunun "işgal ettikleri arazinin yüzde 34'ü büyüklüğünde ve kıymet bakımından ondan çok daha düşük bir arazi üzerine" yerleştirildiğini yazar. Keza, yüzbinlerce yoksul kiracı, şehrin merkezi bölgelerindeki kira denetimli eski evlerinden çıkarılıp başka yerlere yerleştirilmişti. 1960'ların başlarında sosyal konutlarda yetişkin kişi başına düşen alan 2,17 metrekare gibi çok küçük bir alandı; tuvalet ve mutfak aynı kattaki diğer odalarca paylaşılmaktaydı. Daha sonra geliştirilen projelerle koşullar daha da iyileştirilmişse de, Hong Kong hâlâ dünyanın formel konutlarda nüfus yoğunluğu en yüksek şehri olma özelliğini sürdürür: çok katlı ofislerle fiyatını piyasanın belirlediği pahalı apartman daireleri için azami yüzey alanını kullanıma açmanın bedeliydi bu.[39]

Hong Kong'un dev ekonomisini yeniden yapılandıran planlamacılar yoksul kentlilerin geçim stratejilerine, evlerini sık sık atölye gibi kullandıklarına veya piyasa merkezine veya fabrikalara yakın yerde oturma ihtiyacında olduklarına pek dikkat etmemişlerdir. Kent çevresine yapılan çok katlı konutların yoksul toplulukların toplumsal yapıları ve kayıtdışı ekonomileriyle bağdaşmadığı bildik eski bir hikâye elbette: Dünyanın çeşitli yerlerinde yıllardır kent reformcuları ile kent baronlarının tekrar tekrar işlediği bir hatadır bu. Keza, 1850'lerde Baron Haussmann'ın İkinci İmparatorluk döneminde işçiler için yapmayı tasarladığı konutların sergilendiği Paris'teki Cité Napoléon örnek konutları, bu konutlara yerleştirilmesi düşünülen kişilerce tektip oldukları ve "kışlaya benzedikleri" gerekçesiyle reddedilmişti. Tarihçi Ann Louise Shapiro bu konuda şöyle diyor: "Hayırseverler ile yapı kooperatiflerinin işçi kesimini Ortaçağ'daki gibi özel bölgelere havale etmeye başladıklarından yakınıyorlardı ve bu tür evlerin yapılmasından ziyade hükümetin boş konutlara vergi uygulayarak kira bedellerini zorla aşağıya çekip kent merkezindeki karışık konutlarda daha fazla kiralık yer açması gerektiğinde ısrar ediyorlardı." Sonunda Haussmann'ın ünlü projesi "sadece burjuva kiracıları barındırmıştı."[40]

39. Smart, *Making Room*, s. 1, 33, 36, 52, 55.

40. Ann-Louis Shapiro, "Paris", M. J. Daunton (haz.), *Housing the Workers, 1850-1914: A Comparative Perspective* içinde, Londra 1990, s. 40-1.

Cité Napoléon'un günümüzde Üçüncü Dünya'da birçok modern selefi vardır. Örneğin Cakarta'daki sosyal konutlar dev kaçak işgücü için hiç de cazip değildir, çünkü ev atölyeleri için bir mekân sunmazlar; bu nedenle buralardaki kiracıların çoğu askeri personel ve memurlardan oluşmaktadır.[41] Beijing'de çok katlı bina inşaatı, konut alanında ciddi niceliksel ilerlemeler kaydedilmesini sağlamıştır, ne var ki, gökdelende yaşayanlar cemaat ilişkilerinin yokluğundan yakınmaktadırlar. Yapılan anketlerde çok katlı binalarda yaşayanlar ziyaretlerin, komşuluk ilişkilerinin, çocukların kendi aralarında oyun oynamasının çok azaldığını, yaşlıların yalıtılmışlıkları ile yalnızlıklarının günden güne arttığını bildirmektedirler.[42] Keza, iki Avrupalı araştırmacının gerçekleştirdiği bir ankete göre, Bangkok'ta yoksullar yeni çok katlı binalardansa eski gecekondu mahallelerini tercih etmektedir.

Gecekondu mahallelerinin tahliyesini planlayan kuruluşlar çok katlı ucuz daireleri insanlar için bir alternatif olarak görüyorlar: Gecekondu mahallelerinde yaşayan insanlarsa tahliyenin ve bu dairelerde yaşamanın üretim araçlarını ve geçimlik üretim imkânlarını azaltacağını biliyorlar. Dahası, bu dairelerin bulunduğu yerlerden ötürü işe gidip gelmeleri zor. Gecekondu sakinlerinin kendi mahallelerinde kalmayı tercih etmelerinin, tahliyeye karşı mücadele vermelerinin nedeni sadece bu. Gecekondu mahallesi, gittikçe kötüleşen koşullar altında bile üretimin mümkün olduğu bir yer onlar için. Kent planlamacısına göre ise gecekondu mahallesi şehrin kanserli parçasından başka bir şey değil.[43]

Bu arada orta sınıfın kamu konutlarını veya devlet destekli konutları (konut uzmanlarının deyimiyle) "gasp etmesi" neredeyse evrensel hale gelmiştir. Örneğin, Cezayir 1980'lerin başlarında kent arazisi rezervlerini güya konut kooperatiflerinin imarına açmak üzere parsellere bölmeye başlamış, inşaat malzemeleri sübvansiyonlu fiyatlarla temin edilmişti. Gelgelelim mimar Djaffar Lesbet'in gözlemlediği gibi, devlet yardımı ile yerel inisiyatif arasında teoride var olan bu hassas denge, konut sahibi olmayı demokratik-

41. Hans-Dieter Evers ve Rüdiger Korff, *Southeast Asian Urbanism: The Meaning and Power of Social Space*, New York 2000, s. 168.

42. Victor Sit, *Beijing: The Nature and Planning of a Chinese Capital City*, Chichester 1995, s. 218-9.

43. Evers ve Korff, *Southeast Asian Urbanism*, s. 168.

leştirmemiştir: "İmara açılan bu parseller, sistemin ön saflarda yer alma ayrıcalığını verdiği kişilerin kendi evlerine sahip olmalarını sağlamıştır. Ayrıca, ulusal bir mesele haline gelmiş olan konut meselesini bireysel bir soruna dönüştürerek konut krizinin dramatik ve siyasi tonunun azaltılmasına da yardımcı olmuştur."[44] Neticede, devlet yardımıyla yapılan müstakil evlerle villaları memurlar ve başkaları alırken, gerçekten yoksul olanlar soluğu *bidonville*'lerdeki kaçak yapılmış barakalarda almışlardı. Cezayir'in devrimci ruhundan yoksun olsa da Tunus da önemli sayıda devlet ödenekli konut inşa etmiştir; ama yoksullar bunların sadece yüzde 25'ini alabilmiş, geri kalanlar Ettadhamen, Mellasine ve Djebel Lahmar gibi Tunus şehrinin sürekli yayılan gecekondu mahallelerine taşınmışlardır.[45]

Hindistan'da aynı eğilim farklı şekillerde gözlenir. Örneğin, 1970'lerde belediye yetkilileriyle devlet yetkilileri anakarada, Bombay yarımadasının karşısında, modern bir ikiz kent yaratmaya yönelik son derece iddialı bir plan hazırlamışlardı. Yoksul kentlilere ışıltılı Yeni Bombay'da (bugünün Navi Mumbai'si) yeni ev ve iş vaadinde bulunulmuş, ama bu vaat yerine getirilmediği gibi, anakaradaki yerli halkın yeri değiştirilmiş, insanlar arazilerinden ve geçimlerinden olmuştu; yeni evlerin büyük bir kısmı memurlara ve orta sınıfa mensup insanlara gitmişti.[46] Keza Delhi'de Bayındırlık ve İskân Dairesi, bir buçuk milyon parseli dağıtmış, ama bunların "çoğunu hali vakti yerinde olanlar kapmıştı." Yapılan araştırmalar, halihazırda 450.000 "yasadışı" gecekondu sakininin tahliye edildiği bir kentte yoksullar için yalnızca 110.000 evin inşa edildiğini göstermektedir.[47]

1970'lerin sonlarında Sol Cephe'nin iktidara geldiği Kalküta'da durumun farklı olması gerekirdi, zira Hindistan Komünist Partisi (Marksist) gecekondu mahallelerinin "kurtuluşu" için uzun yıllar

44. Lesbet, "Algeria", s. 264-5.

45. Frej Stambouli, "Tunis: Crise du Logement et Réhabilitation Urbaine", Amis ve Lloyd, *Housing Africa's Urban Poor* içinde, s. 155.

46. Alain Jacquemin, *Urban Development and New Towns in the Third World*, s. 196-7.

47. Neelima Risbud, "Policies for Tenure Security in Delhi", Durand-Lasserve ve Royston, *Holding their Ground* içinde, s. 61.

kampanya yürütmüştü. Gelgelelim, yoksullara konut edindirme vaatleri zamanla daha seçkin tabakanın seçim mahsülüne dönüşmüştü. "Hâlâ yoksulun ihtiyaçları gözetiliyormuş gibi bir tutum sergileniyor," diyor yazar Frederic Thomas, "ama bütçenin aslan payı orta ve üst gelir düzeyindeki Kalkütalıların ihtiyacını karşılamak üzere kullanılıyor. Kalküta Metropol İmar ve İskân Dairesi'nin yatırımlarından sadece yüzde 10'u *bustee*'lerin geliştirilmesi için kullanılmaktadır."[48] Vietnam'da da devrimci konut politikaları manipüle edilerek devlet görevlisi seçkinlerin yararına kullanılmış, çok az bir kısmı gerçekten yoksul olanlara hizmet etmiştir. "Devlet veya belediye konutlarından daha çok memurlarla ordu mensupları yararlanıyor," diye yazıyor kent araştırmacılarından Nguyen Duc Nhuan ve Kosta Mathéy. "İki yatakodalı bir daireye sahip olmak bu kişilerin yasal hakkıdır, kullanmadıklarında bu odaları başkalarına kiraya verdikleri olur, böylece gelirlerini artırırlar."[49]

Bir zamanlar Nijerya, artan petrol gelirlerinin, kentlerdeki yoksullar için konut yapmakta kullanılacağını ilan etmişti övünerek, ama ülkenin Üçüncü ve Dördüncü Ulusal İmar Planı bu iddialı vaadin bir karikatürü haline geldi (yapımı planlanan evlerin ancak beşte birinden azının inşaatı tamamlanabildi, bunların çoğu da yoksullar dışında herkese gitti).[50] Keza Kano'da, memurlar için yapılan düşük maliyetli konutlar (sömürge döneminden kalma bir geleneğin devamıydı bu), herhangi bir resmi bir unvanı olmayan, ama siyasi açıdan güçlü, yeterli gelir düzeyi için belirlenen eşiğin çok üstünde gelire sahip insanlara münasip görülmüştü.[51] Popülist retorik ile icraatların hiçbir zaman uyuşmadığı başka bir ülkede Jamaika'dır. Ulusal Konut Vakfı (UKV) nispeten geniş bir varlık tabanına sahiptir, ama (Thomas Klak ile Marlene Smith'in vurguladığı gibi) yoksullar için konut inşa etmek dışında hemen her şeyi

48. Thomas, *Calcutta Poor*, s. 147.

49. Nguyen Duc Nhuan ve Kosta Mathéy, "Vietnam", Mathéy, *Housing Policies in the Socialist Third World* içinde, s. 282.

50. T. Okoye, "Historical Development of Nigerian Housing Policies", Amis ve Lloyd, *Housing Africa's Urban Poor* içinde, s. 81.

51. H. Main, "Housing Problems and Squatting Solutions in Metropolitan Kano", Robert Potter ve Ademola Salau (haz.), *Cities and Development in the Third World* içinde, Londra 1990, s. 22.

yapmaktadır. "Bugün UKV fonlarının büyük bir kısmı, çalışanların maaşlarını ödemeye, merkezi hükümetin rezerv taleplerinin karşılanmasına yardımcı olmaya, daha yüksek gelirli konutlara, hatta UKV'ye ait olmayan konutların inşaasına geçici finans sağlamaya ve nispeten az sayıda ve çoğunlukla yüksek gelirli iştirakçilerin mortgage bedellerinin karşılanmasına harcanmaktadır."[52]

1980'li yıllarda kayıt altındaki konut piyasasının konut talebinin üçte birinden biraz fazlasını karşıladığı Meksika'da konutlar ağırlıklı olarak ordu mensuplarının ailelerine, memurlara ve petrol işçileri gibi güçlü sendikaların üyelerine verilmekte, yoksullara ise devlet yardımından ancak bir dirhem ulaşmaktadır. Konut piyasasının orta kesimine (asgari ücretin on katı büyüklüğündeki gelir sahiplerine) hizmet eden devlet vakfı FOVI federal konut kaynaklarının yüzde 50'sini kullanırken, en yoksul kesime hizmet eden FONHAPO sadece yüzde 4'ünü almaktadır.[53] John Betancur, Bogota'da da benzer bir durum görür:[54] Devlet orta gelir düzeyindeki kesime cömert yardımlar yaparken, iş yoksul kesimin konut ihtiyacına gelince eli titremektedir. Keza Lima'da, çoğu kamu konutunu veya devlet yardımıyla inşa edilen konutu orta gelir düzeyindeki kesim ve devlet çalışanları kapmaktadır.[55]

Üçüncü Dünya'nın kentli seçkinleri ile orta sınıfları belediye vergisinden paçayı kurtarma konusunda da son derece başarılı olmuştur. Uluslararası Çalışma Örgütü'nden A. Oberai, "Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, emlak vergisinin gelir potansiyelinden tam manasıyla yararlanılamaz. Mevcut sistemler kötü kıymetlendirme yönetiminden, vergi muafiyeti ve vergi toplamada yetersiz kalınması nedeniyle vergi gelirlerinde önemli miktarda kayıp verilmesinden mustariptir."[56] Oberai'nin ifadeleri fazla kibar: Afrika, gü-

52. Thomas Klak ve Marlene Smith, "The Political Economy of Formal Sector Housing Finance in Jamaica", Datta ve Jones, *Housing and Finance in Developing Countries* içinde, s. 72.

53. Pezzoli, "Mexico's Urban Housing Environments", s. 142.

54. John Betancur, "Spontaneous Settlements in Colombia", Aldrich ve Sandhu, *Housing the Urban Poor* içinde, s. 224.

55. John Leonard, "Lima: City Profile", *Cities* 17:6 (2000), s. 437.

56. Oberai, *Population Growth, Employment and Poverty in Third-World Mega-Cities*, s. 169.

ney Asya ve Latin Amerika'nın büyük bir kısmında yerel yönetimler arsızca, hatta yasaları çiğneyerek zengin kentlilerin vergilerini düşürürler. Ayrıca, mali açıdan zor durumda olan kentler gerileyen satış vergisine ve kullanım harcına (Mexico City'nin gelirinin yüzde 40'ını oluşturur mesela) bel bağlamaya başlayınca, verginin ağırlığı yoksuldan yana çeker. Üçüncü Dünya'da on kent arasında yapılmış az bulunur bir karşılaştırmalı analizde Nick Devas, durumu iyi olanların vergilendirilmesi ve bu kesimlerden vergi toplanması konusunda ciddi bir çaba olmadığını da gösteren, sürekli gerileyen bir örüntü bulgular.[57]

Suçun bir kısmı IMF'ye havale edilmelidir; zira Üçüncü Dünya'nın maliye bekçisi olarak her yerde kamu hizmetleri için aşırı ücret ve harç alınmasını desteklerken zenginliği, bariz tüketimi veya emlakı vergilendirmek konusunda benzer bir çaba harcamaz. Keza Dünya Bankası, Üçüncü Dünya kentlerinde "iyi yönetim" kampanyası yürütür, ama artan oranlı vergilendirmeye pek destek vermeyerek iyi bir yönetimin ortaya çıkmasını engeller.[58]

Gerek yoksullar için yapılan evlerin "gasp edilmesi" gerekse devletin mali eğilimi Üçüncü Dünya'nın büyük bir kısmında yoksul çoğunluğun siyasi nüfuza sahip olmadığının bir işaretidir tabii; kent demokrasisi hâlâ kaide olmaktan ziyade istisnadır, özellikle de Afrika'da. Gecekondu yoksullarının oy verme hakkına sahip olduğu yerlerde bile yoksullar bu hakkı devlet harcamalarından veya vergi kaynaklarından önemli paylar elde etme doğrultusunda kullanamazlar pek: Kenti ilgilendiren konularda karar verme yetkisini halkın oy hakkından yalıtmak için çok çeşitli yapısal stratejiler (metropole özgü siyasi bölünmeler, bütçenin bölge veya devlet yetkilileri tarafından denetlenmesi, özerk kuruluşların kurulması gibi) kullanılmıştır. Bombay bölgesiyle ilgili araştırmasında Alain Jacquemin, yoksul kentlerin daha zengin bölümlerinin (yalnızca bu bölümlerin) dünya siber ekonomisine dahil olmasını sağlayacak modern altyapıların inşasında rol oynayan, kent ıslahından sorum-

57. Nick Devas, "Can City Governments in the South Deliver for the Poor?" *International Development and Planning Review* 25:1 (2003), s. 6-7.

58. Oberrai, *Population Growth, Employment and Poverty in Third-World Mega-Cities*, s. 165, 171.

lu yetkililerin yerel iktidarı ele geçirdiklerini vurgular. "Bu yetkililer," diye yazar Jacquemin, "demokratik seçimle iş başına gelen ve sektörel sorumlulukları, mali kaynakları, insan kaynaklarını özel kurul yetkililerine kaptırdıkları için zaten zayıflamış olan belediye yönetimlerinin görev ve işleyişlerini baltalar. Bekleneceği üzere, belediye sınırları içinde ve mahalli düzeyde ifade edilen yerel ihtiyaçlar asla işitilmez."[59]

O halde diyebiliriz ki, birkaç istisna dışında, sömürge sonrası devlet, yoksul kentlilere ihanet etmiş, onlara verdiği sözlerin hiçbirini tutmamıştır. Kent uzmanları, Üçüncü Dünya'daki kamu konutları ile devlet yardımıyla inşa edilmiş konutların aslen az vergi verip fazla belediye hizmeti almak isteyen kentli orta sınıfa ve seçkinlere yaradığı konusunda hemfikirdir. Ahmed Soliman, Mısır'da "[konut amaçlı] kamu yatırımlarının büyük ölçüde heba olduğu"nu, bunun sonucunda "bugün yirmi milyon kadar insanın sağlıksız ve pek de emniyetli olmayan evlerde yaşadığı"nı belirtir.[60]

Hindistan örneğinde de Nandini Gooptu, Gandi döneminin yoksulu kollayan politikalarının nasıl olup da tam tersi politikalara dönüştüğünü açıklar:

> Sonunda, büyük kent dönüşümü kavramı kırpıldıkça kırpıldı ve malmülk sahibi sınıfların acil çıkarlarını karşılayacak hale getirildi. Kent planlama projeleri, toplumu yeniden canlandıracak idealist projeler olacakları yerde mal-mülk sahibi kişilerin çıkar ve emellerini gözeten eylem planları ve yoksulların gitgide artan marjinalleşmelerinin bir aracı haline geldi. Gecekondu mahallelerine karşı verilen savaşın, yoksulun yerleşim yerini ve yaşam ortamını denetleme savaşı, hatta bizatihi yoksulun kendisine karşı bir saldırı halini almasına ramak kaldı.[61]

59. Jacquemin, *Urban Development and New Towns in the Third World*, s. 41, 65; ayrıca bkz. K. Sivaramakrishnan, "Urban Governance: Changing Realities", s. 232-3.

60. Soliman, Ananya Roy ve Nezar Al Sayyad (haz.), *Urban Informity: Transnational Perspectives from Middle East, Latin America, and South Asia* içinde, Lenham (Md.) 2004, s. 171, 202.

61. Gooptu, *The Politics of the Urban Poor in Early Twentieth-Century India*, s. 84.

4

Kendi İşini Kendi Kendine Görme Yanılsaması

> Gecekondu mahallelerinin suç, hastalık ve umutsuzluk yerleri olduğu şeklindeki çarpıtılmış fikirden bunun tam zıddı bir fikre, yani gecekondu mahallelerinin kendi başlarının çaresine bakabileceği, gönül rahatlığıyla kendi hallerine bırakılabileceği fikrine geçmek aptalca olur.
>
> Jeremy Seabrook[1]

1970'lerde Üçüncü Dünya hükümetleri gecekondu mahallelerine karşı yürüttükleri savaştan vazgeçince, Bretton Woods kurumları ("kötü polis"i oynayan IMF ile "iyi polis"i oynayan Dünya Bankası) kentlerdeki konut politikasının parametrelerini belirleme konusunda giderek daha hâkim bir rol üstlenmeye başladı. Dünya Bankası'nın kent düzenlemesine ayırdığı kredi 1972'de 10 milyon dolarken, 1988'de bu meblağ 2 milyar dolara çıkmıştır.[2] 1972 ile 1990 yılları arasında Dünya Bankası 55 ülkede toplam 116 yer ve hizmet ve/veya gecekondu mahallesi iyileştirme projesine mali destek vermiştir.[3] İhtiyaçlar göz önünde bulundurulduğunda, bütün bunlar devede kulaktı elbette, ama Dünya Bankası'nın ulusal politikalar üzerinde muazzam bir hâkimiyet kurmasını sağladığı gibi, yerel gecekondu toplulukları ve STK'larla doğrudan patronaj ilişkisi kur-

1. Seabrook, *In the Cities of the South*, s. 197.

2. S. Sethuraman, "Urban Poverty and the Informal Sector: A Critical Assessment of Current Strategies", Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), taslak metin, Cenevre 1997, s. 2-3.

3. Cedric Pugh, "The Role of the World Bank in Housing", Aldrich ve Sandhu, *Housing in the Urban Poor* içinde, s. 63.

masına da imkân tanımıştı; ayrıca Dünya Bankası'nın kendi teorilerini dünya çapında kabul görmüş, resmiyet kazanmış bir kent politikası öğretisi olarak dayatmasını da sağlamıştı.

Gecekondu mahallelerini ortadan kaldırıp yerine yeni yerleşim alanları inşa etmekten ziyade buraları iyileştirmek, kamu ve özel aracılar için peşinde koşacakları bir amaç olmaktan çıkmıştı. 1970'lerin sonları ile 1980'lerin başlarında oluşan yeni anlayış, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da sosyal demokrasilerin kentlerdeki yoksulluğa odaklanan ve 1950 kuşağının devrimci milliyetçi liderlerince desteklenen tepeden inme yapısal reformlar yerine devletin yoksula "imkân tanıyan" bir merci olmasını, bunun için de önce uluslararası bağışçılarla ittifak kurmasını, sonra da STK'larla ilişkiye geçmesini öngörüyordu. Dünya Bankası, İngiliz mimar John Turner'ın fikirlerinin etkisini taşıyan bu yeni felsefeyle gerçekleştirdiği ilk icraatında kendi evini kendin yap uygulamasının rasyonalizasyonuna ve geliştirilmesine yardımcı olmak için bir "yer ve hizmet" (temel "yaş" altyapı ve inşaat mühendisliği tedariki) yaklaşımını öne sürmüştü. Gelgelelim 1980'lerin sonlarına gelindiğinde, Dünya Bankası konut inşaatıyla ilgili her şeyin özelleştirilmesinden yana tavır aldı ve çok geçmeden kent yoksulluğuna çözüm olarak mikro girişimleri savunan Perulu iktisatçı Hernando de Soto'nun tasarılarının sözcülüğünü üstlenmiş en güçlü kurum haline geldi.

Yoksulların Dostları

1970'lerde Dünya Bankası Başkanı Robert McNamara ile mimar John Turner arasında kurulan entelektüel birliktelik son derece tuhaf bir birliktelikti. McNamara bilindiği gibi, Vietnam'daki savaşın baş planlayıcısıydı, Turner ise bir zamanlar İngiltere'deki anarşist gazete *Freedom*'ın önde gelen yazarlarındandı. Turner 1957'de Peru'da çalışmak üzere İngiltere'den ayrılmış, orada gecekondu inşaatında fark ettiği yaratıcı deha karşısında büyülenmişti. Yoksul insanların komünal kendi kendine örgütlenme ve gecekondu inşaatlarında sergiledikleri akıllıca çözümler geliştirme yetenekleri karşısında heyecana kapılan ilk mimar Turner değildi. Groupe CIAM Alger gibi Fransız sömürge mimarları ile planlamacıları, binalar ile yapı alanı (bu *casbah*'nın kalıntıları) arasındaki "organik" ilişkiden

ve mekânların farklı işlevlere, kullanıcıların değişen ihtiyaçlarına uyum sağlama esnekliğinden dolayı *bidonville*'lerin kendiliğinden oluşan düzenini övmüşlerdir.[4] Gelgelelim, sosyolog William Mangin ile birlikte çalışan Turner, son derece etkili bir konuşmacı ve propagandacıydı, gecekondu mahallelerinin sorundan ziyade çözüm olduğunu söylüyordu. Köken olarak radikal olmasına rağmen Turner'ın insanların kendi evlerini kendilerinin yapmasını, tedrici ve etkileşime dayalı bir inşa sürecini ve kendiliğinden kentleşmenin yasallaştırılmasını içeren temel programı tam da McNamara'nın kent krizine çözüm olarak düşündüğü pragmatik, düşük maliyetli yapı yaklaşımıyla örtüşüyordu.

1976'da, yani ilk BM-HABITAT konferansının yapıldığı ve Turner'ın *Housing by People: Towards Anatomy in Building Environments* adlı kitabının yayımlandığı yıl, bu anarşizm ve neoliberalizm karışımı fikir "yer ve hizmet projelerini ve gecekondu mahallelerinin *yerinde* geliştirilmesine dayalı kamu konutu anlayışından radikal bir kopuşu formüle eden" yeni bir genel kabul haline gelmişti. Dünya Bankası'nın yeni Kent Bayındırlık Departmanı, bu stratejinin ana sponsoru olacaktı. "Burada niyet, büyük ödenekler ayrılan kamu konutları inşaatı yaklaşımından farklı olarak, düşük gelirli ailelerin ödenek verilmeden kendi evlerini inşa etmelerini mümkün kılmaktı," der Cedric Pugh.[5] "Yoksula kendi işini görmesi için yardım et" tantanası arasında Dünya Bankası'nın gecekonduları yüceltmesinde örtük biçimde kendini belli eden ödeneklerin bir hayli küçültülmesi konusuna pek dikkat eden olmamıştı. Yoksulun uygulama becerisini övmek, devletin yoksullukla evsizliği giderme konusundaki tarihsel vaatlerinin yerine getirilmediği gerçeğinin üzerini örten bir perde haline gelmişti. "Gecekondu bölgelerindeki insanların kendi işlerini görme konusundaki becerilerinin, cesaretlerinin ve yeteneklerinin dile getirilmesiyle birlikte, devletin ve yerel yönetimlerin aracılık görevlerini ve desteklerini geri çekmelerinin yolu hazırlanmıştı," diye yazar Jeremy Seabrook.[6]

4. Zeynep Çelik, *Urban Forms and Colonial Confrontations: Algiers under French Rule*, Berkeley 1997, s. 112.

5. Pugh, "The Role of the World Bank in Housing", s. 64.

6. Seabrook, *In the Cities of the South*, s. 196-7.

Turner ve Dünya Bankası'nın destekçileri ayrıca gecekondu tipi tedrici ve etkileşime dayalı konut inşaatının maliyetini ve sonuçlarını olduğundan güzel göstermeye de çalışmıştı sürekli. Kavita Datta ile Gareth Jones'un yaptığı araştırmanın da gösterdiği gibi, konut inşaatlarında üretim artışı dolayısıyla birim maliyetine gerileme olmaması ya çok yüksek fiyatlı inşaat malzemelerinin (yakındaki bir perakendeciden küçük miktarlarda satın alınan malzemelerin) ya da ikinci el, kalitesiz malzemelerin kullanılmasını dayatır. Datta ile Jones ayrıca "kendi evini yapma"nın kısmen bir mit olduğunu savunur: "Kişilerin kendi kendilerine yaptıkları evlerin çoğu aslında belli bir ücretle çalıştırılan inşaat ustalarının ve özel işler için tutulan kalifiye işçilerin yardımıyla inşa edilmiştir."[7]

Hepsinden önemlisi, Dünya Bankası kredilerinin (güçlenen bir neoliberal dogmanın gereği olan) maliyet kurtarma provizyonları, kendi evini kendin yap kredi alımlarında çok yoksul kesimi safdışı bırakmıştır. Dünya Bankası'nı en sert eleştirenlerden biri olan Lisa Peattie, 1987'de ülkeye bağlı olarak nüfusun tahminen yüzde 30 ila 60'ının yer ve hizmet provizyonunun veya iyileştirme kredilerinin mali yükümlülüklerini yerine getiremediğini belirtir.[8] Bunun yanı sıra, Dünya Bankası'nın en iddialı ve en övülen projeleri bile kamu konutlarında olduğu gibi orta sınıf veya bunlara ihtiyacı olmayanlar tarafından gasp edilmektedir.

Dünya Bankası'nın yeni küresel stratejisi için pilot ülke olarak seçilen Filipinler bu konuda bayağı ünlüdür. Marcos'un diktatörlük yönetimiyle çalışan Dünya Bankası görevlileri, Manila metropolünün sahil şeridi Tondo boyunca uzanan gecekondu evlerinden başlayarak "düzenleme yapılması gereken öncelikli" 253 harap alan belirlemişti. Ama "yapılan yatırımlar," diyor Erhard Berner, "doğruca emlakçılara ve inşaat sanayiine sızdırıldı." Örneğin, Pasig'deki St. Joseph's Village'ın yoksul aileler için örnek bir proje olduğu söyleniyordu, hatta Imelda Marcos, Papa VI. Paulus'u projenin resmi sponsoru seçmişti. Gelgelelim, Berner'ın belirttiğine göre, beş yıl içinde "burada ikamet edenlerin hepsi evlerini terk etti, çünkü

7. Kavita Datta ve Gareth Jones, "Datta ve Jones, *Housing and Finance in Developing Countries*, içinde önsöz s. 12.

8. Lisa Peattie, "Affordability", *Habitat International* 11:4 (1987), s. 69-76.

arsaları zengin ailelere satılmıştı."[9] Program o kadar utanç verici bir başarısızlığa uğramıştı ki, Dünya Bankası programı yeniden düzenleyerek Manila dışındaki yerleşim bölgelerinde yer ve hizmet provizyonlarına yoğunlaştı. Bu uzak yerler mutenalaştırmayı cazip kılan yerler değildi, işyerlerine ve hizmet alanlarına uzak oldukları için de yoksullar tarafından hiç beğenilmiyorlardı. Sonunda, diyor Berner, Dünya Bankası'nın Manila'daki kahramanca çabaları, hedeflenen çoğu gecekondu mahallesini "eskisi kadar pis ve viran bir halde bıraktı."[10]

Dünya Bankası'nın epey övülen laboratuvarlarından bir diğeri olan Mumbai'de, gecekondu bölgelerinde büyük çaplı bir iyileştirme çalışması (3 milyon insanı etkileyecek bir çalışma olacaktı bu) sözü verilmiş, ama bu da başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Örneğin, hıfzıssıhha programı her 20 eve 1 tuvalet oturağı sağlamayı amaçlarken, ancak 100 eve 1 tuvalet oturağı sağlanabilmiş, tesislerin seyrek olarak tamirden geçirilmesi ise bu uygulamanın kamu sağlığına getireceği faydaları sıfırlamıştı. Bu arada bir uzmanın belirttiğine göre, "gecekondu bölgelerinin iyileştirilmesi planı beklentilerin çok altında kalmıştı ve yardım alanların sadece yüzde 9'u düşük gelir grubundan insanlardı."[11]

Dünya Bankası'nın Afrika'daki ilk nesil kent projelerinin bilançosu da aynı derecede kötü veya aksi sonuçlar gösterir. Yapılan bir araştırmada, Darüsselam'da Dünya Bankası'nın kararlı bir müdahalesinden (1974-81) sonra "yer ve hizmet programında kendilerine arsa tahsis edilen gecekonducuların büyük bir çoğunluğunun arsalarını satıp kentsel bölgelerin kenarlarındaki bakir topraklara gecekondu yaptığı" ortaya konmaktadır. Yer ve hizmet arsalarının çoğu devlet çalışanları ile orta sınıfın eline geçmiştir.[12] Planlama uzma-

9. Berner, *Defending a Place*, s. 31.

10. Erhard Berner, "Poverty Alleviation and the Eviction of the Poorest", *International Journal of Urban and Regional Research* 24:3 (Eylül 2000), s. 558-9.

11. Greg O'Hare, Dina Abbott ve Michael Barke, "A Review of Slum Housing Policies in Mumbai", *Cities* 15:4 (1998), s. 279.

12. A. Mosa, "Squatter and Slum Settlements in Tanzania", Aldrich ve Sandhu, *Housing the Urban Poor* içinde, s. 346; John Campbell, "World Bank Urban Shelter Projects in East Africa", Amis ve Lloyd, *Housing Africa's Urban Poor* içinde, s. 211.

nı Charles Choguill, bunun hiç de şaşırtıcı olmadığını, çünkü Dünya Bankası'nın inşaat kredisi vermek için şart koştuğu asgari tasarruf miktarının gecekonducuların çoğunu dışlayacak kadar yüksek olduğunu söyler.[13] Keza, Lusaka'daki bir başka yer ve hizmet projesinde, arsaların sadece yüzde beşi hedef gruba gitmişti, aynı feci sonuç Dakar'da da yaşanmıştı.[14]

ILO'dan A. Oberai 1993'te yazdığı kitabında, Dünya Bankası'nın gecekondu mahallelerini iyileştirme programı ile yer ve hizmet projelerinin Üçüncü Dünya'daki konut krizi üzerinde hissedilir bir etki sağlayamadığı sonucuna varır: "Projeleri tekrarlanabilir hale getirme çabalarına rağmen, proje yaklaşımı çok fazla miktarda kaynağın ve kurumsal çabanın çok az sayıda yerle sınırlı kalmasına neden olmaktadır ve bugüne kadar konut stokunda arzulanan düzeye erişmeyi başaramamıştır. Bu nedenle proje yaklaşımı, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda barınma sorununun çözümünde önemli bir etki yaratacak durumda değildir."[15] Projeyi eleştirenlerden bazıları da, yapılan planlarda konut provizyonunun istihdam yaratma konusu göz önünde bulundurulmadan verildiğine ve yer ve hizmet projelerinin kaçınılmaz bir şekilde toplu ulaşım hizmeti olmayan veya olsa bile toplu ulaşım hizmetinden doğru dürüst yararlanamayan bölgelerde gerçekleştirildiğine dikkat çekerler.[16] Yine de Dünya Bankası (şimdi "bütünlüklü konut inşaatı düzenlemesi" olarak yeniden süsleyip adlandırdığı) tedrici ve etkileşime dayalı inşa süreci yaklaşımını gecekondu koşullarının iyileştirilmesinde en iyi strateji olarak dayatmaya devam etmektedir.

13. Charles Choguill, "The Future of Planned Urban Development in the Third World", Aldrich ve Sandhu, *Housing the Urban Poor* içinde, s. 408.

14. Campbell, "World Bank Urban Shelter Projects in East Africa", *Housing Africa's Urban Poor*, s. 211; Richard Stren, "Urban Housing in Africa", *a.g.y.*, s. 41.

15. Oberai, *Population Growth, Employment and Poverty in Third-World Mega-Cities*, s. 122.

16. "Livelihood and Shelter Have To Be Seen as One Rather than Separate Entities", Kalpana Sharma, *Rediscovering Dharavi: Stories from Asia's Largest Slum* içinde, Yeni Delhi 2000, s. 202.

Yumuşak Emperyalizm

Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ile diğer yardım kuruluşları, 1990'ların ortalarından beri hükümetleri devreden çıkararak bölgesel ve yerel sivil toplum kuruluşlarıyla (STK) doğrudan çalışmaya başlamıştır. Hatta, STK devrimi (Üçüncü Dünya şehirlerinde on binlerce STK bulunmaktadır), kentsel gelişim yardımının manzarasını tıpkı 1960'lardaki Yoksullukla Savaş'ın Washington, büyük kentlerin siyaset makineleri ve kent merkezindeki yoksul mahallelerin isyankâr seçmenleri arasındaki ilişkileri dönüştürdüğü gibi dönüştürmüş, yeniden şekillendirmiştir.[17] Devletin aracılık rolü azaldığından, büyük uluslararası kuruluşlar bağımlı STK'lar aracılığıyla binlerce gecekondu mahallesi ve yoksul kent topluluğunda kendi baskı gruplarını oluşturmuşlardır. Dünya Bankası, İngiliz Uluslararası Kalkınma Departmanı, Ford Vakfı veya Alman Friedrich Ebert Vakfı gibi borç veren-bağışçı uluslararası kurumlar da aynı şekilde önemli bir STK üzerinden çalışır; o STK daha sonra yerel bir STK'ya veya yerli alıcıya ekspertiz sağlar. Bu katmanlı koordinasyon ve fon sistemi genellikle "yetkilendirme," "sinerji" ve "katılımcı yönetim"de gelinen son nokta olarak tasvir edilir.

Dünya Bankası açısından STK'ların rolünün artması, on yıllık görev süresi Haziran 1995'te başlayan Avustralya doğumlu maliye uzmanı ve hayırsever John Wolfensohn'un başkanlığı sırasında Dünya Bankası'nın hedeflerinin yeniden belirlendiği döneme tekabül eder. Wolfensohn, biyografisini yazan Sebastian Mallaby'nin belirttiğine göre, Washington'a gittiğinde, yoksulluğun azaltılmasını ve "ortaklığı" gündeminin en önemli maddesi yaparak "McNamara'nın Banka'sının kurtarıcı enerjisini yeniden canlandırmayı amaçlayan," dünyayı düzelteceğim diye kendi kendine gelin güvey olan biriydi. Dünya Bankası'nın artık yardımın hedef gruplara ulaştırıldığından emin olmak için Üçüncü Dünya hükümetlerinden talep ettiği Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Belgeleri'nin (PRSP) hazırlanması sürecine STK'lar ile konunun taraflarının dahil edilmesi is-

17. Datta ve Jones, "önsöz", s. xviii.

teniyordu. Wolfensohn, tam bir McNamaracı adam toplama tavrıyla STK dünyasının üst seviyedeki isimlerini Dünya Bankası'nın işlevsel ağlarına dahil etmeye çalışmış, küreselleşme karşıtı bir hareketin ortaya çıkmasına rağmen, Mallaby'nin deyişiyle, "[1994] Madrid zirvesinin düşmanlarını yemekli toplantılarda bir araya gelinen dostlara dönüştürmeyi" büyük oranda başarmıştı.[18]

O dönemlerde bazı eleştirmenler Dünya Bankası'ndaki bu "katılıma yönelim"i memnuniyetle karşıladılarsa da, bu yönelimden gerçek anlamda yararlanan bölge halkı değil, büyük STK'lar olmuştu. Londra'da bulunan Panos Institute'un önemli bir raporu dahil yakın dönemlerde yapılan araştırmalar üzerine bir incelemesinde Rita Abrahamsen, "PRSP sürecinin 'sivil toplum'u güçlendireceği yerde, hükümetin kilit bakanlıklarında (özellikle Maliye Bakanlığı'nda), çok taraflı ve iki taraflı kalkınma teşkilatlarında ve uluslararası STK'larda görev yapan ulusaşırı profesyonellerden oluşan küçük, homojen bir 'demir üçgen'in konumunu sağlamlaştırdığı" sonucuna varır.[19] Nobel ödülü sahibi Joseph Stiglitz'in Dünya Bankası'nda başiktisatçı sıfatıyla bulunduğu kısa süreli görevi sırasında, ortaya çıkmakta olan bir "Washington sonrası Mutabakatı" diye betimlediği şeye, önemli STK'ların uluslararası bağışçıların gündemine tutsak olmasını, keza taban seçmen gruplarının da uluslararası STK'lara bağımlı olmasını beraberinde getiren bu şeye "yumuşak emperyalizm" sıfatı daha uygundur.[20]

Bütün o şaşaalı demokratikleşme, kendi işini kendi kendine görme, toplumsal sermaye ve sivil toplumun güçlendirilmesi retoriğine rağmen, bu yeni STK evreninde fiili iktidar ilişkileri düpedüz geleneksel adam kayırmacılığı andırır. Hatta 1960'lardaki Yoksullukla Savaş'ın hamilik ettiği cemaat örgütleri gibi Üçüncü Dün-

18. Sebastian Mallaby, *The World's Banker: A Story of Failed States, Financial Crises, and the Wealth and Poverty of Nations*, New York 2004, s. 89-90, 145.

19. Rita Abrahamsen, "Review Essay: Poverty Reduction or Adjustment by Another Name?" *Review of African Political Economy* 99 (2004), s. 185.

20. Stiglitz'in 1998'deki "More Instrument and Broader Goals: Moving Towards the Post-Washington Consensus" başlıklı konuşması, John Pender'ın şu yazısında tartışılmaktadır: "From 'Structural Adjustment' to 'Comprehensive Development Framework': Conditionality Transformed?", *Third World Quarterly* 22:3 (2001).

ya STK'ları da, yerel liderlikleri kendi saflarına katma ve geleneksel olarak solun işgal ettiği toplumsal alanı egemenlikleri altına alma konusunda çok başarılı olduklarını kanıtlamıştır. Ortada bazı ünlü istisnalar olsa da (Dünya Sosyal Forumu'nun oluşumuna çok önemli katkıları olan STK'lar gibi) STK/"sivil toplum devrimi"nin en geniş etkisi, Dünya Bankası'nın bazı araştırmacılarının bile kabul ettiği gibi, kentlerdeki toplumsal hareketleri bürokratik hale getirmek ve radikallikten uzaklaştırmak olmuştur.[21]

Kalkınma ekonomisi uzmanı Diana Mitlin de, Latin Amerika hakkında yazarken, STK'ların bir yandan "karar alma ve müzakere yürütme rollerini üstlenip toplulukların kapasite oluşturma sürecine el koyarken" bir yandan da "kısa vadeli proje fonları, mali sorumluluklar ve somut sonuçlara ağırlık veren bağış maliyesini yönetmenin güçlükleriyle" nasıl kısıtlandıklarını anlatır.[22] Keza mimar Rubén Gazzoli, Arjantin kentleri bağlamında konuşurken, STK'ların uzmanlık bilgisi ile aracılık rollerini geleneksel siyaset makineleri gibi tekelleştirdiğinden yakınır.[23] Cakarta'daki yoksullar hakkında yirmi beş yıldan fazla araştırma yapmış olan toplum tarihçisi Lea Jellinek, tanınmış bir STK'nın, mahalle düzeyindeki bir mikrokredi bankasının "işe yöredeki kadınların ihtiyaç ve yetenekleriyle yönlendirilen küçük bir taşra projesi olarak başlamışken," düşük gelirlilerden oluşan tabanına karşı "sorumluluğu ve desteği azalmış," Frankensteinvari "karmaşık, tepeden inme, teknik meselelere ağırlık veren kocaman bir bürokrasiye" nasıl dönüştüğünü ayrıntısıyla anlatır.[24]

Ortadoğu perspektifinden bakıldığında, Asef Bayat "bağımsız ve demokratik örgütlenme potansiyellerinin genellikle abartıldığını" söyleyerek STK'lar konusunda yapılan mübalağalarla ilgili üzüntüsünü dile getirir: "STK'ların profesyonelleşmesi halk aktivizmi-

21. Imparato ve Ruster, *Slum Upgrading and Participation*, s. 255.

22. Diana Mitlin, "Civil Society and Urban Poverty – Examining Complexity", *Environment and Urbanization* 13:2 (Ekim 2001), s. 164.

23. Rubén Gazzoli, "The Political and Institutional Context of Popular Organizations in Urban Argentina", *Environment and Urbanization* 8:1 (Nisan 1996), s. 163.

24. Lea Jellinek, "Collapsing under the Weight of Success: An NGO in Jakarta", *Environment and Urbanization* 15:1 (Nisan 2003), s. 171.

nin seferberlik özelliğini yok eder, bir yandan da adam kayırmacılığın yeni bir biçimini yerleştirir."[25] Frederick Thomas, Kalküta hakkında şunları yazar: "STK'lar yapıları gereği muhafazakârdırlar. Üst seviyedeki çalışanları emekli memur ve işadamlarından, daha aşağı seviyedeki çalışanları eğitimli işsizler, ev kadınları ve bunlar gibi gecekondu bölgelerinden gelmeyen diğer kişileri kapsayan sosyal işçilerden oluşur."[26]

Kıdemli Mumbai konut aktivisti P. K. Das gecekondu merkezli STK'ları çok daha sert eleştirir:

> İnsanları sınıf mücadelesinden uzak tutmak için sürekli olarak onları yozlaştırmaya, onlara yanıltıcı bilgi vermeye, onları ideallerinden uzaklaştırmaya çalışırlar. Ezilenleri hakları hakkında bilinçlendirmek yerine, sempatiye ve insaniyete dayanarak yardım dilenmeyi benimseyip bu anlayışı yayarlar. Aslına bakarsanız bu kuruluş ve örgütler insanların talep ettikleri şeyleri elde etmek uğruna mücadele verirken yaşadıkları heyecana sistemli bir şekilde müdahale edip galeyana gelmelerini önlerler. Sürekli, insanların dikkatini emperyalizmin daha büyük kötülüklerinden salt yerel konulara çekmeye, böylece onları kimin düşman kimin dost olduğunu ayırt edemeyecek hale getirmeye çalışırlar.[27]

Das'ın STK'larla ilgili yakınmaları Gita Verma'nın 2002'de yayımlanan, kent STK'larının şöhret kültü üzerine acımasız, adeta Swiftvari bir saldırı niteliğindeki tartışmalı kitabı *Slumming India*'da ayrıntısıyla ele alınır. İsyankâr bir planlamacı olan ve kendini "Sistem" adını verdiği şeyin dışına konumlandıran Verma, STK'ları yabancı hayırseverin hayır dualarıyla yoksulun hakiki sesini gasp eden "yeni aracı sınıfı" olarak nitelendirir. Verma, Dünya Bankası'nın gecekondu mahallelerini ebedi gerçeklikler olarak kabul eden gecekondu bölgelerini geliştirme paradigmasına olduğu kadar daha radikal taleplerin dile getirilmesini reddeden tahliye karşıtı hareketlere de veryansın eder. "Oturduğu yerde kalma hakkı çok da büyük bir ayrıcalık değildir," der Verma. "Ara sıra bir buldozeri durdurabilir bu, ama bunun dışında 'sorun' yaftasını süslü bir yazı

25. Bayat; Roy ve Al Sayyad (haz.), *Urban Informality: Transnational Perspectives from the Middle East, Latin America, and South Asia* içinde, s. 80-1.

26. Thomas, *Calcutta Poor*, s. 131.

27. P. K. Das, "Manifesto of a Housing Activist", Patel ve Thorner, *Bombay* içinde, s. 179-80.

karakteriyle 'çözüm' yaftasına dönüştürmekten başka bir yararı yoktur." "Gecekondu bölgelerini kurtarmak," diye devam eder Verma, özellikle Delhi'yi kastederek, "kent nüfusunun, kent arazisinin sadece yüzde 5'lik kısmında yaşayan dörtte bir ila beşte birlik kısmının eşitsiz konumunun onaylandığı anlamına gelir."[28]

Verma değerlendirmesinde, yakın zamanlarda Hindistan'da yürütülen, gecekondu bölgelerini geliştirmeye yönelik iki ünlü projenin içyüzlerini de ifşa eder. 1996 İstanbul Habitat II konferansı ödülü ile 1998 Ağa Han ödülünü alan İngiltere destekli Indore projesinin, gecekondu bölgelerinde her haneye ayrı su ve kanalizasyon bağlantısı sağladığı söyleniyordu. Oysa Verma projenin "bir belediye felaketini başarıymış gibi gösterdiği"ni belirtir. Mahallelerde artık kanalizasyon vardı var olmasına, ama gecekondu sakinlerinin bırakın atığı uzaklaştıracak suyu, yeterli içecek suyu yoktu, bu yüzden evlerin içinde ve sokaklarda sürekli lağım taşmaları yaşanıyordu; kolera ve sıtma yayılmış, gecekondu sakinleri kirli sulardan dolayı ölmeye başlamıştı. Verma, her yaz mevsiminin "projeden yararlananlara (belki de Proje Mağdurları demek daha doğru) daha fazla su sıkıntısı, daha fazla tıkanmış lağım, daha fazla hastalık, daha fazla muson felaketi ve projenin adi altyapısından, kalitesizliğinden yakınmak için daha fazla neden..." getirdiğini yazar.[29]

Verma, ödül kazanmış Aranya yeniden iskân projesini de katı bir biçimde eleştirir, bunun sadece evlerinden tahliye edilmiş küçük bir grubu veya gecekonducu grubunu yeniden ev sahibi yaptığı halde uluslararası alanda "gecekondu kurtarıcısı" olarak alkışlanıp üne kavuşturulmuş projelerden biri olduğunu belirtir. Gelgelelim bu projede, projenin başarılarının çoğu kelimenin tam anlamıyla kâğıt üzerindedir:

> Ne var ki Aranya'yla ilgili şöyle bir gerçek var: Projenin ödül kazanan unsurları maalesef ortada yok. Ortada ne şehir merkezi, ne kaldırım kenarlarında bol yeşillikler, ne de orada yaşayan 40.000 insan var. Bütün bunlara sadece Aranya'yla ilgili literatürde rastlanıyor; on yıldan fazla bir zamandır henüz test edilmediği için işe yarayıp yaramayacağını bilmediğimiz bir çizimi, tasarım halindeki bir fikri övüyoruz.[30]

28. Gita Verma, *Slumming India: A Chronicle of Slums and Their Saviours*, Yeni Delhi 2002, s. 150-2.

29. *A.g.y.*, s. 8-15, 33-5. 30. *A.g.y.*, s. 90-1.

Verma kadar sert eleştirilerde bulunmayan gözlemciler bile, Dünya Bankası ve STK'ların gecekondu bölgelerini geliştirme yaklaşımının bazı yerel başarı öykülerine imza atsa da, yoksulların büyük bir çoğunluğunu dışarıda bıraktığı konusunda hemfikirdir. Aktivist yazar Arundhati Roy, STK'ların "düdüklü tencerenin düdüğü gibi çalışmaya başladığı"nı belirtir. "Siyasi öfkenin yönünü saptırıp onu arındırarak ortamın daha fazla ısınmasını önlerler."[31] "İmkânlar sağlama" ve "iyi yönetim" güvencesi veren tatlı dilli resmi açıklamalar temel meseleleri, küresel eşitsizlik ve borç meselelerini bertaraf eder. Neticede bunlar kent yoksulluğunu azaltmaya yönelik bir makro stratejinin yokluğunun üzerini örten dil oyunlarından başka bir şey değildirler. Borç veren uluslararası kuruluşlar ile STK'ların, dünya genelinde neo-liberal popülizmin gurusu haline gelen Perulu işadamı Hernando de Soto'nun fikirlerini hararetle kucaklaması, verilen vaatler ile ihtiyaçlar arasındaki gediğin farkında olmaktan kaynaklanan bu suçluluk duygusuyla açıklanabilir belki.

1990'ların John Turner'ı de Soto, Üçüncü Dünya kentlerinin yatırıma ve işe aç olmaktan çok yapay bir mülkiyet hakkı yetersizliğinden mustarip olduğunu belirtir. De Soto, sihirli tapulandırma değneğini sallayarak, kendisinin yönettiği Özgürlük ve Demokrasi Enstitüsü'nün, gecekondu bölgelerinden geniş sermaye havuzları yaratacağını ileri sürer. Yoksulların aslında zengin olduğunu, ama resmi bir senede, yani tapu senedine sahip olmadıkları için ellerindeki servete (kayıtdışı sektördeki kıymetlenmiş emlaka) ulaşamadıklarını veya onu likit sermayeye dönüştüremediklerini savunur. Tapulandırmanın hükümete pek fazla, hatta hiç maliyet yüklemeden anında muazzam miktarda hisse senedi yaratacağını ileri sürer; sonra bu servetin bir bölümü krediye muhtaç mikro girişimcilere sermaye sağlayacak, onlar da gecekondu bölgelerinde yeni iş alanları yaratacak, böylece gecekondu bölgeleri "elmas tarlaları"na dönüşecektir. De Soto, "kullanıma hazır hale gelmesi sadece ve sadece, mal varlığının canlı sermayeye nasıl dönüştürüleceği gizemini çözmemize bakan trilyonlarca dolar"dan söz eder.[32]

31. Arundhati Roy, *The Checkbook and the Cruise Missile: Conversations with Arundhati Roy*, Boston 2004, s. 82 (Türkçesi: *Ya Çek Defteri Ya Cruise Füzesi*, çev. K. Ülker, İstanbul: Agora, 2004).

İşin garibi, halk kapitalizminin Mesihi de Soto, uygulamada Latin Amerika solunun veya Hindistan Komünist Partisi'nin (Marksist) Kalküta'da uzun süredir uğruna mücadele verdiği şeyden, yani gayri resmi yerleşimcilere zilyetlik güvencesi tanımaktan fazlasını önermiyor. Oysa arazi zilyeti uzmanı Geoffrey Payne'in de işaret ettiği gibi, arazileri tapulandırmak iki ucu keskin bir kılıç gibidir. "Mal sahipleri için bu, şehre usulünce dahil olmak ve bir varlığın çok kıymetlenmesinin nasıl bir şey olduğunu görme imkânına kavuşmak anlamına gelir. Tapulandırma çalışmaları, kiracıları veya genellikle tapulandırma sonrasındaki ek vergileri ödeyemeyenleri konut edinme merdiveninden tümüyle atabilir." Bir başka deyişle tapulandırma, gecekondu bölgelerinde toplumsal ayrışmayı artırmakta ve birçok kentte yoksul nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturan kiracılara hiçbir yardımı dokunmamaktadır. Payne, tapulandırmanın "masrafları karşılanabilir veya uygun görülebilir bir biçimde konut edinmesi esirgenen büyük bir altsınıfın ortaya çıkmasına neden olma riski dahi taşıdığı" uyarısında bulunur.[33]

Peter Ward da, tapulandırmanın (daha doğrusu, "düzenleme çalışmaları"nın) Mexico City'de *colono*'lar için bir yanıyla iyi bir yanıyla kötü bir lütuf olduğunu doğrular. "Bu çalışmalar, yoksullara tam mülkiyet hakkı kazandırmaya yönelik bir araç değildir sadece, aynı zamanda onları vergi tabanına gittikçe daha fazla dahil etmeye yarayan bir araç olmuştur." Vergi tahsildarları ile belediye hizmetleri karşısında daha önce olmayan bir görünürlük kazanmak, evleri yasal teminat olarak kullanmanın yararlarını sıfırlar. Düzenleme çalışmaları, konut edinme mücadelesini bireyselleştirerek ve tapulu ev sahiplerine diğer gecekondu sakinlerinin çıkarlarından farklı çıkarlar sunarak *colonia*'lar içindeki dayanışmanın altını da oyar. "Kirada yaşayanlar, taciz edilen gecekonducular, şehir merkezindeki yerlerinden edilmiş kiracılar, hükümet karşıtı gösterilere katılmaya, art arda uygulamaya sokulan konut politikalarıyla bir anlamda hükümet tarafından satın alınmış kişilere nazaran daha is-

32. Hernando de Soto, *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*, New York 2000, s. 301-31.

33. Geoffrey Payne, yayımlanmamış 1989 tarihli rapor, aktaran Alan Gilbert ve Ann Varley, *Landlord and Tenant: Housing the Poor in Urban Mexico*, Londra 1991, s. 4.

teklidirler ve bu gösterileri daha radikal biçimde desteklerler," diyor Ward.[34]

İşçi Partisi (PT) yönetiminin 1989'dan beridir yoksulların "yasadışı koca kent"ini düzenlemeye ve iyileştirmeye çalıştığı São Paulo'da bile bu yaşanmıştır. PT'nin reformları hayranlık uyandıracak sonuçlar verdiyse de, reformların yerel düzeydeki etkilerini dikkatle incelemiş olan Suzana Taschner olumsuz sonuçlara da dikkat çeker: "Ne yazık ki, iyileştirmeyle birlikte bölgesel emlak piyasası *favela* içine iyice yerleşir. Arazi de evler de tüketim malları haline gelir ve fiyatlar artar." Bunun sonuçlarından biri, gecekonduların yerini en yoksul kesime kiraya verilen tek odalardan oluşan *cortiço*'ların alması ve Taschner'in "*favela* içinde gecekondu" dediği şeyin ortaya çıkması olmuştur.[35] Başka bir deyişle, emlak piyasasına kamunun bilinçli müdahalesi olmadan, tek başına tapulandırma şehirlerde yaşayan büyük yoksul kitlenin şansını artıracak bir Arşimed kaldıracı olmaktan uzaktır.

Gelgelelim de Soto'nun şifa reçetesi belli nedenlerden ötürü hâlâ son derece popülerdir: Tapulandırma stratejisi, bir kalem hareketiyle büyük toplumsal kazanımlar vadediyor, böylece Dünya Bankası'nın bitap düşmüş kendi işini kendin gör paradigmalarına tekrar hayat pompalıyor; ayrıca egemen neoliberal, devlet karşıtı ideolojiyle ve Dünya Bankası'nın hükümetin özel konut piyasalarına kolaylık sağlaması ve ev sahibi olmanın yaygınlaştırılması desteklemesi gerektiği yönündeki mevcut ifadeleriyle de tam bir uyum içinde; hükümetler için de aynı derecede çekici, çünkü onlara hiçbir şey karşılığında bir şey (istikrar, oy, vergi) vadediyor. "Ruhsatsız konutların kabul edilmesi, Üçüncü Dünya'daki yoksulların gönlünü almanın nispeten acısız ve ileride kârlı olabilecek bir yoludur," der Philip Amis.[36] Coğrafyacı Alan Gilbert ile Ann Varley'nin Latin Amerika bağlamında belirttikleri gibi, tapulandırma aynı zamanda klasik bir muhafazakâr reformdur: "Kendi evini kendin yap süreci, doğası gereği... siyasi sükûnete katkıda bulunmuştur. Ev sa-

34. Ward, *Mexico City*, s. 193.

35. Suzana Taschner, "Squatter Settlements and Slums in Brazil", Aldrich ve Sandhu, *Housing the Urban Poor* içinde, s. 216-19.

36. Amis, "Commercialized Housing in Nairobi", s. 237.

hibi olmanın yaygınlaştırılması, topluluk genelinde bir mücadeleye dönüşebilecek bir şeyi bireysel bir şey haline getirmiştir."[37]

Erhard Berner de aynı minval üzere, arazi alımı ile tapu formalizasyonunun eskiden militan olan gecekondu hareketleri arasında nasıl dikey toplumsal farklılıklar ve acımasız bir rekabet yarattığı konusunda Manila'dan iç sıkıcı örnekler verir. Berner şunları yazar:

> Toprağın toplumsal değerini belirleme, üyelerin bunu kabul etmesini sağlama ve nihayet toprağa para veremeyecek olanları veya vermek istemeyenleri defetme görevi, her yerel birlik için bir ateşten gömlektir. K-B'lerin [gecekondu birliği] sistem karşıtı "toplumsal bir hareket"in bir parçası sanıldığı günler kesinlikle sona ermiştir. Artık arazi sahibi oldukları için K-B liderleri diğer gecekondu örgütleriyle olan ittifaklarını miyadı dolmuş kabul ediyor ve devlet kurumlarıyla olan ilişkilerine ağırlık veriyorlar.[38]

Yoksulluğun Kârları

STK'lar ile kalkınma bankaları "iyi yönetim" ve gecekonduların tedricen iyileştirilmesinden söz ederken bile, onlarla kıyaslanamayacak kadar kuvvetli olan piyasa güçleri yoksulların büyük bir çoğunluğunu kent yaşamının daha da dışına itmektedir. Uluslararası hayırseverliğin ve devlet müdahaleciliğinden geriye ne kaldıysa onun olumlu sonuçları, arazi enflasyonu ile mal spekülasyonunun olumsuz etkileri karşısında bütünüyle hükümsüz kalmıştır. Korsan kentleşme meselesinde de gördüğümüz gibi, emlak piyasaları gecekondu bölgelerine ziyadesiyle geri dönmüştür. Kahraman gecekonducular ve özgür toprak mitolojisi sürüp gitse de şehirdeki yoksullar, gün geçtikçe kira patronları ile emlak patronlarının daha fazla kölesi haline gelmektedir.

Gecekondu patronluğu çok eski bir musibet elbette, bugünkü örnekleri de on dokuzuncu yüzyıldaki halefleriyle benzerlikler taşıyor. Londra'daki East End'in (Viktorya döneminin en büyük gecekondu bölgesi) siyasal iktisadıyla ilgili analizinde tarihçi Gareth Stedman Jones, evlerin yıkılması, kira fiyatlarının yükselmesi, nü-

37. Gilbert ve Varley, *Landlord and Tenant*, s. 11.
38. Berner, *Defending a Place*, s. 179.

fusun aşırı artması ve hastalıkların yayılmasından oluşan bir kısır döngüyü tasvir eder. "Gerçek anlamda en yüksek kâr, varoşlarda yaşanan konut patlamasına yapılan yatırımlardan değil, şehrin iç bölgelerindeki fahiş kira bedellerinden elde edilmekteydi," diye yazar Jones.[39] St. Giles, Whitechapel ve Bethnal Green gibi gecekondu bölgeleri "dış yatırımlardan yüksek getiri beklentileri hüsrana uğramış" aristokrat yatırımcılar ile "en çok rağbet ettikleri ve en kolay ulaşılabildikleri sermaye kazanım aracı" şehir merkezinin köhne mahallelerindeki evler olan tutumlu orta sınıfı cezbetmişti. Jones, Londra toplumunun, Thomas Flight (18.000'den fazla evden kira geliri almakla ünlüdür) gibi en büyük gecekondu patronundan "birkaç evi bulunan veya bunların kira bedellerini alan küçük çaplı tüccara, emekli inşaatçıya ve kilise yönetim kurulu üyesine" kadar, geniş bir kesiminin East End'in sefaletinden tatlı kârlar elde ettiğini keşfetmiştir.[40]

Keza günümüz gözlemcileri yirminci yüzyıl başı Napolisi'nde ("Avrupa'nın Kalkütası") giderek yoksullaşan ve sefalete sürüklenen *fondaci* ile *locande*'lerden her geçen gün daha yüksek kira bedelleri akmasına hayret etmektedir. Frank Snowden, Napoli'deki yoksullar üzerine yaptığı olağanüstü araştırmasında şunları yazıyor:

> On dokuzuncu yüzyılın sonunda kira bedelleri beş kat artarken, şehir sakinleri daha da yoksullaşmıştı. İşin tuhaf tarafı, kira bedeli olarak metrekaresi en pahalı yerler, gecekondu mahallelerindeki en kötü odalardı. Bu odaların maliyeti, mutlak anlamda, diğerlerinden daha düşük olduğundan bunlar en çok talep edilen odalardı. Ne yazık ki, yoksulluğun artmasıyla birlikte gecekondulara yerleşme talebi de artmış, böylece kiralama döngüsüne kira bedelini karşılamakta en fazla zorlananları etkileyen yeni döngüler eklenmiştir.[41]

Kentli yoksullardan aynı menfur ve paradoksal kârlar elde edilmeye devam ediyor hâlâ. Üçüncü Dünya'daki köylü toprak sahibi seçkinler nesillerdir kentli gecekondu patronuna dönüşmektedir. "Gıyabi gayrimenkul sahipliği aslında tümüyle bir kent fenomeni-

39. Gareth Stedman Jones, *Outcast London: A Study in the Relationship Between Classes in Victorian Society*, Londra 1971, s. 209.

40. *A.g.y.*, s. 212-3.

41. Frank Snowden, *Naples in the Time of Cholera, 1884-1911*, Cambridge 1995, s. 39.

dir," diye yazar Hans-Dieter Evers ile Rüdiger Korff.[42] Latin Amerika'da ev sahipliği veya gecekonduların yasallaştırılması nispeten geniş bir tabana yayılmıştır, oysa birçok Afrika ve Asya kentinde gayrimenkuller belli kişilerde yoğunlaşmıştır. Bu iki Alman araştırmacı, yaptıkları çığır açıcı kıyaslamalı araştırmada, Güneydoğu Asya'nın 16 şehrinde arazilerin ortalama yüzde 53'ünün en üst yüzde 5'lik kesimde yer alan gayrimenkul sahiplerine ait olduğunu, Almanya'daki kentlerde ise en üst yüzde 5'lik kesimde yer alan gayrimenkul sahiplerinin kent arazilerinin ancak yüzde 17'sine sahip olduğunu keşfetmişler.[43] Hatta, Erhard Berner'e göre, Manila'nın neredeyse yarısı birkaç aileye aittir.[44]

Bu arada Hindistan'da, kent arazilerinin tahminen dörtte üçlük kısmı, kentli ailelerin yüzde 6'sına aittir ve Mumbai'deki bütün boş arazilerin çoğunluğu sadece 91 kişinin denetimi altındadır.[45] Bunun yanı sıra arazi spekülasyonu Karaçi'de ve Pakistan'ın diğer büyük kentlerinde konut reformlarını mahvetmektedir. Ellen Brennan'ın da belirttiği gibi:

> Karaçi yönetimi, bir kişinin sahip olabileceği parsel sayısını sınırlandırarak spekülasyonu denetim altına almaya çalışmıştı. Çıkarılan bu kanun aile vekâletnameleri sayesinde kolayca bertaraf edilmişti. Bunun dışında, Karaçi'de mal ve sermayeden alınan gelir vergileri yatırımcıların el koymayı akıllarının ucundan bile geçiremeyecekleri parselleri ellerinde tutmasına yardımcı olmuştu. Örneğin, 1970'lerde Karaçi İmar ve İskân Kurumu tarafından ifraz edilmiş 260.000 parselin 80.000 ila 100.000'i yatırım amacıyla tutulmuştu, buralar on yıl sonra dahi boştu.[46]

Üstelik dev kent arazilerine olan bu eğilimin kökleri, tuhaftır ama, üretim ekonomisinin krizinde ve gerilemesindedir. Kent arazisi değerlerinin ekonomik büyüme ve sanayi yatırımıyla eşzaman-

42. Evers ve Korff, *Southeast Asian Urbanism*, s. 180.

43. *A.g.y.* Yazarlar şunun altını çiziyorlar: "Konunun önemine rağmen kentlerdeki gayrimenkul sahipliğiyle ilgili veriler son derece yetersizdir. Kırsal bölgelerdeki arazi kiralarına dair araştırmalardaki durumun tam tersiyle karşılaşırız" (s. 184).

44. Berner, *Defending a Place*, s. 21.

45. Baken ve van der Linden, *Land Delivery for Low Income Groups in Third World Cities*, s. 13.

46. Brennan, "Urban Land and Housing Issues Facing the Third World", s. 78.

lı hareket ettiği dönemler olmuştu. Ne var ki, 1970'lerin sonlarından itibaren bu ilişki, kent emlakının giderek ulusal tasarrufları yutan bir sermaye kapanı haline gelmesiyle birlikte çözülmüştür. 1970'lerin sonları ile 1980'lerdeki iç içe geçmiş borç krizi, doludizgin giden enflasyon ve IMF'nin şok tedavileri, ev endüstrileri ve kamusal istihdam alanında verimli yatırımlar yapılması yönündeki teşvikleri büyük oranda engellemişti. Yapısal uyum programları da imalat ve sosyal yardımlardan yapılan iç tasarrufları arazi spekülasyonuna kanalize etmişti. Accralı siyasal iktisatçı Kwadwo Konadu-Agyemang, "yüksek enflasyon oranı ve büyük ölçekli devalüasyon, tasarruf konusunda insanların hevesini kırmış ve imarlı veya kısmi imarlı arazilere yatırım yapmayı, dövizle de satılabilen varlıkları elde tutmanın en güvenilir ve en kârlı yolu haline getirmiştir," diye yazar.[47]

Bunun sonucunda, genel ekonomik durgunluk, hatta gerileme sırasında emlak spekülasyonları ortaya çıkmış veya varlığını sürdürmüştür. Çağlar Keyder'in belirttiği gibi, bu yüzden "1980'lerin enflasyonist ortamında konut piyasası siyasi yozlaşma, kapitalist gelişme ve uluslararası finansın kesişme noktasında yer alan, İstanbul'un en kârlı sektörü haline geliyordu."[48] Ankara'da gelişmeleri yakından takip eden spekülatörler paralarını, gecekondu bölgelerinin lüks apartmanlı semtlere dönüştürüldüğü bu canlı piyasaya akıtmıştı. Kent planlamacısı Özlem Dündar, eski gecekonduların merkezi konumda olmalarının onları "gecekondu bölgelerindeki karmaşık mülkiyet sorunlarını çözecek siyasi nüfuza ve mali güce sahip" tek kesim olan büyük müteahhitlerin yenileme ve mutenalaştırma çalışmaları için cazip bir hedef haline getirdiğinden bahseder.[49]

Janet Abu-Lughod'un uzun zamandır vurguladığı gibi, Arap dünyasında petrol gelirleri ile denizaşırı kazançlar üretime değil, "adeta bir sermaye 'bankası'na yatırım yapar gibi, toprağa yatırıl-

47. Kwadwo Konadu-Agyemang, *The Political Economy of Housing and Urban Development in Africa: Ghana's Experience from Colonial Times to 1998*, Westport 2001, s. 123.

48. Keyder, "Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına", s. 185.

49. Özlem Dündar, "Informal Housing in Ankara", *Cities* 18:6 (2001), s. 393.

maktadır. Bu durum, önü alınamaz arazi spekülasyonlarına (ki rasyonel bir kent planlamasını imkânsız hale getirmiştir bu), arazi değerlerinin fahiş düzeylere ulaşmasına, bazı durumlarda da aşırı sayıda lüks daire inşaatına neden olmuştur."[50] En azından Mısır örneğinde, 1990'larda arazi piyasasının yükselişi banka sektörüne yapılan muazzam kamu sübvansiyonları ve siyasi iltimas sahibi müteahhitlerce desteklenmişti. Coğrafyacı Timothy Mitchell Kahire'nin "Rüya ülkesi" diye adlandırılan bir banliyösü üzerine yaptığı araştırmada şunları dile getirir:

> ... yapısal uyum çalışmasında maksat bir ihracat patlaması yaratmaktı, inşaat patlaması değil. Mısır Avrupa ve Körfez ülkelerine meyve ve sebze satarak refaha ulaşacaktı, tarlalarına asfalt döküp ring yolları inşa ederek değil. Ama artık emlak sektörü tarımın yerini almış, imalat ve turizmden sonra Mısır'ın petrol harici en büyük üçüncü yatırım sektörü haline gelmiş bulunuyor. Hatta, çoğu turizm yatırımının başka bir emlak biçimi olan turistik köyler ve tatil evleri yapımına gittiği düşünülürse, emlak sektörünün petrol harici en büyük sektör olduğu söylenebilir.[51]

Kahire anakentinin alanı beş yıl içinde iki katına çıktığı, batıya, çöle doğru yeni banliyöler oluştuğu halde, konut krizi hâlâ şiddetle devam ediyor: Yeni inşa edilen konutlar yoksulların kesesini zorluyor, sahipleri de Suudi Arabistan'a veya Körfez ülkelerine çalışmaya gittiği için çoğu boş. Jeffrey Nedoroscik "Bir milyondan fazla apartman boş... bu anlamda bir konut sıkıntısı yok. Aslında Kahire'nin yarısı boş binalarla dolu," diyor.[52]

Ellen Brennan ise Dakka'daki durumu şöyle açıklıyor: "Dakka, dünyanın bu en yoksul mega kenti yoğun bir kent arazisi spekülasyonuna tanık olmuştur." Ülke dışındakilerin paralarının üçte biri arazi alımına gitmiştir. Arazi fiyatları başka mal ve hizmetlerin fiyatlarından yüzde 40 ila 60 daha fazla artmıştır; bugün ise gelir düzeylerinin tamamen üzerindedir."[53] Güney Asya'dan başka bir örnekse, 1970'lerin sonları ile 1980'lerde emlak değerlerinin bin kat

50. Janet Abu-Lughod, "Urbanization in the Arab World and the International System", Gugler, *Cities of the Developing World* içinde, s. 196.

51. Timothy Mitchell, "Dreamland: The Neoliberalism of Your Desires", *Middle East Report* (Bahar 1999), sayfa numarası yok (internet arşivi).

52. Nedoroscik, *The City of the Dead*, s. 42.

53. Brennan, "Urban Land and Housing Issues Facing the Third World", s. 76.

artması yüzünden çok sayıda eski, yoksul kent sakininin kentin çevre bölgelerine taşınmak zorunda kaldığı Colombo'dur.[54]

Bu arada aşırı kalabalık, bakımsız gecekondu evlerine yapılan yatırım (metrekare başına) diğer emlak yatırımlarından daha kârlıdır çoğunlukla. Orta sınıfın büyük bölümünün evlerini yoksullara kiraladığı Brezilya'da birkaç kira evi (*çortico*) sahibi olmak birçok çalışanın ve orta düzey yöneticinin Copacabana tarzı hayatlar sürmelerine yetecek parayı elde etmelerini sağlar. BM-HABITAT için çalışan araştırmacılar "São Paulo'da *çortico*'ların metrekare başına kira bedellerinin genel piyasa bedelinden yüzde 90 daha yüksek" olduğunu görmüşlerdi hayretle.[55] Quito'da ise zengin emlak patronları, aracılar (*urbanizadores piratas*) vasıtasıyla araziye aç göçmenlere dağ etekleri ile sarp vadiler üzerindeki arazileri (genellikle de belediyelerin su pompalayabildiği en üst irtifa sınırı olan 2850 metrelik şehir sınırının üzerinde yer alan arazileri) parsel parsel satmakta, buraların bu yeni sahipleri de daha sonra belediye hizmeti almak için uğraşıp durmaktadır.[56] Gayrimenkul iktisatçısı Umberto Molina da, Bogotá'daki "korsan ev piyasası"ndan söz ederken spekülatörlerin şehrin çevre bölgelerini "tekel fiyatları"nda ve muazzam kârlarla imar ettiklerini ileri sürer.[57]

Lagos üzerine yazdığı kitabında Margaret Peil şu açıklamada bulunur: "Burada gecekondulaşma... Afrika'nın doğu bölgelerindeki veya Latin Amerika'daki kadar fazla olmamıştır, çünkü devletin inşaat sektörü üzerindeki denetiminin düşük bir seviyede olması, imar mevzuatına uygun evlerin kolayca ve kârlı bir şekilde inşa edilebileceği anlamına geliyordu: yoksullara ev yapmak iyi bir işti... hemen sermayeye dönüşen, mevcut en güvenli yatırımdı."[58] Lagos'un daha zengin emlak patronları, hızla yükselen arazi piyasası içinde denetimi ellerinde tutabilmek için arazi satmak yerine

54. Dayaratne ve Samarawickrama, "Empowering Communities", s. 102.

55. Fix, Arantes ve Tanaka, "São Paulo and Brazil", s. 18.

56. Glasser, "The Growing Housing Crisis in Ecuador", s. 151. Quinto için ayrıca bkz. Gerrit Burgwal, *Caciquismo, Paralelismo and Clientelismo: The History of a Quito Squatter Settlement*, Amsterdam 1993.

57. Umberto Molina, "Bogotá: Competition and Substitution Between Urban Land Markets", Baken ve van der Linden içinde, s. 300.

58. Margaret Peil, *Lagos: The City Is the People*, Londra 1991, s. 146.

kiraya vermeyi tercih ederler.[59] Kenya'da olduğu gibi genelde gecekondu piyasasında büyük spekülatörler arasında politikacılar ile kabile şefleri başı çeker.[60]

Bu arada Nairobi'nin gecekondu bölgeleri politikacılar ve üst orta sınıfa ait devasa kira plantasyonlarıdır. Özel kiralık emlakların çoğunun "resmi, yasal bir dayanağı yoktur... mülkiyet ilişkileri ve mülkiyet [yoz bir siyasi sistem yüzünden] sadece *de facto* varsayılabilir."[61] Bayındırlık Bakanlığı'ndan bir araştırmacıya göre, toplumun en yoksul kesiminden 28.000 kişinin ikamet ettiği Mathare 4A'daki 9'a 12 metrelik çamur ve sazdan kiralık kulübelerin uzaktaki mal sahipleri "kapalı kapıların ardında güçlü, kuvvetlidirler, çoğunlukla da toplumun önde gelen kişilerindendirler veya bu tür kişilerle, çok zengin kişilerle veya firmalarla bağlantıları vardır."[62] "Nairobi'deki bir gecekondu bölgesinde evlerin yüzde 57'si politikacılarla devlet memurlarına aittir ve bu kulübeler şehirdeki en kârlı konutlardır," diye yazar BM araştırmacıları başka bir çalışmada. "Dokuz metrekarelik bir kulübeye 160 dolar ödeyen bir gecekondu patronu yatırdığı parayı birkaç ay içinde toplar."[63]

Nairobi'deki bu örneklerin de gösterdiği gibi, arazi spekülasyonu, söz konusu arazi resmen kamusal alan dahilinde olsa bile başarılı olabilir; Mısır, Pakistan, Çin ve Mali'de başka kötü örneklerle karşılaşırız. Kahire anakentinde "bazı kamu arazilerinin satışı, Kahire'yi çevreleyen çölün kitlesel olarak el değiştirip özel mülkiyete geçişine zemin hazırlamıştır," diye yazar mimar-planlamacı Khaled Adham. Bu el değişiminden de "devletle ve uluslararası şirketlerle ilişkileri giderek güçlenen yeni bir girişimci sınıfı"nın yararlandığını belirtir. Mübarek rejiminin yüksek mevkilerdeki isimlerinin Gize Piramitleri'nin batısındaki çölde banliyöler kuran firma-

59. Margaret Peil, "Urban Housing and Services in Anglophone West Africa", Hamish Main ve Stephen Williams (haz.), *Environment and Housing in Third World Cities* içinde, Chichester 1994, s. 176.

60. Drakakis-Smith, *Third World Cities*, s. 146.

61. Amis, "Commercialized Rental Housing in Nairobi", s. 245.

62. Patrick Wasike, "The Redevelopment of Large Informal Settlements in Nairobi", Karayolları ve Bayındırlık Bakanlığı, Kenya, sayfa numarası yok.

63. Aktaran Davan Maharaj, "Living in Pennies", dördüncü bölüm, *Los Angeles Times*, 16 Temmuz 2004.

larda gizli çıkarları olduğu tahmin edilmektedir.[64]

Karaçi'nin çevresi kamu arazisidir ve sözde Karaçi İmar ve İskân Kurumu tarafından denetlenmektedir. Ne var ki Peter Nientied ile Jan van der Linden'e göre, İmar ve İskân Kurumu "düşük gelirlilere konut alanı sağlamakta tamamen başarısız olmuş," kentin çevresi (daha önce de belirtildiği gibi) memur sendikaları, rüşvetçi polisler ve *tellal* adıyla bilinen aracılar tarafından yasaya aykırı bir şekilde parsellere bölünmüştür. Sonuçta, gecekondu sakinlerinin yaptıkları kira patronlarının yaptıklarından pek de farklı değildir. "Bütün yapılanlar yasadışı olduğundan tanım gereği, hak değil imtiyaz talep ediliyordu."[65] Keza Erhard Berner'in belirttiğine göre, Haydarabad'da "Gelirler Dairesi'yle bağlantıları olan arazi yağmacıları" yoksullara yönelik bir yeniden iskân projesine el koymuş, oradaki evlerde yaşayanlardan yasaya aykırı olarak kira bedeli almış ve kamu arazilerinden arsalar çalmışlardı. "Oraya bir polis karakolu koymak durumu daha da kötüleştirmişti, zira polis çetenin tarafını tutmuş ve bölge sakinlerini rahatsız etmeye başlamıştı," diye belirtir Berner.[66]

Bu sırada Çin'de şehir çevresindeki araziler üzerinde yasadışı spekülasyonda bulunmak önde gelen resmi rüşvet biçimlerinden biri haline gelmişti. *New York Times*'ta çıkan bir haberde "Zengin Zhejian Bölgesi'ndeki köylerden birinde çiftçilerden *mu* başına 3.040 dolara alınan arazilerin her biri herkesin gözü önünde belediye yetkilileri tarafından emlak patronlarına 122.000 dolara kiraya verildi," diyordu. Yaşlıca bir köylü, "Yetkililer araziyi imar için aldılar, bütün parayı kendi ceplerine indirdiler," diye yakınırken, Shaanxi'de meydana gelen benzer bir olayda Komünist Parti yetkililerinden biri bir kadın protestocuya şunları söylüyordu: "Senin gibi ciğeri beş para etmez birinin belediyeye karşı gelebileceğini mi sanıyorsun? Hiç şansın yok."[67]

64. Khaled Adham, "Cairo's Urban Déjà vu", Yasser Elsheshtawy (haz.), *Planning Middle Eastern Cities: An Urban Kaleidoscope in a Globalizing World* içinde, Londra 2004, s. 157.

65. Peter Nientied ve Jan van der Linden, "The Role of the Government in the Supply of Legal and Illegal Land in Karachi", Baken ve van der Linden, *Land Delivery for Low Income Groups in Third World Cities* içinde, s. 230, 237-8.

66. Berner, "Learning from Informal Markets", s. 241.

Komünal toprak sahipliğinin piyasa arazileriyle birlikte var olduğu Bamako'da (Mali) gerektiğinde kentin çevre bölgeleri aile reislerinin izlediği geleneksel yasaya uygun olarak parsellere ayrılabilecekti. Gelgelelim, Karaçi'de olduğu gibi, burada da sistemi yeni bürokrat kastı gasp etmiştir. Araştırmacı August van Westen, "ifrazlı arsaların üçte ikisinin, onlara sahip olan kişilerin ailelerini konut sahibi yapmak yerine spekülatif yeniden satışlar için kullanıldığı"nı bulgulamış. "Burada sorun, birbirine zıt iki arazi edindirme tarzının (biri biçimsel olarak eşitlikçi bir kamu tahsisi sistemi, diğeri halihazırda kayıtlı arazi tapularıyla ilgili tümüyle ticari bir piyasa) birbirine eklemlenmesinin yüklü kârlar elde etmeyi çok kolaylaştırmasıydı." Tüccarlarla devlet memurları kentli emlak patronlarına dönüşürken, nüfusun giderek artan bir bölümü "parti teşkilatı kollarının siyasi amaçlarla rehin tuttuğu... kaçak inşa edilmiş evlerin" ya kiracısı ya da işgalcisi haline geldiler.[68]

Gecekonduculuk bile elit kesimin arazi değerlerini manipüle etmek için izlediği gizli bir strateji olabilmektedir. Coğrafyacı Manuel Castells, 1970'lerde Lima hakkında yazarken, arazi sahiplerinin gecekonducuları nasıl kentli öncüler olarak kullandığını anlatır.

> Emlak sahipleri ile özel müteahhitlerin, yetkililerden gecekondular için bazı altyapı imkânları elde etmek suretiyle arazi değerini artırarak ve kârlı konut inşaatının yolunu açarak gecekonduları sık sık arazi parçalarını emlak piyasasına sokmaya zorladığı olmuştur. Bir sonraki aşamada gecekonducular işgal ettikleri arazilerden tahliye edilerek başka bir şehrin sınırına gönderilmişler ve bu sefer orasını kendi çabalarıyla sil baştan büyütmüşlerdir.[69]

Çok yakın zamanlarda Erhard Berner, gecekonducuların "çıplak dağ eteklerini, verimsiz çayırları veya bataklıkları konut alanı haline getirerek" arazi değerini artırdığı, böylece arazi sahiplerinin ora-

67. "Farmers Being Moved Aside by China's Booming Market in Real Estate", *New York Times*, 8 Aralık 2004.

68. August van Westen, "Land supply for Low-Income Housing: Bamako," Baróss ve van der Linden, *The Transformation of Land Supply System in Third World Cities*, s. 93, 101-2.

69. Manuel Castells, *The City and the Grassroots: Across-Cultural Theory of Urban Social Movements*, New York 1983, s. 191.

da yaşayanları tahliye etmelerine veya kiralarını artırmalarına vesile olduğu Manila'da da aynı "izinli işgal" sürecini gözlemlemiştir.[70]

Kent Sınırının Sonu mu?

Gecekonducu, ister kurban ister kahraman olsun, Üçüncü Dünya kentinin en önemli insan simgesidir hâlâ. Gelgelelim, önceki bölümde de gördüğümüz gibi, gecekonduculuğun altın çağı (kent çevresindeki arazinin serbestçe veya düşük maliyetle işgal edildiği dönem) 1990'da tamamen sona ermişti. Hatta, daha 1984'de bile, Bangkok'ta toplanan önde gelen bir grup konut uzmanı, "arazinin maliyetsiz işgalinin geçici bir fenomen olduğu" ve "güçlü ve birleşik özel örgütler" şehrin çevresindeki kentleşme sürecini denetim altına aldığından "gayri resmi çözüm seçeneklerinin [konut krizi için] halihazırda azaldığı ve hızla daha da azalacağı" uyarısında bulunmuştu. Onlara göre, devredilebilir arazi tapularının resmiyete dökülüp somutlaştırılması (zilyetlik güvencesinden farklı olarak), planlama sürecinin "etrafından dolanan veya bu süreci suiistimal eden" girişimcilerin gecekondulaşmayı özelleştirmelerini sağlayan bu süreci hızlandırmaktaydı.[71]

Birkaç yıl sonra Ellen Brennan da aynı uyarıyı tekrarlamıştı: "Daha önce düşük gelirli insanların önünde bulunan birçok seçenek (kullanılmayan kamu arazileri gibi), şehir çevresindeki arazilere erişim her geçen gün daha fazla kısıtlandığından büyük bir hızla yok oluyor. Hatta, kentlerin uç bölgelerindeki ve diğer yerlerdeki boş araziler şirket müteahhitleri tarafından yasal veya yasadışı biçimde birleştirilip imar edilmektedir." Brennan sorunun, arazinin büyük bir bölümünün kamuda olduğu yerlerde de (Karaçi ve Delhi), çoğunlukla özel mülk olduğu kent çevresindeki yerlerdeki (Manila, Seul ve Bangkok) kadar derin olduğunu belirtir.[72]

Aynı dönemlerde Alan Gilbert, gecekonduculuk ile kendi evini kendin yap projelerinin ileride Latin Amerika şehirlerindeki top-

70. Berner, "Learning from Informal Markets", s. 234-5.

71. Baróss ve Jan van der Linden, "Introduction", *The Transformation of Land Supply in Third World Cities*, s. 1, 2, 8.

72. Brennan, "Urban Land and Planning Issues Facing the Third World", s. 75-6.

lumsal çelişkiler için güvenlik vanası rolü oynayacağını söyleyen ve giderek daha da kötümserleşen yazılar yazmıştır. Gilbert, korsan kentleşme, ekonomik durgunluk ve ulaşım maliyetleri bir araya geldiğinde, kent çevresindeki parsellerde veya gecekondu mahallelerinde ev sahibi olmanın eskiye oranla cazibesinden yitireceği tahmininde bulunur: "Daha fazla aile daha küçük arsalara yerleşecek, evlerini sağlamlaştırmaları daha uzun zaman alacak ve daha uzun bir süre hizmetsiz kalmaya zorlanacak."[73] Arazi yönetimi konusunda dünya genelinde otorite sayılan bir başka isim, Alain Durand-Lasserve, kent çevresindeki gayrimenkullerin işlem gördüğü piyasaların konut fiyatlarının aşırı yükselmesi nedeniyle daha önce yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan orta sınıf ailelere hâlâ önemli bir alternatif sunduğunu vurgulamakla beraber, ticarileşmenin daha önce yoksulların yaptığı şeyi, yani "arazilere gayri resmi ve tümüyle bedelsiz biçimde sahip olmayı imkânsız hale getirdiği" konusunda Brennan ve Gilbert'le hemfikirdir.[74]

Dünyanın her yerinde, her bölgenin en güçlü çıkar sahipleri (büyük müteahhitler, politikacılar ve askeri cuntalar) kent çevresindeki arazilerin yoksul göçmenlerle şehirde yaşayan maaşlı işçilere satılmasından yarar sağlamaya çalışmıştır. Örneğin, Cakarta'nın çevre bölgelerinde arazi mülkiyetinin bir örneklemi çıkarılmış ve bu çalışma "özellikle Priangan tepelerinde bulunan kasabalardaki büyük arazi parçalarının el değiştirdiğini, bunların artık Endonezyalı generallerle ailelerine, yüksek makam sahibi hükümet yetkililerine ve ülkenin üst sınıflarına mensup başka kişilere ait olduğunu" ortaya koymuştur.[75] Keza, Keith Pezzoli, gecekonduların çoğunun *ejido*'ların parsellere bölünmesiyle oluşturulan arsalar üzerine yapıldığı Mexico City'de, "müteahhitler ile spekülatörler beraberce boş arazi üzerinde denetim kurmaya başladıkça *ejidatario*'ların kentleşme sürecinden zarara uğradığı"nı görmüş.[76] Bogotá'da, büyük müteahhitler kent çevresine orta sınıfa yönelik konut

73. Gilbert vd., *In Search of a Home*, s. 3.

74. Alain Durand-Lasserve, "Articulation between Formal and Informal Land Markets in Cities in Developing Countries: Issues and Trends", Baross ve van der Linden, *The Transformation of Land Supply in Third World Cities*, s. 50.

75. Evers ve Korff, *Southeast Asian Urbanism*, s. 176.

76. Pezzoli, *Human Settlements*, s. 15.

alanları yerleştirdikçe kentin uç bölgelerindeki arazilerin değeri yoksulların erişemeyeceği yüksekliklere ulaşır, buna karşılık Brezilya'da her türlü arazi spekülasyondan nasibini alır, bu nedenle inşaat alanlarının yaklaşık üçte biri ileride arazi fiyatları artabilir düşüncesiyle boş kalır.[77]

Çin'de kentlerin uç bölgeleri (daha önce de belirttiğimiz gibi) belediye yönetimleri ile yoksul çiftçiler arasında tek taraflı, devasa bir toplumsal çatışmanın arenası haline gelmiştir. İmar yetkililerinin ekonomi bölgeleri ile banliyölerine yeni arazi tahsis etme konusundaki doymak bilmez iştahları karşısında çiftçiler pek az dikkate alınıp cüzi tazminatlarla bir kenara itilirler; keza, geleneksel işçi sınıfı semtleriyle köyleri de, çoğunlukla rüşvetçi yetkililerle parti liderlerine yarar sağlayan mutenalaştırma çalışmaları nedeniyle yok edilirler. Yöre halkı bu çalışmalara karşı çıktığında ise sonunda karşısında özel polis kuvvetlerini bulur ve çoğunlukla da hapis cezalarıyla karşılaşır.[78]

Bu arada yoksul Manilenos, fahiş arazi değerleri yüzünden nüfusun büyük bir azınlığının mevzuata uygun, formel konutlara ulaşamaması nedeniyle yasadışılığa daha da itilmiştir. Kent-çevre tarihçisi Greg Bankoff şunları belirtir: "1980'lerde arazi fiyatları Quezon City'de yüzde 35 ila 40, Makati'de yüzde 50 ila 80, Diliman'da yüzde 250 ila 400 ve Escolta'da yüzde 2000 gibi şaşırtıcı bir oranda artmıştır. 1996'da CBD yıllık yüzde 50 gibi bir artıştan söz ediyordu, kent çevresindeki alanların değeri bile yüzde 25 artmıştı."[79] Bunun sonucunda formel konutlar yoksul yüzbinlerin erişemeyeceği hale geldi. Şehrin ücra çevre bölgelerinde bile görülen arazi enflasyonuyla birlikte en yoksul Manilalıların önünde sadece ya *estero*'larda, yani tehlikeli nehir kenarlarında gecekondu kurup sellerin sık yaşandığı metropolde hayatlarını riske atmak ya da zengin *barangay*'lardaki boş arsaları işgal edip her an şiddete maruz kalarak oraları tahliye etmek zorunda kalma korkusuyla yaşamak gibi

77. Gilbert ve Varley, *Landlord and Tenant*, s. 3, 5.

78. Bkz. Jim Yardley'nin *New York Times*'ta çıkan Çin'deki köy/kent eşitsizliğiyle ilgili muhteşem dizi yazısının beşinci bölümü, 8 Aralık 2004.

79. Greg Bankoff, "Constructing Vulnerability: The Historical, Natural and Social Generation of Flooding in Metropolitan Manila", *Disasters* 27:3 (2003), s. 232.

iki seçenek kalmış görünüyordu.

O halde Üçüncü Dünya genelinde yoksul gecekonduculara bedava arazi vaat eden (John) Turner'vari cephe artık kapanmıştır: "Umut gecekonduları"nın yerini şehirlerdeki geniş boş araziler ve eş-dost kapitalizmi almıştır. Kentlerin dış bölgelerinde piyasa dışı yerleşimlere fırsat kapılarının kapanmasının veya bu evlere inşaat fırsatı tanınmamasının, yoksul şehirlerin istikrarı üzerinde muazzam etkileri vardır. Sürekli artan kiracı oranıyla doğrudan bağlantılı olarak kısa vadede en büyük etkisi, Üçüncü Dünya'da gecekondu bölgelerinde nüfus yoğunluğunun artışı olmuştur; kayıtlı istihdamın durgunluğa girmesi veya giderek azalması bağlamında arazi enflasyonu bu sıkıştırılmış insan kütlesini harekete geçiren piston olmuştur. Kibera (Nairobi) ve Cité-Soleil (Port-au-Prince) gibi mega gecekondu bölgeleri otlaktaki hayvanların görüntüsünü andıran nüfus yoğunluklarına ulaşmıştır: Birkaç katlı evlerde metrekareye düşen insan sayısı 1900'lerdeki Aşağı Doğu Bölgesi gibi veya Tokyo ve Manhattan'ın merkezi gibi günümüzün yüksek binalarla kaplı ve kiracıların yoğun olarak bulunduğu kalabalık bölgelerinde olduğundan daha fazladır. Hatta bugün Asya'nın en büyük gecekondu bölgesi olan Dharavi (Mumbai), Roy Lubove'un Viktorya döneminin son zamanlarında "dünyanın en kalabalık yerleri" olduğuna inandığı, on dokuzuncu yüzyılın New York ve Bombay sokaklarından iki kat fazla nüfus yoğunluğuna sahiptir.[80]

Yerleşim bölgelerindeki boş arazilerde süregiden yapılaşma ve aşırı kalabalıklaşma sonucu kent nüfusunda meydana gelen bu patlama akıllara durgunluk verecek ölçüdedir. Örneğin, Kalküta'nın *bustee*'lerinde her odaya ortalama 13,4 kişi bir şekilde sıkışmıştır. Belediye istatistiklerine inanacak olursak, Dharavi'de üst üste yığılı 3'e 4,5 m.'lik odaların yaklaşık 500 metrekarelik alanına toplam 18.000 gibi inanılmaz sayıda insan düşmektedir.[81] Nil'in doğusundaki Mukattam Tepeleri'nin eteğinde kurulu Menşiyet Nasr'ın nüfus yoğunluğu bundan biraz azdır: Yarım milyondan fazla insan

80. "On birinci bölgede kilometrekare başına 243.641, Bombay'daki Koombarwara'da da 187.722 kişi düşüyordu." Roy Lubove, *The Progressives and the Slums: Tenement House Reform in New York City, 1890-1917*, Pittsburgh 1962, s. 94.

81. Sharma, *Rediscovering Dharavi*, s. xx, xxvii, 18.

350 hektarlık alanı paylaşmaktadır. (Hemen güney ucunda yaşayan ve *Financial Times*'ın "Dantevari bir sefalet içinde" olduklarını söylediği ünlü Zabaileen'ler hayatlarını çöp toplayarak sürdürürler.)[82] Bu arada Rio'nun *favela*'ları gecekondu yapılacak arazi bulunmaması, buna bağlı olarak da kiralık oda talebinin artması sonucu hızla Manhattanlaşmaktadır. "Rio *favela*'larında bir kentin dışına doğru yayılma hareketinin yanı sıra en eski *favela*'larda da bir dikeyleşme gözümüze çarpar, buralarda genelde kiraya verilen dört ilâ altı katlı binalar zuhur etmiştir" diye yazar Suzana Taschner.[83]

Kentlerin uç bölgelerindeki imar çalışmalarının ticarileşmesi sayesinde şehir çevre bölgelerde nüfus yoğunluğu kent merkezlerindeki kadar artmıştır. Örneğin Caracas'ta *barrio*'ların nüfus yoğunluğu yılda yaklaşık yüzde 2 oranında artmaktadır: Bu büyümenin büyük bir bölümü dağın yüksek yerlerine doğru, dikey bir biçimde gerçekleşmektedir. Columbia Üniversitesi'nden bilim insanları şehirdeki toprak kayması tehlikesini araştırırken, Venezüella'nın bu metropolünde yoksul olmanın getirdiği zorunlu dağcılıktan çok etkilenmişlerdi. "Bazıları *rancho* evlerine ulaşmak için 25 apartman katına eş bir yüksekliği tırmanmak zorundadır, ortalama bir *barrio* sakini ise toplu taşıma araçlarına ulaşmak için yaklaşık 30 dakika yürümektedir."[84] Bogotá'da yoksul bölgenin güneye doğru yayılması, hane sayısının kentin dış bölgelerine doğru giderek artmasına rağmen nüfus yoğunluğunun aynı yüksek düzeyde seyretmesine son vermemiştir.[85]

Lagos'un en büyük gecekondu bölgesi olan Ajegunle beterin beterinin nasıl olduğuna örnektir: Aşırı kalabalıklaşma kent çevresindeki bölgelere aşırı yığılmayla birlikte iki kat artmıştır. 1972'de Ajegunle'de 8 kilometrekarelik bataklık arazide 90.000 insan barınmaktaydı; bugün 1,5 milyon insan bundan biraz daha geniş bir alanda yaşamaktadır ve bu insanlar işe giderken her gün yolda ortalama üç saat harcamaktadır.[86] Keza, 800.000'den fazla insanın çamur ve kanalizasyon suları arasında onur mücadelesi verdiği aşı-

82. James Drummond, "Providing Collateral for a Better Future", *Financial Times*, 18 Ekim 2001.

83. Suzana Taschner, "Squatter Settlements and Slums in Brasil", s. 196, 219.

84. Urban Planning Studio, *Disaster Resistant Caracas*, s. 27.

85. Mohan, *Understanding the Developing Metropolis*, s. 55.

rı kalabalık Kibera'da (Nairobi) gecekondu sakinleri fırlayan kira bedelleri (kümesten farkı olmayan kulübeler için) ile artan ulaşım maliyetlerinin mengenesi arasında sıkışıp kalmıştır. BM-HABİTAT için yazan Rasna Warah, tipik bir Kibera sakininden, aylık 21 dolarlık gelirinin neredeyse yarısını şehrin pazar yerine gidip gelmeye harcayan bir seyyar sebze satıcısından söz eder.[87]

Demografik açıdan dinamik, ama iş yönünden zayıf bir metropolde konutların ve gelecek kuşak kent arazisinin metalaştırılması, tam da daha önce geç Viktorya dönemi Londrası ve Napolisi örneğinde betimlenen kısır döngüleri yani kira bedellerinin sürekli artması ile aşırı kalabalıklaşmayı kuramsal olarak açıklar. Başka bir deyişle, Dünya Bankası'nın son zamanlarda Üçüncü Dünya şehirlerindeki konut krizine çözüm olarak gördüğü piyasa güçleri tam da bu krizi başlatan klasik güçlerdir. Ama piyasa genelde pek tekbaşına hareket etmez. Bir sonraki bölümde Güney'deki kent alanları üzerinde yaşanan sınıf mücadelesini değerlendirip arazinin metalaşması sürecinde devlet şiddetinin rolü üzerinde duracağız. Erhard Berner "Bugüne kadar devletler toplu konut yapımından çok yıkımında etkili olmuştur," diyor; acı, ama doğru bir tespit.[88]

86. Peil, *Lagos*, s. 178; ve Peil, "Urban Housing and Services in Anglophone West Africa", s. 180.

87. Rasna Warah, "Nairobi's Slums: Where Life for Women Is Nasty, Brutish and Short", *Habitat Debate* 8:3 (Eylül 2002), sayfa numarası yok.

88. Berner, "Learning from Informal Markets", s. 230.

5

Haussmann Tropik Bölgede

> Gecekondulaşmanın temel nedeni kentlerdeki yoksulluk değil, zenginlik gibi görünüyor.
>
> Gita Verma[1]

Üçüncü Dünya kentlerindeki eşitsizlik uzaydan bile görülebilir: Nairobi'nin uydu görüntüleri, nüfusun yarısından fazlasının kent alanının sadece yüzde 18'lik bölümünde yaşadığını gözler önüne serer.[2] Bu da nüfus yoğunluğunda büyük farklılıklar olduğuna işaret eder elbette. "Dünyanın en eşitsiz kentlerinden biri olan Nairobi'deki zengin-yoksul farkını, kentin semtleri çarpıcı biçimde göstermektedir," diye yazar *Guardian*'ın muhabirlerinden Jeevan Vasagar. "1999 sayımına göre, ağaçlarla kaplı bir banliyö olan Karen'de bir kilometrekarelik alanda 360'tan daha az kişi yaşamaktadır; Kibera'da ise aynı büyüklükte bir alanda 80.000'den fazla insan bulunmaktadır."[3] Ama Nairobi, zenginler bahçeler ve açık alanların keyfini çıkarırken yoksulları karınca yuvası gibi yoğun nüfuslu gecekondu bölgelerinde yaşamaya zorlayan tek yer değil. Dakka'da nüfusun yüzde 70'inin kent alanının sadece yüzde 20'lik kısmında yoğunlaştığı tahmin edilmektedir.[4] Keza Santa Domingo'da nüfu-

1. Gita Verma, *Slumming India*, s. xix.

2. G. Sartori, G. Nembrini ve F. Stauffer, "Monitoring of Urban Growth of Informal Settlements and Population Estimation from Aerial Photography and Satellite Imagining", Occasional Paper # 6, Cenevre Vakfı, Haziran 2002, sayfa numarası yok.

3. Jeevan Vasagar, "Bulldozers Go in To Clear Kenya's Slum City", *Guardian*, 20 Nisan 2004.

4. Shihabuddin Mahmud ve Umut Duyar-Kienast, "Spontaneous Settlements in Turkey and Bangladesh: Preconditions of Emergence and Environmental Quality of Gecekondu Settlements and Bustees", *Cities* 18:4 (2001), s. 272.

sun ucuz kiralık evlerde ve gecekondularda yaşayan üçte ikilik kısmı kent alanının sadece beşte birini kullanmaktadır; nüfusun kent merkezindeki gecekondu bölgelerinde yaşayan yüzde 8'lik en yoksul kesimi ise kent alanının yüzde 1,6'lık kısmını işgal etmektedir.[5] Bazı kent coğrafyacıları Bombay'ın bu konuda en uç örnek olduğunu düşünüyor: "Zenginler kent arazisinin yüzde 90'ına sahipken ve bir sürü açık alan içinde rahat bir yaşam sürerken, yoksullar arazinin yüzde 10'luk kısmında tıkış tıkış yaşamaktadır."[6]

Bu kutuplaşmış arazi kullanımı ve nüfus yoğunluğu örüntüleri eski emperyal denetim ve ırk hâkimiyeti mantıklarını tekrar eder. Üçüncü Dünya genelinde sömürge dönemi sonrası seçkinler bölünmüş sömürge kentlerinin fiziksel ayak izlerini devralmış ve bunları açgözlülükle yeniden üretmiştir. Ulusal kurtuluş ve sosyal adalet retoriklerine rağmen seçkinler, kendi sınıf ayrıcalıklarını ve mekân konusundaki istisnai konumlarını savunmak amacıyla sömürge döneminin ırksal bölgecilik anlayışını büyük bir şevkle uyarlamışlardır.

En uç örnek, şüphesiz Afrika'nın aşağı Sahra bölgesidir. Accra'da, "yerli seçkinler [ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra] 'Avrupalıların görevlerini' ve bu görevlerin sağladığı bütün yararları devralıp statükoyu korumakla kalmamış, bölgelere ayırma ve diğer planlama mekanizmaları sayesinde insanların gelirlerine, konumlarına ve sahip oldukları nüfuza göre girebildiği üst sınıfa ait yerleşim yerleri yaratmıştır," diye yazar Kwadwo Konadu-Agyemang.[7] Keza, Lusaka'da sömürge dönemine özgü bu kalıp devlet yetkilileri ve meslek sahibi Afrikalılar ile onlardan daha yoksul yurttaşlar arasındaki neredeyse topyekûn ayırmacılığın (*segregation*) daya-

5. Edmundo Morel ve Manuel Mejía, "The Dominican Republic", Antonio Azuela, Emilio Duhau ve Enrique Ortiz (haz.), *Evictions and the Right to Housing: Experience from Canada, Chile, The Dominican Republic, South Africa, and South Korea* içinde, Ottawa 1998, s. 90; Fay ve Wellenstein, "Keeping a Roof Over One's Head", s. 97.

6. O'Hare, Abbott ve Blake, "A Review of Slum Housing Polices in Mumbai", s. 276. Arjun Appadurai kent alanının sadece yüzde 8'lik kısmında 6 milyon yoksulun yaşadığını belirtir. ("Deep Democracy: Urban Governmentality and the Horizon of Politics", *Environment and Urbanization* 13:2 [Ekim 2001], s. 27.)

7. Konadu-Agyemang, *The Political Economy of Housing and Urban Development in Africa*, s. 73.

nağı olmuştur. Harare'de 1980'den sonra devlet memurları ile politikacılar beyazların banliyöleri ile bahçeli kentlerine taşındıklarında, eski rejimin mekânsal sınırları ile konut ayrıcalıklarının sürdürülmesinden giderek daha fazla çıkar sağlamaya başlamışlardı.[8] "Bu siyahilerin taşınmaları, muhtemel bir sosyalist konut edindirme sisteminin yürürlüğe konmasını engelleyecek bir gösteriş etkisi yaratmıştır," diye yazar Cape Townlı coğrafyacı Neil Dewar.[9]

Bu arada Kinşasa'da Mobutu diktatörlüğü döneminde gerçekleştirilen "Zairelileşme" süreci, *blanc*'ların La Ville'i (yeni kleptokratlar devralmıştı burayı) ile *noir*'ların La Cité'si arasındaki büyük uçurumu kapatmayı başaramamıştı. Öte yandan Lilongwe, Malawi'nin bağımsızlığını teşhir etmek amacıyla kurulmuş yeni bir kent olmakla birlikte, doğrudan sömürgeci yönetime özgü bir kent denetimi modeline bağlıdır. Allen Howard'ın belirttiğine göre, "Başkan Hastings Kamuzu Banda buranın yapımına bizzat nezaret etmiş ve beyaz Güney Afrikalılar ile diğer Avrupalıları planlamanın başına getirmiş. Sonunda ortaya apartheid benzeri ayırmacılık modelleri, 'paketlenmiş' yerleşim alanları ve tampon bölgeler çıkmıştır."[10] Bu arada, Luanda'da Portekizlilerin *nuevos ricos*'a teslim ettiği "asfalt" kent ile yoksul *barrio* ve *musseque*'lerin bulunduğu devasa tozlu bölge arasında hiç olmadığı kadar büyük bir kutuplaşma söz konusuydu. Aşağı Sahra'daki otokton kökenlere sahip birkaç şehirden biri olan Addis Ababa bile 1936-41 dönemindeki kısa İtalyan işgalinden kalan ırkçı izleri hâlâ korumaktadır; bu ırkçılık şimdi ekonomik ayırmacılık biçimini almıştır.

Hindistan'da bağımsızlık, İngiliz yönetimi dönemindeki dışlayıcı coğrafyayı pek değiştirememiştir. Kalpana Sharma, Asya'nın en büyük gecekondu bölgesi hakkında yazdığı *Rediscovering Dha-*

8. Alison Brown, "Cities for the Urban Poor in Zimbabwe: Urban Space as a Resource for Sustainable Development", Westendorff ve Eade, *Development in Cities* içinde, s. 269; Chalo Mwimba, "The Colonial Legacy of Town Planning in Zambia", makale, Afrika Planlama Konferansı 2002, Durban, Eylül 2002, s. 6.

9. Neil Dewar, "Harare: A Window on the Future for the South African City?" Anthony Lemon (haz.), *Homes Apart: South Africa's Segregated Cities* içinde, Cape Town 1991, s. 198.

10. Allen Howard, "Cities in Africa, Past and Present", *Canadian Journal of African Studies* 37:2/3 (2003), s. 206.

ravi adlı kitabında şunları söyler: "Bombay'ı sömürge döneminin liman şehri olarak tanımlayan eşitsizlikler devam etmiştir... Şehrin en gelişmiş bölümlerini güzelleştirmek için daima yatırımlar yapılır, ama iş yoksul bölgelere gelince en temel hizmetleri götürmek için bile para bulunmaz."[11] Nandini Gooptu, genel olarak Hint kentleri bağlamında, 1930'lar ile 1940'larda *garib janata*'ya (yoksul halk) mesnetsiz övgüler düzen "sosyalist" Kongre Partisi yanlısı orta sınıfların ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra sömürge dönemine özgü kentsel dışlama ve toplumsal ayırmacılık tasarımının gönüllü emanetçiliğine nasıl soyunduklarını göstermiştir. Gooptu şunları yazar: "Yoksullara zımnen veya alenen kent hayatında ve kent kültüründe bir yer tanınmamış, toplumun ilerlemesi ile gelişmesi önünde bir engel olarak görülmüşlerdir."[12]

"İnsani Engelleri" Kaldırmak

Kentsel ayırmacılık donmuş bir statüko değildir, devletin "ilerleme", "güzelleştirme", hatta "yoksullara toplumsal adalet sağlama" namına düzenli müdahalelerde bulunarak müteahhitlere, yabancı yatırımcılara, seçkin kesime mensup ev sahiplerine ve işe daha rahat gidip gelmek isteyen çalışan orta sınıfa yeniden mekânsal sınırlar çizdiği bitmek bilmeyen bir toplumsal savaştır. Baron Haussmann'ın fanatik yönetiminin hüküm sürdüğü 1860'ların Parisi'nde olduğu gibi, kentlerin yeniden imarı hâlâ özel kâr ile toplumsal denetimin eşzamanlı olarak artırılmasını gerektirmektedir. Günümüzde yerinden edilen insanların sayısı muazzam boyutlardadır: Üçüncü Dünya'da her yıl yüzbinlerce, bazen milyonlarca yoksul (bunlar arasında gecekondu sakinleri olduğu kadar yasal kiracılar da vardır) mahallelerinden zorla tahliye edilmektedir. Bu nedenle yoksul kentliler göçmendirler, kent planlamacısı Tunde Agbola'nın memleketi Lagos'taki insanların durumunu betimlerken söylediği gibi, "ebedi bir yeniden iskân sürecinin geçici unsurlarıdırlar."[13]

11. Sharma, *Rediscovering Dharavi*, s. 8.

12. Gooptu, *The Politics of the Urban Poor in Twentieth-Century India*, s. 421.

13. Tunde Agbola, *Architecture of Fear*, İbadan 1997, s. 51.

Bu insanlar, Haussmann (Blanqui'nin isim vermeden dile getirdiği o ünlü yakınmalarının muhatabı) tarafından eski *quartier*'lerinden sürülen *sans-culotte*'lar gibi, "katliamı andırır bu büyük faaliyetlerden... despotizmin eliyle gerçekleştirilen bu devasa taş kaydırmalardan bitap düşmüşlerdir."[14] Onları "insani engeller" (bu ifade 1970'lerde merkezi *bidonville*'lerden 90.000 kişiyi tahliye eden Dakarlı yetkililere aittir) olarak tanımlayan eski modernleşme dilinden dolayı öfkeye de kapılmışlardır.[15]

Kent alanı konusunda yaşanan en yoğun sınıf çatışmaları kent merkezlerinde ve önemli kent düğümlerinde meydana gelir elbette. Örnek bir çalışmada Erhard Berner, küreselleşmiş mülk değerlerinin yoksulların merkezi gelir kaynaklarına yakın olmaya fena halde muhtaç olmalarıyla çatıştığı Manila vakasını ele alır.

> Manila anakenti dünyanın en yoğun nüfusa sahip bölgelerinden biridir. Ticaret merkezlerine yakın herhangi bir yerin metrekare fiyatı bir otobüs şoförünün veya güvenlik görevlisinin yıllık gelirini kat be kat aşar. Yine de, doğaları gereği gelir üretim imkânları hareketin yakınında bulunmayı gerektirir, çünkü işyerine uzak olmak zaman ve para kaybı demektir... Bunun mantıksal sonucu geniş çaplı gecekondulaşmadır. Şehrin imar çalışmalarında açıkta kalan hemen her boşluk, nüfus yoğunluğu konusunda bütün rekorları kıran derme çatma evlerle doldurulur hemen.[16]

Manila'nın merkezi meydanlarını, sokak köşelerini ve parklarını sokak satıcıları ile diğer kaçak iş sahipleri de doldurur. Berner, piyasa mekanizmalarının, hatta özel güvenliğin her şeyden önce rasyonel ekonomi aktörleri gibi davranan yoksulların bu işgalini geri püskürtmedeki başarısızlığını tarif eder; sonuçta arazi sahipleri gecekonducularla sokak satıcılarının denetlenmesi ve işçi sınıfından kiracılar ile ucuz kira evlerinde oturanların evlerinden tahliye edilmesi konusunda devletin baskı uygulamasına bağımlıdır.

Kent çevrelerindeki gecekonduculuk ve gayri resmi iskân konusundaki siyasi tutumları ne olursa olsun, bunlara ne ölçüde hoşgörü gösterirlerse göstersinler, çoğu Üçüncü Dünya belediyeleri

14. Auguste Blanqi, "Capital et travail" (1885), aktaran Walter Benjamin, *The Arcades Project*, Cambridge 2002, s. 144 (Türkçesi: *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, YKY İstanbul, 1992).

15. Richard Stren, "Urban Housing in Africa", s. 38.

16. Berner, *Defending a Place*, s. xv.

merkezi bölgelerde yoksullarla sürekli bir çatışma halindedirler. Bazı kentlerde (ki Rio bunun en ünlü örneğidir) gecekonduları ortadan kaldırma çalışmaları nesillerdir sürmektedir, ama arazi değerlerinde patlamanın yaşandığı 1970'lerde kaçınılmaz bir ivme kazanmıştır. Bazı büyükşehir belediyeleri (Kahire, Mumbai, Delhi, Mexico City gibi) yoksul kent sakinlerini kent çevresindeki bölgelere yeniden yerleşmeye ikna etmek için uydu kentler inşa etmişler, ama bu yeni kentler çoğunlukla yakındaki kırsal bölgelerin nüfuslarını emmiş (veya Yeni Bombay örneğinde olduğu gibi, işe gidip gelirken kolaylık sağlayacağı için orta sınıf çalışanları çekmiş), yoksullarsa çaresizce, şehrin merkezindeki iş ve hizmetlere yakın bölgelere sarılmıştır. Sonuçta, gecekonducularla kiracılar, hatta zaman zaman küçük mal sahipleri yol yordam gözetilmeden, tazminat ödenmeden veya temyize gitme hakkı tanınmadan sürekli evlerinden tahliye edilmektedir. Üçüncü Dünya'nın büyük şehirlerinde "Haussmann"ın baskıcı panoptikon rolünü özel amaçlı kalkınma teşkilatları oynamaktadır; Dünya Bankası gibi borç veren offshore kurumlardan mali destek alan ve yerel vetolara karşı dokunulmazlığa sahip olan bu teşkilatlar, kentin karşılanmayı bekleyen ihtiyaçları ile genel kalkınmamışlığı arasında siber modern adaları temizlemek, onları inşa etmek ve korumakla mükelleftir.

Kent uzmanı Solomon Benjamin, bütün stratejik karar alma süreçlerini yöneten Gündem Görev Gücü'nün başbakan ile büyük şirketlerin çıkarlarının hizmetinde olduğu, seçilmiş yerel temsilcilerin ise üzerinde pek söz sahibi olmadığı Bangalore örneğini incelemiş. "Siyasi elitin Bangalore'u bir Singapur haline getirme çabası, özellikle şehrin verimli alanlarındaki küçük ticari işletme kümelerinin bulunduğu yerlerde geniş çaplı tahliyeler ve yıkımlarla sonuçlanmış. Yıkım sahaları nâzım planıyla şirketler dahil, yüksek gelirli çıkar gruplarına yeniden paylaştırılmış."[17]

Keza, Banashree Chatterjimitra'nın dikkat çektiği üzere, hükümetin düşük gelirliler için yapılan konutlara orta sınıfın el koymasına izin vererek "düşük gelirlilere konut sağlama hedeflerini tamamen yok ettiği" Delhi'de imar ve iskân kurumu tahliye, yani

17. Solomon Benjamin, "Globalization's Impact on Local Government", *UN-HABITAT Debate* 7:4 (Aralık 2001), s. 25.

"gönüllü taşınma" için yaklaşık yarım milyon gecekondu sakinini hedef seçmiştir."[18] Delhi, Jeremy Seabrook'un "'altyapı' sözcüğü, yoksulların kırılgan barınaklarının gayri resmi biçimde ortadan kaldırılmasına işaret eden yeni bir şifredir," sözlerini fena halde haklı çıkaracak örneklere sahip.[19] Delhi'de Yumuma Nehri'nin kıyısı boyunca uzanan Yamuna Pushta, çoğunluğunu Bengalli Müslüman mültecilerin oluşturduğu 150.000 nüfuslu büyük ve son derece yoksul bir *jhuggi*'dir (gecekondu semti). Protestolara ve ayaklanmalara rağmen 2004'te, yerine mesire yeri ve turistik gezi alanı yapmak üzere bu alanı temizleme çalışmaları başlatılmıştı. Hükümet yeni "yeşil planı" için uluslararası övgülere mazhar olurken, bölge sakinleri 20 kilometre ötede yeni bir gecekondu bölgesine tıkıştırılmıştı; üstelik bu tahliye işlemi, *Hindustan Times*'a göre, ortada "Başkentteki *jhuggi* sakinlerinin taşınmalarının, yeniden iskân edilen bu insanların ortalama gelirlerini yüzde 50 kadar düşürdüğü"ne dair resmi veriler bulunduğu halde gerçekleştirilmişti.[20] Tahliye edilenler bir başka muhabire, "Şehirdeki işyerlerimize gidip gelmek için kazancımızın en az yarısını harcıyoruz" diye yakınıyorlardı.[21]

Afrika kentleri, otoyol ve lüks sitelere yer açmak için insanların zorla göç ettirilmelerine sıkça sahne olmuştur. Bunların içinde en ünlüsü ve yürek paralayıcısı (öyle ki Apartheid'ın Sofiatown ve Crossroads yıkımlarıyla boy ölçüşebilir) 1990'da Lagos'ta Maroko'da gerçekleştirilen yıkım çalışmalarıdır. Lekki Yarımadası'nın ucundaki bataklık arazide bulunan Maroko eskiden yoksul bir balıkçı köyüymüş. Köy, 1950'lerde "Avrupalılarla zengin Afrikalılar için imara açılmak üzere kurutulması planlanan Victoria Adası ile Ikoyi'den tahliye edilmiş insanlardan oluşmaktaymış. Yoksul olmasına rağmen Maroko, halkının yaşam sevinci, kara mizahı ve

18. Banashree Chatterjimitra, "Land Supply for Low-Income Housing in Delhi", Baken ve van der Linden, *Land Delivery for Low Income Groups in Third World Cities* içinde, s. 218-29; Neelima Risbud, "Polices for Tenure Security in Delhi", s. 61.

19. Seabrook, *In the Cities of the South*, s. 267.

20. Varun Soni, "Slumming It", *Hindustan Times*, 24 Ekim 2003.

21. Ranjit Devraj, "No Way but Down for India's Slum Dwellers", *Asia Times*, 20 Temmuz 2000.

muhteşem müziğiyle ünlü olmuş. 1980'lerin başlarında, bir zamanlar marjinal bir yer olan Lekki Yarımadası, üst gelir grubundan insanlara yönelik konutlar için önemli bir yer kabul edilmeye başlanmış. 1990'da Maroko'nun buldozerlerce yerle bir edilmesi sonucu 300.000 kişi evsiz kalmış.[22] Şair Odia Ofeimun şöyle yazar: "Zalim askeri yönetim döneminde bütün bu olup bitenlerin yarattığı o ihanet duygusu ve parçalanma travmasını hayatta olan hiçbir Nijeryalı unutamaz. Bu duygunun hatırası Nijerya edebiyatının her alanına, şiirine, dramasına, düzyazısına işlemiştir."[23]

Daniel Arap Moi rejimi sırasında Nairobi'nin kulağı kesik siyasetçileri ile nüfuzlu gecekondu patronlarına yol için tahsis edilmiş kamu arazilerine (ki bunların içinde Kibera'nın merkezinden geçen şerit şeklinde 60 metre uzunluğunda bir arazi de vardı) kiralık ev inşa etme izni verilmişti. Şimdi ise Moi'dan sonra işbaşına gelen Başkan Mwai Kibaki liderliğindeki hükümet, 300.000'den fazla kira evi ile gecekonduyu yıkarak planlamayı "yeniden düzenlemeyi" amaçlıyor.[24] Yenilerde gerçekleştirilen yıkım çalışmaları sırasında ağır silahlarla donatılmış polisler bölge sakinlerine evlerini iki saat gibi kısa bir sürede terk etmek zorunda olduklarını söylemişti (birçoğu dolandırılmıştı, hayatları boyunca biriktirdikleri paraları yatırmaya ikna edildikleri arsalar önceden yol için tahsis edilmiş arazilerdi).[25]

İş değeri yüksek araziler üzerinde hak iddia etmeye gelince, ideolojik simgeler ile yoksullara verilen sözler iktidardaki bürokratlara pek bir şey ifade etmiyor. Örneğin, Komünist yönetimin işbaşında olduğu Kalküta'da kent merkezindeki gecekondular şehrin dışına taşınmış, orta sınıfa arsa tahsis etmek için yer açmak gerektiğinde oradan da taşınmıştır. Kent planlamacısı Ananya Roy, "Kalküta bölgesinin kara sınırı durmadan devam eden iskân, tahliye, ye-

22. Margaret Peil, "Urban Housing and Services in Anglophone West Africa", s. 178.

23. Odia Ofeimun, "Invisible Chapters and Daring Visions", *This Day*, 31 Temmuz 2003. Bazı örnekler: Ogaga Ifowodo, *Red Rain* (özgün adı, *Maroko's Blood*); Maik Nwosu, *Invisible Chapters*; J.P. Clark, "Maroko" (*A Lot From Paradise* içinde) ve Chris Abani'nin tek kelimeyle muhteşem romanı *Graceland*.

24. Vasagar, "Bulldozers Go in to Clear Kenya's Slum City."

25. Bkz. *The Asian Standard* (Nairobi) içindeki makaleler, 8-9 Şubat 2004.

Tablo 10[26]. Bazı Ünlü Gecekondu Tahliyeleri

Yıl	*Kent*	*Tahliye edilen kişi sayısı*
1950	Hong Kong	107.000
1965-74	Rio de Jeneiro	139.000
1972-76	Dakar	90.000
1976	Mumbai	70.000
1986-92	Santo Domingo	180.000
1988	Seul	800.000
1990	Lagos	300.000
1990	Nairobi	40.000
1995-96	Rangoon	1.000.000
1995	Beijing	100.000
2001-03	Cakarta	500.000
2005	Harare	750.000+

niden iskân döngüsünün damgasını taşır," diye belirtir.[27] Keza, Angola'daki eski "Marksist" MPLA rejimi de binlerce yoksul Luandalıyı gözünü bile kırpmadan gecekondularından zorla çıkarmıştı. *Economist*'in İstihbarat Birimi'nden Tony Hodges'un belirttiğine göre, "kent nüfusunun yüzde 80 ila 90'ı yasal statüsü açıkça tanımlanmamış ev veya binalarda ikamet etmektedir... Bugün kent sakinlerinin çoğunluğunun yaşadığı kent çevresindeki gecekondu bölgelerinde durum daha da vahimdir. Bu enformel evlerde yaşayan, çoğunluğunu *deslocado*'ların veya kırsal bölgelerden gelen göçmenlerin oluşturduğu çok sayıda gecekonducunun yasal belgesi, dolayısıyla da zilyetlik güvencesi yoktur. Bu nedenle sürekli tahliye edilecekleri korkusu içinde yaşarlar..." Bu korku hiç de asılsız değildir: Temmuz 2001'de eyalet hükümetleri 10.000'den fazla aileyi evlerinden çıkarıp yerlerine lüks konutların yer aldığı bir site yapılması için Luanda Körfezi'ndeki Boavista gecekondu mahallesine silahlı polis ve buldozerler gönderdi. Mahalle halkından iki kişi vu-

26. Çeşitli gazetelere dayanılarak elde edilmiş veriler; çok fazla oldukları için burada hepsini zikredemiyorum.

27. Ananya Roy, "The Gentleman's City: Urban Informality in the Calcutta of New Communism", Roy ve Al Sayyad, *Urban Informality* içinde, s. 159.

rularak öldürüldü; diğerleri evlerinden 40 kilometre uzaklıktaki kırsal bölgeye tıkıştırılarak kaderlerine terk edildi.[28]

Gelgelelim, eskiden kalma ideoloji ile bugünkü uygulama arasındaki en olağanüstü çelişki, hâlâ sözde "sosyalist" olan devletin, tarihin milyonlarca eski kahramanının kentsel büyüme makinelerince tahliye edilmesine göz yumduğu Çin'de yaşanmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti'nde bugün kent merkezlerindeki gecekondu semtlerinin yeniden imarı ile 1950'lerin sonları ile 1960'ların başlarında ABD'deki kentsel yenileme çalışmalarını karşılaştıran düşündürücü makalelerinde Yan Zhang ile Ke Fang, Şanghay'ın gökdelenler, lüks apartmanlar, alışveriş merkezleri ve yeni altyapı inşaatları için 1991 ile 1997 yılları arasında 1,5 milyondan fazla yurttaşını yeniden iskâna zorladığını öne sürer. Aynı dönemde Beijing'in eski kent merkezindeki yaklaşık bir milyon ev şehrin dışına itilmişti.[29]

Deng Ziaoping döneminde Çin'de kentlerin yeniden imarı başlarda, Harry Truman döneminde ABD'de olduğu gibi, geleneksel kent dokusuna karşı pek tehlike arzetmiyormuş gibi görünen pilot konut projelerinden oluşmaktaydı.

> Bu bölgelerde bu deneylerin ölçeği büyütülüp yeniden konut imarının hızı artırıldı, ama programlarda fiyatı piyasa fiyatlarına endeksli konut yapımını ve ikamet amacı dışındaki kullanımları sınırlayacak bir koşul yoktu. Bu nedenle, vasat konutlarla düşük gelirlilere hitap eden konutların yapımı çabucak gözden düştü: Müteahhitler bu açıktan yararlanarak inşa edebildikleri kadar lüks apartman ve ticari bina inşa ettiler. Hubeikou projesinde [Beijing] olduğu gibi bazı durumlarda konutların ilk sakinlerinin hiçbiri evlerin taksitlerini ödeyemedi. Bazı durumlarda ise (New Oriental Plaza'da olduğu gibi) bir tane bile konut inşa edilmedi; orada Asya'nın en büyük ticaret kompleksi yükseldi.[30]

28. Hodges, *Angola*, s. 30-1.

29. Yan Zhang ve Ke Fang, "Is History Repeating Itself? From Urban Renewal in the United States to Inner-City Redevelopment in China", *Journal of Planning Education and Research* 23 (2004), s. 286-9.

30. *A.g.y.*

Güzel Kent

Üçüncü Dünya kentlerinde yoksul halk, yetkilileri kenti temizlemeye sevk eden büyük çaplı uluslararası olaylardan (konferanslardan, resmi ziyaretlerden, güzellik yarışmalarından, uluslararası festivallerden) korkar: Gecekondu sakinleri hükümetlerinin gözünde dünyanın görmesini istemediği "pislik" veya "hastalık" olduklarını biliyorlar. Nijerya'da 1960'taki bağımsızlık kutlamaları sırasında yeni hükümetin ilk icraatlarından biri, Kraliçe Elizabeth'in vekili Prenses Alexandria, Lagos'un gecekondu semtlerini görmesin diye havaalanı yoluna çit çekmek olmuştu mesela.[31] Son günlerde hükümetler daha ziyade gecekondu bölgelerini yıkıp bölge sakinlerini kent dışına sürerek görüntüyü ıslah etme yolunu seçiyorlar.

Manila halkı bu "güzelleştirme kampanyaları"ndan özellikle korkar. İmelda Marcos'un kent yönetimi üzerinde hâkimiyet kurduğu dönemlerde gecekondu sakinleri sırasıyla 1974 Miss Universe Yarışması, 1975'te Başkan Gerald Ford'un ziyareti ve 1976 IMF-Dünya Bankası toplantısı sırasında resmi geçit güzergâhından uzaklaştırılmıştı.[32] Toplam 160.000 gecekonducu medyanın görüş alanından uzaklaştırılmış, çoğu evlerinin 30 km. veya daha uzağındaki Manila'nın dış bölgelerine atılmıştı.[33] Marcos'tan sonra iktidara gelen Corazon Aquino'nun "Halkın Gücü" daha da acımasızdı: Aquino'nun başkanlığı sırasında 600.000 gecekondu sakini, genellikle yeni meskenler yapılmadan tahliye edilmişti.[34] Aquino'dan sonra iktidara gelen Joseph Estrada şehirde yaşayan yoksullara ev yapılacağı vaadinde bulunulan kampanyalara rağmen kitlesel tahliyeleri sürdürdü: Sırf 1999'un ilk yarısında 22.000 gecekondu yıkıldı.[35] Sonra, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) zirvesi hazırlıkları sırasında yıkım ekipleri Kasım 1999'da Pasay'daki Da-

31. Ben Omiyi, *The City of Lagos: Ten Short Essays*, New York 1995, s. 48.

32. Erhard Berner, "Poverty Alleviation and the Eviction of the Poorest", *International Journal of Urban and Regional Research* 24:3 (Eylül 2000), s. 559.

33. Drakakis-Smith, *Third World Cities*, s. 28.

34. Berner, *Defending a Place*, s. 188.

35. Filipinler Görev Gücü Mahkûmları (TFDP-AMRSP), "Urban Poor, Demolition and the Right to Adequate Housing", brifing yazısı, Manila 2000.

bu-Dabu gecekondu mahallesine saldırdılar. Mahallenin 2000 sakini bir insan duvarı oluşturmuş, bunun üzerine M16'larla silahlanmış bir özel polis kuvveti çağırılmış, yaşanan arbedede 4 kişi öldürülmüş, 20 kişi de yaralanmıştı. Evlerle içindeki eşyalar yakılıp yerle bir edilmişti; Dabu-Dabu'nun perişan sakinleri ise bir kanalizasyon kanalının kenarına kurulmuş bir yerde yeniden iskân edilmiş, çok kısa bir süre sonra da çocukları mide ve bağırsak enfeksiyonları kapmıştı.[36]

1965'te ABD Donanması'nın inşa ettiği tahta kurulan Dominik Cumhuriyeti başkanı Juan Balaguer de "Büyük Tahliyeci" namıyla ün yapmıştı. 1986'da tekrar iktidara geçen Balaguer, Kolomb'un Yeni Dünya'yı keşfinin 500. yıldönümü ve Papa'nın ziyareti hazırlıkları vesilesiyle Santa Domingo'yu yeniden inşa etmeye karar vermişti. Bu yaşlı otokrat Avrupa hükümetleri ve vakıflarının desteğiyle Dominik tarihinde görülmemiş bir dizi son derece büyük ölçekli proje (Columbus Feneri, Plaza de Armas ve orta sınıfa hitap eden arsalardan oluşan bir yerleşim adacığı inşaat projesi) başlatmıştı. Balaguer, kendini anıtlaştırmanın yanı sıra kent direnişlerinin geleneksel ocaklarını Haussmannlaştırmayı da amaçlıyordu. Ana hedef olarak, kent merkezinin kuzeydoğusunda bulunan ve düşük gelirlilerin ikamet ettiği büyük Sabana Perdida bölgesini seçmişti. Sabana Perdida'da çalışan araştırmacılar, "Plan, şehrin yukarı kesimlerinde işçi sınıfı *barrio*'larının sıkıntı yaratan unsurlarını dış bölgelere yollayarak onlardan kurtulmaktı. 1965 isyanları ile 1984 ayaklanmalarının anıları bu siyasi protesto ve muhalefet merkezini yok etmenin akıllıca olacağını gösteriyordu," diye yazar.[37]

BM İnsan Hakları Komisyonu'nca desteklenen *barrio* hakları koordinatörlüğünün gerçekleştirdiği kitlesel protestolardan sonra Santo Domingo'nun kuzeyi kurtarılmış, ama şehrin merkezi, güneybatısı ve güneydoğusunda çoğunlukla ordunun da müdahil olduğu kitlesel yıkımlar gerçekleştirilmişti. 1986 ile 1992 yılları arasında 40 *barrio* buldozerlerle yıkılmış, 180.000 kişi tahliye edil-

36 Helen Basili, "Demolition the Scourge of the Urban Poor", *Transitions* (İşkence ve Travma Mağdurları Tedavi ve Rehabilitasyon Hizmeti [STARTTS] haber bülteni), #6 (Mayıs 2000).

37. Morel ve Mejía, "The Dominican Republic", s. 85.

mişti. Edmundo Morel ile Manuel Mejía, mahalle yıkımları hakkında hazırladıkları önemli bir raporda hükümetin yoksullara karşı gerçekleştirdiği terör harekâtını şöyle tasvir ederler:

> Evler içlerinde insan varken veya sahipleri başka yerdeyken yıkılmıştı; insanların gözünü korkutmak ve onları terörize edip evlerinden zorla çıkarmak için paramiliter şok baskın ekipleri kullanılmıştı. Ev eşyaları tahrip edilmiş veya çalınmıştı; tahliye duyuruları boşaltılacak evlere ancak tahliye günü iletilmişti; insanlar kaçırılmış, hamile kadınlarla çocuklar fiziksel şiddete maruz kalmış, *barrio*'lara kamu hizmetleri kesilmiş (bir baskı taktiğiydi bu), aileler küçük düşürülmüş, tehdit edilmiş ve polis yargıçlığa soyunmuştu.[38]

Modern Olimpiyatların da epey karanlık, ama pek bilinmeyen bir tarihi vardır. 1936 Olimpiyatı hazırlıkları sırasında Naziler, Berlin'in çeşitli bölgelerinde uluslararası ziyaretçilerin görmesi muhtemel evsizler ve gecekonduculara acımasızca başka yerlere sürmüştü. Sonraki Olimpiyatlar'a (Mexico City, Atina ve Barcelona'da yapılanlar dahil) kentsel yenileşme ve tahliye çalışmaları eşlik ettiyse de, 1988 Seul Olimpiyatı'nda devletin yoksul ev sahipleri, gecekondu sakinleri ve kiracılara uyguladığı baskı bugüne kadar görülmemiş boyutlardadır: Seul ve İnjon'da 720.000 kişi yerinden edilmiş, bunun üzerine Katolik bir STK, Güney Kore'nin "zorla tahliye işlemlerinin en acımasız ve insanlık dışı yöntemlerle gerçekleştirildiği ülke" olma konusunda Güney Afrika'yla rekabet edecek düzeyde olduğunu öne sürmüştü.[39]

Beijing 2008 Olimpiyatı hazırlıklarında Seul'ün izinden gidiyormuş gibi görünüyor: "Sırf stadyum inşaatı için 350.000 kişi yeniden iskân edilecek."[40] İnsan Hakları İzleme Örgütü, Beijing'in göbeğinde gerçekleştirilen kitlesel tahliyelerle arazi tecavüzlerini haklı göstermek için Olimpiyatlar'ın doğal olarak beraberinde getirdiği milli heyecanı kullanan resmi planlamacılar ile müteahhitler arasındaki yaygın gizli tertiplere dikkat çekti.[41] Anne-Marie Bro-

38. *A.g.y.*, s. 95-97.

39. Uluslararası İlişkiler İçin Katolik Enstitüsü, *Disposable People: Forced Evictions in South Korea*, Londra 1988, s. 56.

40. Asya Konut Edinme Hakkı Koalisyonu, *Housing by People in Asia* (haber bülteni), 15 Ekim 2003, s. 12.

41. Bkz. İnsan Hakları İzleme Örgütü, yeni haber raporları ve "Demolished:

udehoux *The Making and Selling of Post-Mao Beijing* (2004) adlı o muhteşem kitabında devlet kapitalizminin hüküm sürdüğü Çin'de yoksulluğu iyileştirmekten ziyade onu "Potemkinimsi" cephelerin ardında gizleme eğiliminin hâkim olduğunu öne sürüyor. Broudehoux, Olimpiyatlar'a yönelik planlamanın Çin Devrimi'nin ellinci yıldönümü kutlamalarındaki travmatik (işçi sınıfları içinse kara mizahtan farkı olmayan) deneyimleri tekrarlayacağı tahmininde bulunuyor.

Beijingliler şehrin toplumsal ve fiziksel yıkımını kamufle etme amacıyla gerçekleştirilen farklı güzelleştirme kampanyalarının yol açtığı kargaşaya iki yıldan fazla maruz kaldılar. Düzen ve ilerleme görüntüsü inşa etmek için yüzlerce ev yıkıldı, binlerce insan yaşadıkları bölgeden sürüldü ve vergi mükelleflerinin milyarlarca yuanı harcandı. Dikkatle planlanmış kutlamaların düzgün bir şekilde yapılması için, kutlamaların gerçekleştirildiği bir hafta süresince başkentte hayat durduruldu. Beijinglilere Asya Oyunları'nın açılış kutlamasında yaptıkları gibi evde oturmaları ve kutlamaları televizyondan izlemeleri emredildi.[42]

Gelgelelim, yakın dönemlerde Asya'da gerçekleştirilen en Orwellci "kent güzelleştirme" programı, eroin paralarıyla desteklenen Birmanya askeri diktatörlüğünün Rangoon ve Mandalay'da yürüttüğü "1996 Yılı Myanmar'ı Ziyaret Et" başlıklı projenin hazırlık çalışmalarıydı şüphesiz. 1989 ile 1994 yılları arasında bir buçuk milyon kişi (ki bu sayı kentin toplam nüfusunun yüzde 16'sı gibi inanılmaz bir orana tekabül eder) evlerinden çıkartılıp bugün irkiltici bir biçimde "Yeni Sahalar" denilen şehir dışındaki bir bölgede alelacele kurulan bambu ve samandan yapılma kulübelere gönderilmişlerdi. Hiç kimse sıranın kendilerine ne zaman geleceğini bilmiyordu, ölüler bile mezarlarından tahliye edilmişti. Monique Skidmore *Karaoke Fascism* adlı kitabında, Rangoon ve Mandalay'dan Pol Pot'un ünlü Phnom Penh'i boşaltma çalışmalarını andıran vahşi sahneler tasvir eder. "Şehirdeki koca binalar birkaç günde yok oldu, bütün nüfus kamyonlara bindirilip hükümetin büyük kentlerin dışındaki çeltik tarlaları üzerine kurduğu yeni kasabalara

Forced Evictions and the Tenants' Rights Movement in China", hrw.org/reports/2004/china.

42. Anne-Marie Broudehoux, *The Making and Selling of Post-Mao Beijing*, New York 2004, s. 162.

zorla yerleştirildi." Batılı turistlerle Japon işadamları için tasarlanan yeni Rangoon Golf Sahası gibi projeler nedeniyle semtlerin yerleri değiştirilmişti. "Generaller, kırk yıldır bölgede yaşayan bir topluluğun yerini değiştirdiler. Direnenler ya tutuklandı ya da 15 mil ötedeki bir yerleşim birimine zorla nakledildi."[43]

Skidmore, bu sürekli mekân değişikliğinin rejimin "korku politikası"nın temelini oluşturduğunu ileri sürer. "Askeri meclis, tanıdık bölge işaretlerini yeniden adlandırarak, yeniden inşa ederek, bunların yerlerini değiştirerek ve ordu ile silahın varlığını ziyadesiyle hissettirerek Rangoon'a yeni bir mekânsal biçim dayatıyor... böylece demokratiklik potansiyeline sahip semtleri baskı altına alıp kent merkezindeki yoksul mahalleleri yıkıyor ve otoritarizm ilkesini ölümsüzleştiren yeni kent merkezleri yaratıyor." Aklanmış uyuşturucu paraları geleneksel semtler ve tarihi binalar yerine cam ve beton birleşimi gökdelenler ("narko-mimari"), sadece döviz kabul eden turistik oteller ve cafcaflı pagodalar yapmak için kullanılır. Rangoon, "Budist turistik harikalar diyarı" ile dev barakalar ve mezarlıklardan oluşan kâbus bir kombinasyona dönüşmüştür: "Liderlerinin denetimini ve otoriter vizyonunu yücelten bir yer"dir burası.[44]

Gecekondu Bölgelerinin Kriminalleştirilmesi

Batı yarıkürede, Birmanyalı generallerin kent temizleme stratejilerinin daha meşum öncelleri mevcut elbette. 1960'lar ile 1970'lerde, Güney Amerika'nın güneyindeki askeri diktatörlükler potansiyel direniş merkezleri veya sadece kentin burjuvalaştırılması sürecine engel olarak gördükleri *favela*'lar ile *campamiento*'lara karşı savaş ilan etmişti mesela. Suzana Taschner, 1964 yılı sonrası Brezilyası hakkında yazarken bu konuda şunları söyler: "Askeri yönetimin başlangıç dönemine gecekonduların zor kullanılarak ve kamu güvenlik güçlerinin yardımıyla yıkılması şeklinde kendini gösteren bir tavır damgasını vurdu." Ordu, Marksist gerillaların bulunduğu

43. Skidmore, *Karaoke Fascism*, Philadelphia 2002, s. 88. Ayrıca bkz. Birmanya'yla ilgili dosya www.idpproject.org.

44. Skidmore, *Karaoke Fascism*, s. 84-5, 89, 159-60.

küçük bir *foco*'nun tehdit yarattığı gerekçesiyle 80 *favela*'yı yıkmış, Rio'ya bakan tepelerde yaşayan 140.000 kadar yoksulu tahliye etmişti.[45] Diğer *favela*'lar da daha sonra, sınai genişlemeye veya üst gelir grubundan kişilerin oturduğu bölgelerin sınırlarının "güzelleştirilmesi"ne yer açmak amacıyla ABD Uluslarası Kalkınma Ajansı'ndan (USAID) alınan mali destekle yıkılmıştı. Yetkililer "on yıl içinde Rio dahilindeki bütün gecekondu bölgelerini" yok etme hedeflerini gerçekleştirememişlerse de, diktatörlük yönetimi burjuva semtleri ile *favela*'lar, polis ile gecekondu gençleri arasında çatışma ateşini tutuşturmuştu ki bu çatışma otuz yıl sonra hâlâ devam etmektedir.[46]

Bu arada 1973'te Pinochet diktatörlüğünün (halkçı sol parti liderini öldürttükten sonraki) ilk icraatı, Allende hükümetinin hoşgörüyle yaklaştığı Santiago kent merkezindeki *poblacia* ve *callampa* gecekondu mahallelerinden 35.000 kadar aileyi çıkararak orada orta sınıf hâkimiyetini yeniden tesis etmek olmuştu.[47] Topluluk örgütlenmesi araştırmacılarından Hans Harms bu konuda şunları yazar: "Hedefin 'kent içinde homojen sosyoekonomik bölgeler' yaratmak olduğu açıkça ifade ediliyordu... Pinochet'nin 30 yıllık askeri diktatörlüğü sırasında bütün mahalle örgütlenmelerinin feshedilmesiyle bir yalıtım ve korku iklimi yaratıldı."[48] 1984'te siyasi aktivizmin yeniden canlanmasının ardından rejim bir başka "yok etme" faslı için yıkım ekiplerini tekrar *pabladore*'lere yolladı. Cathy Schneider'ın mahallelerde diktatörlük yönetimine karşı gelişen direnişin tarihiyle ilgili önemli araştırmasında belirttiği gibi, bu yıkımların kümülatif sonucu, tahliye edilenleri ve genç aileleri arkadaş veya yakınlarıyla birlikte yaşamaya zorlamak oldu. "*Allegado* olarak yaşayan ailelerin oranı (yatak odası başına düşen insan sayısı üçten fazlaydı) 1965'te yüzde 25 iken 1985'te yüzde 41'e yükselmiştir."[49]

45. Taschner, "Squatter Settlements and Slums in Brasil", s. 205.

46. Michael Barke, Tony Escasany ve Greg O'Hare, "Samba: A Metaphor for Rio's Favelas", *Cities* 18:4 (2001), s. 263.

47. Alfredo Rodriguez ve Ana Maria Icaza, "Chile", Azuela, Duhau ve Ortiz, *Evictions and the Right to Housing* içinde, s. 51.

48. Harms, "To Live in the City Centre", s. 198.

49. Cathy Schneider, *Shantytown Protest in Pinochet's Chile*, Philadelphia 1995, s. 101.

Gecekonduları isyan bastırma stratejisiyle yok etme uygulaması ilk kez Arjantin'de 1967-70 askeri cuntası döneminde benimsendi. Cecilia Zanetta'nın ifade ettiği gibi, hükümetin "Acil Gecekondu Temizleme Planı" (Plan de Erradicacíon de Villas de Emergencia) özellikle gecekondu mahallelerindeki radikalleşmiş özyönetimi hedef almaktaydı ve tahliye edilenler şehrin dış bölgelerine yeniden yerleştirilmeden önce bir "sosyal uyum" evresinden geçmek zorundaydı. Gelgelelim, enformel iskânı yok etme konusundaki bu ilk askeri girişim kısmen başarılı oldu; 1970'lerin başında sivil yönetmelikler tekrar yürürlüğe girince gecekondu mahalleleri tekrar radikal Peroncu ve sosyalist ajitasyon yuvaları haline geldi. Mart 1976'da generaller tekrar iktidara geldiklerinde artık *villas miseria*'ları tamamen ortadan kaldırmaya kararlıydılar; o korkunç *el Proceso* yıllarında kira denetimi iptal edildi, Gran Buenos Aires'teki "yasadışı" evlerin yüzde 94'ü yıkıldı, 270.000 yoksul evsiz kaldı. Örgütçüler, ki bunlara solcular olduğu kadar Katolik siviller de dahildi, sistemli bir şekilde "kayıp edildi"ler. Gecekondu bölgelerinden kaynaklanan direnişlerin tasfiyesi, Şili'de olduğu gibi, yeni işgal edilen kent arazilerinin spekülatif geridönüşüm çalışmalarıyla birlikte yürütülmüştü; bu nedenledir ki, bir araştırmada da belirtildiği gibi, yıkım çalışmaları özellikle "arazi değerlerinin yüksek olduğu başkent ile Buenos Aires metropol bölgesinin kuzeyinde yoğunlaşmıştı."[50]

Mısır'da da 1970'li yıllar "yıkıcı" kent mahallelerine karşı korkunç devlet baskısı uygulandığı bir dönemdi.[51] Böyle bir baskının ünlü örneklerinden biri Ocak 1977'de IMF'yi hedef alan ayaklanmalar sonrasında yaşanmıştı. Sedat'ın başarısızlıkla sonuçlanan neoliberal *İnfitah* politikaları devlet bütçesinde çok büyük açık yaratmış, Jimmy Carter ve IMF Mısır devlet başkanına bu durumu düzeltmesi için baskı yapmıştı. Gazeteci Geneive Abdo şunları yazar: "Bu açığı kapatması için Sedat'a baskı yapılmış, kendisinden ya mali yardımlara bir son vermesi ya da yüksek gelir vergisi uygula-

50. Cecilia Zanetta, *The Influence of the World Bank on National Housing and Urban Policies: The Case of Mexico and Argentina in the 1990s*, Aldershot 2004, s. 194-96.

51. Harris ve Wahba, "The Urban Geography of Low-Income Housing", s. 68.

yarak hali vakti yerinde olanlardan para koparması istenmişti. Burjuvazi kilit öneme sahip bir seçmen kitlesiydi, dolayısıyla Sedat için çok önemliydi, bu nedenle devlet mali yardımların [yoksullar için temel gıda yardımının] yarısını kesti."[52] Öfkeli Kahireliler bunun üzerine, beş yıldızlı otel, casino, gece kulübü ve alışveriş merkezi gibi *İnfitah*'ın lüks yaşam tarzı yüzünden okunan simgelerine ve polis karakollarına saldırdı. Ayaklanma sırasında seksen kişi öldü, yaklaşık 1000 kişi de yaralandı.

Hapishaneleri solcularla doldurduktan sonra (ki bu baskının Mısır'da radikal İslamcıların artması gibi bir yan etkisi olmuştu) Sedat bütün hiddetini "Komünistlerin önderliğinde bir hırsız isyanı" diye suçladığı isyanın kaynağı olarak gördüğü Bulak bölgesindeki (Kahire'nin merkezine yakın) İşaş el Turguman gecekondu mahallesine yöneltti. Sedat yabancı basın mensuplarına bu bölgenin, "dar sokaklar polis arabalarının kullanılmasına izin vermediğinden kolayca kaçabilen Komünistlerin saklandığı" tam anlamıyla bir bölücü yuvası olduğunu söyledi.[53] Antropolog Farha Ghannam, Sedat'ın tıpkı II J. Napoleon gibi, "kent merkezinin daha etkili bir denetime ve polis kuvveti kullanımına izin verecek şekilde yeniden planlanmasını" istediğini belirtir. İşaş el Turguman'ın damgalanmış sakinleri iki gruba ayrılarak şehrin farklı dış bölgelerine tahliye edilirken, eski mahalleleri otopark haline getirildi. Ghannam, Bulak'ın temizlenmesinin, son derece iddialı bir vizyonun, yani Kahire'yi "Los Angeles ile Houston'u model alarak" yeniden inşa etme vizyonunun gerçekleştirilmesi yolunda atılan ilk adım olduğunu öne sürer.[54]

Gecekondu bölgelerinin temizlenmesini suçla mücadelenin vazgeçilmez aracı olarak gerekçelendirmek 1970'lerden beri dünyanın her yerinde hükümetlerin sıradan bir tavrı haline gelmiştir. Gecekondu bölgeleri ayrıca devletin nezaretinin dışında ve gözden ırak oldukları için de sık sık tehdit olarak algılanmaktadır. Nitekim, 1986'da Zambia Cumhurbaşkanı Kenneth Kaunda, Luanda'nın dört

52. Geneive Abdo, *No God but God: Egypt and the Triumph of Islam*, Oxford 2000, s. 129-30.

53. Farha Ghannam, *Remaking the Modern: Space, Relocation, and the Politics of Identity in a Global Cairo*, Berkeley 2002, s. 38.

54. *A.g.y.*, s. 135.

bir yanında yıkım ve tahliye emri verirken bunu "suç işleyenlerin büyük çoğunluğu, tabiatı icabı yeterli gözetim sistemlerinden yoksun olan kaçak yerleşim bölgelerine saklandığı" için yaptığını ileri sürmüştü.[55]

Tahliyeleri gerekçelendirmek için sömürge dönemi yasaları da sıkça kullanılır. İsrail ordusu Batı Şeria'da aileleri başka bölgelere tahliye ederken ve "teröristler"in evlerini havaya uçururken hep İngiliz, hatta Osmanlı yasalarına başvurur mesela. Keza Kuala Lumpur, 2005'te "gecekondudan arınmış" bir kent olma hedefi doğrultusunda hareket ederken, polis 1950'lerde Olağanüstü Hal dönemindekilere benzeyen yetkiler kullanmıştı. İngilizlerin Komünistlerin kalesi olduğu gerekçesiyle Çinlilerin gecekondu mahallelerini yıkarken başvurduğu yetkileri yani. Şimdi ise yıkıcılık karşıtı yasalar Kuala Lumpurlu aktivistlerin deyişiyle politikacılarla müteahhitlerin "büyük çaplı ve gayri ahlaki arazi tecavüzü"ne hizmet etmektedir: "1998'de şehirdeki gecekonducuların yarısı tahliye edilmişti, kalan 129.000 kişi ise 220 evde sefalet ve korku içinde yaşamaktaydı."[56] Bu arada Dakka belediyesi 1999'da bir polisin çeteler tarafından öldürülmesini bahane edip 19 "suç yatağı gecekondu bölgesi"ni yıkmış, 50.000 kişiyi sokağa atmıştı.[57]

1989'da Tiananmen Meydanı'ndaki katliamda kullanılan bahanelerden biri de Beijing'in "güvenliği"ydi hiç kuşkusuz; altı yıl sonra başkentin güney ucundaki gittikçe yayılan Zhejiang Köyü'nün acımasızca dağıtılması konusunda resmi ağızlardan aynı bahane dile getirilecekti. ("'Doğuda zenginler, batıda aristokratlarla bürokratlar yaşar, güneydeyse yoksulluk vardır sadece' şeklindeki eski bir Beijing vecizesinde de özetlendiği üzere, şehrin güney kısmı geleneksel olarak yoksullarındı," der yazar Michael Dutton.[58]) Gecekondu mahallelerinde yaşayan 100.000 kadar insan Zhejiang'ın Wenzhou bölgesindendi. Bu bölge, sakinlerinin ticaret konusundaki zekâlarıyla ve verimli topraklarının azlığıyla tanınır. Nüfusun

55. Mpanjilwa Mulwanda ve Emmanuel Mutale, "Never Mind the People, the Shanties Must Go", *Cities* 11:5 (1994), s. 303, 311.

56. Asya Konut Edinme Hakkı Koalisyonu, *Housing by People in Asia*, s. 18-19.

57. BBC News, 8 ve 23 Ağustos 1999.

58. Dutton, *Streetlife China*, s. 149.

büyük bir çoğunluğunu genç, eğitimsiz *mangliu*, yani "avareler" oluşturmaktaydı. Bu kişilerin resmi oturma izinleri yoktu, yöredeki çiftçilerden kulübe kiralarlar ve klan kökenli çetelerin örgütlediği derme çatma atölyelerde çalışırlardı; Beijing'in ucuz kışlık giysileriyle deri ürünlerinin imal edildiği yerlerdi buraları.[59] Siyaset bilimci Dorothy Solinger, Zhejiang Köyü'nün her yerinde "on metrekarelik bir odada dört-beş dikiş makinesi, dört-beş yetişkin ile en az bir çocuk ve sadece iki veya üç yatak bulunmasının çok yaygın" olduğunu anlatır.[60]

Kasım 1995'in ilk haftalarında başlayan ve iki ay süren yıkım çalışmaları, 5000 silahlı polis ile parti kadrolarının katıldığı ve Parti Merkez Komitesi ile Devlet Şûrası'nın koordine ettiği, geniş bir zamana yayılmış askeri bir operasyondu. Zhejiang Köyü uzun bir süredir çeteleri barındırdığı, uyuşturucu bulunduğu, çeşitli suçlar işlendiği ve bulaşıcı hastalık oranının yüksek olduğu ileri sürülerek kötülenmesine rağmen, yıkılma kararı (Solinger'in ifade ettiğine göre) "şehre yasadışı yollardan girmiş olanları uyarmak için... en yüksek makamca, bizzat Başbakan [Li] Peng tarafından alınmıştı." Sonunda 9917 ev yıkılmış, 1645 "kaçak" işyerinin (bisiklet taksilerden tıp kliniklerine kadar çeşitli ticari araç ve işyerinin) faaliyetine son verilmiş, 18.621 "kaçak" ev kent dışına taşınmıştı.[61] ("Ne var ki, tahliye edilenlerin çoğu bu dramatik yıkımdan sonraki birkaç ay içerisinde tekrar eski yerlerine dönmüşlerdir," diye belirtir Solinger.[62])

Büyük çaplı gecekondu temizliği (Zhejiang Köyü'nün yıkılmasında olduğu gibi) sık sık sokak satıcıları ile kaçak işçilere uygulanan baskıyla birlikte yürütülür. Cakarta'nın güçlü valisi General Sutiyoso, Asya'daki yoksulların insan haklarını çiğneme konusunda Birmanyalı generallerden sonra hemen ikinci sıradaydı muhtemelen. Suharto diktatörlüğü sırasında muhalifleri kovuşturmakla ünlü Sutiyoso 2001'den beri "Cakarta'yı kaçak *kampung*'lardan ve buralarda yaşayan işportacılardan, sokak müzisyenlerinden, evsizlerden

59. Liu Xiaoli ve Liang Wei, "Zhejiangcun: Social and Spatial Implications of Informal Urbanization on the Periphery of Beijing", *Cities* 14:2 (1997), s. 95-98.

60. Solinger, *Contesting Citizenship in Urban China*, s. 233.

61. Dutton (veriler resmi belgelerden alınmıştır), *Streetlife China*, s. 152-59.

62. Solinger, *Contesting Citizenship in Urban China*, s. 69.

ve bisiklet taksicilerinden temizlemeyi şahsi meselesi haline getirdi." Büyük iş çevrelerinden, büyük inşaat işi yapan müteahhitlerden ve son zamanlarda da Başkan Magawati'nin bizatihi kendisinden destek alan vali 50.000'den fazla gecekondu sakinini tahliye etti, 34.000 bisiklet taksicisinin çalışmasını yasakladı, 21.000 sokak satıcısının tezgâhını yıktı ve yüzlerce sokak müzisyenini tutuklattırdı. Görünürde valinin amacı Cakarta'yı (12 milyon nüfuslu) "ikinci bir Singapur" haline getirmekti, Kent Yoksulları Konsorsiyumu gibi muhalif halk grupları ise, onu gecekondu bölgelerini ileride nüfuzlu destekçileri ile ahbabı olduğu politikacılara inşaat yapmaları için arazi sağlamak amacıyla temizlemekle suçluyordu.[63]

Gecekondu sakinleri ilerlemenin önünde engel olma "suçunu" işledilerse, başkaları da demokrasi uygulama hatasına düşmüştü. Üzerine yolsuzluk gölgesi düşen 2005 Zimbabwe seçimleri ertesinde Başkan Robert Mugabe bütün gazabını, yoksulların büyük çoğunluğunun muhalif Demokratik Değişim Hareketi'ne (DDH) oy verdiği Harare ve Bulawayo'daki sokak pazarları ile gecekondu mahallelerine yöneltti. Murambasvina Operasyonu ("Çöplerden Kurtulma") gibi meşum bir isim taşıyan operasyon Mayıs'ın ilk günlerinde şehirdeki 34 bitpazarını hedef alan polis saldırısıyla başladı. Polis yetkililerinden birinin adamlarına şunları söylediği belirtiliyor: "Yarından itibaren masamda insanları vurduğumuza dair raporlar olmasını istiyorum. Başkan bu operasyon için tam destek verdi, yani korkacak bir şey yok. Bu operasyonu savaş gibi görün."[64]

Polis de öyle gördü. Küçük dükkân ve depolar yakıldı veya yağmalandı, 17.000'den fazla tüccarla dolmuş şoförü tutuklandı. Bir hafta sonra polis DDH seçmenlerinin yoğun olduğu bölgeleri ve yeniden imar için göz dikilen arazilerde Mugabe yanlılarının da yaşadığı gecekondu bölgelerini (Chimoi ve Nyadzonio gibi) buldozerlerle yıkmaya başladı. Bu yıkım çalışmalarının yürütüldüğü Harare'nin batısındaki Hatcliffe bölgesinde polis daha önce, 1990'ların

63. Asya Konut Edinme Hakkı Koalisyonu, "Housing by People in Asia"; ayrıca bkz. Asya İnsan Hakları Komisyonu ve Kent Yoksulları Konsorsiyumu (www.urbanpoor.or.id).

64. Munyaradzi Gwisai, "Mass Action Can Stop Operation Murambasvina", Uluslararası Sosyalist Örgütü (Zimbabwe), 30 Mayıs 2005; BBC News, 27 Mayıs 2005; *Guardian*, 28 Mayıs 2005; *Los Angeles Times*, 29 Mayıs 2005.

başlarında Kraliçe II. Elizabeth'in resmi ziyaretinden önce gerçekleştirilen bir "temizlik" operasyonunda girdiği bir gecekondu mahallesinden binlerce insanı tahliye etti. Temmuz ortalarında 700 bin gecekondu sakini (resmi terminolojiyle insan "çöpü") tahliye edilmiş, karşı gelmeye çalışanlar vurulmuş, dövülmüş veya tutuklanmıştı.[65] Birleşmiş Milletler müfettişleri "mağduriyetin yüksek boyutlarda olduğunu, özellikle dul kadınlar, tek başına yaşayan çocuklu kadınlar, çocuklar, yetimler, yaşlılar ve özürlülerin mağdur olduğu" sonucuna vardı, Genel Sekreter Kofi Annan da Murambasvina Operasyonu'nun "feci bir adaletsizlik" olduğunu ilan etti.[66]

Rejimin sosyalist muhaliflerinden, Zimbabwe Üniversitesi'nden Brian Raftopoulos, Mugabe'nin yoksul kentlilere uyguladığı etnik temizliği sömürge döneminin ve Ian Smith döneminin nefretle karşılanan politikalarıyla karşılaştırır.

> Şimdiki rejim kentlerde "düzeni yeniden sağlamak" için eskiden sömürge döneminde olduğu gibi gibi kentlerde cürüm işlendiği ve sefalet yaşandığı argümanlarını kullanıyor, ama geçmişteki girişimler sorunu nasıl çözemediyse, bu girişimler de çözemeyecektir... Zira kentlerdeki bu yoksulluğun temel nedeni, emeğin yeniden üretimi krizi ile bugünkü ekonomi politikasının kentli işçilerin geçimini istikrarlı kılmakta sürekli başarısız olmasıdır. Aslında, geçim açısından bakıldığında emek bugün reel ücret düşüşünün yıpratıcı etkilerine, artan yiyecek fiyatlarına ve sosyal gelirde meydana gelen kitlesel düşüşlere maruz kaldığından 1980'e oranla daha kırılgandır... 1980 sonrası dönemde, hatta ondan da önce başkentin, nüfusunun büyük bir çoğunluğu hiçe sayılarak, bu kadar kötü yönetildiği hiç olmamıştı.[67]

Dış Dünyalar

İkinci İmparatorluk dönemi Parisi'nin aksine günümüzdeki Haussmannlaşma, kent merkezini genellikle, valizleri her an banliyöye taşınmak üzere hazır bekleyen nankör üst sınıflar için tasfiye eder.

65. BBC News, 8 Haziran 2005; *Mail&Guardian* internet sayfası (www.mg.co.za), 21 Temmuz 2005.

66. BBC News, 22 Temmuz 2005.

67. Brian Raftopoulos, "The Battle for the Cities", Zimbabwe konusunda internette yürütülen bir tartışmaya bir katkı (http://lists.kabissa.org/mailman/listsinfo/debate).

Yoksullar kent merkezinden tahliye edilmeye çok fazla direnirken, zenginler şehrin dış bölgelerinde etrafı duvarlarla çevrili fantazi temalı parseller için eski semtlerini vermeye dünden hazırdır. Eski altın sahiller (Kahire'de Zamalek, Abidjan'da Riviera, Lagos'ta Victoria Adası vs.) yerli yerinde duruyor elbette, ama 1990'ların başlarından beri süregiden yeni küresel eğilim, Üçüncü Dünya kentlerinin dış bölgelerindeki pahalı, dışarıya kapalı banliyölerin hızla büyümesi olmuştur. Çin'de bile (hatta özellikle orada) etrafı duvarlarla çevrili siteler "günümüz kent planlamacılığı ile tasarımında en önemli gelişme" olarak adlandırılır.[68]

Bu "dış dünyalar" (*Blade Runner* filminin terminolojisini kullanacak olursak) çoğunlukla görüntü itibarıyla taklit Güney Californialar olarak şekillendirilir. Dolayısıyla, "Beverly Hills" sadece posta kodu 90210'da mevcut değildir; Kahire'de bulunan Utopia ve Dreamland gibi bir banliyödür aynı zamanda, "sakinlerinin yoksulluğun görüntüsüyle ağırlığından, şiddetten ve her yere sızıyor görünen siyasi İslam'dan uzak durabildiği" refah içinde özel bir kenttir.[69] Keza "Orange County" de Beijing'in kuzeyindeki dış bölgelerinden birinde bulunan, içi Martha Stewart'ın ürünleriyle dekore edilmiş, Newport Beach mimarlarından biri tarafından tasarlanmış milyon dolarlık California tarzı evlerle dolu, etrafı duvarlarla çevrili bir sitedir. (Bu banliyönün müteahhiti Amerikalı bir muhabire şunları söylemiş: "ABD'deki insanlar Orange County'nin bir yer olduğunu düşünebilirler, Çin'de ise Orange County insanlara Giorgio Armani gibi bir marka hissi verir."[70]) *New York Times*'ın "Çin'deki *yalancı* L.A." diye adlandırdığı Long Beach de Beijing'dedir, yeni yapılan altı şeritli otoyolun her iki yanını kaplar.[71] Palm Springs ise Hong Kong'da bulunan ve zengin sakinlerinin "tenis oynayabildiği, taklit Grek sütunları ve neoklasik pavyonlarla çevrelenmiş Disney karakterlerinin bulunduğu tema parkında yürüyüş yapabildiği", güvenlik görevlisi kaynayan kapalı bir sitedir. Kent teorisyeni La-

68. Pu Miao, "Deserted Streets in a Jammed Town: The Gated Community in Chinese Cities and Its Solution", *Journal of Urban Design* 8:1 (2003), s. 45.

69. Asef Bayat ve Eric Denis, "Who Is Afraid of *Ashiwaiyat*?", *Environment and Urbanization* 17:2 (Ekim 2000), s. 199.

70. *Orange County Register*, 14 Nisan 2002.

71. *New York Times*, 3 Şubat 2003.

ura Ruggeri, geniş ikiz evlerinde büyük kısmı ithal California tarzı bir hayat sürenlerle çatı katlarında tavuk kümesine benzer damlarda uyuyan Filipinli hizmetçilerinin hayat koşullarını karşılaştırır.[72]

Bangalore, güneyindeki banliyölerde Starbucks'ıyla, çok katlı binalarıyla Palo Alto ve Sunnyvale hayat tarzlarını eksiksiz bir şekilde yeniden yaratmakla ünlü bir yer bilindiği gibi. Kent planlamacısı Solomon Benjamin, tabiyet değiştirmiş zenginlerin (resmi ifadeyle "*yerleşik olmayan* Hintlilerin) "yüzme havuzu ve sağlık kulüpleri olan, dışarıya kapalı, özel güvenlikli, 24 saatlik elektrik yedeği ile her türlü kulüp imkânına sahip tam teçhizatlı 'çiftlik evi' kompleksleri ve apartmanlarda California'daymışçasına" yaşadıklarını belirtir.[73] Cakarta'nın batısında, Tangerang bölgesinde bulunan ve Amerikan ismine sahip olmasa da Batı Sahili banliyölerinin bir kopyası olan Lippo Karawaci, hastanesiyle, alışveriş merkeziyle, sinemalarıyla, spor ve golf kulübüyle, restoranlarıyla ve üniversitesiyle hasbelkader kendi kendine yetecek bir altyapıya sahiptir. İçinde ayrıca sakinleri tarafından "tam güvenlikli bölge" olarak adlandırılan kale kapılı bölgeler de vardır.[74]

Güvenlik ve toplumsal yalıtılmışlık arayışı takınaklı ve evrensel bir arayış. Manila'nın merkezi bölgelerinde olsun banliyölerinde olsun zengin ev sahiplerinin birlikleri kamuya ait sokakları kapatır, gecekondu yıkımları için seferber olur. Erhard Berner, dışarıya kapalı Loyola Tepeleri bölgesini şu şekilde tasvir ediyor:

> Demir kapılardan, yol barikatları ve kontrol noktalarından oluşan kapsamlı bir sistem bölgenin sınırlarını çizer ve onu, en azından geceleri, şehrin diğer kısımlarından ayırır. Bu bölgenin zengin sakinlerinin en büyük ortak endişesi, hayatlarına, kendilerinden birine ve mülklerine bir zarar geleceği endişesidir. Evler, üzeri kırık camlarla, dikenli tellerle kaplı yüksek duvarlarla çevrilerek ve her penceresine kalın demir parmaklıklar taktırılarak tam anlamıyla kaleye dönüştürülmüştür.[75]

72. Laura Ruggeri, "Palm Springs: Imagineering California in Hong Kong", 1991/94 (www.spacing.org). Bir "Palm Springs" de Beijing'de var, orası ise şık bir apartman kompleksi.

73. Solomon Benjamin, "Governance, Economic Settings and Poverty in Banglore", *Environment and Urbanization* 12:1 (Nisan 2000), s. 39.

74. Harald Leisch, "Gated Communities in Indonesia", *Cities* 19:5 (2002), s. 341, 344-5.

75. Berner, *Defending a Place*, s. 163.

Tunde Agbola'nın Lagos'taki tahkim edilmiş hayat tarzları için kullandığı tabirle, bu "korku mimarisi" Üçüncü Dünya'da ve Birinci Dünya'nın bazı bölgelerinde yaygındır, sosyo ekonomik eşitsizliğin had safhada olduğu büyük kent toplumlarında (Güney Afrika, Brezilya, Venezüella ve ABD'de) ise küresel bir aşırılığa ulaşır.[76] Johannesburg'da, Nelson Mandela'nın seçilmesinden bile önce, kent merkezindeki büyük işyerleri ile beyazların evleri, Amerika'daki "kenar kent"lerin yüksek güvenlikli benzerlerine dönüştürülen kuzeydeki banliyölere (Sandton, Randburg, Rosebank vs.) taşınmıştı. Antropolog Andre Czegledy, her yere hâkim kapılarıyla, ev kümeleriyle ve barikatlı sokaklarıyla bu genişleyen banliyö *lager*'lerinde güvenliğin bir absürd kültürü haline geldiğini düşünür.

Yüksek duvarların çoğunun üzerinde metal çiviler, jiletli teller vardır, son zamanlarda da alarmlara bağlı elektrikli teller konmaya başlandı. Taşınabilir "panik düğmeli" aygıtlarla kullanılan ev alarmları "silahlı yanıt" veren güvenlik şirketleriyle elektronik olarak bağlantılıdır. Bir gün bir meslektaşımla birlikte kuzeydeki banliyöler içinde daha orta sınıf semtlerden biri olan Westdene'de yürürken böylesi bir örtük şiddetin gerçeküstü doğası kafamda iyice şekillendi. Caddenin kenarında bölgedeki güvenlik şirketlerinden birine ait bir minibüs park halinde duruyordu. Minibüsün şoför mahallinin kapısı üzerinde koca harflerle övünürcesine "ateşli silah ve patlayıcılarla" yanıt verdikleri yazılıydı. Evet, patlayıcı![77]

Gelgelelim, Cape Town'ın nezih banliyö kuşağı Somerset West'de Apartheid dönemi sonrası inşa edilen kale evlerin yerini bugün tam teşekküllü güvenlik donanımı olmayan, daha masum evler olmaktadır. Bu zarif evlerin sırrı, bütün araziyi veya yöre halkının bildiği isimle "güvenlik köyü"nü çepeçevre saran son model elektrikli telde gizlidir. Aslen aslanları çiftlik hayvanlarından uzak tutmak amacıyla geliştirilen bu on bin voltluk teller davetsiz misafirleri sözde onları öldürmeyen, sadece etkisiz hale getiren büyük bir şok dalgasıyla çarpar. Elektrikli tel imal eden Güney Afrikalı firmalar, bu tür ev güvenliği teknolojilerine küresel talebin hızla artmasıyla

76. Lagos'un kale evlerinin tasviri için bkz. Agbola, *Architecture of Fear*, s. 68-69.

77. Andre Czegledy, "Villas of the Highveld: Acultural Perspective on Johannesburg and Its Northern Suburbs", Richard Tomlinson vd. (haz.), *Emerging Johannesburg: Perspectives on the Postaparheid City* içinde, New York 2003, s. 36.

birlikte banliyö güvenliği için geliştirilen aletlerin ihracat piyasasından yararlanmayı umuyorlar.[78]

Brezilya'nın duvarlarla çevrili ve Amerikan kenar şehrine benzetilmiş en ünlü şehri, São Paulo'nun kuzeybatı çeyreğinde yer alan Alphaville'dir. Adını (ters bir adlandırmayla) Godard'ın 1965 yapımı ters ütopik filmindeki karanlık dünyadan alan Alphaville, geniş bir ofis kompleksine, üst sınıfa hitap eden bir alışveriş merkezine ve etrafı duvarlarla çevrili (ve hepsi 800'den fazla özel güvenlik görevlisi tarafından korunan) iskân bölgelerine sahip tamamıyla özel bir şehirdir. Teresa Caldeira, Brezilya'da kentsel alanın militarizasyonu hakkında yazdığı, haklı bir üne sahip *City of Walls* (Surlar Şehri, 2000) adlı kitabında, "güvenlik ve güvenlikle ilgili her türlü takıntı bu yerin reklamında kullanılan temel unsurlarından biridir," diye belirtir. Uygulamada, içeriye giren suçlu veya serserilere kendi adaletini uygulamak anlamına geliyordu bu; Alphaville'in züppe gençlerinin adam öldürmesine izin verilmekteydi. Caldeira bir Alphaville sakininin bu durumu doğrulayan şu sözlerini aktarır: "Ölümlüler için bir yasa var, ama Alphaville sakinleri için yok."[79]

Johannesburg ve São Paulo kenar kentleri (keza Bangalore ve Cakarta'dakiler) kendi kendilerine yeten "dış dünyalar"dır, çünkü geniş bir istihdam kapasitesine sahip oldukları gibi geleneksel kent merkezlerinin perakende ve kültür aygıtlarının çoğuna da sahiptirler. Daha ziyade evlerin yer aldığı kapalı sitelerin söz konusu olduğu durumlarda hızlı otoyol inşaatı (Kuzey Amerika'daki gibi) zenginlerin banliyölere yerleşmelerinin olmazsa olmaz koşulu haline gelmiştir. Latin Amerika uzmanı Dennis Rodgers, Managua seçkinleri konusunda şunları ileri sürer: "Özel korunan bu alanları geçerli bir 'sistem' yapan şey aralarındaki bağlantıdır; bu 'tahkim edilmiş ağ'ın ortaya çıkmasına imkân sağlayan en önemli unsurun Managua'da son beş yıl içinde stratejik yerlerde yapılmış, iyi korunan, iyi ışıklandırılan ve hızlı akan yollar olduğu söylenebilir."[80]

78. Murray Williams, "Gated Villages Catch on among City's Super-Rich", *Cape Argus* (Cape Town), 6 Ocak 2004. Banliyölerde uygulanan elektrikli tel teknolojisiyle ilgili ayrıntılar için bkz. www.electerrific.co.za.

79. Teresa Caldeira, *City of Walls: Crime, Segregation, and Citizenship in São Paulo*, Berkeley 2000, s. 253, 262, 278.

80. Dennis Rodgers, "'Disembedding' the City: Crime, Insecurity and Spati-

Rodgers, yazısının devamında devrimci duvar resimlerini sildirip işportacılarla gecekondu sakinlerini taciz etmenin yanı sıra tümüyle cipleri içindeki zenginlerin güvenliğini dikkate alarak yeni yol sistemini inşa eden muhafazakâr vali (1996'da başkan seçilen) Arnaldo Alemán'ın "Nueva Managua" projesinden söz eder:

> Döner kavşakların artması... araba hırsızlığı riskini azaltmakla ilişkilendirilebilse de (zira bu yollarda arabalar durmak zorunda kalmaz), bu by-pass yolların temel amacı şoförlerin yüksek suç oranıyla ünlü Managua'nın bir kısmından uzak durmasını sağlamakmış gibi görünüyor... Öyle görünüyor ki yol çalışmaları ağırlıklı olarak kent seçkinlerinin hayatlarıyla bağlantılı yerlerde gerçekleştiriliyor, ama bunun yanı sıra kent seçkinleriyle hiçbir şekilde bağlantılı olmayan bölgelerdeki [yani, Sandinista yanlısı bölgelerdeki] yollar neredeyse tümüyle göz ardı ediliyor.[81]

Keza, Buenos Aires'teki özel inşa edilmiş otoyollarda bugün zenginlerin bütün zamanlarını şehrin uzağındaki Pilar'da bulunan "country"lerinde (country club'larda) geçirmelerine ve kent merkezindeki ofislerine rahatça gidip gelmelerine imkân tanır. (Gran Buenos Aires'de de mali bakımdan ayakta durup duramayacağı belirsiz, Nordelta adlı gelişen bir kenar şehir, yani bir *megaempredimiento* vardır.)[82] Keza Lagos'ta, zengin Ajah banliyösünde yaşayan yöneticilerle devlet yetkililerine ekpres yol inşa etmek için yoğun nüfuslu gecekondu mahallelerinde yapılan temizlikle geniş bir koridor açılmıştır. Bu tür yol ağlarıyla ilgili sayısız örnek mevcut. Rodgers "sırf kentli seçkinlerin kullanımı için metropoldeki geniş arazi parçalarını söküp atmak... şehrin kamusal alanına kale duvarlı sitelerden daha fazla tecavüz eder," diyor.[83]

Burada, metropol alanının köklü bir biçimde yeniden düzenlenmesinden, zenginlerle yoksulların hayatları arasındaki kesişimleri büyük oranda azaltmayı, geleneksel toplumsal ayırmacılık ve bölünmeleri geride bırakacak oranda azaltmayı içeren bir yeniden düzenlemeden söz ettiğimizin bilinmesi özellikle önemli. Bazı Bre-

al Organization in Managua", *Environment and Urbanization* 16:2 (Ekim 2004), s. 120-1.

81. *A.g.y.*

82. Guy Thuillier, "Gated Communities en the Metropolitan Area of Buenos Aires", s. 258-9.

83. Rodgers, "'Disembedding' the City", s. 123.

zilyalı yazarlar son zamanlarda "ortaçağ kentine geri dönüş"ten söz ediyorlar, ama orta sınıfın kamusal alandan (aynı zamanda yoksullarla paylaştıkları en ufak sivil hayat parçasından) elini eteğini çekmesi Ortaçağ'dakinden çok daha radikal biçimde gerçekleşiyor.[84] Rodgers, Anthony Giddens'ın izinden giderek bu temel süreci seçkinlere özgü faaliyetlerin yerel bölgesel bağlamlardan "koparılması" süreci, bunaltıcı bir yoksulluk ve toplumsal şiddet matrisinden ütopik bir kopuş girişimi olarak kavramsallaştırır.[85] Laura Ruggeri de, Hong Kong'un Palm Springs'inden söz ederken, günümüzde köklerinden koparılmış Üçüncü Dünya seçkinlerinin televizyondaki mitleştirilmiş Güney California görüntülerini model alan "gerçek bir yapay hayat" arayışı içinde olduğuna vurgu yapar; bu arayışın "başarılı olması için olağan manzaradan ayrılması, yani yalıtılması gerekir."[86]

Toplumsal manzaralarından koparılmış, ama küreselleşmenin dijital havası içinde süzülen siber California ile bütünleşmiş takviyeli, fantazi temalı site ve kenar kentler; işte bu bizi tekrar Philip K. Dick'e götürür. Jeremy Seabrook, Üçüncü Dünya kent burjuvazisinin bu "yaldızlı mahpusluk"ta "kendi ülkelerinin yurttaşları olmaktan çıktığını ve dünya-üstü para topografyasına ait, ona bağlı göçebeler haline geldiğini, zenginliğin vatanperverleri, sabitlenemeyen, altın bir yok-yerin milliyetçileri haline geldiğini" belirtir.[87]

Bu arada yerelliklerin dünyasında kent yoksulları umutsuzca gecekondu ekolojisine saplanıp kalmıştır.

84. Amámia Geraiges de Lemos, Francisco Scarlato ve Reinaldo Machado, "O Retorno a Cidade Medieval: Os Condominios Fechados da Metropole Paulistana", Luis Felipe Cabrales Barajas (haz.), *Latinomérica: Países Abiertos, Ciudades Cerradas* içinde, Guadalajara 2000, s. 217-36.

85. Rodgers, "'Disembedding' the City", s. 123.

86. Ruggeri, "Palm Spring."

87. Seabrook, *In the Cities of the South*, s. 211.

6

Gecekondu Ekolojisi

> Büyük şehre gidenler çölün ortasına düştüler.
>
> Pepe Kalle

Buenos Aires dışındaki bir *villa miseria* dünyanın belki de en kötü *feng shui*'sine sahiptir: "Eski bir göl yatağının, zehirli atıklarla dolu bir çöplüğün, bir mezarlığın üzerine ve bir sel bölgesinin içine" kurulmuştur.[1] Ama tehlikeli, sağlığı tehdit edici yer, tipik bir gecekondu yerleşiminin coğrafi tanımıdır zaten: Manila'daki dışkı yığınlarıyla dolu Pasig Nehri'ne bakan payandalar üzerine tehlikeli bir biçimde oturtulmuş bir *barrio* da bu tanıma uyar, "her yıl kapılarla birlikte evler de sele kapıldığı için, insanların kapı numaraları mobilya parçaları üzerine yazılmış evlerde oturduğu" Vijayawada'ki bir *bustee* de.[2] Gecekonducular birkaç metrekarelik arazi ve tahliye edilmeme güvencesi için fiziksel güvenlik ile kamu sağlığını feda eder. Bu insanlar bataklıklar, sel arazileri, volkan etekleri, kaygan dağ etekleri, çöp tepeleri, kimyasal atık bölgeleri, demiryolu kenarları ve çöl kenarlarının öncü yerleşimcileridir. Jeremy Seabrook, Dakka'yı ziyareti sırasında karşılaştığı, toksik bir fabrika ile zehirli bir göl arasında bulunan tehlikeli bir arazi parçasında Faustvari bir pazarlık imkânı bulmuş küçük bir gecekondu mahallesini "erozyon, hortum, sel, kıtlık veya daha yeni bir güvensizlik kaynağı olan kalkınmadan dolayı yerlerinden olmuş insanların sığınağı" diye tarif eder. Tam da son derece tehlikeli ve hiç mi hiç

1. Stillwaggon, *Stunted Lives, Stagnant Economies*, s. 67.
2. Verma, *Slumming India*, s. 69.

cazip olmadığı içindir ki bu arazi "şehirdeki artan arazi değerlerinden korunma" imkânı tanımaktadır.[3] Bu tür yerler, yoksulluğun şehrin ekolojisi içindeki hücreleridir ve çok yoksul insanların tehlikeyle birlikte yaşamaktan başka seçeneği yoktur.

Doğal Olmayan Afetler

Gecekondu bölgesinin ilk şartı kötü bir jeolojidir. Johannesburg'un gecekondu bölgesi, nesiller boyu süren madencilik yüzünden zehirlenmiş tehlikeli, kararsız dolomit toprağı kuşağında oluşuyla bu şartı tam tamına karşılar mesela. Bölgenin beyaz olmayan nüfusunun en az yarısı zehirli atık ve kronik zemin çöküşlerinin yaşandığı alanlarda enformel evlerde oturur.[4] Keza, Belo Horizonte ile Brezilya'nın diğer şehirlerinde hava koşullarından dolayı yıpranmış kırmızı killi toprakla kaplı tepeler üzerine kurulmuş *favela*'lar yıkıcı toprak kayıplarıyla toprak kaymalarına maruzdur.[5] 1990'da yapılan jeomorfolojik araştırmalar São Paulo'daki *favela*'ların dörtte birinin tehlikeli toprak kaymalarının yaşandığı bölgelerde bulunduğunu, diğerlerinin ya sarp tepelerde ya da zemin kaymalarına müsait nehir kenarlarında kurulduğunu göstermektedir. Gecekonducuların yüzde 16'sı yüksek veya orta düzeyde "ölüm riskiyle ve/veya mülkünü kaybetme riskiyle" karşı karşıyaydı.[6] Rio de Janeiro'nun en ünlü *favela*'ları da çıplak granit kubbe ve eteklerin kaygan zemini üzerine kurulmuş, buralarda sık yaşanan toprak kaymaları ölümcül sonuçlara neden olmuştur: 1966-67 yıllarında meydana gelen zemin kaymalarında 2000, 1988'de 200 ve 2001 Noelinde 70 kişi hayatını kaybetmiştir.[7] Bu arada, savaş sonrası dönemde ABD'de yaşanan en feci doğal afet de sağanak yağmurun ardından meydana gelen bir

3. Seabrook, *In the Cities of the South*, s. 177.

4. Malcolm Lupton ve Tony Wolfson, "Low-Income Housing, the Environment and Mining on the Witwatersrand", Main ve Williams, *Environment and Housing in Third World Cities* içinde, s. 115, 120.

5. Claudia Viana ve Terezinha Galvão, "Erosion Hazards Index for Lateritic Soils," *Natural Hazards Review* 4:2 (Mayıs 2003), s. 82-9.

6. Taschner, "Squatter Settlements and Slums in Brazil", s. 218.

7. Richard Pike, David Howell ve Russell Graymer, "Landslides and Cities: An Unwanted Partnership", Grant Heiken, Robert Fakundiny ve John Sutter (haz.), *Earth Science in the City: A Reader* içinde, Washington D.C. 2003, s. 199.

çığ felaketi olmuştur: Porto Riko'nun Ponce şehrine bakan dağın eteğinde kurulmuş Mamayes adlı gecekondu mahallesinde yaşayan 500 kişi bu faciada hayatını kaybetmiştir.

Gelgelelim jeologların "kusursuz fırtına" toprağı Caracas'tır (2005'te nüfusu 5.2 milyon): Şehir nüfusunun neredeyse üçte ikisinin yaşadığı gecekondu mahalleleri kaygan zeminli dağ eteklerine ve sismik hareketlilik içindeki Caracas Vadisi'ni çevreleyen derin boğazlara kurulmuştur. İlk zamanlarda bitki örtüsü havanın yıpratıcı etkilerine çok fazla maruz kalmış yaprak kayaçları yerinde tutarken, zaman içinde yapılan çalılık temizliği ve kazıp doldurmaya dayalı inşaat çalışmaları yoğun nüfuslu dağ eteklerinin toprak dengesini bozdu. Bu durum büyük toprak kaymaları ile eğim kayıplarında radikal bir artışa neden oldu: 1950'den önce on yılda bir görülen bu olaylar bugün ayda bir veya iki kez görülür olmuştur.[8] Gelgelelim zemin dengesizliğinin artması gecekonduculari dağ etekleri üzerindeki tehlikeli alanlara, alüvyon havzalarındaki eğimli zeminlere veya düzenli aralıklarla sellerin görüldüğü kanyon ağızlarına yerleşmekten alıkoyamamıştır.

Aralık 1999'un ortalarında Kuzey Venezüella, özellikle de El Avila masifi olağandışı bir fırtınanın gazabına uğradı. Zaten yağmura doymuş olan toprağa ortalama bir yıllık yağış miktarı birkaç gün içinde düştü; hatta, bazı bölgelere düşen yağış miktarı "bin yılda bir görülen" bir olay sayıldı.[9] Caracas'ta (özellikle de Karayip'in Avila dağlarının öbür tarafına bakan sahilleri boyunca) meydana gelen ani seller ile yığıntı kaymaları yaklaşık 32.000 kişinin ölümüne neden olmuş, 140.000 kişiyi evsiz, 200.000 kişiyi de işsiz bırakmıştı. Caraballeda adlı sayfiye yeri içlerinde ev büyüklüğünde kayaların da olduğu 1,8 tonluk bir yığıntı kayması nedeniyle yerle bir olmuştu.[10] Bir katolik piskopos bunun, seçimi Hugo Chávez'in

8. Virginia Jimenez-Diaz, "The Incidence and Causes of Slope Failure in the Barrios of Carracas", Main ve Williams, *Environment and Housing in Third World Cities* içinde, s. 127-9.

9. Gerald F. Wieczorek vd., "Debris-Flow and Flooding Hazards Associated with the December 1999 Storm in Coastal Venezuela and Strategies for Mitigation", US Geological Survey, Açık Dosya Raporu 01-0144, Washington D.C. 2000, s. 2.

10. Pike, Howell ve Graymer, "Landslides and Cities", s. 200.

solcu hükümetinin kazanmasına verilmiş ilahi bir ceza olduğunu belirtmiş, Dışişleri Bakanı Vincente Rangel de onun bu sözlerine şu karşılığı vermişti: "İntikamını böyle toplumun en yoksul kesiminden aldığına bakılırsa bunu yapan acımasız bir Tanrı olmalı."[11]

Caracas bölgesi için toprak kayması ne ifade ediyorsa, Manila anakenti içinde sık yaşanan seller aynı şeyi ifade eder. Sınırlarını üç nehrin çizdiği yarı alüvyonlu bir ova üzerine kurulmuş, şiddetli yağmur ve kasırgalara maruz kalan Manila doğal bir sel yatağıdır. 1898'den sonra Amerikan sömürge yetkilileri buraya kanallar açmış, gel-git dalgalarına karşı yataklar (*esteros*) kazmış ve fırtına sularını kurutup ve şehrin merkezi bölgelerini korumak amacıyla pompalama istasyonları kurmuşlardı. Ne var ki, son zamanlarda sistemde yapılan iyileştirme çalışmaları drenlerle *estero*'lara çok miktarda çöp boşaltılması (Rasig Nehri'nin tabanının 3,5 metrelik bir atık örtüsüyle kaplı olduğu tahmin edilmektedir),[12] yeraltı sularının aşırı ifrazı nedeniyle oluşan çökeltiler, Marikina ve Montalban boşaltma havzalarındaki ağaçların yok edilmesi, en önemlisi de gecekonduların sulak arazilere sürekli tecavüz etmesi yüzünden etkisini yitirmiştir. Bir başka deyişle, nüfusun beşte birini oluşturan en yoksul kesimin devamlı maruz olduğu tehlikeler ve mülkiyet kayıplarıyla birlikte konut krizi, sel sorununun hem karakterini hem de büyüklüğünü dönüşüme uğratmıştır. Örneğin, Kasım 1998'de sel taşkınları 300.000'den fazla insanın evine zarar vermiş veya yıkmış, başka bir sel felaketinde Tatlon gecekondu kolonisi 6 metreden derin suların altında kalmıştı. Temmuz 2000'de ise bir tayfunla gelen bir tufan Quezon şehrindeki "çöp dağı" adıyla ünlü Payatas gecekondu bölgesini yıkarak 500 evin sular altında kalmasına ve 1000 kişinin ölümüne neden olmuştu. (Payatas, Japon yönetmen Hiroşi Şinomiya'nın çektiği kayda değer birkaç belgesele konu olmuştur.)[13]

Caracas ve Manila örnekleri, yoksulluğun yerel jeolojik ve iklimsel tehlikeleri nasıl artırdığını gösterir. Kent çevresel hassasiyet,

11. Aktaran Richard Gott, *In the Shadow of the Liberator: Hugo Chávez and the Transformation of Venezuela*, Londra 2001, s. 3.

12. Berner, *Defending a Place*, s. xiv.

13. Bankoff, "Constructing Vulnerability", s. 224-36; *Asian Economic News*, 31 Aralık 2001 (Payatas felaketiyle ilgili film hakkında).

yani *risk*, bazen *tehlike* (doğal olayın sıklığı ve büyüklüğü) çarpı *nitelikler* (tehlikeye maruz olan nüfus ve korunak) çarpı *kırılganlık* (inşa edilmiş çevrenin fiziksel özellikleri) işlemiyle hesaplanır: Risk = Tehlike x nitelikler x kırılganlık. Enformel kentleşme dünyanın her yerinde kentsel çevrelerin bünyesinde barındırdığı doğal tehlikeleri (kimi zaman on kat, hatta daha fazla) artırmıştır. Bunun araştırma kitaplarına da geçen bir örneği, Ağustos 1988'de meydana gelen fırtınalı yağmurlar ve Hartum'da 800.000 yoksul insanın yer değiştirmesine neden olan Nil taşkınıdır: Bilim insanları sel sularının, yükseklikleri 1946'daki zirve değerinin altında olmasına rağmen, taşkın ovasında drenajı olmayan gecekondu mahallelerinin yayılması nedeniyle, zirve değerindeyken yaratacağı tahribattan *on kat* daha büyük bir tahribat yarattığını ifade ederler.[14]

Los Angeles ve Tokyo gibi tehlikeli bölgelere kurulmuş zengin kentlerde, jeolojik veya meteorolojik riskler büyük bayındırlık işleri ve "güçlü mühendislik" sayesinde azaltılabilir: Jeotekstil ağlar, örtüler kullanıp kayaları birbirine tutturarak kaygan zeminleri sabitlemek, aşırı sarp yamaçları teraslamak ve eğimlerini azaltmak, derin drenaj kuyuları açıp doymuş toprağın suyunu çekmek, küçük barajlar kurup yataklar açarak yığıntı akıntılarını önlemek, yağmur sularını devasa beton kanal ve kanalizasyon sistemlerine yönlendirmek gibi. Yangın ve deprem sigortalarını da içeren ulusal sel sigortası programları, hasarın büyük olduğu durumlarda evlerin onarımı ve yeniden inşası için garanti verir. Buna karşılık Üçüncü Dünya ülkelerinde, içilebilir suyu ve tuvaleti olmayan gecekondu mahalleleri pahalı bayındırlık ve iskân teşkilatları tarafından korunmaz veya afet sigortası kapsamına alınmaz. Araştırmacılar, dış borçlar ile bu borçların sonucu olan "yapısal uyum" sürecinin "üretim, rekabet ve verim arasında netameli alışverişlere ve felaketler karşısında savunmasız olma olasılığı taşıyan konutlar bağlamında olumsuz çevresel sonuçlara" neden olduğunu vurgularlar.[15] "Kırılganlık," hükü-

14. Hamish Main ve Stephen Williams, "Marginal Urban Environments as Havens for Low-Income Housing", Main ve Williams, *Environment and Housing in Third World Cities* içinde, s. 159.

15. Mohamed Hamza ve Roger Zetter, "Structural Adjustment, Urban Systems, and Disaster Vulnerability in Developing Countries", *Cities* 15:4 (1998), s. 291.

metin çoğunlukla yabancı mali baskılar karşısında çevre güvenliğini sistemli bir biçimde ihmal etmesiyle eşanlamlı bir sözcüktür.

Devlet müdahalesinin kendisi de riski artıran bir unsur olabilmektedir. Kasım 2001'de Cezayir'deki Bab el-Oued, Frais Vallon ve Beaux Frasier adlı yoksul bölgeler yıkıcı sel ve çamur kaymalarına maruz kalmıştı. Fırtına eşliğinde yağan yağmur 36 saat boyunca yamaçlardaki kırılgan gecekonduları dövmüş, aşağı mahalleleri sular altında bırakmış ve en az 900 kişinin ölümüne yol açmıştı. Resmi düzeyde, felakete çok geç yanıt verilmiş, kurtarma çalışmalarını yöre halkı, özellikle de gençler kendi çabalarıyla gerçekleştirmişlerdi. Nihayetinde Başkan Abdelaziz Bouteflika üç gün sonra olay yerine gittiğinde, öfkeli bölge sakinleri hükümet aleyhtarı sloganlar atmıştı. Bouteflika felaket mağdurlarına, "Bu felaket Tanrı'nın bir inayeti. Bu konuda hiçbir şey yapılamazdı," demişti.[16]

Yöre halkı bunun anlamsız bir açıklama olduğunu biliyordu. İnşaat mühendislerinin olayın hemen ertesinde açıkladıkları gibi, yamaçtaki evler eli kulağında bekleyen bir felaketti: "Sağanak yağmura dayanıksız yapılardı bunlar. Ülke genelinde bu tür yapılar yıpranma, yetersiz onarım, yaşlanma ve bakımsızlıktan dolayı yağışlardan çok fazla tahrip olmuşlardır."[17] En önemlisi, tahribatın büyük bölümü hükümetin İslamcı gerillalara karşı yürüttüğü savaşın doğrudan bir sonucuydu (isyancılara saklanma yeri ve kaçış imkânı tanımamak için yetkililer Bab el-Oued'de tepelerde bulunan ağaçları yok etmiş, kanalizasyonları tıkamıştı). "Tıkalı drenler yağmur sularına akacak yer bırakmamıştı. Rüşvetçi yetkililer de nehir yatakları üzerinde kalitesiz konutlara ve diğer yapılara inşaat izni vererek kamu güvenliği pahasına müteahhitleri zengin ettiler," diye yazar toplum bilimci Azzedine Layachi.[18]

Depremler, kentsel konut krizi konusunda toprak kaymalarıyla sellerden daha kesin denetim imkânı sağlar. 1985 Mexico City depremi gibi bazı uzun dalga boylu depremler uzun binaları vursa da sismik yıkım haritası, genellikle kalitesiz tuğladan, çamurdan

16. Azzedine Layachi, "Algeria: Flooding and Muddled State-Society Relations", *The Middle East Research and Information Project (MERIP) Online*, 11 Aralık 2001.

17. "Flood and Mudslides in Algeria", *Geotimes* (Ocak 2002).

18. Layachi, "Algeria."

yapılmış veya beton evlerle, özellikle de bütün bunların yanında eğim kaybı olan ve sıvı zemin üzerine inşa edilmiş binalarla bire bir örtüşür. Sismik tehlike, şeytanın enformel konutla yaptığı sözleşmenin küçük harflerle basılı bölümüdür. "Planlama yönetmeliği ve standartlarının uygulanması konusundaki gevşek tutum, Türkiye'deki yoksul şehirlilerin on yıllar boyunca arazi ve hizmetlere kolayca ulaşmasını sağlamışsa da, inşaat yönetmeliğinin uygulanmasıyla ilgili olarak aynı tutumun benimsenmesi 1999 depreminde yüksek sayıda ölümlere ve büyük yıkımlara neden olmuştur," diye belirtir Geoffrey Payne.[19]

Afet bölgeleri konusunda uzman coğrafyacı Kenneth Hewitt depremlerin yirminci yüzyıl boyunca çoğunluğu gecekondu mahalleleri, yoksul bölgeler ve yoksul köylerde olmak üzere 100 milyon insanın ölümüne neden olduğunu ileri sürer. Sismik riskin çoğu şehirde çok eşitsiz dağıldığını, öyle ki felaketlerin sebep olduğu yıkımların belli bir kesime yüklenen bir örüntü gösterdiğini belirtmek için "sınıfsal deprem" teriminin ortaya atıldığını belirtir.

Sorunun yaklaşık 1,2 milyon insanın evsiz kaldığı Şubat 1978'deki Guatemala depreminde iyice belirgin bir hal aldığı söylenebilir. Guatemala şehrinde hasar gören 59.000 evin hemen hepsi koyaklara, sarp kayalıkların üstüne ve altına, dengesiz uçurum kayalıklarının veya nehirlerle sürüklenen, pek pekişmemiş genç volkanik tortuların üzerine kurulmuş gecekondu bölgelerindeydi. Şehrin diğer kısımlarındaki ve daha pahalı evlerdeki kayıplar göz ardı edilebilecek düzeydeydi, zira bu evler çok daha dayanıklı araziler üzerine kurulmuştu.[20]

Bugün dünya kent nüfusunun çoğunluğunun tektonik plakaların üzerinde veya bu plakalara yakın yerlerde, özellikle de Hint ve Pasifik Okyanusu kıyılarında yoğunlaştığı düşünülürse, milyarlarca insanın deprem, volkan patlaması, tsunami riskiyle ve fırtına dalgalarıyla tayfunlardan kaynaklanan tehlikelerle karşı karşıya olduğu söylenebilir. Aralık 2004'te Sumatra'daki büyük deprem ve ardından yaşanan tsunami çok ender rastlanan olaylarsa da, bir son-

19. Geoffrey Payne, "Lowering the Ladder: Regulatory Frameworks for Sustainable Development", Westendorff ve Eade, *Development and Cities* içinde, s. 259.

20. Kennęth Hewitt, *Regions of Risk: A Geographical Introduction to Disasters*, Harlow 1997, s. 217-8.

raki yüzyıl içinde benzer olayların gerçekleşmesi kaçınılmazdır. İstanbul'un gecekonduları, Kuzey Anadolu fay hattının "açılan fermuarı"ndan batıya doğru amansız bir şekilde ilerleyen depremlerin ana hedefi konumundadır mesela. Keza Limalı yetkililer bir sonraki nesilde meydana gelmesi beklenen büyük deprem sırasında en az 100.000 yapının (çoğu *turgurio* ve *barriada*'larda olmak üzere) yerle bir olacağını tahmin etmektedir.[21]

Gelgelelim kentlerdeki yoksulların depremler, hatta selleri düşünmekten uykularının kaçtığı söylenemez. Onları en çok, sık sık ve her yerde yaşanan bir şey endişelendirmektedir: Yangın. Bazı ders kitaplarında söylenenlerin aksine, ne Akdeniz fundalıkları ne Avustralya'nın okaliptüs ağaçları, dünya genelinde yangın ekolojisi olarak ilk sırada yer alır; ilk sırada gecekondu bölgeleri vardır. Kolayca tutuşabilen evler, olağanüstü nüfus yoğunluğu, ısınmak ve yemek pişirmek için ateşe bağımlı olmak gibi unsurlar, kendiliğinden yangın çıkarmaya yetecek eşsiz bir reçetedir. Tüpgaz veya gazyağı yüzünden meydana gelen basit bir kaza çok kısa bir süre içinde yüzlerce, hatta binlerce evi tahrip eden koca bir yangına dönüşebilmektedir. Yangın gecekondu bölgelerinde olağanüstü bir hızla yayılır, olur da itfaiye araçları olay yerine gelirse, çoğunlukla gecekondular arasındaki dar yollardan geçemez.

Gelgelelim gecekondu yangınlarına sebep olan şey çoğunlukla kaza değildir: Emlak patronlarıyla müteahhitler çoğunlukla mahkeme prosedürleriyle uğraşmaktansa veya resmi yıkım emrini beklemektense bir çırpıda her şeyi hallediveren kundakçılığı tercih ederler. Manila, şüpheli gecekondu yangınları konusunda özellikle kötü bir üne sahiptir. Jeremy Seabrook "1993'ün şubat ve nisan ayları arasındaki dönemde, Puslu Dağ, Aroma Beach ve Navotas'ta gerçekleştirilen kundaklama olaylarından dolayı çıkan yangınlar dahil, gecekondu bölgelerinde sekiz büyük yangın oldu. En fazla yangın tehdidi altında olan bölge, konteyner terminalinin genişletilmesinin düşünüldüğü rıhtıma yakın bölge," diye yazar.[22] Erhard Berner, Filipinli emlak patronlarının "sıcak tahrip" diye söz ettiği en gözde yöntemlerden birinin "gazyağına bulanıp ateşe verilmiş

21. Leonard, "Lima", s. 439.
22. Seabrook, *In the Cities of the South*, s. 271.

Tablo 11. Tutuşmaya Hazır Yoksulluk

	Şehir	*Tahrip olan ev sayısı*	*Evsiz kalan kişi sayısı*
2004			
Ocak	Manila (Tondo)	2500	22.000
Şubat	Nairobi		30.000
Mart	Lagos		5000
Nisan	Bangkok	5000	30.000
Kasım	Dakka	150	
2005			
Ocak	Khulna		7.000
	Nairobi	414	1500
Şubat	Delhi		3000
	Haydarabad	4000	30.000

bir fare veya kediyi (köpekler çok çabuk ölüyordu) rahatsız edici bir eve doğru kovalamak" olduğunu ifade eder. "Bu şekilde başlatılan bir yangınla başa çıkmak zordur, çünkü talihsiz hayvan ölene kadar bir sürü gecekonduyu ateşe verebilir."[23]

Arazi değerlerinin yükseldiği ve yoksulların sık sık yanlış yerlerde olduğu Hindistan'ın Külkedisi şehri Bangalore'da kundaklama özellikle kent yenileşmesi için uygulanır. Bu yangınların bir kısmının hükümetten tazminat (tazminat bedelinin bir kısmını) alabilen gecekondu liderleri tarafından, bir kısmının kent yoksulları içindeki 'istenmeyen' kesimleri temizlemek amacıyla siyasi partilerle ilişkili çeteler tarafından, bir kısmının da arazilerinin (yasadışı) kolay yoldan gecekonduculardan temizlenip 'ıslah edilmesi'ni isteyen özel mülk sahipleri tarafından örgütlendiği söyleniyor," diye yazar Hans Schenk.[24]

23. Berner, *Defending a Place*, s. 144.

24. Hans Schenk, "Living in Bangalore's Slums", Schenk (haz.), *Living in India's Slums: A Case Study of Bangalore* içinde, Delhi 2001, s. 34.

Kentsel Biçim Patolojileri

Kent yoksulluğu doğal afetlerin boyutunu büyütür büyütmesine, ama yoksulluğun toksik sanayilerle, anarşik trafikle ve çökmekte olan altyapılarla olan etkileşimi de yeni ve tamamen yapay afetler yaratır. Bu kadar çok Üçüncü Dünya kentinin kaotik bir biçime sahip olması (kent teorisyeni Matthew Gandy'nin deyişiyle "kentsel mandelbrotlar") kent yaşamının çevresel verimliliğini yok eder ve Mexico City, Kahire, Dakka ve Lagos gibi metropolleri sürekli terörize eden küçük afetleri besler. ("Lagos, geleneksel anlamda bir şehir olarak mevcut değildir: Sınırları belirsizdir; yapısını oluşturan unsurların çoğu birbirinden bağımsız hareket eder..." der Gandy.)[25] Açık alanların korunması ve zararlı arazi kullanımlarının meskenlerden ayrı tutulması dahil, klasik kent planlama ilkelerinin hepsi yoksul şehirlerde tepetaklak olmuş durumdadır. Tehlikeli endüstriyel faaliyetler ile gecekondu evlerinden geçilmeyen ulaşım altyapıları, cehennemi bir imar düzeniyle çevrelenmiş gibidir. Hemen her büyük Üçüncü Dünya şehrinde (veya en azından sanayi altyapısı olanlarda) kirlilikle kaplı ve boru hatlarının, kimya fabrikalarının, rafinerilerin yanında kurulmuş Dantevari bir gecekondu bölgesi vardır: Mexico City'deki Iztapalapa, São Paulo'daki Cubatão, Rio'daki Belford Roxo, Cakarta'daki Cibubur, Tunus'un güney ucu, İskenderiye'nin güneybatı bölümü gibi.

Güney'in yoksul şehirleriyle ilgili kitabında Jeremy Seabrook, Bangkok'da rıhtımlar, kimya fabrikaları ve ekspres yollar arasına sıkışmış liman gecekondusu Klong Toey'nin fasılasız afet takviminden örnekler verir. 1989'da meydana gelen kimyasal bir patlamada yüzlerce gecekondu sakini zehirlenmiş; iki yıl sonra bir kimya deposu patlamış ve 5500 kişi evsiz kalmış, bu kişilerin çoğu daha sonra bilinmeyen hastalıklardan ölmüş. 1992'de çıkan bir yangında 63, 1993'te (aynı yıl bir kimyasal patlama da olmuştu) çıkan yangında 460 ev tahrip olmuş, 1994'te çıkan yangında yine birçok

25. Matthew Gandy, "Amorphous Urbanism: Chaos and Complexity in Metropolitan Lagos", elyazması, Kasım 2004 (*New Left Review*'un 33. sayısında [Mayıs/Haziran 2005] yayımlanmıştır), s. 1-2.

ev zarar görmüş.[26] Binlerce gecekondu bölgesi (ki bunlara zengin ülkelerdeki gecekondu bölgeleri de dahildir) Klong Toey'ninkine benzer geçmişlere sahiptir. Bu bölgeler, Gita Verma'nın "çöplük havzası sendromu" adını verdiği şeyden mustariptir: Madeni kaplama, boyama, ağartma, tabaklama, pil geridönüşümü, döküm, araç tamiri, kimyasal madde imalatı gibi orta sınıfın kendi bölgesinde asla izin vermeyeceği zehirli endüstriyel faaliyetlerin yoğun bir bileşimi.[27] Bu tür yerlerde çevre sağlığıyla, özellikle de aynı bölge içindeki çeşitli zehirli ve kirletici maddelerin içerdiği risklerle ilgili pek araştırma yapılmamıştır.

Yoksulluk ve zehirli sanayilerin bu ölümcül bileşimi dünyanın dikkatini ancak kitlesel ölümlere yol açacak bir patlama gerçekleştiğinde çeker; söz gelimi 1984 yılı dehşet yılı olmuştu. Şubat ayında Cubatão'da, São Paulo'nun "Kirlilik Vadisi"nde bir benzin borusu patlamış ve bitişikteki bir *favela*'da 500'den fazla insanın yanarak ölmesine neden olmuştu. Sekiz ay sonra, Mexico City'nin San Juanico semtinde Pemex LPG fabrikası atom bombası gibi patlayarak 2000 kadar (bugüne kadar kesin ölüm sayısı belirlenememiştir) yoksul gecekondu sakininin ölümüne yol açmıştı.

> Yüzlerce insan bir daha uyanmadı. Daha ne olduğunu anlamadan ölmüşlerdi. Yakınlardaki bir gaz depolama fabrikasından muazzam büyüklükte alevler, 1500 metreye kadar yükseliyordu. Bu ateş topunun içinde cesetler kaybolup gitmiş, iz bırakmadan yeryüzünden silinmişti. İnsanlar, kiminin giysileriyle saçları alevler içinde, çığlık çığlığa sokaklarda oradan oraya koşuyorlardı. Güneş henüz doğmamış olmasına rağmen alevlerin ışığı ortalığı öğle vakti gibi aydınlatmıştı.[28]

Aradan üç hafta geçmemişti ki, Madhya Pradesh'in başkenti Bhopal'de Union Carbide fabrikasından ölümcül metil izosiyanit dumanı sızdı. Uluslararası Af Örgütü'nün 2004 yılı araştırmasında, bu olayda 7000 ila 10.000 kişinin anında, 15.000 kişinin de sonraki yıllarda metil izosiyanit dumanı zehirlenmesine bağlı hastalıklardan ve kanserden öldüğü belirtilmektedir. Kurbanlar en yoksul kesimdendi ve çoğu da Müslümandı. Böcek ilacı paketleme fabrika-

26. Seabrook, *In the Cities of the South*, s. 192.
27. Verma, *Slumming India*, s. 16.
28. Joel Simon, *Endangered Mexico: An Environment on the Edge*, San Francisco 1997, s. 157.

sı ("nispeten basit ve güvenli bir işlem") gecekonduların çoktandır bulunduğu bir bölgeye kurulmuştu. Fabrika büyüyüp de daha tehlikeli bir işlem olan böcek ilacı üretimine geçtiği sıralarda etrafındaki *bustee*'ler hızla çoğalmaya başlamıştı. Yoksul gecekonducular, çocuklarının sokakta öldüğünü görene dek fabrikada ne üretildiğinden veya yüksek miktarda metil izosiyanitin taşıdığı büyük tehlikelerden haberdar değildi.[29]

Öte yandan gecekondu sakinleri çoğu Üçüncü Dünya şehrinin caddelerini tıkayan korkunç trafik sıkışıklığının beraberinde getirdiği potansiyel tehlikelerin fazlasıyla farkındadır. Her yöne doğru artarak devam eden kentsel büyüme, toplu taşımaya veya birbirinden hemzemin geçitlerle ayrılmış otoyollara uygun ölçekte toplumsal yatırımlar yapılmadan gerçekleştiğinde, trafiği bir kamu sağlığı felaketi haline getirir. Kâbusu andıran trafik sıkışıklığına rağmen, gelişmekte olan şehirlerde motorlu araç kullanımı hızla artıyor (bkz. Tablo 12). 1980'de Üçüncü Dünya'daki araç sahiplerinin dünya genelindeki oranı yüzde 18'di; 2020'de dünya genelinde sayıları yaklaşık 1,3 milyara ulaşacağı düşünülen araba, kamyon ve otobüslerin yarısının (yüz milyonlarca motorsiklet ve scooter ile birlikte) yoksul kentlerin cadde ve ara sokaklarını tıkayacağı tahmin edilmektedir.[30]

Otomobil sayısındaki patlamanın ardında güçlü eşitsizlik kuvvetleri vardır. Daniel Sperling ile Eileen Clausen, çoğu kente ulaşım politikasının, toplu taşımacılıktaki kalite düşüklüğünün özel otomobil kullanımını desteklemesine (veya tam tersine) yol açan bir kısır döngü içinde olduğunu belirtir:

> Toplu taşımacılık, geniş çaplı olumlu dış özellikleri (daha az otoyola ihtiyaç duyması ve trafik yoğunluğunu azaltması) nedeniyle olduğu gibi yoksul insanların toplu ulaşım araçlarından yararlanmasını sağladığı için

29. Uluslararası Af Örgütü, *Clouds of Injustice: The Bhopal Disaster 20 Years On*, Londra 2004, s. 12, 19; Gordon Walker, "Industrial Hazards, Vulnerability and Planning", Main ve Williams, *Environment and Housing in Third World Cities* içinde, s. 50-53.

30. M. Pemberton, *Managing the Future – World Vehicle Forecasts and Strategies to 2020, Vol. 1: Changing Patterns of Demand*, 2000; Daniel Sperling ve Eileen Clausen, "The Developing World's Motorization Challenge", *Issues in Science and Technology Online* (Güz 2002), s. 2.

Tablo 12. Üçüncü Dünyada Motorlu Taşıt Sayısı[31]

		Milyon	
Kahire	1978	0,5	
	1991	2,6	
	2006	7,0	
Bangkok	1984	0,54	(özel oto)
	1992	10,5	
Endonezya	1995	12,0	(her türlü motorlu taşıt)
	2001	21,0	

de hemen her şehirde büyük ödeneklerle desteklenir. Gelgelelim, birçok yoksul insanın bütçesi toplu taşıma hizmetlerini hâlâ kaldıramamaktadır. Bu yüzden kentler otobüs seferlerinin çok yavaş gerçekleştirilmesi baskısıyla karşı karşıya kalırlar. Ama seferleri yavaşlatırken otobüslerin kaliteleriyle konforundan ödün verirler. Bu durum karşısında orta sınıfa mensup kişiler alabilecek duruma gelir gelmez hemen araba alırlar. Düşük maliyetli scooter ve motorsikletler sayesinde orta sınıfın yolculuk hızı artar, toplu taşıma gelirleri azalır ve işletmeciler daha yoksul bir müşteriye hizmet ettikleri için kaliteyi daha da düşürürler. Bu durumdan önce hizmet kalitesi etkilense de, bunu çoğunlukla hizmet niceliğinde bir azalma da izler.[32]

Uluslararası imar teşkilatları, demiryolları yerine karayollarını tercih edip, yerel taşımacılığın özelleştirilmesini teşvik ederek yıkıcı ulaşım politikalarının önünü açarlar. Çin'de (eskiden eşitlikçi bisikletin vatanı) kent planlamacıları bugün otomobillere irrasyonel bir öncelik tanımaktadır. Beijing'de, bulvar ve otoyollara yer açmak için yoksulların geleneksel avlulu konutları ve güzel görünümlü *butong* (arka sokak) ağları yerle bir edildi. Aynı sıralarda uygulamaya konan yeni ehliyet ücretleri, ana yolların kullanımına ge-

31. M. El Arabi, "Urban Growth and Environment Degradation: The Case of Cairo", *Cities* 19:6 (2002), s. 294; Bangkok Ekspres Otoyol ve Hızlı Transit Ulaşım Dairesi, *Statistical Report* (İstatistik Raporu), 1992, Bangkok 1993; ABD Enerji Bakanlığı, Enerji Enformasyon İdaresi, "Indonesia: Environmental Issues", vaka dosyası (Şubat 2004).

32. Sperling ve Clausen, "The Developing World's Motorization Challenge", s. 3.

tirilen sınırlamalar ve daha önce çalışma birimleri tarafından verilen bisiklet ödeneklerinin sona erdirilmesi işlerine bisikletle gidip gelenler için cezalandırmadan farkı olmayan gelişmeler oldu.[33]

Kent yoksulları ile trafik sıkışıklığı arasındaki bu çarpışmanın sonucu tam bir katliamdır. Üçüncü Dünya'da her yıl bir milyondan fazla insan (bunların üçte ikisi yaya, bisiklet sürücüsü ve yolcudur) trafik kazasında ölmektedir. "Hayatlarında hiç araba sahibi olamayacak insanlar en büyük risk altında olan kişilerdir," diye belirtir Dünya Sağlık Örgütü araştırmacılarından biri.[34] Genellikle ruhsatsız ve bakımsız olan minibüslerle dolmuşlar özellikle tehlikelidir: Örneğin Lagos'ta, otobüsler yöre halkınca *danfo* (uçan tabut) veya *molue* ("yürüyen morg") diye adlandırılır.[35] Çoğu yoksul kentte trafiğin kaplumbağa hızıyla ilerlemesi bile ölümleri azaltmaz. Kahire'de arabalarla otobüsler saatte ortalama 10 kilometre hızla yol almalarına rağmen, şehir genelinde yılda 1000 otomobile 8 ölü, 60 yaralı düşer.[36] İnsanların, insanı çileden çıkaran tıkalı yollarda her gün ortalama üç saat sıkışıp kaldığı Lagos'ta özel araç sahipleriyle minibüs şoförleri kelimenin tam anlamıyla çıldırırlar; hatta, kaldırıma çıkan veya yolun ters tarafına dalan şoförlerin sayısı çok fazla olduğu için Trafik Bakanlığı yakın dönemlerde trafik kurallarını ihlal eden şoförlere psikiyatrik testler uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir.[37] Bu arada yakın zamanlarda *Hindustan Times*, Delhi'de orta sınıfa mensup araç sahiplerinin evsiz çöp toplayıcılarla yoksul çocuklara çarptıktan sonra durmayıp yoluna devam etmelerinden yakınır.[38]

33. Beijing örneği, Sit, *Beijing* içinde, s. 288-89.

34. WHO destekli Trafik Kazaları Araştırma Ağı'nın araştırması, aktaran *Detroit Free Press*, 24 Eylül 2002.

35. Vinand Nantulya ve Michael Reich, "The Neglected Epidemic: Road Traffic Injuries in Developing Countries", *British Journal of Medicine* 324 (11 Mayıs 2002), s. 1139-41.

36. El Arabi, "Urban Growth and Environmental Degradation", s. 392-94; Oberai, *Population Growth, Employment and Poverty in Third World Mega-Cities*, s. 16 (kaza oranı).

37. Glenn McKenzie, "Psychiatric Tests Required for Traffic Offenders", *RedNova*, 20 Haziran 2003; Peil, "Urban Housing and Services in Anglophone West Africa", s. 178.

38. *Hindustan Times*, 1 Şubat 2004.

Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre, trafik kazalarında yaşanan ölüm ve yaralanmaların toplam ekonomik maliyeti tahminen "dünya genelinde bütün gelişmekte olan ülkelerin aldığı toplam kalkınma yardımının iki katı"nı bulmaktadır. Hatta WHO, trafiği kent yoksullarının karşı karşıya olduğu en büyük sağlık felaketi sayar ve 2020'de trafik kazalarının ölüme sebebiyet verme konusunda üçüncü sırada yer alacağı tahmininde bulunur.[39] Arabaların kent sokaklarının denetimini bisiklet ve yayaların elinden alma mücadelesi içinde olduğu Çin maalesef bu konuda başı çekecektir: Yalnızca 2003'ün ilk beş ayı içinde 250.000 Çinli trafik kazalarında ölmüş veya ciddi yaralar almıştır.[40]

Motorlu taşıt sayısının artması Üçüncü Dünya kentlerinde hava kirliliği kâbusunu da şiddetlendirir. Çok sayıda eski araba, otobüs ve hurda kamyon kentsel bölgeleri ölümcül egzoz gazlarıyla boğarken küçük araçların iki zamanlı motorları havaya modern arabaların on katı küçük parçacık salar. Yakın dönemlerde yapılmış bir araştırmaya göre, Mexico (yılın 300 günü ozon tabakasına zarar veren sis görülür), São Paulo, Delhi ve Beijing kötü havanın en zehirli olduğu büyük kentlerdir.[41] Bu arada Mumbai'nin havasını solumak günde bir buçuk-iki paket sigara içmeye eşdeğerdir; kısa süre önce Delhi Bilim ve Çevre Merkezi de Hindistan'daki kentlerin "ölümcül gaz odaları" haline geldiği konusunda bir uyarıda bulunmuştur.[42]

39. WHO, "Road Safety Is No Accident!" (Kasım 2003); Road Traffic Research Network, aktaran *Detroit Free*, 24 Eylül 2002.

40. *People's Daily* (İngilizce), 24 Haziran 2003.

41. Asim Khan, "Urban Air Pollution in Megacities of the World", *Green Times* (Bahar 1997), Penn Environmental Group tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca bkz. "Commentary: Urban Air Pollution", *Current Science* içinde 77:3 (10 Ağustos 1999), s. 334; "World Bank Group Meets to Clean Up Asia's Deadly Air", Associated Press, 22 Haziran 2003.

42. Suketu Mehta, *Maximum City: Bombay Lost and Found*, New York 2004, s. 29; Karina Constantino-David, "Unsustainable Development: The Philippine Experience", Westendorff ve Eade, *Development and Cities* içinde, s. 163.

Çevre Rezervlerine Tecavüz

Kentler soyut düzlemde, küresel çevre krizinin çözümüdürler: Kentsel yoğunluk, arazi, enerji ve kaynakların büyük bir verimle kullanılmasına tercüme edilebilir; demokratik kamu alanları ile kültür kurumları da keza, bireyselleşmiş tüketim ve metalaşmış boş zamana oranla niteliği daha yüksek standartlar sunar. Gelgelelim, başta Patrick Geddes (biyobölgeciliğin asıl babası) olmak üzere kent teorisyenlerinin uzun zaman önce fark ettiği gibi, gerek çevresel verimlilik gerekse kamu refahı, bozulmamış ekosistemlerin, açık alanların ve doğal hizmetlerin yeşil matrisinin muhafazasını gerektirir: Şehirlerin, atık ürünlerini çiftçilik, bahçecilik ve enerji üretiminde yararlı girdiler olarak geridönüşüme sokabilmesi için Doğa ile ittifak kurmaya ihtiyaçları vardır. Sürdürülebilir şehircilik, çevredeki sulak alanlar ile tarımın korunmasını öngerektirir. Ne yazık ki, Üçüncü Dünya kentleri (birkaç istisna dışında) yaşamsal öneme sahip çevre destek sistemlerini sistemli bir şekilde kirletmekte, kentleştirmekte ve tahrip etmektedir.

Kentsel açık alanlar, genellikle denetimsiz atıkların altında kalmıştır mesela; bu alanlar fareler ile sivrisinek gibi bulaşıcı hastalık mikropları taşıyan böcekler için ideal küçük dünyalar yaratır. Çoğunlukla çöp üretim oranları ile uzaklaştırılan atık oranları arasında dudak uçuklatacak derecede ciddi farklar görülür: Darüsselam'da çöp toplama oranı en fazla yüzde 25; Karaçi'de yüzde 40, Cakarta'da yüzde 60'tır.[43] Keza, Kabil'in kent planlama müdürü de bu durumdan yakınır: "Kabil koca bir katı atık rezervine dönüşüyor... her 24 saatte iki milyon insan 800 metreküp katı atık üretiyor. 40 çöp kamyonumuz günde üç sefer yapsa bile ancak 200 ila 300 metreküp atığı şehirden uzaklaştırabilir."[44] Çöpün içinde bazen tüyler ürpertici şeyler olur: Yakın bir tarihte *Daily Graphic*'te Accra'daki çöplükler hakkında şöyle bir habere yer verilmiş: "İçlerin-

43. Vincent Ifeanyi Ogu, "Private Sector Participation and Municipal Waste Management in Benin City", *Environment and Urbanization* 12:2 (Ekim 2000), s. 103, 105.

44. *Washington Post*, 26 Ağustos 2002.

de *Kayayee*'ler [kadın hamal] ile Accralı ergen kızların düşürdüğü fetüsler bulunan siyah çöp torbalarıyla dolu atık alanlarının arttığı bildiriliyor. Anakent Temizlik İşleri Bölge Şefi, 'siyah çöp torbalarıyla atılan şehir çöpünün yüzde 75'inde insan fetüsü bulunduğunu' ifade ediyor."[45]

Bu arada şehir çevresindeki yeşil kuşaklar ekolojik çöp alanlarına dönüştürülmektedir. Zorunlu olmayan kentsel yayılma nedeniyle tarım arazilerinin gereksiz biçimde yok edilmesi, Asya ve Afrika genelinde gıda güvenliğini tehlikeye atmaktadır. Hindistan'da her yıl 50.000 dönümden fazla verimli ekim alanı kentleşme yüzünden yok olur.[46] Çin'de 1987 ile 1992 yılları arasında yaşanan "köylü akını"nın doruğa çıktığı dönemlerde yılda 1 milyon dönüm tarımsal arazi şehrin kullanımına geçmiştir.[47] Dünyanın en yoğun tarımsal yerleşimine sahip ülkesi olan Mısır'da kentsel yayılma açıkça bir kriz noktasına ulaşmıştır: Kahire civarında kentsel gelişme yılda 30.000 dönüm araziyi içine alır; Florian Steinberg, bunun "hemen hemen Büyük Asuan Barajı'nın açılışıyla yürürlüğe giren büyük çaplı sulama projeleriyle kazanılan tarımsal araziler kadar büyük bir arazi kütlesi" olduğunu belirtir.[48]

Kentsel gelişimin elinden kurtulmuş olan şehir çevresindeki tarımsal alanlarsa insan ve hayvan dışkısında bulunan zehirli maddeler nedeniyle kirlenmektedir. Asya şehirleri, insan gübresi nakil bölgesine kadar yayılan yüksek verimli pazar bahçeciliğinin açık yeşil halesiyle çevrilidir (bu hale havadan da görülebilmektedir). Ama modern sanayilerin lağım pisliği ağır metal ve tehlikeli patojenler nedeniyle zehirli hale gelmiştir. Çiftçilerle balıkçıların kent-

45. *Daily Graphic* (Accra), 12 Ağustos 2000, aktaran H. Wellington, "Kelewle, Kpokpoi, Kpanlogo", Ralph Mills-Tetty ve Korantema Adi-Dako (haz.), *Visions of the City: Accra in the Twenty-First Century* içinde, Accra 2002, s. 46.

46. Shahab Fazal, "Urban Expansion and Loss of Agricultural Land – a GIS-Based Study of Saharanapur City, India", *Environmental and Urbanization* 12:2 (Ekim 2000), s. 124.

47. Bkz. "Loss of Agricultural Land to Urbanization", www.infoforhealth.org/pr/m13/m13chap3_3shtml#top; "Farmland Fenced off as Industry Makes Inroads", *China Daily*, 18 Ağustos 2003.

48. Florian Steinberg, "Cairo: Informal Land Development and the Challenge for the Future", Baken ve van der Linden, *Land Delivery for Low Income Groups in Third World Cities* içinde, s. 131.

sel gelişim nedeniyle sürekli yerlerinden olduğu Hanoi'nın dış bölgelerinde kentsel ve sınai atıklar artık düzenli bir şekilde yapay gübrelerin yerine bedava kullanılmaktadır. Araştırmacılar bu zararlı uygulamanın nedenlerini araştırdıklarında arkasında "sebze ve balık üreticilerinin şehirlerdeki zenginlere karşı takındıkları kinik tavrın" olduğunu keşfetmişler. "Bizi umursamıyorlar ve işe yaramaz tazminatlarla [tarım arazileri için] bizi oyalıyorlar, biz de intikamımızı böyle alıyoruz, ne yapalım?"[49] Keza, gecekonduların tarlalara yayıldığı Colombo'da da "*keera kotu* adıyla bilinen kendine has bir ürün yetiştirme biçimi geliştirilmiş. Bu ziraat biçiminde hijyen açısından uygun olmayanlar dahil kentsel atıklar mümkün olduğunca hızlı biçimde ve mümkün olan her yerde yetiştirilen sebzelerde gübre olarak kullanılıyor."[50]

Çoğu şehirde konut krizi kötüleştikçe kötüleşirken, gecekondu bölgeleri ekolojik açıdan önemli korunakları ve muhafaza altındaki sulak arazileri doğrudan istila etmektedir. Mumbai'de gecekondu sakinleri Sanjay Gandhi Milli Parkı'nın içlerine doğru o kadar fazla ilerlemişlerdir ki ara sıra içlerinden bazıları leoparların saldırısına uğrayıp ölür (yalnızca Haziran 2004'te on kişi bu saldırılarda hayatını kaybetmiştir); hatta öfkeli bir leoparın belediye otobüsüne saldırdığı bile olmuştur. İstanbul'da gecekondular Ömerli korusunun yaşamsal derecede önemli sulak arazilerine sızmıştır. Quito'daki gecekondular Antisana su rezervinin etrafını çepeçevre sarmıştır. São Paulo'da ise şehrin su ihtiyacının yüzde 21'ini karşılayan Guarapiranga su rezervinin (nahoş tadıyla ünlü) suyu *favela*'lar yüzünden daha da fazla kirlenme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Eldeki suyun içilebilir olmasını sağlamak için São Paulo'nun her yıl 170.000 ton (veya 17.000 kamyon dolusu!) kimyasal kullanmak zorunda olduğu düşünülürse, kentin bu konuda nasıl müşkül bir durumda olduğu daha iyi anlaşılır. Uzmanlar bu tür önlemlerin sürdürülebilir bir çözüm olmadığı uyarısında bulunmaktadır.

São Paulo'daki *favela*'ların yarısı şehrin su rezervlerinin kenarlarında kurulmuştur. Bu durum kamu sağlığını tehlikeye sokar, zira gecekonducu-

49. Van den Berg, van Wijk ve Van Hoi, "The Transformation of Agriculture and Rural Life Downsteam of Hanoi", s. 52.

50. Dayaratne ve Samarawickrama, "Empowering Communities", s. 102.

lar çöplerini doğrudan rezervlerin veya rezervlere su sağlayan çayların içine atmaktadır. Belediye su şebekelerinin kalite kontrolünden sorumlu sistemler son birkaç yıldır sayılamayacak kadar çok sorun yaşamış. Belediye yetkilileri bağırsak hastalıklarını önlemek için suyu daha fazla klorladıkları gibi, organik madde birikimi nedeniyle aşırı büyüdükleri için alglerin çoğalmasını denetlemekte de zorluk çekiyorlar.[51]

Lağımlar her yerde içme suyu kaynaklarını zehirlemektedir. Kampala'da gecekondulardan sızan sular Victoria Gölü'nü kirletirken, Monrovia'da (iç savaş yıllarından sonra nüfusu 1,3 milyon'a düşmüş, ama altyapısı 250.000'den daha az nüfusa göre tasarlanmış) dışkılar bütün araziyi (kumsalları, sokakları, avluları, çayları) kirletmektedir.[52] Nairobi'nin yoksul bölgelerinde, su kaynakları dışkılar nedeniyle kirlendiği için, su şebekesindeki sular artık içilebilecek nitelikte değildir.[53] Bu arada Mexico City'nin önemli ekolojik tampon bölgelerinden Ajusco dolum alanı çevredeki *colonia*'lardan gelen çöpler nedeniyle tehlikeli düzeyde kirlenmiştir.[54] Uzmanların tahminlerine göre Latin Amerika'da çöplerin tam anlamıyla yüzde 90'ı hiç işlemden geçirilmeden çay ve nehirlere dökülmektedir.[55] Sağlık açısından değerlendirildiğinde, bütün kıtalardaki yoksul kentlerin tıkanmış, taşan kanalizasyonlardan bir farkı yoktur.

Bok İçinde Yaşamak

Dışkı artığı gerçekten de kentin ezeli çelişkisidir. 1830'larla 1840' larda, Londra ile Avrupa'nın sanayi şehirlerinde kolera ve tifonun iyice artması üzerine endişeye kapılan İngiliz orta sınıfı, parlamentoda pek tartışılmayan bir konuyla yüzleşmek zorunda kalmıştı. Viktorya dönemi uzmanlarından Steven Marcus, "Burjuva bilinci

51. Taschner, "Squatter Settlements and Slums in Brazil", s. 193; Luis Galvão, "A Water Pollution Crisis in the Americas", *Habitat Debate* (Eylül 2003), s. 10.

52. *The News* (Monrovia), 23 Ocak 2004.

53. Peter Mutevu, "Project Proposal on Health and Hygiene Education to Promote Safe Handling of Drinking Water and Appropriate Use of Sanitation Facilities in Informal Settlements", brifing, Nairobi (Nisan 2001).

54. Imparato ve Ruster, *Slum Upgrading and Participation*, s. 61; Pezzoli, *Human Settlements*, s. 20.

55. Stillwagon, *Stunted Lives, Stagnant Economies*, s. 97.

birdenbire, kadını, erkeği, çoluk çocuğuyla milyonlarca İngilizin tam anlamıyla bokun içinde yaşadığını fark etmekten rahatsız olmuştu. Hatta bu insanların bokların içinde boğulup boğulmadığı gibi acilen cevaplandırılması gereken bir soru vardı ortada," der.[56] Gecekondu bölgelerinden gelen pis kokulu "hava"dan kaynaklandığı düşünülen bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasıyla birlikte elit kesim, Friedrich Engels'in Manchester'da görüp kaydettiği türden yaşam koşullarına (bazı sokaklarda "iki yüzden fazla insanın tek bir tuvaleti paylaşmaktadır" ve eskiden doğal bir güzelliğe sahip olan Irk Nehri "pislik ve çöp dolu, pis kokulu, kömür karası bir nehir haline gelmiştir") birden ilgi göstermeye başlamıştı. Marcus, içinde bulunulan ironik durumu Freudcu bir Engels yorumu yaparak dile getirir: "İngiltere'nin zenginliğini onların hayatları üzerinden üretmiş olduğu insanlar nesiller boyu zenginliğin simgesel, olumsuz muadili içinde yaşamaya zorlanmıştı."[57]

Engels'ten sekiz nesil sonra bile bok hâlâ kent yoksullarının hayatını (yine Marcus'tan bir alıntı) "içinde bulundukları toplumsal koşulların, toplumdaki yerlerinin tam bir nesneleştirilmesi" olarak iğrenç bir biçimde kaplamaya devam etmektedir.[58] Hatta Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* adlı kitabını Meja Mwangi'nin yazdığı *Going Down River Road* (1976) gibi modern bir Afrika romanıyla yan yana koyabilir ve aralarındaki dışkısal ve varoluşsal süreklilikleri görebilirsiniz. "Bu avlulardan birinde," diye yazar Engels Manchester'la ilgili olarak, "üstü kapalı geçidin hemen bitimindeki girişte, kapısı olmayan bir tuvalet var. Tuvalet o kadar pis ki, insanlar avluya ancak kurumuş sidik ve dışkıların sağına soluna basarak girip çıkabiliyorlar."[59] Mwangi de Nairobi'nin 1974'teki durumu hakkında şunları yazar: "Nemli otlakta zig-zag çizerek ilerleyen yolların çoğu insan dışkısıyla doluydu... Üzerinden esen soğuk ve nemli rüzgâr bok ve sidik kokuları arasında o cılız sefalet, belirsizlik ve teslimiyet mırıltılarını taşırdı."[60]

56. Stephen Marcus, *Engels, Manchester and the Working Class*, New York 1974, s. 184.

57. *A.g.y.* 58. *A.g.y.*, s. 185.

59. Friedrich Engels, *The Condition of the Working-Class in England in 1844*, Marx-Engels Collected Works, C. 4, Moskova 1975, s. 351 (Türkçesi: *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, çev. Y. Fincancı, Ankara: Sol, 1997).

Kaba bir konu bu elbette, ama şehir hayatının ilginç bir biçimde kaçınılması pek mümkün olmayan temel bir sorununu oluşturur. Kent toplumları on bin yıl boyunca kendi atıklarının ölümcül birikimleriyle mücadele etmiştir; en zengin kentler bile dışkılarını nehre akıtır veya yakınındaki denize döker. Günümüzün yoksul megakentleri (Nairobi, Lagos, Bombay, Dakka vs.) Viktorya döneminin pisliğe en alışkın insanlarının bile (*The City of Dreadful Night*'ta[61] "Büyük Kalküta Kokusu"nu Bombay, Peşaver ve Benares'in kendine has keskin kokularından büyük bir memnuniyetle ayıran Rudyard Kipling'i hariç tutabiliriz belki) dehşete kapılmasına yol açabilecek derecede pis kokulu bok dağlarıdır. Başka insanların çöpleriyle sürekli haşır neşir olmak toplumsal ayrımlar içinde en derin olanıdır. Yoksulların bedenlerinde parazitlerin yaygın olması gibi bok içinde yaşamak da, Viktoryalıların bildiği gibi, iki varoluşsal insanlık durumunu birbirinden kesin olarak ayırır.

Küresel hıfzıssıhha krizi karşısında mübalağa sanatı sönük kalır. Bu krizin kökleri, Üçüncü Dünya'nın çoğu kentsel sorunu gibi, sömürgeciliğe dayanır. Avrupa imparatorlukları yerli halkın yaşadığı bölgelere modern hıfzıssıhha ve su altyapıları sağlamaya genellikle yanaşmamış, onun yerine garnizonlarla beyazların yaşadığı banliyöleri salgın hastalıklardan ayırmak için ırksal bölgeler ve *cordons sanitaires* (karantina hudutları) oluşturmayı tercih etmişlerdir. Bu nedenle, Akkra'dan Hanoi'ya kadar sömürge-sonrası rejimler hıfzıssıhha konusunda her rejimin kolay kolay baş edemeyeceği büyük eksiklikler devralmıştır. (Latin Amerika şehirlerinin de ciddi hıfzıssıhha sorunları vardır, ama boyutları bakımından Afrika ve Güney Asya şehirlerinin hıfzıssıhha sorunlarıyla mukayese bile edilemez.)

Nüfusu 10 milyon olma yolunda hızla ilerleyen Kinşasa megakentinde atıkların suyla taşındığı tek bir kanalizasyon sistemi bile yoktur. Kıtanın öbür tarafında Nairobi'de 1998'de Kibera semtindeki Laini Saba gecekondu bölgesinde 40.000 kişiye on tane işler durumda tuvalet çukuru düşerken, Mathare 4A'da 28.000 kişiye iki umumi tuvalet düşmekteydi. Bu nedenle gecekondu sakinleri "uçan

60. Meja Mwangi, *Going Down River Road*, Nairobi 1976, s. 6.
61. Kipling, *The City of Dreadful Night*, s. 10-11.

tuvaletler"e (bunlara "scud füzeleri" de deniyordu) başvurmak durumunda kalıyordu: "Atığı çöp torbasına koyuyor ve en yakın dama veya yola fırlatıyorlardı."[62] Gelgelelim, dışkının yaygın oluşu bazı yenilikçi kentsel geçim kaynakları yaratmıştır: Nairobi'de son günlerde şoförlerin başı "para isteyen, para vermeyenleri arabalarının açık camlarından ellerindeki insan dışkılarını atmakla tehdit eden on yaşlarındaki balici çocuklarla derttedir."[63]

Güney ve Güneydoğu Asya'da hıfzıssıhha Afrika'nın Aşağı Sahra bölgesindekinden hallicedir. On yıl önce Dakka'da 67.000 eve hizmet eden bir su şebekesi ile yalnızca 8500 bağlantısı olan bir atık bertaraf sistemi vardı. Keza, anakent Manila'daki evlerin yüzde 10'undan daha az bir kısmı kanalizasyon sistemine bağlıdır.[64] O görkemli gökdelenlerine rağmen Cakarta hâlâ atık sularının çoğunu açık çukurlara boşaltır. 700 milyon kadar insanın açık havada hacet gördüğü günümüz Hindistanı'nda 3700 şehir ve büyük kasabadan yalnızca 17'sinde atıklar nihai bertaraf işleminden önce temel lağım işlemlerinden geçirilmektedir. Hindistan'da 22 gecekondu mahallesinde yapılan bir araştırmada, bu mahallelerden 9'unda hiçbir tuvalet tesisatı olmadığı, 10'unda 102.000 kişiye 19 tuvalet düştüğü ortaya çıkmıştır.[65] Tuvalet belgeseli *Bumbay*'ı çeken yönetmen Prahlad Kakkar, onunla röportaj yapan muhabiri şu sözleriyle afallatır: "Nüfusun yarısı içine sıçacağı bir tuvaleti olmadığı için dışarıya sıçıyor. Beş milyon kişi yani. Her biri yarım kilo sıçsa, her sabah toplam iki buçuk milyon kilo bok eder."[66] Keza, Susan Chaplin "1990'da Delhi'de yapılan bir ankette, 1100 gecekonduda yaşayan 480.000 ailenin yalnızca 160 klozete ve 110 seyyar tuvalete erişiminin olduğu ortaya çıkmış. Gecekondu bölgelerindeki tuvalet açığı, gecekondu sakinlerini tuvaletlerini kamuya açık parklar gibi açık alanlara yapmak zorunda bırakmakta, bu da o böl-

62. Katy Salmon, "Nairobi's 'Flying Toilets': Tip of an Iceburg", *Terra Viva* (Johannesburg), 26 Ağustos 2002; Mutevu, "Project Proposal on Health and Hygiene Education."

63. Andrew Harding, "Nairobi Slum Life" (yazı dizisi), *Guardian*, 4, 8, 10 ve 15 Ekim 2002.

64. Berner, *Defending a Place*, s. xiv.

65. BM-HABITAT, *Debate* 8:2 (müzakere raporu) (Haziran 2002), s. 12.

66. Aktaran Mehta, *Maximum City*, s. 127.

genin yakınında oturan orta sınıfla aralarında dışkılama hakkı konusunda gerilimlere yol açmaktadır," diye belirtir.[67] Arundhati Roy da 1988'de Delhi'de "kamu alanlarına sıçtıkları için vurulan" üç gecekonducudan söz eder.[68]

Bu arada, piyasa reformlarından sonra gecekonduların tekrar ortaya çıktığı Çin'de çoğu iç göçmen sıhhi tesisattan veya şebeke suyundan yoksun bir yaşam sürmektedir. Dorothy Solinger şunları yazar: "Beijing'de altı binden fazla insanın tek bir tuvaleti kullandığı gecekondulara tıkılmış insanlardan, Şenzen'de yüzlerce insanın şebeke suyundan yoksun yaşadığı elli haneli bir gecekondu mahallesinden söz eden raporlar var... 1995'te Şanghay'da yapılan bir araştırma göçmelerin yaşadığı 4500 evin yüzde 11'inde bir tane tuvalet bulunduğunu ortaya koymaktadır."[69]

Herkesin önünde hacetini görmek herkes için aşağılayıcı bir durum elbette, ama her şeyden önce feminizmi ilgilendiren bir konudur bu. Yoksul şehirli kadınlar, özel hijyenik bir ortamdan yoksun olmak ile katı edep kurallarına uymaları beklentisi arasında köşe kapmaca oynamaktan iyice helak olmuş durumda. "Tuvaletin olmayışı," diye yazar gazeteci Asha Krishnakumar, "kadınları perişan eder. Haysiyetlerini, sağlıklarını, güvenliklerini ve mahremiyet duygularını çok kötü etkiler, bunun dolaylı olarak okur yazarlık durumlarıyla üretkenlikleri üzerinde de olumsuz etkileri olur. Kadınlarla genç kızlar dışkılamak için karanlığın çökmesini beklerler, bu da tacizlere, hatta cinsel saldırılara maruz kalmalarına neden olur."[70]

67. Susan Chaplin, "Cities, Sewers and Poverty: India's Politics of Sanitation", *Environment and Urbanization* 11:1 (Nisan 1999), s. 152. "Dışkılama hakkı" konusundaki bu sınıf mücadelesi sömürge kentlerinde görülen kronik bir çatışmanın devamı niteliğindedir. Örneğin Gooptu, 1932'deki Kanpur gecekonducuları vakasını örnek verir. Belediye Meclisi seyyar tuvalet taleplerini sert bir şekilde reddedince Kanpur sakinleri devlet memurlarının bungalovlarının yakınındaki bir sahayı işgal edip burayı (protesto için) toplu tuvalet mekânı olarak kullanmışlar. Hemen polis çağırılmış, ardından isyan başlamış (Gooptu, *The Politics of the Urban Poor in Early Twentieth-Century India*, s. 87.)

68. Arundhati Roy, "The Cost of Living", *Frontline* 17:3 (5-8 Şubat 2000).

69. Solinger, *Contesting Citizenship in Urban China*, s. 121.

70. Ashna Krishnakumar, "A Sanitation Emergency", *Focus* 20:24 (22 Kasım-5 Aralık 2003).

Bangalore'un ("Parlayan Hindistan"ın yüksek teknolojili poster şehri) gecekondu mahallelerinde yoksul kadınlar paralı tuvaletleri kullanamadıklarından yıkanmak veya ihtiyaçlarını görmek için akşamı beklemek zorundadır. Araştırmacı Loes Schenk-Sandbergen şunları yazar:

> Erkekler her zaman ve her yere işeyebilirken, kadınların zorunlu ihtiyaçlarını ancak gündoğumundan önce ve günbatımından sonra karşıladıkları görülür. Tehlikelerden sakınmak için sabah saat beşte gruplar halinde... çoğunlukla yılanların saklandığı bataklıklara veya farelerle başka kemirgenlerin cirit attığı ıssız çöp alanlarına giderler. Kadınlar çoğunlukla akşamları açık araziye gitmek zorunda kalmamak için gündüzleri bir şey yemediklerini söylüyorlar.[71]

Keza Bombay'da kadınlar ihtiyaçlarını "sabahları iki ile beş arasında görürler, çünkü mahremiyetlerini ancak bu saatler arasında koruyabilirler." Yazar Suketu Mehta, genellikle bozuk oldukları için umumi tuvaletlerin kadınlara bir çözüm sunmadığını belirtir: "Kuburları aylarca, hatta yıllarca tıkalı olduğu için insanlar tuvaletin her tarafına dışkılar."[72]

Hıfzıssıhha krizine bulunan çözüm (en azından Chicago ve Boston'da rahat koltuklarında oturan bazı ekonomi profesörlerine göre) kentsel arıtmayı küresel bir iş haline getirmek olmuştur: Gerçekten de Washington destekli neoliberalizmin en büyük başarılarından biri, umumi tuvaletleri dış borçların ödenmesinde para noktaları olarak kullanmak olmuştur (paralı tuvaletler Üçüncü Dünya gecekondularında büyüyen bir sanayidir). Gana'da 1981'de askeri yönetim umumi tuvaletler için bir kullanım tarifesi hazırlamış, 1990'larda da tuvaletler özelleştirilmişti; şimdi ise bunlar kârlılık açısından birer "altın madeni" olarak tanımlanmaktadır.[73] Gana Meclisi üyelerinin kârlı ihaleler kazandığı Kumasi'de bir ailenin günlük özel tuvalet kullanım masrafı asgari ücretin yüzde 10'u

71. Loes Schenk-Sandbergen, "Women, Water and Sanitation in the Slums of Bangalore: A Case Study of Action Research", Schenk, *Living in India's Slums* içinde, s. 198.

72. Mehta, *Maximum City*, s. 128.

73. Deborah Pellow, "And a Toilet for Everyone!" Mills-Tetley ve Adi-Dako, *Visions of the City* içinde, s. 140.

civarındadır mesela.[74] Keza Kenya'daki Mathare gibi gecekondu mahallelerinde özel tuvaletlere yapılan her ziyaretin bedeli 6 centtir (ABD centi): Bu çoğu yoksul için çok yüksek bir meblağdır, o nedenle tuvaletlerini açık araziye yapmayı, o parayı da su ve yiyeceğe harcamayı tercih ederler.[75] Aynı durum Kampala'daki gecekondu bölgeleri (Soweto ve Kamwokya gibi) için de geçerlidir; buralarda umumi tuvaletlerin bedeli yüz şilin gibi korkunç bir rakamdır.[76]

Bebek Katilleri

Port-au-Prince'in en büyük gecekondu bölgesinde yaşayan Lovly Josaphat, "Cité-Soleil'de çok sıkıntılar çektim," der.

> Yağmur yağdığında Cité'nin benim yaşadığım kısmı sular altında kalır ve evimi su basar. Zeminde su eksik olmaz, yeşil, pis kokulu bir sudur bu ve ortada yol falan yoktur. Sivrisineklere yem oluruz. Dört yaşındaki oğlumda bronşit, sıtma, hatta şimdilerde tifo var... Doktor ona kaynamış su içirin, yağlı yemek yedirmeyin, suyun içinde yürümesine izin vermeyin dedi. Ama su her yerde; suya basmadan evden dışarı çıkması imkânsız. Doktor çocuğuma bakmazsam onu kaybedebileceğimi söyledi.[77]

Yeşil, pis kokulu su her yerde. Kamu sağlığı uzmanı Eileen Stillwagon'ın belirttiğine göre, "Dünyanın her yerinde su kaynağı, kanalizasyon ve çöp kaynaklı hastalıklardan her gün 30.000 kişi ölmektedir ve bu hastalıklar insanlara bulaşan hastalıkların yüzde 75'ini oluşturmaktadır."[78] Hatta, kötü sıhhi tesisatlardan ve içme suyu kirliliğinden kaynaklanan ve daha çok bebek ve küçük çocukları etkileyen sindirim sistemi hastalıkları (ishal, bağırsak iltihabı, kolit, tifo ve paratifo gibi) dünya genelinde ölüme en çok sebebi-

74. Nick Devas ve David Korboe, "City Governance and Poverty: The Case of Kumasi", *Environment and Urbanization* 12:1 (Nisan 2000), s. 128-30.

75. Salmon, "Nairobi's 'Flying Toilets'".

76. Halima Abdallah, "Kampala's Soweto", *The Monitor* (Kampala), 19-25 Kasım 2003.

77. Beverly Bell, *Walking on Fire: Haitian Women's Stories of Survival and Resistance*, Ithaca 2001, s. 45.

78. Stillwaggon, *Stunted Lives, Stagnant Economies*, s. 95.

yet veren hastalıklardır.[79] Keza açık lağımlarla kirli sular kamçılı kurt, bağırsak solucanı ve kancalı kurt gibi yoksul şehirlerde on milyonlarca çocuğa musallat olan bağırsak parazitleriyle doludur. Viktorya dönemi şehirlerine illet olan kolera, günümüz kentlerinin, özellikle de Antananarivo, Maputo ve Lusaka gibi Afrika kentlerinin su kaynaklarının dışkılara bağlı kirliliği nedeniyle hâlâ yaygındır. UNICEF'in tahminlerine göre, buralarda önlenebilir hastalıklar (HIV/AIDS hariç) nedeniyle yaşanan ölümlerin yüzde 80'i kötü hıfzıssıhhadan kaynaklanmaktadır. AIDS'e bağlı ishal ise bu sorunu ağırlaştıran ek bir sorundur.[80]

Lağım ve atık kaynaklı yaygın içme suyu ve gıda kirliliği, gecekondu sakinlerinin canla başla gerçekleştirmeye çalıştığı koruyucu temizlik uygulamalarını bile alt eder. BM-HABITAT görevlilerinden Rasna Warah, Nairobi'nin büyük gecekondu mahallesi Kibera'da su satın almak için her sabah 800 m. yol yürüyen Mberita Katela adlı seyyar bir manavın gündelik hayatını incelemiş. Katela tuvaletini yapmak için evinin hemen yakınındaki bir helayı kullanıyormuş. Helayı 100 komşusuyla ortaklaşa kullanıyormuş ve evi lağım kokuları içindeymiş. İncelemede Katela'nın sürekli olarak yemek ve temizlik için kullandığı suyun kirlenmesinden endişelendiği ve son günlerde kolera ile diğer dışkı kaynaklı hastalıklardan perişan olduğu belirtiliyor.[81] Keza Kalküta'da, kullanmak zorunda bırakıldıkları o ünlü umumi tuvaletler konusunda annelerin yapabileceği pek bir şey yoktur. Tuğladan yapılma bu kulübecikler toprak çanakların üzerine yerleştirilmiştir. Bu toprak çanaklar hemen hiç düzenli olarak temizlenmez, böylece geriye "*bustee* tuvaletlerinin etrafındaki pis kokulu kütlenin doğrudan insanların yıkandığı, giysileriyle yemek kaplarını yıkadıkları göletler ve su tanklarına atılmasından" başka seçenek kalmaz.[82]

79. Bkz. Pellow, "And a Toilet for Everyone!"; Nikhil Thapar ve Ian Sanderson, "Diarrhoea in Children: an Interface Between Developing and Developed Countries", *The Lancet* 363 (21 Şubat 2004), s. 641-50; Mills-Tettey ve Adi-Dako, *Visions of the City*, s. 138.

80. BM Birleşik Bölgesel Enformasyon Ağı, basında yayınlanan bölümü, 19 Şubat 2003.

81. Rasna Warah, "Nairobi's Slums: Where Life for Women is Nasty, Brutish and Short", BM-HABITAT, *Debate* 8:3 (2002).

82. Chaplin, "Cities Sewers, and Poverty", s. 151.

Yoksulların hıfzıssıhha krizi karşısındaki güçsüzlüğünün sayısız örneği mevcuttur. Mexico City sakinleri bok solur mesela: Sıcak, kurak mevsim boyunca Texococo'dan kalkan dışkı tozu tifo ve hepatite neden olur. Monique Skidmore, askeri rejimin yüz binlerce insanı kaba kuvvetle evlerinden sürdüğü Rangoon çevresindeki "Yeni Sahalar"da I. Dünya Savaşı'ndaki hendek savaşlarının çamur cehennemine eşdeğer temizlik koşullarında yaşayan ailelerden söz eder: Uyudukları ince plastik örtülerin hemen yanı başındaki çamurun içinde yemeklerini pişiriyor ve tuvaletlerini yapıyorlardı. "Yeni Sahalar" kolera, dizanteri, dang ve sıtma gibi hastalıklardan geçilmiyor elbette.[83] Bağdat'ın devasa gecekondu bölgesi Sadr şehrinde hepatit ve tifo salgını denetlenemeyecek düzeylerde artmıştır. Amerikalıların bombardımanları zaten aşırı dolu olan su ve lağım altyapılarını tahrip ettiği için saf lağım suları evlerin su kaynaklarına sızmaktadır. ABD işgalinden iki yıl sonra sistem hâlâ bozuktur, çeşme suyundaki insan dışkısı lifleri çıplak gözle bile görülür. Yaz aylarının 46 C°'lik sıcağında yoksul insanların bütçeleri elvermediği için bundan başka kullanacak suları yoktur.[84]

Yıllardır hıfzıssıhha seferberlikleri yapılır durur. 1980'li yıllar BM'nin Uluslararası İçme Suyu ve Hıfzıssıhha Dönemi'ydi, ama Dünya Bankası araştırmacılarından Anqing Shi, "1980'lerin sonunda durum çok da iyileşmedi" diye vurgular.[85] Hatta WHO, "2025'te beş yaşından küçük çocuklar arasında... yine ishal başta olmak üzere, çoğu salgın hastalıklar nedeniyle hâlâ 5 milyon [önlenebilir] ölüm yaşanacağını" kabul eder.[86] WHO'nun 1996 tarihli bir raporunda da "Güney nüfusunun yarısına yakın kısmının su ve sağlık önlemlerinin yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan salgın hastalıklardan her zaman mustarip" olduğu belirtilir.[87] Temiz su dünyanın

83. Skidmore, *Karaoke Fascism*, s. 156.

84. *Los Angeles Times*, 4 Ağustos 2004.

85. Shi, "How Access to Urban Portable Water and Sewerage Connections Affects Child Mortality", s. 2.

86. Thapar ve Sanderson, "Dhiarrhoea in Children", s. 650.

87. 1996 WHO raporu, kendi ifadeleriyle aktaran David Satterthwaite, "The Links Between Poverty and the Environment in Urban Areas of Africa, Asia, and Latin America", *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 590 (1993), s. 80.

hem en önemli hem de en ucuz ve basit ilacıysa da, suyun kamusal düzeyde tedariki (bedava tuvaletler gibi) çoğunlukla güçlü özel çıkarlarla rekabet etmek durumunda kalır.

Su satışı yoksul şehirlerde kazançlı bir sanayidir. Nairobi, her zaman olduğu gibi, bu konuda da kötü bir örnektir. Politikacılarla ilişkisi bulunan girişimciler belediye suyunu (ki çeşme alabilecek durumdaki aileler için maliyeti çok düşüktür) gecekondu bölgelerine fahiş fiyatlarla satarlar. Belediye Başkanı Joe Aketch yakın bir tarihte, "Bir araştırmaya göre Kibera gecekondu bölgesinin halkı bir litre suyu ortalama bir Amerikan vatandaşından beş kat pahalıya alıyormuş. Nairobi'nin zengin insanlarının zenginliklerini yoksul insanlara ayrılan hizmetler üzerinden sağlaması utanç verici," diye yakınır.[88] Satıcıların sattığı fahiş fiyatlı suyu alamayan veya almak istemeyen bazı Nairobililer hiç olmayacak çarelere başvururlar; iki Nairobili araştırmacının belirttiğine göre, "lağım suyu kullanmak, yıkanmamak, temizlenmemek, sondaj suyu ve yağmur suyu kullanmak ve patlak borulardan su çekmek" gibi çarelerdir bunlar.[89]

Tablo 13. Su: Yoksullar Daha Fazla Öder[90]
Satın alınan su maliyetleriyle şebeke suyu maliyetlerinin karşılaştırılması
(Fiyat oranları yüzdeyle verilmiştir)

	%
Faysalabad	6800
Bundun	5000
Manila	4200
Mumbai	4000
Pnom Penh	1800
Hanoi	1300
Karaçi	600
Dakka	500

88. *Intermediate Technology Development Group (ITDG) East Africa Newsletter* (Ağustos 2002).

89. Mary Amuyunzu-Nyamongo ve Negussie Taffa, "The Triad of Poverty, Environment and Child Health in Nairobi Informal Settlements", *Journal of Health and Population in Developing Countries*, 8 Ocak 2004, s. 7.

90. Veriler BM Asya ve Pasifik Ekonomi ve Toplum Komisyonu'ndan alınmıştır, 1997.

Luanda'da durum daha da kötüdür: En yoksul haneler gelirlerinin yüzde 15'ini özel şirketlerin lağım sularıyla kirlenmiş civardaki Bengo Nehri'nden çektikleri suya harcarlar.[91] "Kinşasa'da su Sahra'daki kadar azdır" (üstelik Kinşasa, dünyanın en büyük ikinci nehrinin kenarında bulunur). Coğrafyacı Angeline Mwacan ile antropolog Theodore Trefon, şebeke suyu nispeten ucuz olsa da, çeşmelerin genellikle akmadığını, bu nedenle yoksulların kilometrelerce yol yürüyüp kirli nehirlerden su çektiklerini belirtir. Odun kömürü çok pahalı olduğundan ve su kaynatmada kullanılması fuzuli görüldüğünden hastalık başvurularının yüzde 30'unu kolera, tifoit ve şigella gibi su kaynaklı hastalıklar oluşturmaktadır.[92] Bu arada Darüsselam'da belediye yetkilileri su şebekesinin özel Britanya firması Biwater'a devredilmesi konusunda Dünya Bankası'nın baskılarıyla karşı karşıya kalmışlardı; yardım kuruluşlarına göre, bu uygulama hizmetlerde pek iyileşme sağlamadığı gibi su fiyatlarında keskin artışlara neden olmuş, yoksul aileler güvenli olmayan su kaynaklarına dönmek zorunda kalmıştı. *Guardian*'da çıkan bir haberden alıntı: "Tabata'da özel bir firmaya ait bir kuyuda 20 litrelik bidonlar 8 peniye satılmaktadır; birçok insanın elinde günde 50 peniden daha az bir para geçtiği bir şehirde bu oldukça yüklü bir meblağ. Bu suyu satın alamayacak kadar yoksul olan aileler kendi imkânlarıyla sığ kuyular açmaktadır." Hükümet yetkilileri ise özelleştirmeye verdikleri destekten ötürü Washington'ın övgülerine mazhar olmuştur.[93]

İki Kat Yük

Sağlık konusundaki en aşırı farklar artık kentlerle köyler arasında değil, kentli orta sınıf ile kentli yoksul arasındadır. Nairobi'nin gecekondu bölgelerinde beş yaşın altındaki çocuklarda ölüm oranı (1000 çocukta 151) kent genelinde aynı yaşlarda görülen ölüm oranından iki-üç kat, yoksul kırsal bölgelerde görülenden yarım kat

91. Hodges, *Angola*, s. 30.

92. Angeline Mwacan ve Thedore Trefon, "The Tap Is on Strike", Trefon (haz.), *Reinventing Order in the Congo: How People Respond to State Failure in Kinshasa* içinde, Kampala 2004, s. 33, 39, 42.

93. Jeevan Vasagar, "Pipes Run Dry in Tanzania", *Guardian* (27 Eylül 2004).

fazladır.[94] Keza Quito'nun gecekondu bölgelerinde bebek ölümü oranı zengin semtlere göre 30 kat daha fazladır; Cape Town'da ise yoksul siyahlarda tüberküloz zengin beyazlara oranla elli kat yaygındır.[95] Gecekondu mahallelerindeki ölüm oranının komşu bölgelere kıyasla yüzde elli daha fazla olduğu Mumbai, eskiden olduğu gibi hâlâ bir ölüler evidir. Dahası toplam ölüm oranının, yüzde 40 gibi muazzam bir kısmı su kirliliği ve kötü temizlik koşulları nedeniyle oluşan salgın ve parazit hastalıklara bağlanır.[96] Tıp istatistiklerine göre, Dakka ile Chittagong'da "gecekondularda yaşayan halkın yaklaşık üçte birinin her zaman için hasta olduğu düşünülmektedir" (başka herhangi bir kent bağlamında bu oran bir salgınla eşdeğerdir).[97]

Sağlık araştırmacıları gecekondu sakinlerinin hastalık açısından iki kat yük altında olduğunu belirtir. Bir araştırma ekibi yazılarında bu durumu şöyle ifade eder: "Kent yoksulları gelişmemişlik ile sanayileşmenin arayüzüdür. Hastalık örüntüleri de her iki durumun sorunlarını yansıtır. İlkinde salgın hastalık ve beslenme bozukluğunun ağır yükü altındadırlar, ikincisindeyse tipik kronik ve toplumsal hastalıklardan mustariptirler."[98] "Kentleşmeyle birlikte, bugüne kadar genellikle kırsal bölgelerle sınırlı kalan tenya, bağırsak solucanı, şistozomiyasis, tripanozomiasis ve dang gibi salgın hastalıklar kentlerde de görülmeye başladı," diye yazar *Lancet*'in editörü Richard Horton.[99] Ayrıca diyabet, kanser ve kalp hastalıkları da kent yoksullarına ağır darbe indirmektedir.[100] BM araş-

94. Herr ve Karl, *Estimating Global Slum Dwellers*, s. 14.

95. Carolyn Stephens, "Healthy Cities or Unhealthy Islands? The Health and Social Implications of Urban Inequality", *Environment and Urbanization* 8:2 (Ekim 1996), s. 16, 22.

96. Jacquemin, *Urban Development and New Towns in the Third World*, s. 90-1.

97. Abul Barkat, Mati Ur Rahman ve Manik Bose, "Family Planning Choice Behaviour in Urban Slums of Bangladesh: An Econometric Approach", *Asia-Pacific Population Journal* 12:1 (Mart 1997) özel sayı, s. 1.

98. Edmundo Werna, Ilona Blue ve Trudy Harpham, "The Changing Agenda for Urban Health", Cohen vd., *Preparing for the Urban Future* içinde, s. 201.

99. Richard Horton, *Wealth Wars: On the Global Front Lines of Modern Medicine*, New York 2003, s. 79.

100. Dünya genelindeki 17 milyon kalp krizi ve felç kaynaklı ölümlerin 11 milyonunun gelişmekte olan ülkelerden olması bu yüzdendir. Bkz. D. Yach vd.,

tırmacıları, bu çifte yükün özellikle "düşük gelirli ülkelerdeki veya orta gelirli ülkelerin düşük gelirli bölgelerindeki küçük ve daha yoksul şehirlerde" daha da ağır olduğunu belirtir. Siyasi açıdan başat megakentler bazı çevre ve hıfzıssıhha sorunlarını nehre boşaltmayı, diğer bölgeleri atık ve pislik çukurları olarak kullanmayı nispeten daha kolay buluyor gibidirler.[101]

1970'lerin sonlarından beri gerçekleştirilen Üçüncü Dünya kent ekonomilerinin yeniden yapılandırılması çalışmalarının sağlık bakımıyla, özellikle de kadınlarla çocukların sağlığıyla ilgili önlemler üzerinde yıkıcı bir etkisi olmuştur. Kadınların Üreme Hakkı Küresel Ağı, yapısal uyum programlarında (YUP'lar) (borçlu ülkelerin ekonomik bağımsızlıklarını IMF ve Dünya Bankası'na teslim etmelerini sağlayan protokoller) "genellikle sağlık dahil, kamu harcamalarında (ama askeri harcamalarda değil) kesinti talepleri yer aldığını" belirtir.[102] Latin Amerika ile Karaipler'de 1980'lerde YUP'ların dayattığı sert önlemler hıfzıssıhha ile içme suyuna yapılan kamu yatırımlarını azaltmış, böylece şehirlerin yoksul kesimlerinde bebeklerin daha önce sahip olduğu hayatta kalma şansını iyice yok etmişti. Meksika'da 1983'te tıp personelinin gerçekleştirdiği doğum oranı yüzde 94 iken, 1986'da ikinci YUP'un uygulamaya geçirilmesinin ardından, 1988'de yüzde 45'e düşmüş, 1980'de doğum sırasında meydana gelen anne ölümleri oranı 100.000'de 82 iken 1988'de 100.000'de 150'ye çıkmıştır.[103]

Gana'da "uyum" çalışmaları 1975 ile 1983 yılları arasında sağlık ve eğitim harcamalarında yüzde 80'lik bir düşüşe neden olmakla kalmamış, ülkedeki doktorların yarısının dış ülkelere göç etmesine de neden olmuştur. Keza 1980'lerin başlarında Filipinler'de kişi başına düşen sağlık harcamaları yarı yarıya düşmüştür.[104] Petrol

"Global Chronic Diseases", *Science* (21 Ocak 2005), s. 317; ayrıca bkz. mektuplaşmalar (15 Temmuz 2005), s. 380.

101. David Satterthwaite, "Environmental Transformations in Cities as They Get Larger, Wealthier and Better Managed", *The Geographical Journal* 163:2 (Temmuz 1997), s. 217.

102. Women's Global Network for Reproductive Rights (Kadınların Üreme Hakkı Küresel Ağı), *A Decade After Cairo: Women's Health in a Free Market Economy*, Corner House Brifingi 30, Sturminister Newton 2004, s. 8.

103. Shi, "How Access to Urban Portable Water and Sewerage Connections Affects Child Mortality", s. 4-5.

zengini, ama aynı zamanda YUP'un tamamen "posasını çıkardığı"* Nijerya'da bugün beş çocuktan biri beş yaşına gelmeden ölmektedir.[105] İktisatçı Michel Chossudovsky de, 1994'te Surat'ta meydana gelen ünlü veba salgınını "1991 IMF/Dünya Bankası destekli yapısal uyum programı çerçevesinde, ulusal bütçenin ve yerel yönetim bütçelerinin kısıtlanmasının ardından şehirlerin hıfzıssıhha ve kamu sağlığı altyapılarının kötüleşmesine" bağlar.[106]

Örnekleri çoğaltmak mümkün: Dünyanın her yerinde uluslararası borç kurumlarına boyun eğilmesi, tıbbi hizmetlerde kısıtlamaları, doktorlarla hemşirelerin göçünü, gıda yardımlarının kesilmesini ve tarımsal üretimin geçim ürününden ihracat ürününe doğru kaymasını dayatmıştır. BM'nin borçlar konusundaki önde gelen uzmanlarından Fantu Cheru, Üçüncü Dünya'nın Birinci Dünya'ya zorla ödediği haraçların kelimenin tam anlamıyla milyonlarca yoksul için hayatla ölüm arasındaki farka denk geldiğini vurgular.

Bugün dünyada 36 milyondan fazla insan HIV/AIDS hastası. Bu insanların yüzde 95 kadarı güney ülkelerinde yaşıyor. Özellikle Afrika'nın Aşağı Sahra bölgesinde HIV ve AIDS'den mustarip 25 milyondan fazla insan mevcut... Afrika'da her gün 5000'den fazla insan AIDS'den ölüyor. Uzmanlar, HIV/AIDS'le ve tüberküloz, sıtma gibi hastalıklarla mücadele edebilmek için uluslararası camianın her yıl 7-10 milyar dolar harcaması gerektiğini öngörüyorlar. Gelgelelim bu insani krizle karşı karşıya olan Afrika ülkeleri borç aldıkları ülkelerle kurumlara yılda 13,5 milyar dolar gibi, Birleşmiş Milletler'in küresel HIV/AIDS fonu için düşündüğü meblağdan çok daha yüksek meblağlarda borç taksidi ödüyorlar. Yoksul Afrika ülkelerinden borç veren zengin Kuzey ülkelerine doğru gerçekleşen bu hacimli kaynak aktarımı, AIDS salgınından en fazla etkilenen ülkelerdeki sağlık hizmetleri ile eğitimin önemli ölçüde zayıflamasına neden olan etkenlerden biridir.[107]

* Yazar burada İngilizcenin imkânlarından yararlanarak kelime oyunu yapıyor. SAP, yapısal uyum programının kısaltılmış hali. Sap aynı zamanda İngilizcede zayıflatmak, posasını çıkarmak, kanını emmek, tüketmek, mahrum etmek anlamına da geliyor. (ç.n.)

104. Frances Stewart, *Adjustment and Poverty: Options and Choices*, Londra 1995, s. 196, 203, 205.

105. Dünya Bankası istatistiği, aktaran *Financial Times*, 10 Eylül 2004.

106. Aktaran, *A Decade After Cairo*, s. 12.

107. Fantu Cheru, "Debt, Adjustment and the Politics of Effective Response to HIV/AIDS in Africa", *Third World Quarterly*, 23:2 (2002), s. 300.

Dünya Bankası kısa süre önce, feministlerin kadınların üreme hakkı ve tıpta toplumsal cinsiyet eşitliği retoriği ile yardım alan ülkelere Birinci Dünya'daki özel sağlık hizmeti sağlayıcıları ve ilaç şirketleriyle küresel düzeyde rekabete girmeleri konusunda ("reform" adına) sürekli uygulanan baskıyı birleştirdi. Dünya Bankası'nın 1993 tarihli *Investing in Health* (Sağlık Alanında Yatırım) başlıklı raporu, yeni piyasa temelli sağlık hizmeti pradigmasının ana hatlarını şöyle tanımlar: "Dar bir kapsamda tanımlanmış hizmet paketlerine yapılan sınırlı kamu harcamaları; kamu hizmetleri için kullanıcı ücreti ve özelleştirilmiş sağlık hizmeti ve maliyesi."[108] Bu yeni yaklaşımın en iyi örneği Zimbabwe'dir: 1990'ların başlarında kullanıcı ücretlerinin uygulamaya geçirilmesiyle birlikte Zimbabwe'de bebek ölümleri ikiye katlanmıştır.[109]

Gelgelelim Üçüncü Dünya şehirlerinde yaşanan sağlık krizi sadece yabancı kredi sağlayıcıların suçu değildir. Kentin elit kesimi banliyölerdeki kale duvarlı sitelere taşındığından gecekondu bölgelerindeki hastalık tehdidini pek umursamaz, onları daha çok kendi evlerinin güvenliği ile hızlı otoyolların yapımı ilgilendirir. Örneğin, Susan Chaplin Hindistan'da hıfzıssıhha alanında gerçekleştirilen reformun rüşvetçi yetkililerle umursamaz orta sınıf tarafından baltalandığını düşünür:

> Orta sınıf, nüfusun büyük bölümlerinin temel şehir hizmetlerinden mahrum edilmesinde aktif bir rol oynadığı için Hindistan'daki şehirlerin çevre koşulları kötüleşmeye devam ediyor. Devlet kaynaklarıyla menfaatlerinin bu şekilde tekelleşmesi, orta sınıf içerisinde çevre sorunlarına karşı bir farkındalık geliştiği halde, orta sınıfın bugüne kadar bulaşıcı ve yerel hastalık tehdidinden ziyade trafik sıkışıklığı yaşanan yollardan, bunun yarattığı hava kirliliğinin verdiği rahatsızlıklardan kaygılanması sonucunu doğurmuştur.[110]

"Yeryüzünü sallayıp gökyüzünü çalkalayan"[111] HIV/AIDS gibi salgın hastalıklar karşısında kentsel tecrit, biyolojik bir korunma

108. *A.g.y.*, s. 9.

109. Deborah Potts ve Chris Mutambirwa, "Basics Are Now a Luxury: Perceptions of Structural Adjustment's Impact on Rural and Urban Areas in Zimbabwe", *Environment and Urbanization* 10:1 (Nisan 1998), s. 75.

110. Chaplin, "Cities, Sewers and Poverty", s. 156.

111. Meja Mwangi, *The Last Plague*, Nairobi 2000, s. 4.

yanılsaması sağlar olsa olsa. Hatta, günümüzün dev gecekondu bölgeleri artık dünyayı bir yolcu jeti hızında katedebilen yeni ve nükseden hastalıkların ürediği bir kuluçka gibidir adeta. Eli kulağında bekleyen kuş gribi tehlikesini konu aldığım yeni kitabımda da (*The Monster at Our Door*, 2005) belirttiğim gibi, küresel bir kamu sağlığı altyapısı yatırımıyla beraber gerçekleşmeyen bir ekonomik küreselleşme, felakete açık bir davetiyedir.[112]

112. Mike Davis, *The Monster at Our Door: The Global Threat of Avian Flu*, New York 2005 (Türkçesi: *Kuş Gribi: Kapımızdaki Canavar*, çev. O. Akınhay-A. T. Kılıç, İstanbul: Agora, 2007).

7

Yapısal Uyum Programları: Üçüncü Dünyanın Posasını Çıkarmak

> Esrarengiz bir şekilde güldükten sonra konuyu değiştirdiler, başka şeylerden konuşmaya başladılar. Yapısal uyum programından sağ salim çıkmayı başaran anavatandaki insanların durumu nasıldı?
>
> Fidelis Balogun[1]

Ne kadar ölümcül ve güvenlikten yoksun olsalar da gecekondu bölgelerinin geleceği parlaktır. Kırsal bölge, dünyadaki yoksulların çoğunluğunu barındırmaya kısa bir süre daha devam edecektir, ama bu belirsiz farkın gecekondu bölgelerine geçişi en geç 2035'e kadar gerçekleşecektir. Gelmekte olan Üçüncü Dünya kent nüfusu patlamasının en az yarısı enformel topluluklara atfedilecektir.[2] 2030 veya 2040'ta iki milyar gecekondu sakini olması ihtimali akıl almaz bir şeydir, ama kent yoksullarının sayısı gecekondu nüfusuyla zaten çakışır, hatta onu aşar. BM Kentsel Gözlem projesi, 2020'de "dünya genelindeki kent yoksulluğunun toplam kent nüfusunun yüzde 45 ila 50'sine ulaşabileceği" uyarısında bulunur.[3]

Daha önce de gördüğümüz gibi, bu yeni kent yoksulluğunun evrimi çizgisel olmayan bir tarihsel süreç izlemiştir. Gecekondu

1. Fidelis Odun Balogun, *Adjusted Lives: Stories of Structural Adjustments*, Trenton (NJ) 1995, s. 75.

2. Martin Ravallion, *On the Urbanization of Poverty*, Dünya Bankası makalesi, 2001.

3. Eduardo López Moreno, *Slums of the World: The Face of Urban Poverty in the New Millenium?*, Nairobi 2003, s.12.

bölgelerinin şehrin kabuğuna ağır ağır eklenmesi süreci yoksulluk buhranlarıyla ve ani gecekondu inşaatı patlamalarıyla bölünmüştür. Nijeryalı yazar Fidelis Balogun, *Adjusted Lives* başlığı altında yayımlanan hikâyelerinde 1980'lerin ortalarında yürürlüğe giren, IMF'nin dayattığı Yapısal Uyum Programı'nı (YUP) Lagos'un eski ruhunu ebediyen yok edip, şehirli Nijeryalıları "yeniden köleleştiren" büyük bir doğa felaketine eşdeğer bir felaket olarak tarif eder.

> Bu ekonomi programının tuhaf mantığı, ölmekte olan ekonomiyi canlandırmak için toplumun çoğunluğunu oluşturan ayrıcalıksız yurttaşların neyi var neyi yoksa emip posalarını çıkarmaktan ibaret sanki. Orta sınıf hızla yok oldu, giderek daha da zenginleşen zengin azınlığın çöp yığınlarıysa sayıları çoğalan, feci bir sefalet içindeki yoksulların sofrası haline geldi. Petrol zengini Arap ülkeleriyle Batı dünyasına doğru gerçekleşen beyin göçü sel gibi büyüdü.[4]

Balogun'un "özelleştirme çalışmalarını geniş bir alana yayıp sonunda daha da aç kalmak"la ilgili yakınmaları ve YUP hakkında arka arkaya sıraladığı olumsuz sonuçlar sadece yapısal uyum programlarından mağdur olmuş diğer otuz Afrika ülkesi yurttaşına değil, yüz milyonlarca Asyalı ve Latin Amerikalıya da tanıdık gelecektir. 1980'li yıllar (IMF ile Dünya Bankası'nın çoğu Üçüncü Dünya ülkesinin ekonomisini yeniden yapılandırmak için borç manivelasını kullandığı yıllar) gecekondu bölgelerinin sadece yoksul köylü göçmenler için değil, "uyum süreci" vahşeti nedeniyle yerinden edilmiş veya sefalet içine sürüklenmiş milyonlarca geleneksel kentli için de kaçınılmaz bir gelecek haline geldiği yıllardır.

Kent Yoksulluğunun Büyük Patlaması

1974-75 yıllarında, Dünya Bankası'nın ardından Uluslararası Para Fonu (IMF) da ilgi odağını gelişmiş sanayi ülkelerinden, yükselen petrol fiyatlarının etkisiyle yalpalayan Üçüncü Dünya'ya çevirdi. IMF borç miktarını kademe kademe artırırken borç verdiği ülkelere dayattığı zorunlu "koşullar" ile "yapısal uyum"ların çapını da genişlettikçe genişletiyordu. İktisatçı Frances Stewart'ın önemli araş-

4. Balogun, *Adjusted Lives*, s. 80.

tırmasında da vurguladığı gibi, bu kurumlar "uyumu zorunlu kılan dışsal gelişmelerle (ki en önemlileri metaların fiyatlarının düşmesi ile aşırı borç taksitleriydi) hiç ilgilenmezler," ama bütün iç politika ve kamusal programlar, tasarruf tedbirlerinin hedefidir.[5] Ağustos 1982'de Meksika borçlarını ödememe tehdidinde bulununca IMF ve Dünya Bankası en büyük ticaret bankalarıyla birlikte, Reagan, Thatcher ve Kohl rejimlerinin desteklediği uluslararası kapitalist devrimin açık enstrümanları haline geldi. 1985 Baker Planı (o sıralarda ABD Hazine Bakanı olan James Baker'ın adını alan, ama yardımcısı Richard Darman tarafından hazırlanan plan) hiç çekinmeden Üçüncü Dünya'da borçlanma sıralamasında ilk on beşte yer alan ülkelerden yeni borç avantajları ve dünya ekonomisine daimi üyelik hakkı karşılığında devlet önderliğinde gerçekleştirilen kalkınma stratejilerini terk etmelerini talep etmekteydi. Bu plan Dünya Bankası'nı cesur yeni dünyayı şekillendirmekte olan, "Washington Mutabakatı" denilen yapısal uyum programlarının büyükçe bir kısmının uzun vadeli yöneticisi konumuna da getirdi.

Bu dünya, yabancı bankalarla kredi kuruluşlarının taleplerinin kent ve kırsaldaki yoksulların hayati ihtiyaçları karşısında daima bir önceliğe sahip olduğu bir dünya elbette; Uganda gibi yoksul bir ülkenin HIV/AIDS krizinin ortasında her yıl kişi başına düşen sağlık hizmeti maliyetinden on iki kat fazla borç faizi ödediği bir dünyadır bu.[6] *Challenge of Slums*'da da belirtildiği üzere, yapısal uyum programları "özellikle kent karşıtı bir niteliğe sahip"tir ve daha önce refah politikalarında, mali yapılarda veya hükümet yatırımlarında varolan her türlü "kentsel eğilim"i tersine çevirecek şekilde tasarlanmıştır. Büyük bankaların muhafızı gibi davranan ve Reagan ve George H. W. Bush yönetimlerince desteklenen IMF ve Dünya Bankası her yerde yoksul ülkelere devalüasyon, özelleştirme, ithalat denetiminin yok edilmesi, gıda yardımının kesilmesi, sağlık ve eğitimde zorunlu masraf tahmili ve kamu sektörünün acımasızca küçültülmesinden oluşan aynı zehirli karışımı önermiştir. (ABD Hazine Bakanı George Shultz, denizaşırı USAID yetkililerine gönderdiği o meşhur telgraf mesajında şöyle diyordu: "Çoğu durumda

5. Stewart, *Adjustment and Poverty*, s. 213.
6. Mallaby, *The World's Banker*, s. 110.

kamu sektöründe çalışan şirketler özelleştirilmelidir.")[7] Yapısal uyum programları, yerel küçük çiftçilere yapılan sübvansiyonları kestirip onları Birinci Dünya'nın yüklü para yardımları alan tarım şirketlerinin egemenliği altındaki küresel emtia piyasalarında batmak veya çıkmak durumunda bırakarak bu insanların mahvına da sebep olmuştur aynı zamanda.

William Tabb, yakınlarda yayımlanan küresel ekonomi yönetimi tarihiyle ilgili kitabında borcun, Üçüncü Dünya ülkelerinden ABD ile diğer temel kapitalist ülkelerin denetimindeki Bretton Woods kuruluşlarına doğru gerçekleşen çığır açıcı iktidar transferinin başlıca güç kaynağı işlevi gördüğünü hatırlatır. Tabb, Dünya Bankası'nın profesyonel kadrosunun sömürge ülkelerinde görev yapan devlet memurlarının postmodern muadilleri olduğunu, "sömürge yöneticileri gibi onların da yerel ekonomiye ve topluma kendileriyle aynı gözle bakan ve aynı iktidarı dayatan yeni danışman ekibi gelmediği sürece yerlerinden asla kımıldamayacakmış izlenimi verdiklerini" söyler.[8]

Borç tahsil eden kurumlar ekonomik kalkınma işiyle ilgili olduklarını iddia etseler de, zengin ülkelerin on dokuzuncu yüzyılın sonlarında veya yirminci yüzyılın başlarında kendilerinin büyümek için başvurdukları kurallara şimdi de yoksul ülkelerin başvurmasına pek izin vermezler. İktisatçı Ha-Joon Chang değerli bir makalesinde, yapısal uyumun, OECD ülkelerinin eskiden tarıma dayalı ekonomilerden değeri yüksek kentsel mal ve hizmetlere dayalı ekonomilere doğru tırmanırken kullandıkları koruyucu gümrük tarifesi ve devlet sübvansiyonu "merdivenini ikiyüzlü bir şekilde attığı"na işaret eder.[9] Stefan Andreasson ise yapısal uyum programlarının Zimbabwe'de, kendi kendilerine dayattıkları neoliberal politikaların da Güney Afrika'da yarattığı kötü sonuçlara bakarak makroekonomik politikaları Washington tarafından dayatıldığı sü-

7. Aktaran Tony Killick, "Twenty-five Years in Development: The Rise and Impending Decline of Market Solutions", *Development Policy Review* 4 (1986), s. 101.

8. William Tabb, *Economic Governance in the Age of Globalization*, New York 2004, s. 193.

9. Ha-Joon Chang, "Kicking Away the Ladder: Infant Industry Promotion in Historical Perspective", *Oxford Development Studies* 31:1 (2003), s. 21.

rece Üçüncü Dünya "sanal demokrasi"den öte bir şey umabilir mi, diye sorar: "Sanal demokrasi sosyal demokrasi projelerinin başka yerlerde yarattığı kamu refahını genişletme imkânlarının ve kapsayıcı, katılımcı demokrasinin harcanması pahasına gelir."[10]

The Challenge of Slums'da "1980'lerle 1990'larda yoksulluk ile eşitsizlikte meydana gelen artışın tek temel nedeni devletin gerilemesiydi" tespiti yapılırken aynı şey kastediliyor. *The Challenge of Slums*'ın yazarları, kamu sektörü harcamaları ve kamu mülkiyetinde doğrudan YUP'ların dayattığı azaltmaların yanı sıra devletin "talileştirilmesi" sonucu iş görme gücünü daha da yitirmesinin incelikli yanları üzerinde durur: Bu durum, egemenlik gücünün hükümetin daha aşağı kadrolarına, özellikle de uluslararası büyük yardım kuruluşlarıyla doğrudan ilişkili STK'lara devri şeklinde tanımlanır.

> Adem-i merkeziyete dayalı gibi görünen bütün yapı, hem gelişmiş dünyaya iyi hizmet etmiş olan ulusal temsil hükümeti kavramına yabancıdır hem de küresel bir hegemonyanın faaliyetlerine karşı son derece itaatkârdır. Hâkim uluslararası perspektif [yani Washington'ın perspektifi] kalkınmanın fiili paradigması haline gelir, böylece genelde bütün dünya hızla bağışçılarla uluslararası örgütlerin güdümü altında birleşir.[11]

IMF ile Beyaz Saray'ın tasarladığı yapay buhrandan en çok Afrika ve Latin Amerika şehirleri etkilenmiştir; hatta, 1980'lerde birçok ülkede YUP'ların uzun süren kuraklık, artan petrol fiyatları, yükselen faiz oranları ve düşen mal fiyatları gibi ekonomik etkileri Büyük Buhran'dan daha şiddetli ve uzun süreli olmuştur. Özellikle de Üçüncü Dünya şehirleri göç artışı, resmi istihdam azalması, ücret düşüşü ve gelir düşüşünden oluşan bir kısır döngü içine hapsolmuştur. Daha önce de gördüğümüz gibi, IMF ile Dünya Bankası yoksullara kamu hizmetinden yararlanma bedeli uygulayarak azalan oranlı (mütedenni) vergilendirmeyi desteklemiş, buna karşılık askeri harcamaları azaltmak veya zenginlerin gelirlerini veya gayrimenkullerini vergilendirmek için hiçbir çaba sarf etmemiştir. Bunun sonucunda altyapı ve kamu sağlığı, dünyanın her yerinde nüfus artışıyla girdiği yarışı kaybetmiştir. Theodore Trefon, Kinşasa'

10. Stefan Andreasson, "Economic Reforms and 'Virtual Democracy' in South Africa", *Journal of Contemporary African Studies* 21:3 (Eylül 2003), s. 385.
11. *Challenge*, s. 48.

da "halk temel kamu hizmetlerinden bir 'anı' olarak söz etmektedir," diye yazar.[12]

Carole Rakodi yapısal uyumun Afrika'daki bilançosunu şu şekilde sıralar: Sermaye kaçışı, imalatın çöküşü, ihracat gelirlerinde marjinal veya olumsuz artış, şehirlerdeki kamu hizmetlerinde ciddi kesintiler, fiyatlarda fahiş artış ve reel ücretlerde feci bir düşüş.[13] Bütün Afrika kıtası genelinde insanlar "Üşüttüm" der gibi "Krizdeyim" demesini öğrenmiştir. [14] Darüsselam'da kişi başına düşen kamu hizmeti harcamaları 1980'lerde yılda yüzde 10'a düşmüştür; orada devletin yıkıldığının resmidir bu.[15] Hartumlu araştırmacılar, Hartum'da liberalleşme ve yapısal uyumun, çoğu kamu sektörünün yok olmuş kısmından olmak üzere 1,1 milyon "yeni yoksul" ürettiğini belirtir.[16] Önemli bir imalat sektörüne ve modern kent hizmetlerine sahip ender tropik Afrika şehirlerinden biri olan Abidjan'da YUP rejimine itaat sanayisizleşmeye, inşaat sektörünün çöküşüne ve toplu taşımacılık ile hıfzıssıhhanın hızla bozulmasına yol açmıştır; bu yüzden Fildişi Sahili'nde (Batı Afrika'nın sözde "kaplan" ekonomisi) kentsel yoksulluk 1987-88 yılları arasında iki katına çıkmıştı.[17] Balogun'un Nijerya'sında ise Lagos, İbadan ve diğer şehirlerde giderek kentselleşen yoksulluk 1980'de yüzde 28 artarken 1996'da yüzde 66 gibi aşırı bir artış göstermiştir. Dünya Bankası'nın bir raporunda şöyle belirtilir: "Bugün kişi başına düşen GSMH 260 dolar civarında, yani ülkenin bağımsızlığını kazandığı 40 yıl öncekinden de, 1985'te ulaşılan 370 dolar seviyesinden de düşük bir seviyede."[18] Coğrafyacı Deborah Potts, genel olarak Afrika şehirle-

12. Theodore Trefon, "Introduction: Reinventing Order", Trefon, *Reinventing Order in the Congo* içinde, s. 1.

13. Rakodi, "Global Forces, Urban Change, and Urban Management in Africa", Rakodi, *Urban Challenge* içinde, s. 50, 60-1.

14. Achille Mbembe ve Janet Roitman, "Figures of the Subject in Times of Crisis", Enwezor vd., *Under Siege* içinde, s. 112.

15. Michael Mattingly, "The Role of the Government of Urban Areas in the Creation of Urban Poverty", Sue Jones ve Nici Nelson (haz.), *Urban Poverty in Africa: From Understanding to Alleviation* içinde, Londra 1999, s. 21.

16. Adil Mustafa Ahmad ve Atta El-Hassan El-Batthani, "Poverty in Khartoum", *Environment and Urbanization* 7:2 (Ekim 1995), s. 205.

17. Sethuraman, "Urban Poverty and the Informal Sector", s. 3.

18. Dünya Bankası, *Nigeria: Country Brief*, Eylül 2003.

rinde ücretlerin çok düştüğünü, öyle ki araştırmacıların yoksulların nasıl hayatta kaldığını kestiremediğini belirtir: "Ücret bulmacası" denen şeydir bu.[19]

Latin Amerika'da, General Pinochet'nin 1973'teki neoliberal darbesiyle başlayan yapısal uyum askeri diktatörlükle ve popüler solun baskı altına alınmasıyla yakından bağlantılıydı. Bu yarıküresel karşı devrimin en önemli sonuçlarından biri yoksulluğun hızlı bir biçimde kentleşmesi olmuştu. 1970'te köylü isyanını öne çıkaran Guevaracı *foco* teorileri kıtasal gerçekliğe, yani kırsalda şehirlerden daha fazla yoksul olduğu gerçeğine (kırsalda yoksul sayısı 75 milyonken, şehirlerde 44 milyondu) hâlâ tekabül ediyordu. Gelgelelim 1980'lerin sonlarında yoksulların büyük bir çoğunluğu (115 milyon) tarlalarda veya köy çiftliklerinde (80 milyon) değil, şehirlerdeki *colonia*, *barriada* ve *villas miseria*'lardaydı.[20]

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün bir araştırması, Latin Amerika'da kentsel yoksulluğun yalnızca 1980'den 1986'ya kadarki beş yıllık süre içinde yüzde 50 gibi muazzam bir oranda arttığını ortaya koymaktadır.[21] Çalışan nüfusun ortalama geliri Venezüella'da yüzde 40, Arjantin'de yüzde 30, Brezilya ile Kosta Rika'da yüzde 21 azalmıştır.[22] Meksika'da gayri resmi istihdam oranı 1980 ile 1987 yılları arasında ikiye katlanırken, sosyal harcamalar 1980 seviyesinin yarısına düşmüştür.[23] Peru 1980'li yılları, üç yıl içinde kentsel işgücünün yüzde 60 olan resmi istihdam oranını yüzde 11'e düşüren ve Lima'nın gecekondu bölgelerinin kapılarını Aydınlık Yol militanlarına açan YUP kaynaklı "müthiş bir gerileme"yle noktalamıştı.[24]

Bu arada hizmetçilere ve Avrupa seyahatlerine alışık olan eğitimli orta sınıfın büyük bir bölümü kendini birden yeni yoksulların

19. Potts, "Urban Lives", s. 459.

20. BM, *World Urbanization Prospects*, s. 12.

21. Potts, "Urban Lives", s. 459.

22. Alberto Minujin, "Squeezed: The Middle Class in Latin America", *Environment and Urbanization* 7:2 (Ekim 1995), s. 155.

23. Augustín Escobar ve Mercedes González de la Rocha, "Crisis, Restructuring and Urban Poverty in Mexico", *Environment and Urbanization* 7:1 (Nisan 1995), s. 63-4.

24. Henry Dietz, *Urban Poverty, Political Participation, and the State: Lima, 1970-1990*, Pittsburgh 1998, s. 58, 65.

saflarında buluvermişti. Bazı durumlarda bu düşüş Afrika'daki gibi ani olmuştu: Örneğin, Şili ve Brezilya'da şehirlerde yoksulluk içinde yaşayanların genel nüfusa oranı bir yıl içinde (1980-81) yüzde 5 artmıştı.[25] Ama yoksullarla kamu sektöründe çalışan orta sınıfı ezen aynı uyum programları özelleştirme yanlılarına, yabancı ithalatçılara, *narcotraficante*'lere (uyuşturucu tüccarlarına), yüksek rütbeli subaylara ve işbirlikçi siyasilere kârlı fırsatlar tanımaktaydı. 1980'lerde Latin Amerika ile Afrika'da tüketim müthiş derecede artmış, yeni zenginler Miami'lerde, Paris'lerde deli gibi para harcamaya başlamıştı; gecekondu bölgelerindeki yurttaşları ise açlıktan kırılıyordu.

Eşitsizlik göstergeleri 1980'lerde rekor düzeylere ulaşmıştı. Buenos Aires'te en zengin sıralamasında ilk ona girenlerin ülke gelirindeki payları 1984'te ülkenin en yoksullarından 10 kat fazlayken, aradaki fark 1989'da 23 kata çıkmıştı. Rio de Janeiro'da eşitsizlik katsayısı (klasik GINI katsayısı) 1981'de 0,58 iken 1989'da 0,67'ye yükselmişti.[26] Hatta 1980'ler Latin Amerika genelinde dünyanın en uç sosyal topoğrafyasının kanyonlarını derinleştirmiş, zirvelerini daha da yükseğe çıkarmıştı. Dünya Bankası'nın 2003'te yayımlanan bir raporunda, Latin Amerika'nın GINI katsayısının Asya'nınkinden 10, OECD ülkelerinkinden 17,5 ve Doğu Avrupa'dakinden 20,4 puan daha yüksek olduğu bildirilir. Latin Amerika'nın en eşitlikçi ülkesi olan Uruguay bile herhangi bir Avrupa ülkesinden daha eşitsiz bir gelir dağılımına sahiptir.[27]

Aşağıdan Uyum

1980'lerde yaşanan ekonomik şoklar Üçüncü Dünya'nın her yerinde insanları hanelerin toplu kaynakları etrafında, özellikle de kadınların hayatta kalma becerileri ile umutsuzluk ürünü yaratıcılıkları etrafında toplanmaya zorlamıştı. Erkeklerin resmi çalışma im-

25. A.Oberai, *Population Growth, Employment and Poverty in Third World Mega-Cities*, s. 85.

26. Luis Ainstein, "Buenos Aires: A Case of Deepening Social Polarization", Gilbert, *The Mega-City in Latin America* içinde, s. 139.

27. Dünya Bankası, *Inequality in Latin America and the Carribean: Breaking with History?*, New York, 2003, sayfa numarası yok.

kânları yok olduğundan, anneleri, kızkardeşleri ve eşleri kentin yapısal uyum yükünün yarısından fazlasını sırtlamak zorunda kalmışlardı: "Ailelerin hayatta kalma yükü çok fazla belki, ama kadınların omuzlarındaki yük ondan da fazla," diye yazar Hintli bir yazar.[28] Coğrafyacı Sylvia Chant, yapısal uyum programları nedeniyle yoksul kadınların sosyal hizmet harcamalarını ve erkeklerin gelirlerinde yapılan kesintileri karşılamak için hem evde hem de ev dışında daha fazla çalışmak durumunda kaldıklarını, aynı zamanda yeni kullanıcı ücretleri, yani kullanıcı ücretlerindeki artış eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimlerini kısıtladığı için de daha fazla çalışmak zorunda kaldıklarını belirtir.[29] Kadınların bir şekilde bunun üstesinden gelmeleri beklenmekteydi. Hatta bazı araştırmacılar yapısal uyum programlarının, evin temel ihtiyaçları karşısında kadınların işgücünün sonsuz derecede esnek olduğu inancını kinik bir biçimde sömürdüğünü ileri sürer.[30] Çoğu neoklasik ekonomik uyum denkleminde var olan suçlu bir gizli değişkendir bu: Yoksul kadınlarla çocuklarından Üçüncü Dünya'nın borç yükünü omuzlamaları beklenir.

Çin'de ve Güneydoğu Asya'nın sanayileşmiş şehirlerinde milyonlarca genç kadının montaj hatlarında ve döküntü fabrikalarda çalışmaya başlamaları bu yüzdendir. Yakın dönemlerde yapılmış bir araştırmada, "Serbest Ticaret Bölgeleri'nde çalışan yaklaşık 27 milyon işçinin yüzde 90'ını kadınların oluşturduğu" belirtilir.[31] Afrika' da ve Latin Amerika'nın büyük bir bölümünde (Meksika'nın kuzey sınırlarındaki şehirler hariç) böyle bir seçenek yoktur. Sanayisizleşme ve erkeklerin çalıştığı resmi sektör işlerinin yok oluşu, çoğunlukla bunu izleyen erkek göçü, kadınları parça başı işçiliği, içki satıcılığı, işportacılık, piyango bileti satıcılığı, kuaförlük, dikiş maki-

28. U. Kalpagam, "Coping with Urban Poverty in India", *Bulletin of Concerned Asian Scholars* 17:1 (1985), s. 18.

29. Sylvia Chant, "Urban Livelihoods, Employment and Gender", Robert Gwynne ve Cristóbal Kay (haz.), *Latin America Transformed: Globalization and Modernity* içinde, Londra 2004, s. 214.

30. Caroline Moser ve Linda Peake, "Seeing the Invisible: Women, Gender and Urban Development", Richard Stren (haz.), *Urban Research in Developing Countries -Volume 4: Thematic Issues* içinde, Toronto 1996, s. 309.

31. Kadınların Üreme Hakkı Küresel Ağı, *A Decade After Cairo*, s. 12.

neciliği, temizlikçilik, bulaşıkçılık, domuz çobanlığı, bebek bakıcılığı, fahişelik gibi yeni geçim imkânları yaratmaya zorlamaktadır. Şehirlerde yaşayan kadınların işgücüne katılımının diğer kıtalara göre daha düşük olduğu Latin Amerika'da üçüncü derecede gayri resmi iş alanlarına giren kadın sayısı özellikle 1980'li yıllarda çok kabarıktı.

Sosyal antropolog Caroline Moser, "aşağıdan uyum"la ilgili ayrıntılı araştırmasında 1982 ile 1988 yılları arasında art arda uygulanan sekiz YUP'un Guayaquil çevresindeki bataklık arazide bulunan ve önceleri sürekli gelişme gösteren bir gecekondu bölgesi üzerindeki etkilerini tasvir eder. 1980'lerdeki kriz sırasında Ekvador'da açık işsizlik ikiye katlanmışsa da, bu krizin en önemli etkisi Guayaquil ile Quito'daki işgücünün tam olarak yarısına eşdeğer olduğu tahmin edilen bir kısmi istihdam patlaması olmuş. Indio Guayas adlı *barrio*'da daha önce tam zamanlı çalışan evli erkekler kendilerini geçici işçi ve işsiz konumunda buluvermiş, altı ay boyunca işsiz kaldıkları oluyormuş, bu yüzden hane halkından daha fazla kişi (kadınıyla çocuğuyla) çalışmak durumunda kalmış. YUP'lar uygulanmaya başladıktan sonra çalışan kadın sayısı yüzde 40'tan yüzde 52'ye yükselirken fabrika işçisi sayısında azalma görülmüş, kadınlar ev işi veya sokak satıcılığı gibi işler için birbiriyle rekabet etmek zorunda kalmış. Bütün hane kaynaklarının böyle topluca seferber edilmesine rağmen yaşam koşulları, özellikle de çocukların beslenme koşulları müthiş derecede kötüleşmiş. Moser *barrio*'da yaşayan çocukların neredeyse yüzde 80'inin yetersiz beslenme belirtileri gösterdiğini fark etmiş. Artık büyük oranda özelleştirilmiş ve daha pahalı olan sağlık hizmetleri, eskiden iyimser olan Indio Guayas'daki ailelerin erişemeyeceği bir hale gelmiş.[32]

Guayaquil deneyimi, 1982 borç krizinin ardından yaşanan neoliberal dönemde Guadalajara'da da tekrarlandı. Meksika'da küçük ölçekli aile fabrikaları ve atölyelerinin geleneksel merkezi konumundaki bu şehirde 1980'lerin başlarında ücretlerdeki serbest dü-

32. Caroline Moser, "Adjustment from Below: Low-Income Women, Time, and the Triple Role in Guayaquil, Ecuador", Sarah Radcliffe ve Sallie Westwood (haz.), *"Viva": Women and Popular Protest in Latin America* içinde, Londra 1993, s. 178-85.

şüşle sosyal harcamaların sona ermesini 1986 GATT anlaşmasından sonra acımasız dış rekabet izlemişti. Guadalajara'nın uzmanlaşmış bölgesi (küçük atölyelerde kitlesel tüketim malları üretilen bölge) Doğu Asya'dan gelen ithal malların hücumundan kurtulamadı. Augustín Escobar ile Mercedes González'in yaptığı bir araştırmaya göre, bunun sonucunda gayri resmi istihdam (1980 ile 1987 yılları arasında en az yüzde 80 artmıştı) ile California ve Teksas'a göçler eşzamanlı olarak artmış, daha da önemlisi, yasaya uygun işlerin yeniden yapılanmasında "keyfi işçi almalarla işten çıkarmalar norm haline" gelmişti. "Artık iş güvencesi diye bir şey yok, yarım günlük işçilik daha yaygın, küçük şirketlerde sözleşmesiz işçi çalıştırma genel bir uygulama haline geldi ve işçilerle diğer çalışanlardan daha fazla çalışmaları talep ediliyor, aksi takdirde işten çıkarılıyorlar." Guayaquil'de olduğu gibi burada da daha fazla kadın ev işlerinde çalışmaya başlamış, ayrıca çocuklarını okullarından alıp işe vermişlerdi. Escobar ile González, bu kısa vadeli hayatta kalma stratejilerinin sonunda uzun vadeli ekonomik hareketliliğe zarar vereceği uyarısında bulunuyor. "Kötüleşen ekonomik koşullar şehirlerdeki işçi sınıfı ailelerini iç kaynaklarını seferber etmek ve temel ihtiyaçlarını karşılayabilme adına işgüçlerini aşırı derecede kullanmak durumunda bıraktığı için, uzun vadeli sosyal hareketlilik stratejilerini uygulama kabiliyetlerini sınırlar."[33]

Afrika ve Asya'da olduğu gibi Latin Amerika şehirlerinde yaşayan birçok aile de bakıma muhtaç üyelerini geçimin daha ucuz olduğu kırsal bölgelere göndererek "uyum sürecine uyum göstermiş"tir. "Kosta Rika'da erkeklerle kadınlar evlerini ayırıyor, kadınlarla çocuklar çoğunlukla ev harcamalarının daha iktisatlı yapılabildiği yoksul bölgelere göç etmek zorunda kalıyor. Yaşam standartlarındaki bu değişikliğin uzun vadeli sonuçları, ayrı evlerde ikamet etme talebi zaman zaman ayrılıklarla boşanmalara neden olabiliyor," diye yazar Cedric Pugh.[34]

Kadınlarla çocuklar, yapısal uyumun yanı sıra AIDS soykırımıyla (kısmen kadınların yoksulluk nedeniyle yapmak zorunda

33. Escobar ve González, "Crisis, Restructuring and Urban Poverty in Mexico", s. 63-73.

34. Pugh, "The Role of the World Bank in Housing," s. 55.

kaldıkları fahişeliğin bir sonucudur), sık sık da kuraklık ve iç savaşla baş etmek durumunda kaldıkları için Afrika şehirlerindeki durum çok daha korkunçtur. Harare'de 1991 yapısal uyum programı bir yıl içinde geçim maliyetini yüzde 45 artırmış, sonunda yetersiz beslenmenin neden olduğu hastalık şikâyetleriyle 100.000 kişi soluğu hastane koğuşlarında almıştı. Nazneen Kanji ile Christian Rogerson'ın ayrı çalışmalarda da dile getirdiği gibi, kadınlar ailelerine yiyecek temin etme mücadelesi verdikleri için kayıtdışı piyasa ekonomisinde acımasız rekabet norm haline gelmiştir (özellikle pazarcılık ve işportacılık yapan kadınlar arasında): "Genelde, ağırlıklı olarak kadınların yürüttüğü bu girişimlerden elde edilen gelirler asgari gelir standartlarını bile karşılayamaz ve bu girişimler çok küçük sermaye yatırımıyla gerçekleştirilir, hiçbir beceri gerektirmez ve gelişmeye uygun bir iş sahasında çok sınırlı bir genişleme imkânına sahiptir."[35] Bu arada, bebek ölümleri ikiye katlanıp AIDS yayılırken ve çocukların beslenme koşulları gittikçe kötüleşirken umutsuz Harareli anneler küçük çocuklarını tekrar köylerine geri gönderiyorlar veya ev kirasıyla elektrik masraflarından tasarruf etmek için ayrı oturan aile üyelerini bir araya toplayıp geniş evlere taşınıyorlardı.[36] İlkokul çağındaki on binlerce çocuk çalışmak veya çöp karıştırmak üzere okullarından ayrılmak zorunda kalıyor, çoğu daha sonra okullarına dönemiyordu. Bu baskılar çoğunlukla o kadar ezici oluyordu ki, sonunda aile dayanışması da dağılıyordu. Bir grup araştırmacının belirttiği gibi, "bir zamanlar üyelerine destek olup onları ayakta tutan birim şimdi üyelerinin hayatta kalmak için birbirleriyle rekabet ettiği bir birim haline gelmişti."[37]

1970'ler ve 1980'lerde gecekondu sakinleri, başta kadınlar olmak üzere, ailelerinin parçalanmasını oturup seyretmek yerine yoksul kentlilerin o klasik protestosunu, yiyecek ayaklanmasını ye-

35. Rogerson, "Globalization or Informalization?" s. 347.

36. Nazneen Kanji, "Gender, Poverty and Structural Adjustment in Harare, Zimbabwe", *Environment and Urbanization* 7:1 (Nisan 1995), s. 39, 48-50; Drakakis-Smith, *Third World Cities*, s. 148 (yetersiz beslenme). Ayrıca bkz. Deborah Potts ve Chris Mutambirwa, "Basics Are Now a Luxury", s. 73-5.

37. B.Rwezaura vd., aktaran Miriam Grant, "Difficult Debut: Social and Economic Identities of Urban Youth in Bulawayo, Zimbabwe", *Canadian Journal of African Studies* 37:2/3 (2003), s. 416-7.

niden diriltip şekillendirmişti. Afrika, Latin Amerika ve Güney Asya'daki gecekondu bölgeleri IMF'nin iyi uykular dileğini yerine getirmediler, aksine sabırları tükenip patladılar. Yapısal uyum programlarına karşı gelişen halk direnişleriyle ilgili çığır açıcı kitaplarında (*Free Markets and Food Riots*, 2004) John Walton ile David Seddon, 1976 ile 1992 yılları arasında 39 borçlu ülkede meydana gelen 146 "IMF isyanı"nın listesini çıkarmışlar.[38] 1990'ların yapısal uyum programlarına atfedilen "insani çehre" ("uyumun toplumsal boyutları" denen şey) unsurlarının büyük bir kısmı, bu olağanüstü küresel protesto patlaması göz önünde bulundurularak sonradan eklenmişti.

Zorunlu tasarrufun uluslararası boyutları simgesel düzlemde kendini seyahat acentalarına, yabancı otomobillere, lüks otellere, uluslararası ajansların ofislerine yapılan saldırılarda gösterir. Protestolar çeşitli biçimler alır, çoğunlukla klasik yiyecek isyanı (Fas, Brezilya, Haiti), bazen sakin başlayıp şiddetle biten protesto gösterileri (Sudan, Türkiye, Şili), bazen de genel grev (Peru, Bolivya, Hindistan) biçiminde ortaya çıkar. Gelgelelim sık sık bu taktiklerden biriyle başlayan bir protesto başka bir taktiğe dönüşür; gösteriler isyan halini alır, kendiliğinden gelişen şiddet yeniden siyasi örgütlenmeye aktarılır.

Halk protestosunun bir aracı olarak yiyecek isyanı piyasa toplumlarının yaygın, hatta evrensel bir özelliğidir; siyasi-sınai evrimin bir emaresinden ziyade yoksullarla mülksüz grupların toplumsal adalet taleplerini dile getirdikleri bir yetkilendirme stratejisidir. Modern devlet ve uluslararası ekonomik entegrasyon sistemlerinde halk protestosunun patlama noktası dünya nüfusunun çoğunluğuyla birlikte, küresel birikim, ulusal kalkınma ve halk adaleti süreçlerinin kesiştiği şehirlere kaymıştır.[39]

IMF karşıtı protestoların ilk dalgası 1983 ile 1985 yılları arasında zirveye ulaşmış, arkasından 1989'da bir protesto dalgası daha gelmişti. Caracas'ta Şubat 1989'da yakıt ve toplu taşımacılık konusunda IMF'nin halkı karşısına alarak dayattığı fiyat artışı öfkeli otobüs şoförleriyle üniversite öğrencilerinin öncülük ettiği bir isyanı körüklemiş, polis copları çatışmanın birden bir ihtilal havasına bürünmesine neden olmuştu. Bir hafta süren *Caracazo* sırasında on

38. John Walton ve David Seddon, *Free Markets and Food Riots: The Politics of Structural Adjustment*, Oxford 1994, s. 39-45.

39. *A.g.y.*, s. 43.

binlerce yoksul tepelerdeki *barrio*'larından inerek alışveriş merkezlerini yağmalamış, lüks arabaları yakmış, barikatlar kurmuştu. Olaylar sırasında en az 400 kişi can vermişti. Bir ay sonra öğrencilerin IMF'ye karşı gerçekleştirdikleri protesto gösterilerinin ardından Lagos ayağa kalkmıştı: Çoğu yoksulun, Chris Abani'nin *Graceland* adlı romanının kahramanı "Kral"ın patladı patlayacak öfkesine benzer bir öfke içinde olduğunu tahmin edebileceğimiz bu şehirde üç gün süren yağmalama olaylarıyla sokak kavgalarında 50 kişi ölmüştü:

İnsanlarımızın çoğu namuslu, işten kaçmaz. Ama işte kaderleri şu pezevenk askerlerin ve IMF, Dünya Bankası ve ABD'deki hırsızların iki dudağı arasında... Benim, senin, bizim, bütün bu fakir insanların durduk yerde Dünya Bankası'na on milyon dolar borcu var. Bunların hepsi hırsız, bunların (bizimkilerin, Dünya Bankası'ndaki kalantorların) en ufak değeri yok gözümde![40]

Ütopya Dönemi mi?

Hem neoklasik teoriye hem de Dünya Bankası'nın öngörülerine göre, 1990'ların 1980'lerde yapılan yanlışları düzeltmesi ve Üçüncü Dünya şehirlerinin hem yitirdikleri zemini yeniden kazanmalarını, hem de yapısal uyum programlarının yol açtığı eşitsizlik uçurumlarını kapatmalarını sağlaması gerekiyordu. *The Challenge of Slums*'ta istihzayla belirtildiği gibi, 1990'lar küresel kent gelişiminin, neoklasik piyasa serbestisinin neredeyse ütopik parametreleri dahilinde gerçekleştiği ilk on yıllık dönemdi gerçekten de.

1990'lı yıllarda ticaret görülmemiş bir hızla genişlemeye devam etti, yasak bölgeler açıldı ve askeri harcamalar azaldı... Faiz oranları temel eşya fiyatlarıyla birlikte hızla düşerken, bütün temel üretim girdileri ucuzladı. Sermaye akışları giderek ulusal denetimlerin elinden kurtuldu ve en verimli alanlara doğru kaydı. Egemen neoliberal ekonomi doktrinine göre mükemmel sayılabilecek bu ekonomik koşullarda bu dönemin eşsiz bir refah ve sosyal adalet dönemi olabileceğini düşünebilirdiniz.[41]

40. Abani, *Graceland*, s. 280.
41. *Challenge*, s. 34.

Gelgelelim BM'nin 2004 yılı *İnsani Kalkınma Raporu*'nda şu ifadelere yer verilir: "1990'larda o güne kadar görülmemiş sayıda ülke kalkınmada gerileme yaşadı. Bugün 46 ülkede insanlar 1990'a oranla daha yoksul durumda. 25 ülkede on yıl öncesine göre daha fazla sayıda aç insan var."[42] Üçüncü Dünya genelinde yeni bir yapısal uyum programları ve ülkelerin kendiliğinden benimsediği neo-liberal programlar dalgası devlet istihdamının, yerel imalatçılığın ve ev-pazar tarımının yıkımını hızlandırdı. Latin Amerika'nın büyük sanayi metropolleri (Mexico City, São Paulo, Belo Horizonte ve Buenos Aires) imalat işlerinde büyük kayıplar yaşadı. São Paulo'da istihdamda imalatın payı 1980'de yüzde 40 iken, 2004'te yüzde 15'e geriledi.[43] Hizmet borçları (1990'ların sonunda Jamaika gibi bir ülkede bütçenin yüzde 60'ını tüketmiştir) sosyal programlar ile konut yardımı için ayrılan kaynakları massetti: Don Robotham'ın sözleriyle bu yoksul şehirlilerin "toplumsal terki"ydi.[44]

Dünya Bankası ise kamu sektörünü piyasa alanına "ortam yaratan" unsurlardan sadece biri şeklinde yeniden tanımlayan *Urban Policy and Economic Development: An Agenda for the 1990's* (Kent Politikası ve Ekonomik Kalkınması: 1990'lar İçin Bir Gündem) (1991) başlıklı belgeyle yerel devletin rolünün ortadan kalkmakta oluşunu sevinçle karşılamıştı. Coğrafyacı Cecilia Zanetta, Dünya Bankası'nın Meksika ve Arjantin'deki kent programlarıyla ilgili bir değerlendirmesinde şunları söyler: "Piyasa mekanizmalarına yeniden değer biçmeye merkezi bir önem atfedilmesiyle birlikte, kentteki ekonomik aktörlerin (hem resmi hem de gayri resmi aktörlerin) üretkenliğini kısıtlayan engelleri ortadan kaldırarak ulusal ekonomiye olan katkılarını azami düzeye çıkartan kent politikaları sağlıklı politikalar olarak tanımlanmaya başlandı."[45] "Kentsel üretkenliğin" fetişleştirilmesi ise istihdama veya eşit paylaşım üzerindeki etkilerine bakılmaksızın kamu hizmet kuruluşlarıyla kentsel

42. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, *Human Development Report 2004* (İnsani Kalkınma Raporu 2004), New York 2004, s. 132.

43. Henry Chu, "Jobless in São Paulo", *Los Angeles Times*, 30 Mayıs 2004.

44. Don Robotham, "How Kingston Was Wounded", Jane Schneider ve Ida Susser (haz.), *Wounded Cities: Destruction and Reconstruction in a Globalized World* içinde, Oxford 2003, s. 111-24.

45. Zanetta, *The Influence of the World Bank on National Policies*, s. 25.

hizmetlerin özelleştirilmesi yönünde büyük bir baskıya neden oldu. 1990'larda Dünya Bankası'nın işin içinde olduğu durumlarda kamu sektörü istihdamının kaybettiği zemini yeniden kazanması imkân ve ihtimal dahilinde değildi.

İhracatta sık sık yaşanan patlamadan toplumun sadece küçük bir kesimi yararlanmıştır. Önemli bir petrol ve elmas üreticisi olan Angola bunun en aşırı örneklerinden biridir. 1993 yılında nüfusunun yüzde 84 gibi inanılmaz derecede büyük bir kısmı işsiz veya gizli işsiz olan Luanda'da, en yüksek gelir düzeyi birimi ile en düşük gelir düzeyi birimi arasındaki eşitsizlik "yalnızca 1995 ile 1998 yılları arasında 10 faktörden 37 faktöre çıkmıştır."[46] Meksika'da, aşırı yoksulluk içinde yaşayanların toplam nüfusa oranı 1992'de yüzde 16'yken, sınırdaki *maquiladora*'lar ile NAFTA'nın çok reklamı yapılmış o "başarı öyküleri"ne rağmen, 1999'da yüzde 28'e yükselmiştir.[47] Keza, OECD'nin bir raporuna göre, César Gaviria (1990'da seçilmiştir) rejimi sırasında kentlerdeki ücretler düşerken koka ekilen arazi miktarının üçe katlandığı Kolombiya'da, uyuşturucu kartelleri Gaviria'nın "neoliberal politikalarını en tutarlı biçimde destekleyen kesimdi."[48] Dünya Bankası iktisatçılarının bütün dünya nüfusu genelinde yaptıkları ölçümlere göre, küresel eşitsizlik yüzyılın sonunda 0,67 gibi inanılmaz bir GINI katsayısına ulaşmıştır (bu dünyanın en yoksul üçte ikilik kesimi sıfır gelire sahipken en üst üçte birlik kısmının her şeye sahip olması durumunun matematiksel eşdeğeridir).[49]

1990'ların sonunda baş gösteren küresel kargaşa, eşitsizlikte en keskin artışın yaşandığı şehirlerle bölgelerde tekinsiz denebilecek bir netlikle görülür. Ortadoğu ile Müslüman Güney Asya genelinde kentlerdeki zenginler ile yoksullar arasında giderek derinleşen uçurum İslamcılar'ın, hatta daha radikal olan Selefilerin iş başında-

46. Paul Jenkins, Paul Robson ve Allan Cain, "Luanda", *Cities* 19:2 (2002), s. 144.

47. Zanetta, *The Influence of the World Bank on National Housing Policies*, s. 64.

48. Forrest Hylton, "An Evil Hour: Uribe's Colombia in Historical Perspective", *New Lef Review* 23 (Eylül-Ekim 2003), s. 84.

49. Shaohua Chen ve Martin Ravallion, "How Did the World's Poorest Fare in the 1990's?" Dünya Bankası taslak metin, Washington D.C., 2000, s. 18.

ki rejimlerin ıslah olmaz yolsuzluklarıyla ilgili argümanlarını desteklemektedir. Cezayir'deki FLN devletinin "sosyalist" kalıntılarına karşı gerçekleştirilen nihai saldırı 1995'te 230 şirketin özelleştirilmesi ve 130.000 devlet işçisinin işten atılmasıyla başlamıştı; 1988'de yüzde 15 olan yoksulluk oranı 1995'te yüzde 23'e fırlamıştı.[50] Keza, İslam Devrimi yoksul yanlısı politikalarını terk etmeye başladığında Tahran'da 1993 ile 1995 yılları arasında yoksulluk yüzde 26'dan yüzde 31'e doğru keskin bir artış göstermişti.[51] Dünya Bankası'nın 1999 verilerine göre Mısır'da beş yıllık bir ekonomik büyümeye rağmen ailevi yoksullukta (yılda 610 dolar civarı veya daha aşağı gelirle tanımlanıyor) bir azalma görülmezken, kişi başına düşen tüketimde bir azalma göze çarpıyor.[52] Pakistan da, tekstil ihracatının Çin yüzünden tehlikeye girmesi ve sulamaya çok az yatırım yapıldığından tarımsal verimin düşmesi yüzünden sınai rekabet gücünün azalması şeklinde tezahür eden ikili bir krizle karşı karşıya kalmıştı. Bu nedenle geçici işçilerle kayıtdışı işçilere verilen ücretler düşmüş, yoksulluk *Ulusal İnsani Kalkınma Raporu*'nda "Pakistan tarihinde görülmemiş" diye tanımlanan bir hızla artmış, 1992'de yüzde 31,7 (GINI katsayısına göre ölçülmüştür) olan kentsel gelir eşitsizliği oranı 1998'de yüzde 36'ya yükselmiştir.[53]

Gelgelelim 1990'ların en büyük olayı eski "İkinci Dünya"nın büyük bir kısmının (Avrupa ve Asya devlet sosyalizminin) yeni bir Üçüncü Dünya'ya dönüşmesiydi. 1990'ların başlarında eski "geçiş ülkeleri"nde (bu tabir BM'ye aittir) aşırı yoksulluk içinde yaşadığı kabul edilenlerin sayısı 14 milyondan 168 milyona fırlamıştı: Çok sayıda insan tarihte görülmemiş bir biçimde neredeyse aniden dilenci konumuna düşmüştü.[54] Eski SSCB'de yoksulluk doğrulanmasa da vardı elbette, ama Dünya Bankası araştırmacılarına bakılırsa

50. Laabas Belkacem, "Poverty Dynamics in Algeria", Arap Planlama Enstitüsü, taslak metin, Kuveyt (Haziran 2001), s. 3, 9.

51. Djavad Salehi-Isfahani, "Mobility and the Dynamics of Poverty in Iran: What Can We Learn From from the 1992-95 Panel Data?" Dünya Bankası taslak metin (Kasım 2003), s. 17.

52. Soliman, *A Possible Way Out*, s. 9.

53. Akmal Hussain, *Pakistan National Human Development Report 2003: Poverty, Growth and Governance*, Karaçi 2003, s. 1, 5, 7, 15, 23.

54. *Challenge*, s. 2.

yüzde 6 ila 10'dan fazla değildi.[55] Oysa bugün, Alexey Krasheninnokov'un BM-HABITAT'a sunduğu rapora göre Rus ailelerin yüzde 60'ı yoksulluk içinde yaşıyor, nüfusun geri kalanıysa "epeyce zorlayarak ancak orta sınıf kapsamına sokulabiliyor". (Rus orta sınıfı, küresel orta sınıf gelir standartlarının üçte birinden az olan gelirinin yüzde 40'ını yiyeceğe harcar mesela.)[56]

Eski Sovyetler'in taşrasında terk edilmiş bölgelerde "geçiş dönemi yoksulluğu"nun en berbat örnekleri gözlerden ırak kalsa da, kentler bir gecede zengin veya yoksul olmak gibi şoke edici aşırı örnekleri gözler önüne serer. Örneğin St. Petersburg'da en zengin yüzde onluk kesim ile en yoksul yüzde onluk kesim arasındaki gelir eşitsizliği 1989'da 4,1 iken 1996'da 13,2 olmuştur.[57] Moskova'da şimdi New York'tan daha fazla milyarder olabilir, ama aynı zamanda bir milyondan fazla gecekondu sakini de vardır; çoğu Ukrayna (200.000), Çin (150.000), Vietnam ve Moldovya'dan ülkeye kaçak girmiş göçmenlerdir. Bu insanlar terk edilmiş binalarda, kullanılmayan yatakhanelerde ve eski kışlalarda ilkel koşullarda yaşar. Batı'da genellikle kapitalizmin öncü kuvveti olarak övülen izbe atölyeler "bu kaçakları çalıştırmayı tercih eder, onlara çok düşük ücretler öder ve tek kişilik apartman odalarında 10 ila 15 kişi barındırırlar" ve hiçbir işçi için vergi ödemezler.[58] Rus araştırmacılar enformel ekonominin, yani gölge ekonominin resmi ekonominin cirosunun yüzde 40'ına denk olabileceğini tahmin etmektedirler.[59]

Eski Sovyetler Birliği'nde kentlerdeki konutlar karne usulüyle dağıtılmaktaydı, ama neredeyse bedava sayılırdı (hane gelirinin yüzde 2 ila 3'ü kira ve kamu hizmetlerine harcanıyordu) ve bölgesel ısıtma, metro ve işyeri kültürüyle eğlencelerinden oluşan benzersiz bir toplumsal altyapıya bağlıydı. Gelgelelim 1990'ların son-

55. Braithwaite, Grootaert ve Milanovic, *Poverty and Social Assistance in Transition Countries*, s. 47.

56. Alexey Krasheninnokov. "Moscow", BM-HABITAT Vaka Çalışması, Londra 2003, s. 9-10.

57. Tatyana Protasenko, "Dynamics of the Standard of Living During Five Years of Economic Reform", *International Journal of Urban and Regional Research* 21:3 (1997), s. 449.

58. Krasheninnokov, "Moscow", s. 10.

59. Protasenko, "Dynamics of the Standard of Living During Five Years of Economic Reform", s. 449.

larında Vladimir Putin hükümeti IMF'nin konut ve ısınma ücretlerini piyasa düzeyine yükseltme şartını gelirlerdeki düşüşe rağmen kabul etti.[60] Bununla birlikte önemli bölgelerin altyapılarıyla fabrikaya dayalı sosyal hizmetler büyük oranda ihmal edilmeye, buralara yatırım yapılmamaya, hatta bunlardan vazgeçilmeye başlandı. Sonunda eski apartmanlar (hatta mahalleler, zaman zaman da şehirler) gecekondu koşullarına geriledi. Patlak borular, lağım taşkınları, bozuk ışıklandırma, en tehlikelisi de kışın ısıtmadan yoksun olma işçi sınıfının ikamet ettiği birçok mesken alanının tanımlayıcı özelliği haline geldi. Bu yüzden şehirlerde yaşayan milyonlarca yoksul Rus bugün soğuktan, açlıktan ve İkinci Dünya Savaşı'nda Leningrad kuşatması sırasında yaşanılanlara tekinsiz ölçüde benzeyen bir yalıtılmışlık halinden mustariptir.

Rus tarzı geçiş dönemi yoksulluğu Doğu Avrupa kentlerinde, özellikle de Bulgaristan ve Arnavutluk'ta da mevcuttur. Sanayisizleşme ve fabrika kapanmalarından yıpranmış Sofya'da 1995-96 yıllarında, özellikle Roman ve Türk azınlıklar, yaşlı kadınlar ve geniş aileler arasında yoksulluk ve eşitsizlik patlak vermiştir: Bugün Bulgarların yüzde 43'ü yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır ve Sofya belki de bünyesinde Avrupa'nın en fazla gecekondu nüfusunu barındırır. Avrupa'nın en kötü şartlara sahip gecekondu bölgesi de Sofya'dadır: Fakulteta'daki "Cambodia" adlı gecekondu bölgesinde 35.000 Roman (yüzde 90'ı işsizdir) Hindistan'daki Dalitlerin sefaletini andırır getto koşullarında yaşamaktadır.[61] Ama Avrupa'nın en yoksul şehri 110.000 nüfuslu Elbasan'dır. Eskiden Arnavutluk'un ağır sanayi merkezi olan bu şehir bugün ancak İtalya ve Yunanistan'daki birçok göçmenin gönderdiği paralar sayesinde ayakta durmaktadır. Bu arada Tiran'ın etrafında insanların paranoyak Enver Hoca diktatörlüğü tarafından inşa edilmiş makineli tüfek yuvalarının içinde yaşadığı gecekondu mahallelerinin sayısı her geçen gün artmaktadır.[62]

60. *A.g.y.*

61. Dünya Bankası, "Bulgaria: Poverty During the Transition", aktaran Social Rights Bulgaria, 29 Haziran 2003, www.socialrights.org.

62. Dünya Bankası, "Albania: Growing Out of Poverty", geçici rapor, 20 Mayıs 1997, s. 41.

Bunlar Başarı Hikâyeleri mi?

Çin'in sahil kentlerinde sürekli iş ve gelir patlamasının yaşanması ve yüksek teknoloji bölgeleri ve ofis parklarıyla bir "Parlayan Hindistan"ın ortaya çıkması, küreselleşmenin 1990'lardaki iki büyük başarı hikâyesidir. Her iki durumda da gerçekten bir kalkınma söz konusuydu: Şanghay'ın çevresindeki vinç ormanı, Bangalore'daki yeni alışveriş merkezleriyle Sturbucks'lar ekonomik dinamizmi doğrulamaktadır, ama artan ekonomik eşitsizlik ortamında bu piyasa mucizelerinin maliyeti yüksek olmuştur.

Çin kentlerindeki gelir ve zenginlik dağılımı 1970'lerin sonlarından itibaren Asya'nın en eşitlikçi dağılımından en eşitsiz dağılımına doğru bir seyir izlemiştir. Azizur Khan ile Carl Riskin'in ufuk açıcı bir çalışmalarında belirttiği gibi, "kentlerde eşitsizlikte meydana gelen artış köylerdekinden daha fazlaydı."[63] Yeni zenginlerle kentlerdeki yeni yoksullar yan yanaydı: Bir tarafta sanayisizleştirilmiş geleneksel işçiler, diğer tarafta ise köyden gelmiş kayıtdışı işçi göçmenler vardı. Çin'de kent halkı artık yemeğini kasvetli ama güvenli Maocu dönemlerdeki gibi "aynı büyük kaptan" yemiyordu. Eylül 1997'de Başkan Jiang Zemin, Komünist Parti'nin bir konferansında "işçilerin istihdamla ilgili fikirlerini değiştirmesi gerektiği"ni söyledi. Zemin, dinamik bir piyasa toplumunda beşikten mezara sosyal güvenliğin artık mümkün olmadığını savundu.[64] On milyonlarca sanayi işçisi için sosyal güvenlik ağının küçüleceği, hatta yok olacağı anlamına geliyordu bu; yakın zamanlarda da devlet çalışanları işlerinden çıkarıldılar.

1996 ile 2001 yılları arasında devletin sahip olduğu sanayi şirketlerinin sayısı yüzde 40 azalmış, 36 milyon gibi inanılmaz sayıda işçi ıskartaya çıkarılmıştı. Resmi olarak işsizlikte pek az bir ar-

63. Azizur Rahman Khan ve Carl Riskin, *Inequality and Poverty in China in the Age of Globalization*, Oxford 2001, s. 36. Yazarlarının da belirttiği gibi, Çin'in kentsel gelir istatistikleri devasa yüzer-gezer köy kökenli göçmen nüfusunu içermez, bu yüzden eşitsizliğin olduğundan azmış gibi değerlendirilmesine neden olur.

64. Pamela Yatsko, *New Shanghai: The Rocky Rebirth of China's Legendary City*, Singapur 2003, s. 113.

tış vardı, ama bu istatistiksel bir el çabukluğuydu, çünkü işten el çektirilmiş devlet çalışanları, çalışma süreleri boyunca bazı sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanmayı sürdürdükleri için onları işsiz saymayan özel bir "görevsizlik" kategorisine sokuluyorlardı. Gerçekte kentlerdeki işsizlik oranının yüzde 8 ila 13 olduğu tahmin edilmektedir. Gizli işsizlerin olağandışı derecede büyük bir kısmını kadınlar oluşturur, çünkü, *Far Eastern Economic Review*'un büro şefi gazeteci Pamela Yatsko'nun belirttiğine göre, "hükümet açığa alınmış kadınların güvenlik açısından işsiz erkekler kadar tehdit oluşturmayacağını öngörmüştü." Eskiden sanayi işçisi (kaynakçı, tornacı ve gemi inşaatçısı) olan kadınlar şimdi hizmetçilik, dadılık veya işportacılık gibi hizmet sektörünün düşük gelirli işlerinin peşinden koşmak zorundaydı.[65]

Yine de Mao'nun eski tarih kahramanları kentlerde resmi statü sahibi olmanın ayrıcalıklarını, genelde de bazı zilyetlik güvencelerini büyük oranda hâlâ ellerinde tutmaktadır. "Köylü seli"ni oluşturan köylüler ise ancak kaçıp geride bıraktıkları yoksullaşmış köylerde resmi sosyal haklara sahiptir. Şanghay'da tahminen 3 milyon göçmen işçi bugün sağlık sigortasından, sosyal hizmetlerden veya her türlü kamu hizmetinden yoksundur mesela. Göçmenler yeni piyasa ekonomisinin çelişkilerinin günah keçisi de olmuşlardır aynı zamanda. Bazı gözlemciler günümüz Çin kentlerinde köylü göçmenlere yapılan kastvari ayrımcılığı "1990'lı yıllardan önce Güney Afrika'da siyah halka veya yirminci yüzyılın ilk yarısı boyunca AB-D'de siyahilere ve Asyalılara" karşı yapılan ayrımcılıkla kıyaslar.[66] Yatsko da 1990'ların sonlarında Şanghay'da benzer sahneler görmüştür, çok rahatsız edici bir biçimde 1930'ların şer şehrini hatırlatan türden sahneler:

> Bu kentte de, Çin'deki diğer kentlerde olduğu gibi, göçmenlerin sadece düşük statülü işler yapmalarına izin verilir, daha iyi işler yapmalarına engel olunur, işi olduğunu kanıtlayamayanlar şehirden atılır. Göçmenler Şanghaylıların içine pek karışamazlar. Şanghaylılar bu köylü kuzenlerini düşman gibi görürler, şehirde bir suç işlendiğinde hemen onları sorumlu tutarlar. Göçmen işçilerin büyük bir çoğunluğu şehrin her yerine hâkim

65. *A.g.y.*, s. 113-5.
66. Solinger, *Contesting Citizenship in Urban China*, s. 5.

olan inşaat alanlarında iş bulmuş erkeklerden oluşur. Bu insanlar gecelerini inşaat alanındaki derme çatma kulübelerde geçirir, kentin dış bölgelerinden ucuz yerler kiralar veya iş henüz iş bulamadılarsa kaldırımın bir köşesine kıvrılırlar. Göçmen kadınlar kimi zaman Şanghaylı ailelerde hizmetçilik yaparlar, kimi zaman da şehrin en berbat bölgelerindeki köhne berber dükkânlarında adam başı 10 yuana (1,20 dolar) saç yıkar, bazen bundan biraz daha fazla paraya müşterilere cinsel hizmet sunarlar. Kirli suratlı, yırtık pırtık giysiler içindeki çocuklar özellikle yabancıların rağbet ettiği barların dışında kimi zaman anneleriyle birlikte, kimi zaman yalnız başlarına gelip geçenlerden bozuk para dilenirler.[67]

Çinli yetkililer ulusal ekonomik ilerleme endekslerini, özellikle de 1980'den beri Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'da (GSYİH) meydana gelen o inanılmaz yıllık yüzde 10'luk artışı, haklı olarak, göklere çıkarırlar. Yoksulluk ve yoksunluk konusundaki verileri dile getirme konusundaysa pek hevesli değildirler. Çin devletinin sosyal göstergelerinin hiç de güvenilir olmadığı resmen doğrulanmıştır. 2002 yılında hükümetin önde gelen araştırma merkezlerinden Devlet Konseyi Kalkınma Araştırmaları Merkezi kent yoksulluğunun fazlasıyla düşük gösterildiği uyarısında bulundu. Merkez, resmi rakamlara göre 14,7 milyon olan yoksul sayısını en az 37,1 milyona çıkarmayı tasarladıklarını, ama bu düzeltmeye rağmen sayının on milyonlarca işten çıkarılmış işçiyi veya hâlâ çiftçi olarak görülen 100 milyon "gezgin işçi"yi kapsamadığını belirtmiştir.[68]

Hindistan'da kentlerdeki yoksulluk Çin'e göre çok daha dürüstçe kabul edilir ve halka açık tartışılır. Ama halkın dikkatini mevcut ekonomik büyümenin öbür yüzüne çekmeye çalışan toplum bilimcilerle sosyal adalet mücadelesi veren aktivistler, her şeyi güllük gülistanlık göstermeye çalışan resmi belagat seline karşı yüzmek zorunda da kalmışlardır. İş dünyasına hitap eden yayınları okuyan herkesin bilebileceği gibi, 1991'den sonra Hint ekonomisindeki hummalı neoliberal yeniden yapılanma çalışmaları yüksek teknoloji patlamasına ve hisse senedi piyasasının canlanmasına neden olmuştu (bu canlanmanın coşkun odak noktaları Bangalore, Pune,

67. Yatsko, *New Shanghai*, s. 120-1.

68. *People's Daily* (İngilizce versiyonu), 30 Ekim 2002; Athar Hussain, "Urban Poverty in China: Measurement, Patterns and Policies", ILO taslak makale, Cenevre 2003.

Haydarabat ve Chennai gibi bir avuç Cindrella şehriydi). GSYİH 1990'larda yüzde 6 büyümüş, Bombay Gayrimenkul Borsası'ndaki sermaye artışı her yıl neredeyse iki katına çıkmıştı; bunun sonuçlarından biri de bir çoğunu Sunnydale ve Redmond'dan ülkelerine dönen Hintli mühendis ve bilgisayar mühendisinin oluşturduğu bir milyon yeni milyonerin ortaya çıkması olmuştu. Bu gelişmelerle birlikte yoksullukta meydana gelen artış ise bu kadar duyurulmamıştı: Bu "patlama" süreci içinde Hindistan'ın nüfusuna 56 milyon daha yoksul katılmıştı. Jeremy Seabrook'un da vurguladığı gibi, denetlenemez hale gelen hububat fiyatları 1991 ile 1994 yılları arasında yüzde 58 arttığından 1990'ların başlarının "yoksulların bağımsızlık mücadelesinden beri yaşadığı en kötü zamanlar" olduğu söylenebilir.[69]

Büyüme orantısızdı, enformasyon teknolojisi sektörüne yapılan aşırı derecede spekülatif yatırım tarımın durmasına, altyapının ise bozulmasına neden olmuştu. Neoliberal Janata hükümeti yeni milyonerlere vergi uygulayacağı yerde finansmanını devlet endüstrisinin kitlesel çapta özelleştirilmesinden sağlamıştı; özelleştirme sayesinde Enron şimdi Bombay yakınlarında elektriği devletin elektrik kurumundan üç kat pahalıya satmaktadır. Çin'dekine benzer neoliberal politikalar Hindistan'ın ihmal edilmiş kırsal bölgelerinde büyük zarara neden olmuştur. Bu bölgelerde hanelerin dörtte üçü sağlıklı koşullarıyla temiz içme suyundan mahrumdur ve yoksullar "Bijli, Sadaak, Paani" ("Elektrik, Yol ve Su") diye boşuna feryat etmektedir. Praful Bidwai 2000 yılında *Asian Times*'ta şunları yazar:

> Bebek ölümleri nispeten iyi sosyal göstergelere sahip olan Kerala ve Maharashtra gibi eyaletlerde bile artmaktadır... Hükümet, tarım programları, istihdamın artırılması ile yoksulluğun azaltılmasına yönelik projeler, sağlık, içme suyu tedariki, eğitim ve hıfzıssıhha için gerekli harcamalar dahil kırsal bölgelerin kalkınmasına yönelik harcamalardan kesintiler yapıyor. Hindistan nüfusunun yüzde 70'inin yaşadığı kırsal bölgelerde gelir artışı 1980'lerde ortalama yüzde 3,1 civarındaydı. Bu oran hızla yüzde 1,8'e düştü. Kırsal kesimdeki işçilerin reel ücretleri geçen yıl yüzde 2'den fazla düştü.[70]

69. Seabrook, *In the Cities of the South*, s. 63.

70. Praful Bidwai, "India's Bubble Economy Booms as Poverty Grows", *Asia Times*, 17 Mart 2000.

Kentli orta sınıf California tarzı site evleri ve sağlık kulüpleriyle yeni beğeniler geliştirirken, kırsal bölgelerin yenik düşmüş yoksulları toplu halde intihar ediyordu. Gazeteci Edward Luce, Temmuz 2004'te yazdığı haberde şöyle diyor: "Sadece Andra Pradeş'te bu yıl 500 çiftçi intihar etmiş; genelde ödeyemeyecekleri borç paralarla satın alınan tarım ilaçlarını içerek gerçekleştirmişler bu fiili."[71] Kırsal bölgelerde umutsuzluğun artması, yegâne seçeneği göç etmek olan çok sayıda yoksul çiftçiyle tarım işçisinin Bangalore gibi sürekli nüfus patlaması yaşayan gelişmiş şehirlerin dış bölgelerine taşınmasına yol açmıştır.

Hindistan'ın yazılım ve bilgisayar hizmetleri endüstrisinin karargâhı ve askeri uçak imalatının önemli merkezlerinden biri olan Bangalore (nüfusu 6 milyon) California tarzı alışveriş merkezleriyle, golf sahalarıyla, *nouvelle cuisine* restoranlarıyla, beş yıldızlı otelleriyle ve İngilizce filmler oynatan sinemalarıyla övünür. Çok sayıdaki teknoloji kampüslerinde Oracle, Intel, Dell ve Macromedia logoları göze çarpar ve şehirdeki üniversitelerle teknik okullardan her yıl 40.000 kalifiye işçi ve mühendis mezun olur. Bangalore tanıtım reklamlarında kendini "zengin bir bahçe şehir" diye tanıtır, güneyindeki banliyöler gerçekten de bir orta sınıf Shangri-la'sıdır. Ama bu arada aman vermez yenileşme programları şehrin imtiyazsız sakinlerini şehir merkezinden gecekonduların bulunduğu dış bölgelere, kırsaldan gelen yoksul göçmenlerle yan yana yaşadıkları yerlere sürmüştür. Birçoğu kast sistemi içinde hakir görülen yaklaşık 2 milyon yoksul, genellikle devlet arazisine kurulmuş 1000 kadar gecekondu mahallesinde yaşamaktadır. Gecekondu bölgelerinin nüfusu genel nüfusa oranla iki kat hızlı büyümüştür. Araştırmacılar Bangalore'un çevresini "kent ekonomisinde emekleri istenen, ama gözlerden mümkün olduğunca ırak olmaları gereken kent sakinlerinin atıldığı yer" olarak tanımlamışlardır.[72]

Cappuccino'dan mahrum olanların sayısına girmeyelim ama Bangalore nüfusunun yarısı şebeke suyundan mahrumdur; çöp toplayanlarla sokak çocukları (sayıları 90.000 civarındadır) bilgisayar

71. *Financial Times*, 24/25 Temmuz 2004.

72. Hans Schenk ve Michael Dewitt, "The Fringe Habitat of Bangalore", *Living in India's Slums* içinde, s. 131.

müptelalarından (60.000 civarında) daha fazladır. Araştırmacılar 10 mahallenin bulunduğu bir gecekondu bölgesinde 102.000 kişiye sadece 19 tuvalet düştüğünü keşfetmişler.[73] BM ve Dünya Bankası'nın Bangalore danışmanı Solomon Benjamin, "çocuklar ishalden ve solucan enfeksiyonlarından çok çekiyorlardı, büyük bir bölümü yetersiz besleniyordu ve gecekondu bölgelerindeki bebek ölüm oranları devlet genelindeki ortalamanın çok üzerindeydi," der. Yeni binyıla girerken Hindistan ile Bangalore'un neoliberal balonu söndü: Yazılım sektörü büyümeye devam etse de, "neredeyse diğer bütün sektörlerde, özellikle de kamu sektöründe, istihdam beklentisi hızla küçüldü veya istikrarsız beklentilerle karşı karşıya kaldı. Bu nedenle çoğu yazılım şirketlerine ait granit, çelik ve renkli camlı ofisler, düzeni sürekli bozulan, sıkı kredi koşullarıyla yüz yüze kalan, kötü idare edilen fabrikalar karşısında taban tabana zıt bir görüntü çiziyor."[74] Önemli bir Batılı ekonomi danışmanı üzülerek şu gerçeği teslim etmek zorunda kalıyor: "Bangalore'un yüksek teknolojisi [patlaması] yoksulluk denizinden boşaltılan bir damla sudur."[75]

73. Schenk, "Living in Bangalore's Slums" ve "Bangalore: An Outline", *Living in India's Slums* içinde, s. 23, 30-32, 44, 46; H. Ramachandran ve G.S. Sastry, "An Inventory and Typology of Slums in Bangalore", s. 39; çöp toplayıcıları ile sokak çocukları için bkz. www.agapeindia.com/street_children.htm .

74. Benjamin, "Governance, Economic Settings and Poverty in Bangalore", s. 36-39.

75. William Lewis, aktaran Bernard Wyoscki, "Symbol Over Substance", *Wall Street Journal*, 25 Eylül 2000.

8

İhtiyaç Fazlası İnsanlık mı?

> Fabrikasız, atölyesiz, işsiz ve patronsuz bir proletarya vasıfsız işlerin çamur deryasında hayatta kalmak için çırpınır, varlığını kor ateşlerin içinden geçen bir patika misali sürdürür.
>
> Patrick Chamoiseau[1]

Neoliberal küreselleşmenin 1978'den beri süren vahşi tektonik hareketleri geç Viktorya emperyalizmi döneminde (1870-1900) "Üçüncü Dünya" diye bir şey şekillendirmiş olan yıkıcı süreçlerle benzerlik gösterir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Asya ve Afrika'da büyük bir kesime yayılmış geçimlik rençberliğin dünya piyasasına zorla dahil edilmesi milyonlarca insanın kıtlıktan ölmesine, on milyonlarca insanın da geleneksel mülkiyet hakkından mahrum olmasına neden oldu. Bu da kırsal kesimde "yarı proleterleşme"ye, yoksullaşmış yarı köylülerden oluşan büyük küresel bir sınıfın ve temel geçim güvencesinden yoksun çiftlik işçilerinin ortaya çıkmasına yol açtı (aynı şeyler Latin Amerika için de geçerlidir). Dolayısıyla da yirminci yüzyıl, klasik Marksizm'in hayal ettiği gibi bir kent devrimleri çağı olmamış, önemli köylü isyanlarıyla köylü tabanlı ulusal kurtuluş savaşlarının çağı oldu.[2]

Öyle görünüyor ki yapısal uyum da son dönemde insanların geleceğini aynı derecede köklü bir biçimde yeniden şekillendirmiştir. *Challenge of Slums*'ın yazarları şöyle bir sonuca varırlar: "Şehirler

1. Patrick Chamoiseau, *Texaco*, New York 1997, s. 314.
2. Bkz. benim *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World* adlı kitabım, Londra 2001, özellikle s. 206-9.

büyüme ve refahın odağı olmak yerine vasıfsız, korumasız ve düşük ücretli kayıtdışı hizmet sanayileriyle ticari işlerde çalışan ihtiyaç fazlası bir nüfusun atıldığı birer çöp alanı haline gelmiştir." Sonra da, "Bu enformel sektörün ortaya çıkışı... liberalleşmenin doğrudan bir sonucudur" ifadesini kullanıyorlar hiç çekinmeden. Bazı Brezilyalı sosyologlar bu süreci (topraksız köylülerin yarı proleterleşmesine benzer bir şekilde) *pasif proleterleşme* diye adlandırır; bu süreçte "geleneksel (yeniden) üretim biçimleri çözülür, ama bu durum doğrudan üreticilerin büyük bir çoğunluğu için resmi emek piyasasında ücretli bir konum bulma anlamına gelmez."[3]

Yasal olarak tanınmayan ve yasal hakları bulunmayan bu kayıtdışı işçi sınıfının tarihte önemli halefleri vardır. Modern Avrupa tarihinde, Dublin veya Londra'nın East End'inden ziyade Napoli kayıtdışı kent ekonomisinin timsaliydi. Frank Snowden'ın muhteşem eserinde adlandırdığı şekliyle, "on dokuzuncu yüzyılın bu en şaşırtıcı şehrinde" geçim ortamlarının sürekli bölünmesi ve ekonomik doğaçlama mucizeleri sayesinde "sürekli bir aşırı emek bolluğu" varlığını sürdürmüştü. Resmi işlerdeki yapısal yetersizlik (daimi işsizliğin yüzde 40 olduğu öngörülmekteydi) ezici bir kayıtdışı rekabet gösterisine dönüşmüştü. *Risorgimiento* Napolisi'nde sokaklar (Snowden'ın tasviri aşağıdadır) günümüz Lima veya Kinşasa'sının renkli ama trajik bir ilk örneğiydi.

On binlerce insanın şehrin geçit ve dar sokaklarının pisliği içinde mallarını satarak geçinmesi sıkıntı içindeki yerel bir ekonominin karakteristik özelliğiydi. Napoli'nin büyük bir ticaret merkezi olarak son derece aktif bir kent olmasını sağlayanlar bu yoksul girişimcilerdi. Bu insanlar işçi değildi, envai çeşit role uyan "partal giysili kapitalistler"di. Yıl boyunca tek bir işte çalışan ve sabit bir ücret alan gazete satıcıları sokakların elit kesimini oluşturuyordu. Diğer sokak satıcıları "çingene tüccarlar"dı; fırsat buldukları her faaliyete el atan gerçek piyasa göçmenleriydi bunlar. Sebze, kestane ve ayakkabı bağcığı satıcıları; pizza, midye ve kullanılmış giysi tedarikçileri, kaynak suyu, mısır koçanı ve şeker satıcıları vardı. Bazı erkekler ticari faaliyetlerini habercilik, ticari broşür dağıtıcılığı veya özel çöpçülük (haftada birkaç *centesimi* karşılığında lağım çukurlarını boşaltır-

3. *Challenge*, s. 40, 46; Thomas Mitschein, Henrique Miranda ve Mariceli Paraense, *Urbanizaçao Selvagem e Proletarzação Passiva na Amazônia – O Caso de Belém*, Belém 1989 (aktaran Browder ve Godfrey, *Rainforest Cities*, s. 132).

lar veya ev çöplerini toplarlardı) yaparak ikmal ederdi. Bazıları önde gelen yurttaşların Poggioreale mezarlığına taşınan cenazelerini takip etmek için para alan profesyonel matemcilerdi. Cenazede ağlamak için kiralanan bu yoksullar varlıklarıyla soylu sınıfın popülaritesini ve iktidar duygularını doğrulamalarını sağlıyorlardı.[4]

Bugün böyle yüzlerce, hatta binlerce Napolili var. 1970'lerde Manuel Castells ve diğer radikal eleştirmenler Caracas ve Santiago gibi şehirlerde düşük standartlı evlerde yaşamak zorunda bırakılan çok sayıda sanayi işçisi ile kamu çalışanına dikkat çekerek gecekondu evleriyle kayıtdışı ekonomiyi ilişkilendiren "marjinallik miti"ni ikna edici bir biçimde eleştirebilmekteydi.[5] Hatta, ithal-ikameciliğe dayanan önceki sanayileşme döneminde kentsel emek piyasasında (en azından Latin Amerika'da) kayıtdışı istihdamın görece *azaltılması* hâkim bir eğilimdi (bölge genelinde kayıtdışı istihdam 1940'ta yüzde 29 iken 1970'te yüzde 21'e düşmüştü).[6]

Gelgelelim 1980'den beri kayıtdışı ekonomi daha şiddetli biçimde geri dönmüş, kentsel marjinalliğin mesleki marjinallikle bir tutulması inkâr edilemez ve ağırlıklı bir hale gelmiştir: Birleşmiş Milletler'e göre, kayıtdışı çalışan işçiler gelişmekte olan dünyanın ekonomik açıdan aktif nüfusunun beşte ikisini oluşturmaktadır.[7] Inter-American Kalkınma Bankası, Latin Amerika'da kayıtdışı ekonominin bugün işgücünün yüzde 57'sini ihtiva ettiğini ve beş yeni "iş"ten dördünü sağladığını belirtir.[8] (Hatta Meksika'da 2000 ile 2004 yılları arasında ortaya çıkan *yegâne* işler kayıtdışı sektördeydi.) Başka kaynaklar Endonezya kentlerinde yaşayanların yarısından fazlasının, Orta Amerika'dakilerin yüzde 60 ila 75'inin, Dakka ve Hartum nüfusunun yüzde 65'inin, Karaçililer'in yüzde 75'inin kayıtdışı sektörde çalıştığını öne sürer.[9]

4. Snowden, *Naples in the Times of Cholera*, Cambridge 1995, s. 35-6.

5. Castells, *The City and the Grassroots*, s. 181-3.

6. Orlandina de Oliveira ve Bryan Roberts, "The Many Roles of the Informal Sector in Development: Evidence from Urban Labor Market Research, 1940-1989", Cathy Rakowski (haz.), *Contrapunto: The Informal Sector Debate in Latin America*, Albany 1994, s. 56.

7. *Challenge*, s. 40, 46.

8. Aktaran *The Economist*, 21 Mart 1998, s. 37.

9. *Challenge*, s. 103; Rondinelli ve Kasarda, "Job Creation Needs in Third World Cities", *Third World Cities*; Hasan, "Giriş bölümü", Khan, *Orangi Pilot*

Peru'nun Huancayo veya Hindistan'ın Allahabad ve Jaipur şehirleri gibi küçük şehirler kayıtdışılığa daha da eğilimlidir; işgüçlerinin dörtte üçü veya daha fazlası kayıtdışı ekonominin karanlık diyarlarındadır.[10] Keza Çin'de milyonlarca köylü göçmen kent hayatına en istikrarsız (genellikle de en yasadışı) tutamakla tutunur. Aprodicio Laquian şunları belirtir: "Kasaba ve şehirlerdeki çoğu iş kayıtdışı sektördedir: Yiyecek dükkânlarıyla lokantalarda, güzellik salonlarıyla kuaförlerde, terzi salonlarında veya ufak tefek ticari işlerde. Bu kayıtdışı sektör meslekleri emek-yoğun olmalarına ve önemli sayıda insanı bünyelerinde barındırabilmelerine rağmen, ekonomik verimlilikleriyle üretim potansiyelleri konusunda soru işaretleri vardır."[11]

Aşağı Sahra bölgesindeki birçok şehirde kayıtlı iş imkânlarının yaratılması tam anlamıyla sona ermiştir. Zimbabwe'de 1990'ların başlarında "ekonomik durgunluk ve enflasyon"a neden olan yapısal uyum süreci içindeki kentsel emek piyasaları hakkındaki bir ILO araştırmasında, kayıtlı sektörün yılda 300.000'den fazla artan bir kentsel işgücü karşısında yılda ancak 10.000 iş yaratabildiği ortaya çıkmıştır.[12] Keza OECD'nin Batı Afrika'yla ilgili bir araştırmasında küçülmekte olan kayıtlı sektörün 2020'de işgücünün dörtte birine veya daha da az bir kısmına iş sağlayacağı öngörüsünde bulunulur.[13] Bu öngörü BM'nin bir sonraki on yıllık dönemde kayıtdışı istihdamın Afrika'nın yeni işçilerinin yüzde 90'ını bir şekilde bünyesine katması gerektiği yönündeki tahminine tekabül eder.[14]

Project içinde, s. xl (Karaçi'nin 1989 Master Planı'nı da içermektedir); Ubaidur Rob, M. Kabir ve M. Mutahara, "Urbanization in Bangladesh", Gayl Ness ve Prem Talwer (haz.), *Asian Urbanization in the New Millenium* içinde, Singapur 2005, s. 36.

10. Rondinelli ve Kasarda, s. 107.

11. Laquian, "The Effects of National Urban Strategy and Regional Development Policy on Patterns of Urban Growth in China", s. 66.

12. Guy Mhone, "The Impact of Structural Adjustment on the Urban Informal Sector in Zimbabwe", "Issues in Development" tartışma makalesi # 2, Cenevre tarihsiz, s. 19.

13. Cour ve Snrech, *Perparing for the Future*, s. 64.

14. *Challenge*, s. 104.

Kayıtdışılık Mitleri

Küresel kayıtdışı işçi sınıfının (gecekondu nüfusuyla çakışsa da onunla özdeş değildir) sayısı toplam olarak tam tamına bir milyardır; bu özelliğiyle dünyanın bugüne kadar hiç görülmemiş bir hızla büyüyen tek toplumsal sınıfıdır. Antropolog Keith Hart'ın 1973'te, Accra üzerinde çalışırken ilk kez "kayıtdışı sektör" kavramını ortaya atmasından bu yana koca bir literatür yeni kent yoksullarının hayatta kalma stratejilerini incelerken karşılaşılan ürkütücü teorik ve ampirik sorunlarla boğuşmuştur. Viktorya dönemindeki şehirlerde, komprador Şanghay'da ve sömürge dönemi Hindistanı'ndaki şehirlerde çok sayıda kayıtdışı sektör vardı hiç kuşkusuz ("bunaltıcı ve ebedi bir gerçeklik," diye yazar Nandini Gooptu), ama kayıtdışının günümüzdeki makroekonomik rolü devrim niteliğindedir.[15]

Araştırmacılar, 1980'li yıllardaki krizin (ki bu kriz sırasında kayıtdışı sektör istihdamı kayıtlı sektördeki işlerden iki ila üç kat hızlı büyümüştür) kayıtlı ve kayıtdışı sektörlerin birbirleri karşısındaki yapısal konumlarını tersine çevirdiği, kayıtdışı yollardan hayatta kalmayı Üçüncü Dünya kentlerinin büyük bir çoğunluğunda yeni temel geçim tarzı haline getirdiği konusunda temel bir fikir birliği içindedir. Hızla sanayileşen Çin şehirlerinde bile "kent yoksullarına hayatta kalma araçları sağlayan ilkel kayıtdışı faaliyetlerde bir çoğalma görülmektedir."[16] Kayıtdışı proletaryanın bir kısmının kayıtlı ekonomi için gizli bir işgücü olduğu kesin; ayrıca çok sayıda inceleme, Wal-Mart ve diğer mega şirketlerin yansözleşmeli ağlarının *colonia*'lar ile *chawl*'ların en sefil bölümlerine nasıl yayıldığını ortaya sermiştir. Keza gittikçe arızi bir hal alan kayıtlı istihdam dünyası ile kayıtdışı sektörün derinliği arasında ani bir ayrılmadan ziyade bir devamlılık söz konusu muhtemelen. Gelgelelim, sonuçta gecekonduda oturan yoksul işçilerin büyük bir çoğunluğu günümüzün uluslararası ekonomisinde hakikaten ve radikal bir bi-

15. Gooptu, *The Politics of the Urban Poor in Early Twentieth-Century India*, s. 2.

16. Khan ve Riskin, *Inequality and Poverty in China in the Age of Globalization*, s. 40.

çimde evsizdir. Bunun üzerine araştırmacılar, kayıtdışı sektörü çoğu köylü göçmenin sonunda kayıtlı sektör işlerine atladığı bir kent becerileri edinme okulu olarak gören ve 1960'ların modernleşme teorisyenleriyle İlerleme İttifakı ideologlarının benimsedikleri o iyimser "Todaro modeli"ni devredışı bırakmak zorunda kalmışlardır.[17] Bu ortamda yukarı doğru bir hareketlilikten ziyade kayıtlı sektördeki ihtiyaç fazlası işçiler ile işten çıkartılan kamu çalışanlarının kara ekonominin içine inmesini sağlayan bir merdiven var gibidir sadece.

Buna rağmen, kayıtdışı ekonomideki büyümenin, Uluslararası Çalışma Örgütü'nden Oberai'nin "eksik istihdam ile gizli işsizliğin açık işsizlikteki artışın yerini alması" diye tanımladığı bir "aktif" işsizlik patlaması olduğu sonucuna varmaktan şiddetle imtina edilir.[18] Kırk yılını Hindistan ve Endonezya'da yoksullukla ilgili araştırmalara vermiş olan Jan Breman gibi kıdemli araştırmacılar, kayıtdışı ekonomide yukarı doğru hareketliliğin "hüsnü kuruntunun beslediği bir mitten" başka bir şey olmadığı sonucuna varınca, "kendi işini kendin kur" programları ile STK ölçekli programların havarileri gerçekten de korkudan sapsarı kesilirler.[19] Yine de, genellikle Dünya Bankası ile Washington Mutabakatı diye bilinen şeyin diğer payandalarının desteklediği sayılamayacak kadar çok araştırma, bugüne kadar hep kayıtdışı sektörün kentsel Üçüncü Dünya'nın her sorununu çözebilecek bir fail olduğu inancında teselli aramıştır.

Bilindiği gibi Hernando de Soto, marjinalleştirilmiş işçiler ile sabık köylülerden oluşan bu muazzam nüfusun, kayıtdışı mülkiyet hakları ile serbest, kuralsız rekabet alanının hasretini çeken sermaye yanlılarıyla vızır vızır kaynayan bir arı kovanı olduğu şeklindeki sözleriyle ünlüdür: "Marx gelişmekte olan ülkelerde kalabalık kitlenin büyük bir bölümünün baskı altındaki yasal proleterlerden

17. Klasik formülasyon için bkz. M. Todaro, "A Model of Labor Migration and Urban Unempoyment in Less Developed Countries", *American Economic Review* 59:1 (1969), s. 138-45.

18. Oberai, *Population Growth, Employment and Poverty in Third-World Mega-Cities*, s. 64.

19. Jan Breman, *The Labouring Poor: Patterns of Exploitation, Subordination, and Exclusion*, Yeni Delhi, s. 174.

değil, baskı altındaki yasadışı küçük *girişimciler*'den oluştuğunu görseydi şoke olurdu büyük bir ihtimalle."[20] De Soto'nun önerdiği insanların kendi gayretlerine dayalı kalkınma modelinin, özellikle verdiği reçetenin basit oluşu nedeniyle popüler olduğunu görüyoruz: Devleti (ve kayıtlı sektördeki işçi sendikalarını) yoldan çek, mikro girişimcilere mikrokrediler, gecekonduculara da arazi tapusu sağla, ondan sonra da bırak piyasalar yoksulluğu sermayeye dönüştürsün. (De Soto'nun ilham verdiği iyimserliğin en absürd versiyonu, kalkınma yardımından sorumlu bazı bürokratların gecekondu bölgelerini "Stratejik Düşük Gelirli Kent Yönetimi Sistemleri" olarak adlandırmasına bile neden olmuştur.)[21] Gelgelelim kayıtdışı sektörle ilgili bu yarı ütopik görüş, iç içe geçmiş bir dizi epistemolojik safsatadan ibarettir.

Bir, neoliberal popülistler antropolog William House'un 1978'de Nairobi'nin gecekondu bölgeleri üzerine yaptığı vaka çalışmasında dile getirdiği uyarıya, yani mikrobirikimi *geçim* sınırının altında olmaktan ayırmanın gerekli olduğu yönündeki uyarıya kulak vermemiştir: "Azgelişmiş ülkelerde kent ekonomisini basitçe kayıtlı sektör ile kayıtdışı sektör şeklinde ikiye ayırmanın yeterli olmadığı açıktır. Kayıtdışı sektör en az iki alt sektöre daha ayrılabilir: Bir dinamik girişimciler rezervi olarak karşımıza çıkan ara sektör ve hiçbir vasfı olmayan çok sayıda işçiyi ve vasfından düşük işlerde çalıştırılan işçiyi barındıran yoksul cemaati biçiminde."[22]

Alejandro Portes ile Kelly Hoffman, House'un izinden giderek gerçekleştirdikleri son çalışmalarında yapısal uyum programları ile neoliberalleşmenin 1970'lerden beri Latin Amerika şehirlerinin sınıf yapıları üzerindeki bütün etkilerini ortaya koyarlar. Portes ile Hoffman, *kayıtdışı küçük burjuvazi* ("beşten az işçi çalıştıran mik-

20. Aktaran Donald Krueckeberg, "The Lessons of John Locke or Hernando de Soto: What if Your Dreams Come True?" *Housing Policy Debate* 15:1 (2004), s. 2.

21. Michael Mutter, İngiltere Uluslararası Kalkınma Departmanı, aktaran *Environment and Urbanization* 15:1 (Nisan 2003), s. 12.

22. Bkz. William House, "Nairobi's Informal Sector: Dynamic Entrepreneurs or Surplus Labor?" *Economic Development and Cultural Change* 32 (Ocak 1984), s. 298-9; ayrıca bkz. "Priorities for Urban Labour Market Research in Anglophone Africa", *The Journal of Developing Areas* 27 (Ekim 1992).

ro girişim sahipleri artı kendi hesabına çalışan meslek sahipleri ve teknisyenlerin hepsi") ile *kayıtdışı proletarya*'yı ("kendi hesabına çalışan işçiler eksi meslek sahipleri ile teknisyenler, ev hizmetçileri ve mikrogirişimlerde çalışan ücretli veya ücretsiz işçilerin hepsi) dikkatle birbirinden ayırır. Portes ile Hoffman, hemen her ülkede, kayıtdışı sektörün genişlemesi ile kamu sekörü istihdamı ve kayıtlı proletaryanın küçülmesi arasında bir bağıntı bulmuşlardır: De Soto'nun kahraman "mikrogirişimcileri" genellikle kamu sektöründe görevden el çektirilmiş meslek sahipleri ile işten çıkarılmış usta işçilerden oluşur. 1980'lerden beri, bu kişilerin sayısının ekonomik açıdan aktif kent nüfusuna oranı yüzde 5'ten yüzde 10'a yükselmiştir: Bu eğilim, "kayıtlı sektör istihdamının azalması üzerine eskiden maaşlı çalışan işçilere yamanan *zorunlu girişimciliği* [vurgu yazarlara ait]" yansıtır.[23]

İki, kayıtdışı sektörün ücretli veya ücretsiz işçileri Üçüncü Dünya işgücü piyasası araştırmalarında, neredeyse çoğu konut araştırmasında sözü geçmeyen gecekondu kiracıları kadar görünmezdir.[24] Gelgelelim, o kahraman serbest çalışan stereotipine rağmen, kayıtdışı ekonomide yer alanların çoğu doğrudan veya dolaylı olarak (mal sevkiyatı yaparken, el arabası veya çekçek kiralarken mesela) başka biri için çalışır.

Üç, Jan Breman'ın da belirttiği gibi, "kayıtdışı istihdam" temel tanımı gereği, kayıtlı sözleşmelerin, hakların, düzenlemenin ve pazarlık gücünün olmaması durumudur. Küçük sömürü (sonuna kadar serbesttir) kayıtdışı istihdamın özünü oluşturur ve kayıtdışı sektör ile kayıtlı sektör arasında olduğu gibi kayıtlı sektör *içinde* de eşitsizlik giderek artmaktadır.[25] De Soto'nun kayıtdışı sermayenin "Görünmez Devrim"i dediği şey aslında görünür olmayan çok sayıda sömürü ağıyla ilgilidir. Breman ile Arvind Das, Surat'taki merhametsiz mikrokapitalizmi şöyle tasvir eder:

23. Alejandro Portes ve Kelly Hoffman, "Latin American Class Structures: Their Composition and Change during the Neoliberal Era", *Latin American Research Review* 38:1 (2003), s. 55.

24. Oberai, *Population Growth, Employment and Poverty in Third-World Mega-Cities*, s. 109.

25. Breman, *The Labouring Poor*, s. 4, 9, 154, 196.

Kayıtdışı sektörün bariz emek sömürüsü dışındaki tanımlayıcı özellikleri hantal teknoloji, düşük sermaye yatırımı ve üretimin aşırı derecede el emeğine dayanmasıdır. Kayıtlı olmaması, bilhassa da vergilendirilmemesi sayesinde... bu sektörde yüksek kâr oranları ve muazzam sermaye birikimi göze çarpar. Çöp dükkânının "centilmen" sahibinin, çöp toplayıcılarının o kâr etsin diye didik didik aradıkları çöp yığınları arasında jilet gibi ütülenmiş giysileriyle parlak motosikletinin üstündeki hali, sektörü en iyi açıklayan görüntülerden biridir. Hani dün çöp karıştırıyordu, ama bugün zengin diye bir laf vardır ya, tam öyle![26]

Dört, (bu nokta önceki iki noktanın sonucudur) kayıtdışı olma kadınlarla çocukların aşırı derecede suiistimale uğramaları ihtimallerini güçlendirir. Burada da yenin içindeki kırık kolu ortaya çıkaran kişi yine Breman'dır. Hindistan'daki yoksul çalışanlarla ilgili o muhteşem araştırmasında şunları yazar: "Kapalı kapılar ardında kayıtdışı olmanın en ağır yükünü genellikle en cılız ve en küçük omuzlar yüklenir. Paylaşılan yoksulluk imgesi, bu varoluş biçiminin yarattığı eşitsizliğin ev ortamına da sızmasını önlemeye yetmez."[27]

Beş, insanın sadece kendinden medet ummaması gerektiğini savunan ideologların hüsnü kuruntularının aksine, kayıtdışı sektör (Frederic Thomas'ın Kalküta'da gözlemlediği gibi) yeni işbölümleri meydana getirerek değil, var olan işleri parçalamak suretiyle gelirleri daha da taksim ederek iş yaratır:

...bir kişinin pekâlâ yapabileceği bir görev üç-dört kişiye bölüştürüldüğü için, pazarcı kadınlar bir-iki şey satacağım diye küçük meyve ve sebze tezgâhlarının önünde saatlerce oturur, berberlerle ayakkabı boyacıları birkaç müşteriye hizmet etmek için kaldırımda saatlerce bekler, küçük çocuklar kâğıt mendil satmak, araba camlarını silmek, tek tek dergi ve sigara satmak için trafiğe dalıp çıkar, inşaat işçileri bir iş bulurum umuduyla genellikle boşu boşuna her sabah bekler.[28]

Kayıtdışı "girişimci"ye dönüşmüş ihtiyaç fazlası işçilerin sayısı çoğunlukla muazzam derecede fazladır. 1992'de Darüsselam'da yapılan bir araştırmada, şehirdeki 200.000'den fazla küçük esnafın

26. Jan Breman ve Arvind Das, *Down and Out: Labouring Under Global Capitalism*, Yeni Delhi 2000, s. 56.

27. Breman, *The Labouring Poor*, s. 231.

28. Thomas, *Calcutta Poor*, s. 114.

büyük bir çoğunluğunu etnografide *Mama Lishe* diye bilinen işportacıların (gıda maddesi satan kadın işportacılar) değil, işsiz gençlerin oluşturduğu tahmin edilmektedir. Araştırmacılar şöyle bir not düşmüşler: "Genel olarak, kayıtdışı küçük ticaret, ekonomik dalgalanmalardan en fazla etkilenen şehir sakinlerinin başvurduğu son çaredir."[29] Bunun dışında kayıtdışı girişimler ile küçük ölçekli kayıtlı girişimler ekonomik mekân konusunda birbirleriyle kıyasıya mücadele eder: İşportacılar küçük dükkân sahipleriyle, dolmuşçular toplu taşımacılarla vs.[30] Bryan Roberts'ın yirminci yüzyılın başlarındaki Latin Amerika hakkında yazarken belirttiği gibi, "'kayıtdışı sektör' büyür, ama geliri düşer."[31]

Şehirlerdeki kayıtdışı sektörler arasındaki rekabet Darwin'in tropik doğadaki ekolojik mücadele için kullandığı o meşhur analojiyi çağrıştıracak derecede yoğunlaşmıştır: "Dışarıda kalanların arkalarına büyük bir kuvvetle tek tek vurulmak suretiyle araya sıkıştırıldığı, derdest edilmiş sivri uçlu on bin oduncu kaması [yani, şehirde hayatta kalma stratejileri]." Piyasaya yeni girenlere yer ancak kişi başına düşen kazanç kapasitesi küçültülerek ve/veya marjinal verimlilik azalmasına rağmen emek daha da yoğunlaştırılarak açılır. Bu "küçük olsa da herkese sistemde bir yer sağlama" çabası benzer bir aşırı kalabalıklaşmayla ve bu yerlerin "gotik olarak işlenmesi"yle birlikte gerçekleşir; Clifford Geertz sömürge dönemi Java'sının tarım ekonomisi örneğinde bu durumu "kıvrılma" (*involution*) olarak tanımlamıştır (sanat tarihinden ödünç almıştı bu terimi.) Bu nedenle *kentsel kıvrılma* çoğu Üçüncü Dünya şehrinde kayıtdışı istihdamın evrimini doğru tanımlar gibidir.[32]

29. William Kombe, "Institutionalising the Concept of Environmental Planning and Management", Westendorff ve Eade, *Development and Cities* içinde, s. 69.

30. Sethuraman, "Urban Poverty and the Informal Sector", s. 8.

31. Bryan Roberts, "From Marginality to Social Exclusion: From Laissez Faire to Pervasive Engagement", *Latin American Research Review* 39:1 (Şubat 2004), s. 196.

32. Clifford Geertz, *Agricultural Involution: The Process of Ecological Change in Indonesia*, Berkeley 1963, s. 80-2. T. McGhee "kentsel kıvrılma" metaforunu "Beachheads and Enclaves: The Urban Debate and the Urbanization Process in Southeast Asia since 1945" başlıklı yazısında kullanmıştır, Y. M. Yeung ve C. P. Lo (haz.), *Changing South-East Asian Cities: Reading on Urbanization* içinde, Londra, 1976.

Kentsel kıvrılma eğilimleri on dokuzuncu yüzyılda da vardı elbette. Avrupa'daki kentsel-endüstriyel devrimler, yer değiştirmiş kırsal emek arzının tamamını özümseyecek yeterlikte değildi, özellikle de kıta tarımı 1870'lerden itibaren Kuzey Amerikan çayırlarıyla Arjantin pampalarının dev rekabet gücünün etkilerine maruz kalmışken. Ama Amerika kıtası, Avustralya ve civarındaki adalar ile Sibirya'daki yerleşik toplumlara doğru gerçekleşen kitlesel göçler mega Dublin'lerin, süper Napoli'lerin ortaya çıkmasını ve Avrupa'nın güney parçasının en yoksul bölgelerinde kök salan alt sınıf anarşizminin yayılmasını önlemiştir. Bugün ise artı emek, zengin ülkelere göç konusunda hiç görülmemiş engellerle karşı karşıyadır.

Altı, bu tür umutsuz koşullarla mücadele ettiklerinden yoksulların kumar, kazanç piramidi, loto ve buna benzer kader kısmet işi zenginliğe ulaşma biçimleri dahil, şehirlerde "üçüncü bir geçinme kapısı" bulmak gibi çılgınca bir umut beslemelerine şaşmamak gerek. Örneğin, Hans-Dieter Evers ile Rüdiger Korff, Bangkok'un Klong Thoey adlı gecekondu bölgesindeki ev ekonomisiyle ilgili araştırmalarında mahalle gelirinin tamı tamına yüzde 20'sinin kumar ve bahis yoluyla dağıtıldığını keşfetmişler.[33] Üçüncü Dünya şehirlerinde edilen dualar genellikle insanların kader ve kısmetlerinin açılmasına yöneliktir.

Yedi, bu koşullarda, mikrokredi ve ortak borç kredileri gibi girişimlerin, su üstünde kalmayı başarmış kayıtdışı teşebbüslere yardımcı olsa da, dünyaca ünlü Grameen Bank'in anavatanı Dakka'da bile yoksulluğun azaltılması konusunda makro düzeyde pek az etkili olmasına şaşmamalı.[34] Lima'da çalışan kıdemli topluluk örgütçülerinden Jaime Joseph, "mikro-girişimlerin kaldıraç olacağı" yönündeki güçlü inancın iyi niyetli STK'lar arasında bir çeşit şehir efsanesi haline geldiğini belirtir: "Küçük ölçekli girişimlere, yani mikro-girişimlere kent yoksullarına ekonomik kalkınma imkânı sunan sihirli bir çözümmüş gibi vurgu yapılıyor. Megakentte gittikçe çoğalan küçük işyerleri konusunda son yirmi yıldır yaptığımız çalışmalar, bunların çoğunun neredeyse hiç birikim şansı ol-

33. Evers ve Korff, *Southeast Asian Urbanism*, s. 143.

34. Serajul Hoque, "Micro-credit and the Reduction of Poverty in Bangladesh", *Journal of Contemporary Asia* 34:1 (2004), s. 21, 27.

mayan, sadece geçim amaçlı taktikler olduğunu gösterdi."[35]

Sekiz, kayıtdışı sektör dahilinde artan rekabet sosyal sermayeyi azaltmakta ve çok yoksul kesimin (yine özellikle kadınlarla çocukların) hayatta kalması için zorunlu olan kendi kendine yardım ağları ile dayanışmaları çözmektedir. Haiti'deki STK çalışanlarından Yolette Etienne, neoliberal bireyciliğin nihai mantığını mutlak bir yoksullaşma bağlamı içinde tarif eder:

> Şimdi her şey satılık. Eskiden kadınlar misafirperverdi, size kahve ikram eder, evinde ne varsa sizinle paylaşırdı. Komşumun evine gidip bir tabak yemek alabilirdim; bir çocuk ciciannesinin evine gidip bir hindistancevizi, arkadaşının teyzesinden iki mango alabilirdi. Yoksulluk arttıkça bu dayanışma örnekleri yok olmaya başladı. Şimdi bir yere gittiğinizde, evin hanımı ya size bir fincan kahve satmaya çalışır ya da kahvesi yoktur. Birbirimize yardım etmemize ve hayatta kalmamıza imkân veren karşılıklı alıp verme geleneğini tamamen yitirdik.[36]

Keza Mercedes de la Rocha, Meksika'da "yirmi yıldan fazla bir süredir devam eden yoksulluğun tam anlamıyla yoksulların belini büktüğü" uyarısında bulunur. Sylvia Chant onun bu uyarısını şu sözlerle sürdürür: "Ev, aile ve cemaat dayanışmasının hareketliliği eskiden hayati bir kaynak hizmeti görmüşse de, refahın önündeki büyük yapısal engeller karşısında insanların birbirlerinden isteyebildiği yardımların ve bu alışverişlerin etkisinin bir sınırı vardır. Özellikle de, kadınların omuzlarına yüklenen orantısız yüklerin son raddeye gelmesinden ve omuzlarında daha fazla yük taşımaya yer kalmamasından endişe ediliyor."[37]

Dokuz, bu aşırı rekabet koşullarında, emeği daha da esnek hale getirmek gibi neoliberal bir kural koymak (Dünya Bankası'nın *1995 Dünya Kalkınma Raporu*'nda bu konu bu terimlerle dile getirilmişti) felâketten başka bir şey değildir.[38] De Sotocu sloganlar yangına körükle giderler. Emek arzının bitimsiz olduğu koşullarda kayıtdışı sektör rekabetinde yer alanlar genellikle kendilerini birden herkesin

35. Jaime Joseph, "Sustainable Development and Democracy in Megacities", Westendorff ve Eade, *Development and Cities* içinde, s. 115.

36. Aktaran Bell, *Walking on Fire*, s. 120.

37. Sylvia Chant, "Urban Livelihoods, Employment and Gender", Gwynne ve Kay içinde, s. 212-4.

38. Breman, *The Labouring Poor*, s. 5, 201.

herkesle düşman olduğu topyekûn bir savaşın içinde buluverirler; çatışmalarsa genellikle etnik-dini veya ırkçı şiddete dönüşür. Kayıtdışı sektörün baba ve patronları (literatürün büyük bir kısmında görünmezdirler) rekabeti düzenlemek ve yatırımlarını korumak için zekice taktiklerle baskı uygularlar, hatta sürekli şiddete başvururlar. Philip Amis'in vurguladığı gibi, "Sermaye bağlamında, çoğunlukla da siyasi bağlamda sektöre girişin önünde engeller vardır; bu durum kayıtdışı sektörün başarılı alanlarında tekelleşme eğilimlerine neden oluyor. Bu tekellerin içine girmek zordur."[39]

Siyasi açıdan, işçi haklarının zerre dikkate alınmadığı kayıtdışı sektör, gizli komisyonlar, rüşvetler, sadakat bağları ve etnik dışlamalardan oluşan yarı feodal bir alandır. Kentsel alan asla bedava değildir. Kaldırımda bir yer, bir çekçeğin kiralanması, bir inşaat alanında bir günlük iş, yeni bir işçiye verilen bonservis, bütün bunlar için kapalı bir şebekeye, genellikle etnik milislere veya sokak çetelerine üye olmak veya onların icazetini almak gerekir. Hindistan'daki tekstil endüstrisi veya Ortadoğu'daki petrol endüstrisi gibi geleneksel kayıtlı endüstriler sendikalar ve radikal siyasi partiler aracılığıyla etnik gruplar arasında dayanışmayı artırmaya meyilliyken, korunmasız kayıtdışı sektör şiddetli etnik-dini farklılaşma ve sekter şiddetle sık sık el ele gider.[40]

39. Philip Amis, "Making Sense of Urban Poverty", *Environment and Urbanization* 7:1 (Nisan 1995), s. 151.

40. Gelgelelim, Manuel Castells ile Alejandro Portes, 1989'da yazdıkları makalede "çalışma koşullarının, dolayısıyla da toplumsal koşulların giderek heterojenleşmesi" karşısında proletaryanın "silindiğini" öne sürerken biraz ileri gidiyorlar bence. (Castells ve Portes, "World Underneath: The Origins, Dynamics and Effects of the Informal Economy", Portes, Castells ve Lauren Benton (haz.), *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries* içinde, Baltimore 1989, s. 31) Aslında kayıtdışı işçiler, gerçek işçi hakları ile çalışma koşullarında düzenlemeler olmuş olsaydı etkili bir örgütlenmenin ve "sınıf bilinci"nin mümkün olabileceği birkaç önemli piyasa alanında toplanırlar. Kayıtdışı emeği kliyantelist itaatkârlığa ve etnik bölünmüşlüğe bu kadar yatkın kılan şey, tek başına geçim kaynaklarının heterojenliğinden ziyade iktisadi yurttaşlığın olmamasıdır. Bu yüzden de, Jan Breman'ın kayıtdışı sektörde ana meselenin mülkiyet hakları ile bunların korunmasının resmileştirilmesi meselesi değil, emek hakları ile bunların korunmasının resmileştirilmesi meselesi olduğu yönündeki fikrine katılıyorum (s. 201).

Sömürü Müzesi

Kayıtdışı sektör, neoliberal hayranlarının öngördüğü gibi cesur yeni bir dünya değilse de, canlı bir insan sömürüsü müzesi olduğu kesin. Dickens, Zola veya Gorki'nin anlattığı kadarıyla, Viktorya döneminin sefalet kataloğunda hiçbir şey yok ki bugün Üçüncü Dünya şehirlerinde olmasın. Bunu söylerken sadece kasvetli hayatta kalma çabalarıyla atavizmleri değil, aynı zamanda ve özellikle postmodern küreselleşmenin yeni bir hayat verdiği ilkel sömürü biçimlerini kastediyorum; bunların içinde en çok da çocuk emeği ön planda.

Çocuklar, sadece kendinden medet umma kapitalizminin ideologları tarafından pek tartışma konusu edilmese de, çoğunlukla küresel ihracatçıların yararlandığı yasadışı çocuk emeği, kayıtdışı kent ekonomilerinin çoğunda önemli bir sektör meydana getirir. Çocuk Hakları Sözleşmesi (ABD ve Somali dışında bütün ülkeler tarafından onaylanmıştır) en şiddetli suiistimalleri yasaklar, ama bu yasaklar, İnsan Hakları İzleme Komitesi ile UNICEF'in ortaya çıkardığı gibi, yoksul şehirlerde veya ırka ve kasta dayalı önyargıların olduğu bölgelerde uygulanmaz. Günümüzde çocuk emeğinin gerçek durumu itinayla gizlenir ve doğrudan ölçülmeyi olanaksız kılar; yine de dışarı yansıdığı kadarıyla bile şoke edicidir.

Örneğin, Dakka'nın gecekondu bölgelerindeki çocuklar hakkında yapılan yakın tarihli bir araştırma, "10 ile 14 yaşları arasındaki kız ve erkek çocuklarının neredeyse yarısının gelir getiren işlerde" çalıştığını, "5 ile 16 yaşları arasındaki kız ve erkek çocuklarının sadece yüzde 7'sinin okula gittiğini" ortaya koyar. Dakka, Asya genelinde çocuk işçi sayısının en fazla olduğu yerdir (yaklaşık 750.000). Araştırmaya göre bu çocukların kazançları, evin reisinin kadın olduğu yoksul ailelerde gelirin yarısını, evin reisinin erkek olduğu ailelerde gelirin yaklaşık üçte birini oluşturuyor.[41]

41. Jane Pryer, *Poverty and Vulnerability in Dhaka Slums: The Urban Livelihoods Study*, Aldershot 2003, s. 176; Victoria de la Villa ve Matthew S. Westfall (haz.), *Urban Indicators for Managing Cities: Cities Data Book*, Manila 2001 (çocuk işçilerinin sayısı).

Mumbai, okula gitme oranlarının yüksekliğiyle övünse de, Arjun Appadurai şehrin "devasa restoran ve yiyecek hizmeti ekonomisinin neredeyse dev bir çocuk işçisi ordusuna dayandığı"nı ortaya çıkarmıştır.[42] Kahire ve Mısır'ın diğer şehirlerinde on iki yaşın altındaki çocuklar işgücünün belki de yüzde 7'sini oluşturur; bunlara sigara izmariti toplayıp satan (zira günde bir paket sigara, bir ayda yoksul bir kişinin kazancının yarısına mal olur) binlerce sokak çocuğu da dahildir.[43]

Dünyanın köleleştirilmiş ve sömürülen çocuk merkezinin Hinduların Uttar Pradeş'teki kutsal şehirleri Varanasi (nüfusu 1,1 milyon) olduğu söylenebilir. Tapınakları ve din adamlarının yanı sıra tekstiliyle de ünlü olan Varanasi'de (Benares) dokunan halılar ve işlemelerle süslenen *sariler* 14 yaşından küçük 200.000'den fazla çocuğun rehinli emeğinin ürünüdür.[44] İnanılmaz derecede yoksul Dalitler ile Müslümanlar ufak borçlar ve nakit ödemeler karşılığında çocuklarını (veya bütün aileyi) tamahkâr tekstilcilere satar. UNICEF'e göre, halı sanayiinde çalışan binlerce çocuk "kaçırılmakta, kandırılmakta veya çok önemsiz paralar karşılığında ailelerinden satın alınmakta"dır.

> Çoğu tutsak tutulur, işkence görür ve hiç ara vermeden günde 20 saat çalıştırılır. Küçük çocuklar sabahtan akşama kadar çömelmiş vaziyette çalışmaya zorlandığı için gelişme çağlarında gerektiği gibi büyüyemezler. Bölgedeki toplumsal aktivistler, halı tezgâhı sahiplerinin mafya tarzı güçlü denetimleri nedeniyle burada çalışmakta zorlanmaktadır.[45]

İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin teftişlerine göre Varanasi'deki *sari* sanayiinin de bundan aşağı kalır yanı yoktur: "Çocuklar günde on iki saat veya daha fazla, haftada altı buçuk veya yedi gün fiziksel ve sözlü tacizler altında çalışır. Beş yaş gibi çok küçük bir yaşta işe başlayan bu çocukların kazancı sıfır rupi ile ayda yaklaşık 400 rupi (8.33 dolar) arasında değişir." Araştırmacılar atölyelerden birinde tezgâha zincirlenmiş 9 yaşında bir çocuk bulmuşlar;

42. Arjun Appadurai, "Deep Democracy: Urban Governmentality and the Horizon of Politics", *Environment and Urbanization* 13:2 (Ekim 2001), s. 27.

43. Nedoroscik, *The City of the Dead*, s. 64.

44. Zama Coursen-Neff, *Small Change: Bonded Child Labor in India's Silk Industry* (İnsan Hakları İzleme Komitesi Raporu 15:2, Ocak 2003), s. 30.

45. UNICEF, *The State of the World's Children 1997*, Oxford 1998, s. 35.

gittikleri her yerde vücutları haşlanmış kozaların neden olduğu yanık izleriyle dolu küçük oğlan çocuklarıyla ve yetersiz ışıkta altında saatlerce nakış yapmaktan gözleri bozulmuş küçük kız çocuklarıyla karşılaşmışlar.[46]

Çocuk işçileriyle ünlü bir başka yer de Hindistan'ın camcılık merkezi Firuzabad'dır (nüfusu 350.000); burası da Uttar Pradeş'tedir. Kaderin cilvesine bakın ki, evli kadınların çok sevdiği o cam bilezikler, alt kıtada bulunan cehennemden hiç farkı olmayan 400 kadar fabrikada çalışan 50.000 çocuk tarafından yapılmaktadır:

> Çocuklar her türlü işte çalışırlar, ucunda erimiş cam kumu bulunan demir çubukları taşırlar, erimiş cam kumu her an vücutlarına değecek mesafededir; içi 1500 ila 1800 derece sıcaklıktaki ocaklardan erimiş camları çıkarırlar, kolları çok küçük olduğu için ocağa değmeleri an meselesidir; ufak bir esinti ateşi söndürebileceğinden pek havalandırılmayan veya hiç havalandırılmayan bir odada, küçük bir gazyağı alevinde cam bilezikleri birleştirip birbirlerine tuttururlar. Fabrikanın bütün zemini kırık camlarla doludur ve çocuklar bu yanan camları ayaklarında onları koruyacak ayakkabı olmadan oradan oraya koşturarak taşırlar. Fabrika sahipleri içeriye izole kablo döşemeye zahmet etmediğinden fabrikanın her yerinde oradan buradan çıplak kabloların sarktığını görmek mümkündür.[47]

Dünya genelinde ise şehirlerde çocuk işçilerin en yoğun olduğu sektör istisnasız ev hizmetçiliği sektörüdür. Üçüncü Dünya'nın kentli orta sınıfının büyük bir kesimi yoksul çocuklarla ergenleri doğrudan sömürür. Örneğin, "Colombo'da orta gelirli ailelerle yapılan bir anket araştırması, üç aileden birinin evinde 14 yaşın altında bir ev işçisi olduğunu ortaya koymuştur" (aynı oran Cakarta için de geçerlidir). San Salvador ve Guatemala şehrinde olduğu gibi Port-au-Prince'de de ayda bir günlük tatil dışında haftada doksan saat çalışan yedi veya sekiz yaşında hizmetçilerle karşılaşmak işten bile değildir. Keza, genellikle Endonezyalı küçük kızların hizmetçilik yaptığı Kuala Lumpur ile Malezya'nın diğer şehirlerinde standart çalışma süresi günde 16 saat olmak üzere haftada yedi gündür ve belirli bir dinlenme süresi de yoktur.[48]

46. Coursen-Neff, *Small Change*, s. 8, 30.

47. *State of the World's Children*, s. 37.

48. *A.g.y.*, s. 30; İnsan Hakları İzleme Komitesi, "Child Domestics: The World's Invisible Workers", 10 Haziran 2004, s. 3.

Kentli yoksul çocuklara köle veya senetle bağlanmış işçi muamelesi yapılırken, bazılarının babalarının durumu da yük hayvanlarından hallicedir. Çekçek, Asya'daki emeğin aşağılanmasının bir timsali olmuştur daima. 1860'larda Japonya'da keşfedilen çekçek, katır arabaları ile atların çektiği faytonları Doğu ve Güney Asya'nın büyük şehirlerinde ana taşıma aracı olmaktan çıkarmış, onların yerini "insan hayvanlar"ın almasına neden olmuştu. Çekçekler, elverişlilikleri, düşük maliyetleri ve küçük burjuvazinin statü "pasaportu" rolüne sahip olmaları nedeniyle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra (Japonya dışındaki diğer Doğu ve Güney Asya ülkelerinde) tramvayların rekabeti karşısında bile ayakta kalmayı başarmıştı. (1920'lerin Beijing'ini anlatan romancı Xi Ying, "kendine ait bir çekçeği olmayanı adamdan saymazlardı," diye yazar.)[49] Bir çekçek sürmek şehirdeki işler içinde en zor iş olarak görülürmüş ve çoğu çekçek sürücüsü (günde on sente denk gelen bir para kazananlar kendilerini şanslı addedebilirlermiş) birkaç yıl içinde kalp krizi geçirir veya tüberküloz olurmuş; en azından Şanghay için bunu söyleyebiliriz.[50]

Devrimciler çekçeğe şiddetle muhalefet etmişlerdi elbette ve yüz binlerce çekçek sürücüsüne bir gün bu işten kurtulacakları vaadinde bulunmuşlardı. Ama Asya'nın bazı bölgelerinde bu kurtuluş günü uzun zamandır ertelenmiş durumda. Hatta, eski tarz çekçeklerle bisiklet taksileri (1940'ta keşfedilmiş) gibi insan gücüyle yapılan kayıtdışı taşımacılıkta bugün belki de 1930'da olduğundan daha fazla yoksul insan çalışıyor ve sömürülüyor. ILO, Asya caddelerinde 3 milyondan fazla çekçek olduğunu öngörmektedir.[51] Dakka'da (bir kent planlamacısı Jeremy Seabrook'a burasının "Tanrı'nın Kendi Kenti" olduğunu, çünkü "kendi kendine işlediğini" söylemiş), çekçek sektörü "şehrin istihdam sağlayan ikinci büyük sektörüdür, bir milyon kadar işçinin çalıştığı hazır giyim sektöründen hemen sonra gelir." 200.000 çekçek sürücüsü (Üçüncü Dün-

49. David Strand, *Rickshaw Beijing: City People and Politics in the 1920s*, Berkeley 1989, s. 28. Ayrıca bkz. James Warren, *Rickshaw Coolie: A People's History of Singapore, 1880-1940*, Singapur 2003.

50. Stella Dong, *Shanghai: The Rise and Fall of a Decadent City*, New York 2000, s. 162-63.

51. Sethuraman, "Urban Poverty and the Informal Sector", s. 7.

ya'nın bu isimsiz Lance Armstrongları) Dakka'nın kâbus trafiği ile kirliliğinde günde ortalama 60 kilometre pedal çevirmelerinin karşılığında yaklaşık bir dolar kazanır.[52] Yoksulluğun giderek arttığı bir şehirde erkeklerin başvurabileceği son iş olduğu için ehliyetli ve ehliyetsiz çekçek sürücüleri arasında vahşi bir rekabet hüküm sürer; ehliyetsiz çekçek sürücüleri bir yandan bu rekabetle başetmeye çalışırken bir yandan da "araçlarına" el koyup yakan polislerin korkusuyla cebelleşirler.[53]

Keza, Jan Breman'ın çekçek sürücülüğünü yerinde bir ifadeyle "kente özgü ortaklık" diye tarif ettiği Kalküta'da, sanayinin bel kemiğini 50.000 Bihari göçmeni oluşturur. Bu insanların çoğu uzun bir süre, kimi zaman onlarca yıl ailelerinden uzakta, baraka veya ahırlarda iç içe yaşar; düzenli iş bulabilmek için sıkı ilişki içindeki küçük gruplara bağımlıdırlar. Breman'ın ısrarla belirttiği gibi, bu insanlar "oluşturdukları birikimlerle durumlarını yavaş yavaş daha da düzelten, bağımsız çalışan küçük girişimciler değillerdir [sanıldığı gibi], savunmada yaşayan bağımlı proleterlerdir." En kötü işte çalışmamaları yegâne tesellileridir: Bahsi geçen en kötü işse, *thela** adı verilen, alçak ve ağır oldukları için ancak bütün aile üyelerinin yardımıyla çekilebilen arabalarla yük taşıma işidir.[54]

Kayıtdışı ekonominin en iğrenç, çocuk fahişeliğinden de beter kısmı, dünya genelinde insan organlarına olan talebin giderek artmasıdır (organ piyasası 1980'lerde böbrek nakli ameliyatlarında kaydedilen gelişmelerle birlikte türemiştir). Hindistan'da, Chennai'nin (Madras) çevresindeki yoksul bölgeler "böbrek çiftlikleri"yle dünya çapında bir üne sahiptir. *Frontline*'in yaptığı bir incelemeye göre, "Chennai'nin banliyölerinden Villivakkam'daki Bharathi Negar adlı gecekondu bölgesi, 1987 ile 1995 yılları arasındaki sekiz yıllık süre boyunca Tamil Nadu'daki böbrek ticaretinin merkezi olmuştur. Kısmen böbrek için Güney Hindistan'a akın eden yabancıların da etkisiyle burası Kidney Nagar** veya Kidney-bakkam

* Bizdeki kağnıya benzeyen, dört tekerlekli ahşap araba (ç.n.)

** Kidney İngilizcede böbrek anlamına gelir. (ç.n.)

52. Seabrook, *In the Cities of the South*, s. 35-7.

53. Bkz. *Housing by People in Asia* içindeki makale, 15 (Asya Konut Edinme Hakkı Koalisyonu tarafından yayımlanmaktadır) (Ekim 2003).

54. Breman, *The Labouring Poor*, s. 149-54.

diye anılmaktaydı." Bölgedeki gecekondu sakinlerinin çoğu, kuraklık nedeniyle oraya göç etmiş olan ve geçimini çekçek sürücülüğü veya gündelik işçilikle sağlamaya çalışanlardan oluşmaktaydı. Gazeteciler 500'den fazla insanın veya her ailede bir kişinin böbreğini yörelerindeki organ merkezlerine veya Malezya'ya gönderilmek üzere sattığını tahmin ediyor; donörlerin büyük bir çoğunluğu kadındı, "terk edilmiş birçok kadın kendilerine ve çocuklarına mali destek ağlamak için böbreğini satmak zorunda kalmıştı."[55]

İnsan organı avcıları son yıllarda Kahire'deki gecekondu bölgelerine de dadanmışlardır. Jeffrey Nedoroscik şunları yazar: "Bu işte müşterilerin çoğu Basra Körfezi'nin zengin Araplarıdır. Ortadoğu'da organ nakli merkezlerine sahip başka ülkeler olsa da, bu ülkelerin çoğunda organlarını satmak isteyecek derecede yoksul insan pek yoktur. Eskiden laboratuvarlar potansiyel donörleri ikna etmek için Kahire'nin gecekondu mahallelerine ve Ölüler Kenti gibi yoksul bölgelere adam gönderirmiş."[56]

Kinşasa'nın Küçük Cadıları

Esnek kayıtdışılık kumaşı, yeni kent yoksulları için barınak ve geçim imkânı sağlasın diye daha ne kadar gerdirilebilir? Washington'daki denetçileri tarafından dünya ekonomisinden resmen ihraç edilen büyük bir şehir, ihanete uğramış hayallerinin hortlakları arasında sadece geçim mücadelesi veriyor. Kinşasa doğal zenginliğe sahip, yapay bir yoksulluğa maruz bırakılmış bir ülkenin başkentidir. Burada, bir zamanlar bizatihi Başkan Mobutu'nun belirttiği gibi, "her şey satılıktır ve her şey satın alınabilir." Dünyadaki megakentler içinde bir tek Dakka bu kadar yoksuldur, ama Kinşasa hayatta kalmaya yönelik kayıtdışı stratejilere bel bağlama konusunda hepsini geride bırakır. Bir antropoloğun biraz da dehşete kapılarak

55. Diğer yoksul topluluklar (ikiz Pallipalayam ve Kumarapalayam kasabaları gibi) da Tamil Nadu böbrek ticaretine dahildi. Donörlerin çoğu işsiz geçen dönemlerle ve dış rekabetle başa çıkmaya çalışan elektrik motorlu dokuma tezgâhı sahipleriydi. "One-Kidney Communities" (İnceleme), *Frontline* 14:25 (13-26 Aralık 1997).

56. Nedoroscik, *The City of the Dead*, s. 70.

gözlemlediği gibi Kinşasa, baskı aygıtı hariç kayıtlı ekonomi ve devlet kurumlarının tamamen çöktüğü dev bir şehrin aynı anda hem "mucizesi hem de kâbusu"dur.[57]

Kinşasa, kendi insanları tarafından her yerde *"cadavre, épave"* (kadavra, enkaz) veya *"Kin-la-poubelle"* (Kinşasa, çöp yığını) olarak adlandırılan bir şehirdir.[58] Antropolog René Devisch, "Bugün Kinşasa'da düzenli bir maaşı olanlar nüfusun yüzde 5'inden azdır," diye yazar.[59] Hane halkı "yaygın sebze bahçelerinden yararlanarak ve aklını kullanarak, bir şeyler alıp satarak, kaçakçılık ve sıkı pazarlık yaparak hayatta kalmayı başarır." "Madde 15" (ceza kanununun hırsızlık suçuyla ilgili maddesi) şehrin anayasası haline gelmiştir; *se débrouiller* ("her şeye rağmen kendi başının çaresine bak") halkın gayri resmi sloganıdır.[60] Gerçekten de, kayıtlı sektör ile kayıtdışının yer değiştirmiş olması özelliğiyle Kinşasa siyasal ekonomi ile kent analizi kategorilerini adeta yeniden icat eder. Kongolu çocuklar üzerine araştırma yapan antropolog Filip De Boeck şu soruları sorar:

> Sık sık haftalarca, hatta aylarca bir damla benzin bulunmadığı için trafiğin veya toplu taşımacılığın bulunmadığı yaklaşık 6 milyon nüfuslu bir şehir olmak nasıl bir şeydir? İnsanın her gün değersiz bir kâğıt parçası olduğu gerçeğiyle karşı karşıya kaldığı bir banknota "para" diye hitap etmeyi gerektiren toplum adabını sürdürmesi niye?... Kayıtdışı ekonomi yaygın hale gelmişken ve kayıtlı ekonomi yok olmanın eşiğindeyken, kayıtlı ekonomi ve kayıtdışı, yani paralel ekonomi diye bir ayrım yapmanın ne yararı var?[61]

Kinşasalılar viran şehirleriyle, bastıramadıkları bir mizah duygusuyla mücadele ederler, ama kurşun geçirmez ironi bile toplumsal alanın kasveti karşısında pes eder: Ortalama gelir yılda 100 doların

57. René Devisch, "Frenzy, Violence, and Ethical Renewal in Kinshasa", *Public Culture* 7:3 (1995), s. 603.

58. Thierry Mayamba Nlandu, "Kinshasa: Beyond Dichotomies", konferans makalesi, Kent Yoksulluğu'yla ilgili Konferans, *African News Bulettin-Bulletin d'Information Africaine Supplement*, sayı 347 (1998), s. 2.

59. René Devisch, "Parody in Matricentered Christian Healing Communes of the Sacred Spirit in Kinshasa", *Contours* 1:2 (Güz 2003), s. 7.

60. Wrong, *In the Footsteps of Mr. Kurtz*, s. 152.

61. Filip De Boeck, "Kinshasa: Tales of the 'Invisible' and the Second World", Enwezor vd., *Under Siege* içinde, s. 258.

altına düşmüştür; nüfusun üçte ikisi kötü beslenmektedir; orta sınıf yok olmuştur; beş yetişkinden biri HIV virüsü taşımaktadır.[62] Keza nüfusun dörtte üçü formel sağlık hizmeti alma bedelini karşılayamayacak durumdadır ve şifa için dini hurafelere veya yerli büyülere başvurmaktadır.[63] Bütün bunların yanı sıra, biraz sonra da göreceğimiz gibi, Kinşasalı yoksul çocuklar cadı olmaya başlamıştır.

Kongo-Zaire'nin diğer bölgeleri gibi Kinşasa da üzerinden geçen kleptokrasi, Soğuk Savaş jeopolitiği, yapısal uyum ve kronik iç savaş fırtınası yüzünden harap olmuştur. Otuz iki yıl boyunca Kongo'yu talan eden Mobutu diktatörlüğü, Washington, IMF ile Dünya Bankası'nın yarattığı (Quai d'Orsay bunda yardımcı bir rol oynamıştı) Frankenstein canavarıydı. Gerektiğinde ABD Dışişleri Bakanlığı'nın dürtüklediği Dünya Bankası Mobutu'yu ülkesinin maden sanayiini teminat gösterip yabancı bankalardan büyük borçlar almaya teşvik etmişti, bu paraların büyük bir bölümünün İsviçre'deki şahsi banka hesabına yatırılacağını bile bile hem de. Sonra IMF 1977'de ilk yapısal uyum programını yürürlüğe sokarak sıradan Kongoluların borcu faiziyle birlikte ödemesini temin etmek için ülkeye adım atmıştı. Öne sürülen (Banque du Zaire'deki bir IMF ekibi ile Maliye Bakanlığı'ndaki Fransız personelin dayatmasıyla) ilk koşullar kamu kurumlarını kırıp geçirmişti: İki yüz elli bin kamu çalışanının (ülke ekonomisindeki en büyük kayıtlı işçi grubunun) işine son verilmişti, herhangi bir tazminat vermeden üstelik. İşlerinde kalanlar, hemen hemen Mobutu'nun yolsuzluğu mubah gördüğünü açıkça ilan ettiği dönemlerde büyük meblağlarda parayı zimmetlerine geçirmeye ve rüşvet ("Madde 15") almaya başlamıştı.

On yıl sonra, Kongo'nun bir zamanlar son derece etkileyici olan altyapısı köhneleşmiş veya yağmalanmışken, IMF yeni bir uyum programı dayattı. Tshikala Biaya, 1987 anlaşmasının "kayıtdışı sektöre 'yasal bir güç' tanımanın ve IMF ile Dünya Bankası'nın tahrip ettiği refah devletinin yerini almasını sağlayıp onu sağmal bir inek

62. James Astill, "Congo Casts out its Child Witches", *Observer*, 11 Mayıs 2003.

63. Lynne Cripe vd., "Abondonment and Separation of Children in the Democratic Republic of the Congo", Yer Değiştirmiş Çocuk ve Yetim Fonu ile Leahy Savaş Kurbanları Sözleşmesi'nin işbirliğiyle hazırlanan ABD Uluslararası Kalkınma Kuruluşu'nun (USAID) değerlendirme raporu (Nisan 2002), s. 5-7.

haline getirmenin yollarını" nasıl aradığını tarif eder. Paris Kulübü kamu sektörünün masraflarının kısılması, daha açık bir piyasa anlayışının benimsenmesi, devlet şirketlerinin özelleştirilmesi, döviz kurları üzerindeki denetimin kaldırılması ve elmas ihracatının artırılması karşılığında Mobutu'nun borcunu erteledi. Böylece ithal mallar Zaire'yi istila etti, ev sanayileri kapandı, bunun haricinde Kinşasa'da 100.000 meslek yok oldu. Hiperenflasyon, para sistemini ve ekonomik rasyonalite namına ne kaldıysa onu anında sildi süpürdü.[64]

"Para gizemli ve fantastik bir varlık gibiydi sanki, ne emekle ne de üretimle bir ilişkisi kalmıştı. İnsanlar bir talih ekonomisinden medet ummaya başlamıştı," diye yazar René Devisch.[65] Kinşasalılar gerçekten de umutsuz bir bahis cinnetine yakayı kaptırmıştı: Fransız at yarışları, büyük bira fabrikalarının düzenlediği lotaryalar, meşrubat şirketlerinin düzenlediği gazoz kapağı oyunları ve ordunun gizlice denetlediği bir yatırım piramidi. (Böyle bir "piramitmanya" 1996-97 yıllarında Arnavutluk'u aynı şekilde kırıp geçecek, yoksul ulusun GSYİH'sinin yarısını emecek, yok edecekti.)[66] İlk yatırımcılar Güney Afrika'dan radyo veya ev aletleri kazanmış, böylece bu projeye dahil olup çökmeden ayrılabileceklerini göstererek herkesi kumara teşvik etmişti; ama kaçınılmaz felaketten ancak birkaç kişi kurtulabilmişti. Devisch şunları söyler: "Kinşasa'nın böylesine büyük bir bölümü bu mali projelere dahil olunca, çöküntünün ekonomi, özellikle de kayıtdışı sektör üzerindeki etkileri yıkıcı oldu. Halkın yaşadığı derin hüsran hayali olduğu kadar kısır bir büyücülük zihniyetine yol açmıştı."[67]

Hemen sonrasında, Eylül 1991'de, devam etmekte olan enflasyon ortamında, büyük *jaquerie*, yani Kinşasalı gecekondu sakinle-

64. Tshikala Biaya, "SAP: A Catalyst for the Underdevelopment and Privatization of Public Administration in the Democratic Republic of Congo, 1997-2000", *DPMN Bulettin* 7:3 (Aralık 2000).

65. Devisch, "Frenzy, Violence, and Ethical Renewal in Kinshasa", s. 604.

66. Bkz. Dünya Bankası araştırmacılarının analizleri: Carlos Elbirt, "Albania Under the Shadow of the Pyramids" ve Utpal Bhattacharya, "On the Possibility of Ponzi Schemes in Transition Economies", *Transition Newsletter* (Dünya Bankası Grubu'nun yayımladığı dergi) içinde (Ocak-Şubat 2000), (www.worldbank.org/transition-newsletter/janfeb600/pgs24-26.htm).

67. Devisch, "Frenzy, Violence, and Ethical Renewal in Kinshasa", s. 604.

rinin (ordunun da göz yummasıyla birlikte) fabrikaları, dükkânları ve depoları bayram havası içinde yağmaladığı kitlesel yağma olayları baş göstermişti. Devisch "coşkulu ve sapkınca serbest bırakılmış bu anomiyi, sürekli artan enflasyonun ve iflas etmiş emek piyasasının baskısı altındaki insanların içselleştirdiği atıl şiddetin serbest bırakılması" olarak tasvir eder.[68] Bunu hemen diğer felâketler izlemişti. Ocak 1993'te Kinşasa tekrar yağmalandı, ama bu sefer sadece askerler tarafından. Banka sistemi çöktü, kamu yönetimi yok olmanın eşiğine geldi, işletmeler takasa başvurmaya başladı ve alt kadrodan kamu çalışanlarının maaşları reel olarak 1988' dekinin sekizde biri seviyesine düştü. De Boeck şöyle bir tespitte bulunur: "Kasım 1993'te IMF ile Dünya Bankası'nın ülkeden çekilmesi, Kongo'nun artık dünya ekonomisinde yer almadığını resmen doğrulamıştı."[69] Ulusal ekonomi battıktan ve Kongo'nun zenginliği İsviçre bankalarının kasalarına kilitlendikten sonra Mobutu nihayet 1997'de alaşağı edildi; ama bu "kurtuluş" dış müdahalelere ve USAID'in 2004'te 3 milyondan fazla insanın ölümüne (çoğu açlıktan ve hastalıktan ölmüştü) neden olduğunu tahmin ettiği bitmek bilmez bir iç savaşa yol açtı.[70] Çapulcu askerlerin Kongo'nun doğusunda gerçekleştirdiği yağmalamalar (Avrupa'nın Otuz Yıl Savaşları'nı hatırlatan sahnelerdi bunlar) Kinşasa'nın aşırı kalabalık gecekondu bölgelerine yeni mülteci akınlarının yaşanmasına neden oldu.

Kayıt altındaki şehrin ve şehirdeki kurumların ölümü karşısında sıradan Kinşasalılar (ama daha çok da anneler ve büyükanneler) Kinşasa'yı "köyleştirerek" hayatta kalma savaşı verdiler: Geçimlik tarım ile köylerdeki geleneksel imece biçimlerini yeniden oluşturdular. Otoyolların ortalarındaki toprak şeritler dahil ne kadar boş arazi parçası varsa hepsine manyok ekilmişti; toprak parçası olmayan kadınlarsa (*mamas miteke*) çalılıklara yiyecek kök ve kurt aramaya gidiyordu.[71] Önce iş dünyaları yıkılan, arkasından da kuma-

68. *A.g.y.*, s. 606.

69. De Boeck, "Kinshasa", s. 258.

70. USAID'in Kongo'daki heyetinin eski yöneticisi Anthony Gambino'nun asıl tahmini 3.8 milyondur (Mvemba Dizolele, "Eye on Africa: SOS Congo", UPI, 28 Aralık 2004).

71. De Boeck, "Kinshasa", s. 266.

rın yarattığı fantazi dünyasından olan insanlar tekrar köy büyüsünden ve kehanet kültlerinden medet ummaya başladı. "Beyazların hastalığı"ndan ("*yimbeefu kya mboongu*"), yani ölümcül para hastalığından kurtulmanın yollarını aramaya başladılar.[72] Terk edilmiş fabrikalarla yağmalanmış dükkânların yerlerine küçük kiliselerle dua grupları kaba, ama parlak tabelaların altına tezgâhlar kurdular. Masina (yoğun nüfusu nedeniyle yöre halkı buraya "Çin Cumhuriyeti" adını vermiştir) gibi büyük gecekondu bölgelerinde Pentekostalizm hızla yayıldı: "2000'in sonlarında Kinşasa'da, bir çoğunda gece boyunca süren dua toplantılarının düzenlendiği 2177 yeni dini mezhep bulunduğu bildirilmiştir."[73]

Devisch ve diğerlerinin vurguladığı gibi, Pentekostalizm fenomeni çok çeşitli ve karmaşıktır, yerli ve dışarıdan gelme çok çeşitli inanç biçimlerini içinde barındırır. Örneğin bazı kiliseler din adamı olmayan Katoliklerce veya din adamı olacak mali duruma veya eğitime sahip olmadıkları için duayla iyileştirmeye ve Tanrı'nın bütün Hıristiyanların zengin olmasını istediği inancına dayalı Amerikan tarzı vaazlarla kendilerine kazançlı imtiyazlar sağlayan sabık din seminercileri tarafından kurulmuştu.[74] Diğer kiliselerse (Mpeve Ya Nlongo kilisesi gibi) translar, kehanet rüyaları ve "ilahi diller"in yardımıyla hem Kutsal Ruh'a hem de eski atalara ulaşıp yoksullukla eşitsizliği yok edecek "gelecek dünya"dan haber almayı uman kadınların yönettiği şifa cemaatleridir. "Bu anne merkezli cemaatler, şehrin geleceği için ahlak merkezlerinin, değerbilir olmanın, yuva yapma ve evcilleşme duygusunun gerekliliğini dile getirirler," diye yazar Devisch.[75] Kinşasa'da Pentekostal düşüncenin yeniden canlanması her halükârda, siyasetin itibarını tamamen kaybettiği tarihsel bir bağlamda, halkın manevi açıdan yeniden

72. Devisch, "Frenzy, Violence, and Ethical Renewal in Kinshasa", s. 625.

73. Abdou Maliq Simone, s. 24.

74. Sedecias Kakule ile yapılan röportaj, "Democratic Republic of the Congo: Torture and Death of an Eight-Year-Old Child", Federation Internationale de L'Acat (Action des Christiens pour L'Abolution de la Torture) (FIATCAT), (Ekim 2003).

75. René Devisch, konuşma özeti ("'Pillaging Jesus': The Response of Healing Churches of Central Africa to Globalization") *Forum for Liberation Theology, Annual Report 1997-98.*

canlanmasına (yıkıcı bir modernliğin büyüsünü yeniden kazanmasına) tekabül eder.

Ama Kinşasalıların kendi kendilerine örgütlenme ve *se débrouiller* (kendi yağıyla kavrulma) konusundaki yeteneklerinin karanlık bir yüzü olduğu kadar gerçek maddi sınırları da vardır. Bilhassa kadınların gösterdiği kahramanca çabalara rağmen geleneksel toplumsal yapı aşınmaktadır. Antropologlar, Zaire toplumunu düzenleyen armağan değiş tokuşu ve alışveriş ilişkilerinin mutlak yoksullaşma karşısında nasıl çözüldüğünü betimler: Örneğin, başlık parasını denkleştiremeyen veya ailesine bakmak zorunda olan gençler hamile bıraktıkları kızları ve anne-babalarını terk etmektedirler.[76] Bütün bunların yanında AIDS soykırımı arkasında çok sayıda yetim ve HIV taşıyıcısı çocuk bırakmaktadır. Şehirlerde yaşayan yoksul aileler (köylü hısım ve akrabalarının desteğinden yoksun olan veya tam tersine hısım ve akrabalarının taleplerinden aşırı bunalan aileler) üzerinde kendilerine fazlasıyla bağımlı üyelerinden kurtulma konusunda çok büyük baskılar vardır. Save the Children'ın (Çocukları Kurtarın) araştırmacılarından biri üzgün bir ifadeyle şöyle der: "Kongolu ailelerle toplulukların çocuklarına temel bakım ve koruma sağlayabilme imkânları yok olmak üzere."[77]

Gelgelelim ailelerin içinde bulunduğu kriz Pentekostal patlama ve büyücülüğe karşı yeni yeni gelişen korkuyla çakışır. Devisch, birçok Kinşasalının kaderlerini kent genelindeki felaket dahilinde "bir tür lanet veya *büyülenme*" olarak yorumladığını belirtir.[78] Nihayetinde, Harry Potter'a gerçekmiş gibi duyulan sapkınca inanç Kinşasa'yı avcunun içine almış ve binlerce çocuğun kitlesel bir histeri halinde "cadı" olmakla suçlanmasına, sokaklardan kovulmasına, hatta öldürülmesine yol açmıştır. Bazıları bebek denecek yaşta çocuklar her türlü musibetin sorumlusu olarak görülüyor, hatta bu çocukların geceleri süpürgeye binip uçtuğuna inanılıyordu (en azından Ndjili gecekondu bölgesinde). Yardım çalışanları bunun yeni bir fenomen olduğunu vurgular: "1990'dan önce Kinşasa'da

76. Konferans makalesi, Filip De Boeck, "Children, the Occult and the Street in Kinshasa", *News from Africa* (Şubat 2003).

77. Mahimbo Mdoe, aktaran Astill, "Congo Casts Out its 'Child Witches.'"

78. Devisch, "Frenzy, Violence, and Ethical Renewal in Kinshasa", s. 608.

çocuk cadılardan pek söz edilmezdi. Şimdi cadılıkla itham edilen çocukların hepsi aynı durumda: Bu çocuklar onları artık besleyemeyen aileleri için verimsiz bir külfet haline gelmişlerdir. 'Cadı' olduğu söylenen çocukların çoğu yoksul ailelerin çocukları."[79]

Karizmatik kiliselerin cadılara karışmış çocuk korkusunun aşılanmasında ve bu korkunun meşrulaşmasında sorumluluğu büyük olmuştur: Hatta Pentekostalistler inançlarını Tanrı'nın cadılığa karşı kalkanı olarak tasvir ederler. Kedilere, kertenkelelere ve elektrik kesintileri nedeniyle karanlık geçen uzun süreli zifiri karanlık gecelere karşı aşırı bir fobi geliştiren yetişkinlerle çocukların histerik halleri, "çocuk cadılar"ın itiraflarını, sonrasında kimi zaman aç ve susuz bırakma gibi yöntemlere de başvurulan çeşitli şeytan kovma ayinlerini gösteren tüyler ürpertici Hıristiyan videolarının yaygın olması nedeniyle daha da şiddetlenmiştir.[80] USAID araştırmacıları bu konuda doğrudan "kendi kürsülerini kendileri kuran ve kederlerini, talihsizliklerini gidermenin kolay bir yolunu arayanlara gaipten haberler veren... kerametleri kendinden menkul vaizcilik" sektörünü suçlamaktadır.

> Kehanetler tutmazsa vaizler devam etmekte olan sefaleti cadılık gibi düzmece nedenlere bağlarlar ve çoğunlukla suçu çocukların üzerine atarlar, çünkü onları suçlamak kolaydır ve kendilerini koruyamazlar. Kendisine akıl danışan bir aileye vaiz, sefaletlerinin sürmesine sakat çocuklarının neden olduğunu, çocuğun sakatlığının cadı olduğunun açık bir kanıtı olduğunu söyleyebilir mesela.[81]

Öte yandan De Boeck, mezheplerin genel çöküş içinde gayri resmi bir ahlak düzeni sürdürdüğünü ve "bu suçlamaları kilise liderlerinin üretmediğini, bunları sadece doğruladıklarını, böylece meşrulaştırdıkları"nı öne sürer. Papazlar halka açık günah çıkarma ve şeytan kovma (*cure d'âmes*) ayinleri düzenler: "Çocuk, halka oluşturmuş dua eden insanların, genellikle kendinden geçmiş bir şekilde anlamsız şeyler söyleyen (ki bu Kutsal Ruh'un mevcudiyetinin

79. "DRC: Torture and Death of an Eight-Year-Old Child", Ekim 2003.

80. Bkz. "Christian Fundamentalist Groups Spreading over Africa", Friends of People Close to Nature'ın (Doğaya Yakın İnsan Dostları) Almanya'da gerçekleştirdiği kampanya, 17 Haziran 2004 (www.fpcn-global.org).

81. Cripe vd., "Abondonment and Separation of Children in the Democratic Republic of Congo", s. 16.

bir işaretidir) kadınların ortasına yerleştirilir." Ama aileler cadılıkla suçlandıktan sonra çocuklarını genellikle eve götürmeyi reddeder ve çocuklar sokakta yaşamak zorunda kalır. De Boeck tanıştığı bir çocuğun kendisine söylediği şu sözleri aktarır: "Adım Vany, üç yaşındayım. Hastaydım. Bacaklarım şişmeye başladı. Sonra benim cadı olduğumu söylediler. Haklıydılar. Vaiz de aynı şeyi söyledi çünkü."[82]

Çocuk cadılar, tıpkı on dokuzuncu yüzyıl Salemi'nin içine şeytan girmiş bakireleri gibi, kendilerine yönelen suçlamaların halüsinasyonunu görüyor, ailelerinin yoksulluğunun ve şehrin anomisinin günah keçisi olma rollerini benimsiyor gibidirler. Bir çocuk, fotoğrafçı Vincen Beeckman'a şunları söylemiş:

> 800 insan yedim ben. Onlara kaza yaptırıyorum, uçak veya araba kazası. Bir denizkızına bindim beni ta Belçika'ya, Antwerp limanına götürdü. Bazen süpürgeyle, bazen de avokado kabuğuyla seyahat ediyorum. Gece otuz yaşında ve 100 çocuklu oluyorum. Babam benim yüzümden makinistlik işini kaybetti, ben de onu denizkızına öldürttüm. Kardeşlerimi de öldürdüm. Onları canlı canlı gömdüm. Annemin doğmamış çocuklarını da öldürdüm.[83]

Beeckman, Kinşasa'da çocuklara yönelik işler durumda bir sağlık yardım sistemi olmadığından cadı olmakla suçlanan çocukların aileleri tarafından dışlanmasının sadece çocukların terk edilmesinin rasyonelleştirilmesine hizmet etmekle kalmadığını, aynı zamanda bu çocukların "bir tür eğitim alabileceği, karınlarını doyurabileceği dini bir cemaatte bir yer edinmelerine veya uluslararası STK'lardan birinin merkezine yerleştirilmelerine imkân da tanıdığı"nı ileri sürer. Ama çocuk cadıların çoğu, özellikle de hasta ve HIV taşıyıcısı olanlar, kendini sokakta bulur ve "evden kaçanlardan, istismar kurbanlarından, savaş yüzünden yer değiştirmek zorunda kalmış çocuklardan, terk edilmiş çocuk askerlerden, yetimlerden ve bekârlardan" oluşan tam 30.000 kişilik şehir ordusunun bir parçası haline gelirler.[84]

82. Bkz. Filip De Boeck'den alıntılar, "Geographies of Exclusion: Churches and Child-Witches in Kinshasa", *BEople* 6 (Mart-Ağustos 2003).

83. Vincen Beeckman, "Growing Up on the Streets of Kinshasa", *The Courier ACP EU* (Eylül-Ekim 2001), s. 63-4.

84. Beeckman, "Growing Up on the Streets of Kinshasa", s. 64.

Kinşasa'nın çocuk cadıları, Hindistan ve Mısır'ın organ ihraç eden gecekondu bölgeleri gibi, ötesinde ölüm kamplarından, açlıktan ve Kurtzvari bir korkudan başka bir şeyin olmadığı varoluşsal bir sıfır noktasına taşıyor gibidir bizi. Kinşasa doğumlu Thierry Mayamba Nlandu, dokunaklı ama Whitmanvari ("gecekondular da Kinşasa'nın şarkısını söyler...") bir düşünceyle şunu sorar: "Bu milyonlarca insan tutarsız, sefil Kinşasa hayatı içinde nasıl hayatta kalıyor?" Ve şu cevabı verir: "Kinşasa ölü bir şehir. Ölülerin şehri değil." Kayıtdışı sektör hızır gibi imdada yetişen bir kurtarıcı değildir, "ruhsuz bir çorak ülkedir," ama aynı zamanda "o olmasa piyasa mantığının tam bir ümitsizliğe sürükleyebileceği" yoksulların şerefini kurtaran "bir direniş ekonomisidir."[85] Kinşasalılar da tıpkı Patrick Chamoiseau'nun aynı adı taşıyan ünlü romanında geçen, Martinik'teki "Texaco" adlı gecekondu bölgesinin sakinleri gibi şehre "binlerce hayat kurtarıcı çatlak" yardımıyla tutunur ve inatla tutunmaya devam eder.[86]

85. Thierry Mayamba Nlandu, "Kinshasa: Beyond Chaos", Enwezor vd., s. 186.

86. Chamoiseau, *Texaco*, s. 316.

Sonsöz

Vietnam Sokağı'nın Aşağısı

> Çöpten, dağılmış tüylerden, külden ve kırık vücutlardan yeni bir şeyin, güzel bir şeyin yeniden doğabileceğidir vadedilen.
>
> John Berger[1]

O halde insanlıkla ilgili geç kapitalist öncelik ayrımı çoktan yapılmıştır. Jan Breman, Hindistan'la ilgili yazarken şu uyarıda bulunur: "Çalışma sürecine katılmayı bekleyen bir yedek işçi ordusu, sürekli olarak fazlalık, şimdi veya ileride ekonomiye ve topluma dahil edilemeyecek aşırı bir yük olarak yaftalandığında geri dönüşü olmayan bir noktaya gelinmiş demektir. Bu dönüşüm, en azından bana göre, dünya kapitalizminin gerçek krizidir."[2] CIA de 2002'de şu tüyler ürpertici bilgiyi vermiştir: "1990'ların sonlarında dünyadaki işgücünün üçte birini temsil eden bir milyar gibi muazzam sayıda işçi, ki çoğu Güney ülkelerindendi, ya işsizdi ya da gizli işsiz."[3] De Sotocu sonsuz bir esneklikteki kayıtdışılık kültü dışında, bu büyük ihtiyaç fazlası işçi kitlesinin dünya ekonomisinin anadamarına yeniden dahil edilmesine yönelik resmi bir senaryo yoktur ortada.

1960'lardaki durumla bugünkü durum arasında çarpıcı bir karşıtlık vardır: Kırk yıl önce Soğuk Savaş'ın iki büyük bloku arasındaki ideolojik savaş, bir rekabet ortamı içinde dünyadaki yoksulluğu sona erdirme ve gecekondu sakinlerine yönelik yeniden konut edindirme vizyonları ortaya çıkarmıştı. O son derece başarılı Sputnik'leriyle, ICBM'leriyle Sovyetler Birliği, ağır sanayilerle ve beş

1. John Berger, "Rumor", Latife Tekin'in *Berci Kristin Çöp Masalları*'nın İngilizce baskısının önsözü, s. 8.
2. Breman, *The Labouring Poor*, s. 13.
3. CIA, *The World Factbook*, Washington, D.C. 2002, s. 80.

yıllık planlarla hızlı bir sanayileşmenin hâlâ mümkün olabileceğini örnekleyen bir modeldi. Öte yandan Kennedy yönetimi Üçüncü Dünya devrimlerine resmen "modernleşme hastalıkları" teşhisi koymuş ve (Yeşil Bereliler ile B-52'lerin yanı sıra) kararlı toprak reformlarıyla konut programları tedavisi önermişti. Örneğin, İlerleme İttifakı, Kolombiyalıları kent yıkımlarından muaf tutmak için Bogota'daki Ciudad Kennedy (80.000 nüfuslu) ve Medellín'deki Villa Socorro (12.000 nüfuslu) gibi dev konut projelerine parasal destek sağlamıştı. İlerleme İttifakı, Batı Yarıküre'nin Marshall Planı olarak lanse edildi, kısa bir süre içinde Panamerikan yaşam standartlarını *gringo* düzeyine olmasa bile güney Avrupa düzeyine çıkaracağı söyleniyordu. Bu arada, bilindiği üzere, Nasır, Nkrumah, Nehru ve Sukarno gibi karizmatik milliyetçi liderler kendi devrim ve ilerleme planlarını hayata geçirmişti.

Ne var ki, 1960'ların vadedilmiş toprakları geleceğin neoliberal haritalarında artık görülmemektedir. Kalkınma idealizminin son hamlesi, Birleşmiş Milletler'in aşırı yoksulluk koşullarında yaşayanların oranını 2015'te yarı yarıya indirmeyi ve Üçüncü Dünya'daki bebek ve anne ölümlerini büyük oranda azaltmayı amaçlayan Milenyum Kalkınma Hedefleri (MKH) kampanyasıdır; Afrika'da görev yapan bazı yardım çalışanları bu kampanyadan "Minimalist Kalkınma Hedefleri" diye söz ederek kampanyayı tiye alırlar. Temmuz 2005'te Gleneagles'taki G 8 Zirvesi sırasında tanık olduğumuz *Make Poverty History* (Yoksulluğu Tarihe Göm) ve *Live 8* benzeri zengin ülke dayanışmasının dönemsel ifadeleri gibi MKH de öngörülebilir bir gelecekte başarılı olamayacağı neredeyse kesin girişimlerdendir. BM'nin üst düzey araştırmacıları *Human Development Report 2004*'te (İnsani Kalkınma Raporu 2004) günümüzdeki "ilerleme" oranıyla Afrika'nın Aşağı Sahra bölgesinin Milenyum Kalkınma Hedefleri'nin çoğuna yirmibirinci yüzyılın ortalarına kadar ulaşamayacağı uyarısında bulunmaktadır. Afrika'nın azgelişmişliğinin ana sorumluları, yani IMF ile Dünya Bankası, Nisan 2005'te yayımlanan *Global Monitoring Report*'ta (Küresel Gözlem Raporu) aynı kötümser değerlendirmelerde bulunur.[4]

4. *Human Development Report 2004*, s. 132-33; Tanya Nolan, "Urgent Action Needed to Meet Millenium Goals", *ABC Online*, 13 Nisan 2005.

Zengin ülkelere büyük ölçekli göçü önleyen yüksek teknoloji ürünü sınır takviyeleri (kelimenin tam anlamıyla "büyük duvar"lar) yüzünden bu yüzyılın ihtiyaç fazlası insanlarını depolama sorununa çözüm olarak geriye bir tek gecekondu bölgeleri kalmıştır. BM-HABITAT, gecekondu nüfusunun günümüzde yılda 25 milyon gibi muazzam bir rakamla büyüdüğünü bildirir.[5] Önceki bölümlerden birinde de vurgulandığı gibi, her yerde güvenli, gecekondu yapılabilecek araziler yok olmakta ve kentin sınırlarına yeni gelenler "marjinallik içinde marjinallik" veya ümidini yitirmiş Bağdatlı bir gecekondu sakininin buruk bir biçimde ifade ettiği gibi "yarı ölüm"[6] şeklinde tanımlanabilecek, hayatta kalma mücadelesiyle geçen bir varoluş durumuyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Gerçekten de, kent çevresindeki yoksulluk (kırsalın geçim dayanışmasından olduğu kadar geleneksel şehrin kültür ve siyasi hayatından da büyük ölçüde mahrum olan bu kasvetli dünya) eşitsizliğin kökten değişmiş yepyeni çehresidir. Kentin uç kesimleri bir iltica bölgesi, yeni bir Babil'dir: Örneğin, Mayıs 2003'te lüks otellerle yabancı restoranlara saldıran genç teröristlerin bazılarının (Casablanca'nın çevresindeki *bidonville*'lerde doğup büyümüşlerdi) daha önce şehir merkezine hiç gitmedikleri, *medine*'nin zenginliği karşısında hayretler içinde kaldıkları bildirilmişti.[7]

Peki ama enformel kentleşme bir çıkmaz sokak haline gelince yoksullar isyana kalkışmaz mı? Büyük gecekondu bölgeleri (1871' de Disraeli'nin, 1961'de de Kennedy'nin kaygılandığı gibi) patlamayı bekleyen volkanlar gibi değil midir? Yoksa acımasız Darwinci rekabet (aynı kayıtdışı kırıntılar için gittikçe daha fazla yoksul insanın rekabet etmesi) kendi kendini yok eden komünal bir şiddeti, yani en büyük "kent kıvrılması" biçimini doğurmaz mı? Kayıtdışı bir proletarya Marksizmin en kudretli tılsımını, "tarihin faili" olma özelliğini hangi aşamada edinir?

Genel anlamda cevaplandırılmadan önce somut, karşılaştırmalı vaka incelemeleriyle araştırılması gereken karmaşık sorular bun-

5. BM-HABITAT, "Sounding the Alarm on Forced Evictions", basın bildirisi, Nairobi Hükümet Konseyinin 20. Oturumu, 4-5 Nisan 2005.

6. Aktaran James Glanz, "Iraq's Dislocated Minorities Struggle in Urban Enclaves", *New York Times*, 3 Nisan 2005.

7. Bkz. www.maroc-hebdo.press.ma ve www.bladi.net.

lar. (En azından "yoksulların idaresi" üzerine yazmakta olduğumuz kitapta Forrest Hylton'la benimsediğimiz yaklaşım böyle.) Negri ile Hardt'ınki gibi, küreselleşmenin "köksaplı alanları"nda yaşayan "çokluk"un yeni siyaseti hakkında ortaya atılan iddialı post-Marksist spekülasyonların hiçbir reel politik sosyolojide dayanağı yoktur. Tek bir şehirde bile gecekondu nüfusu, karizmatik kiliselerle dini cemaatlerden etnik milislere, sokak çetelerinden neoliberal STK'lara ve devrimci toplumsal hareketlere kadar yapısal ihmalkârlığa ve mahrumiyete karşı inanılmaz çeşitlilikte tepkiler verebiliyor. Ama dünya genelinde gecekondularda yekpare bir özne veya tek yanlı bir eğilim yoksa da, envai çeşit direniş hareketi vardır. Hatta, insani dayanışmanın geleceği yeni kent yoksullarının küresel kapitalizmin içinde kendilerine reva görülen uç marjinallik konumunu militanca reddetmelerine bağlıdır.

Bu reddiye avangard biçimler alabileceği gibi atavistik biçimler de alabilir: Modernliğin ortadan kaldırılmasına yönelik çabalar görülebileceği gibi modernliğin bastırılmış vaatlerini tekrar ele geçirme çabaları da görülebilir. İstanbul, Kahire, Casablanca veya Paris'in dış bölgelerinde yaşayan bazı yoksul gençlerin Selefi Cihadı'nın dini nihilizmini benimseyip yabancı bir modernliğin en mağrur simgelerinden birinin yıkımına sevinmesi şaşırtıcı gelmemeli; keza şehirlerde yaşayan milyonlarca yoksul gencin sokak çeteleri, uyuşturucu satıcıları, milisler ve sekter siyasi örgütlerin güdümündeki geçim ekonomilerine yönelmeleri de öyle. Terörizm, uyuşturucu ve suça karşı yürütülen çeşitli uluslararası "savaşlar"da kullanılan şeytanlaştırma retoriği fena halde semantik apartheid içerir: *Gecekondular, favelalar* ve *chawl*'ların etrafına ekonomik dışlanmanın her allahın günü yarattığı şiddetle ilgili her türlü dürüst tartışmayı sakatlayacak epistemolojik duvarlar örer. Kent yoksullarının Viktorya dönemindeki gibi çeşitli suçlara göre kategorilere ayrılması, sokaklarda bitmez tükenmez savaşların yaşandığı bir geleceğin şekillenmesini garantileyen, kendi kendini gerçek kılan bir kehanettir. Üçüncü Dünya orta sınıfları kendilerini banliyölerindeki tema parklarına ve elektrik telli "güvenlik köyleri"ne her geçen gün daha fazla kapadıkça arkalarında bıraktıkları kentin çorak arazileriyle ilgili ahlaki ve kültürel kavrayışlarını yitirirler.

Yönetenlerin hayal güçleri ise iş imkânlarının bulunmadığı bir

şehirler dünyasının yol açabileceği bariz sonuçlar karşısında bocalar. Neoliberal iyimserliği, belli bir doz Malthusçu kötümserliğin (Robert D. Kaplan'ın *The Ends of the Earth* ve *The Coming Anarchy* adlı kitaplarda topladığı gezi yazıları bu kötümserliğin belki de en iyi örnekleridir) takip ettiği doğrudur. Ama Amerika ve Avrupa' nın büyük siyasi danışma merkezleri ile uluslararası ilişkiler kurumlarındaki derin düşünürlerin çoğu bir "gecekondu gezegeni"nin coğrafi içerimleri konusunda henüz bir fikir oluşturabilmiş değiller. Bu konuda (neoliberal dogmayı neoliberal gerçeklikle bağdaştırmak zorunda olmadıkları için olsa gerek) ABD Hava Kuvvetleri Akademisi, ABD ordusunun RAND Arroyo Merkezi ve ABD Deniz Piyade Teşkilatı'nın Quantico (Virginia) Warfighting Laboratuvarı'ndaki stratejistlerle taktik planlamacıları daha başarılıdır. Gerçekten de, başka paradigmaların yokluğunda Pentagon küresel kent yoksulluğu konusunda kendi perspektifini geliştirmiştir.

Gecekondu milislerinin ordunun elit komando birliğine yüzde 60'lık zayiat verdirdiği 1993 Mogadişu hezimeti, askeri teorisyenleri Pentagon jargonunda MOUT (Military Operations on Urbanized Terrain – Kentleşmiş Bölgede Askeri Operasyon) olarak bilinen şey üzerinde kafa yormaya zorlamıştı. Sonunda, Aralık 1997' de yapılan Ulusal Savunma Paneli'yle ilgili bir yazı Ordu'yu yoksul Üçüncü Dünya şehirlerinin adeta geçit vermez, labirentvari sokaklarında yapılacak uzun çarpışmalara hazırlıksız olmakla suçladı. Birleşik Kent Operasyonları Eğitim Çalışma Grubu'nun koordinasyonuyla bütün silahlı hizmet birimleri, kuvvetlerini gerçekçi gecekondu koşulları altında sokak çatışmalarında uzmanlaştırmayı amaçlayan çarpışma programları düzenlemeye başladı. ABD Kara Harp Akademisi'nin dergisinde şu ifadeler yer alır: "Geleceğin savaşları dünyanın bozuk şehirlerini meydana getiren sokaklarda, kanalizasyonlarda, yüksek binalarda ve geniş alanlara yayılmış evlerin aralarında olacaktır... Günümüzün askeri tarihi şehir adlarıyla doludur –Tuzla, Mogadişu, Los Angeles [!], Beyrut, Panama, Hué, Saygon, Santo Domingo– ama bu çarpışmalar bir başlangıç sadece, gerçek drama daha var."[8]

8. Binbaşı Ralph Peters, "Our Soldiers, Their Cities", *Parameters* (Bahar 1996), s. 43-50.

MOUT'a daha geniş bir kavramsal çatı oluşturmak için askeri planlamacılar 1990'larda Dr. Strangelove'ın* eski okuluna, Santa-Monica'daki RAND Corporation'a başvurdu. 1948'de ABD Hava Kuvvetleri tarafından kurulan, kâr amacı gütmeyen bir düşünce kuruluşu olan RAND 1950'lerde nükleer savaş planı yapmakla, 1960'larda da Vietnam Savaşı'nın stratejilsinin hazırlanmasına yardımcı olmakla ünlüydü. Son günlerde RAND şehirler üzerinde çalışmaktadır: Araştırmacıları şehirlerin suç istatistikleri, şehir merkezlerindeki halk sağlığı koşulları ve kamu eğitiminin özelleştirilmesi üzerinde kafa yormaktadır. RAND ayrıca kent savaşının toplumsal bağlamları ile taktik mekanikleri hakkında küçük bir kütüphaneyi dolduracak külliyatta inceleme yayımlamış olan, ABD ordusuna bağlı Arroyo Merkezi'ni de işletmektedir.

RAND'ın 1990'ların başlarında gerçekleştirdiği en önemli projelerinden biri "demografik değişimlerin gelecekteki çatışmaları nasıl etkileyeceği" üzerine yapılmış kapsamlı bir çalışmadır. RAND, buradaki en önemli hususun dünya yoksulluğunun kentleşmesinin "isyanın kentleşmesi"ne (raporlarının başlığı da böyleydi) yol açmak olduğu sonucuna varmıştı. RAND şu uyarıda bulunur: "İsyancılar taraftarlarının peşinden şehirlere gitmekte, şehirlerdeki gecekondu bölgelerinde 'kurtarılmış bölgeler' oluşturmaktadır. ABD'nin şehir isyanlarını bastırmaya yönelik olarak tasarlanmış ne bir doktrini, ne bir eğitimi, ne de bir ekipmanı vardır." RAND araştırmacıları 1980'lerde El Salvador ordusunun Washington'ın büyük desteğine rağmen FMLN (Farabundo Martí Ulusal Kurtuluş Cephesi) gerillalarının bir şehir cephesi açmasını önleyememesi örneği üzerine odaklanır. "Farabundo Martí Ulusal Kurtuluş Cephesi'ne bağlı isyancılar isyanın başlarında şehirlerde etkili faaliyetlerde bulunmuş olsalardı, ABD hükümet ile isyancılar arasındaki pat durumunun korunmasına ne kadar katkıda bulunurdu, bu bile belli değildir."[9] RAND'ın araştırmacıları mega gecekonduların yeni dünya düzeninde en zayıf halka haline geldiğini açıkça ima ederler.

* Stanley Kubrick'in 1963 tarihli *Dr. Strangelove* adlı anti-militarist filminin kahramanı. (ç.n.)

9. Jennifer Morrison Taw ve Bruce Hoffman, *The Urbanization of Insurgency: The Potential Challenge to U.S. Army Operations*, Santa Monica 1994 (özet www.rand.org/pibs/monograph_reports/2005/MR398.SUM.pdf).

Yakın zamanlarda ABD Hava Kuvvetleri'nin önde gelen teorisyenlerinden biri *Aerospace Power Journal* dergisinde benzer noktalara dikkat çeker. Derginin 2002 Bahar sayısında Yüzbaşı Troy Thomas, "Gelişmekte olan ülkelerde hızlı kentleşme, giderek plansızlaştığı için gittikçe bilinmez hale gelen bir savaş alanının ortaya çıkmasına neden olur," diye yazar. Thomas, merkezi altyapıları hem hava saldırılarıyla (Belgrad) hem de terör saldırılarıyla (Manhattan) kolayca felce uğratılabilen kent merkezleri ile "kayıtdışı, merkezsiz altsistemlerce" düzenlenen, ayrıntılı planları olmayan ve "sistem içindeki kaldıraç noktaları hemen belli olmayan", Üçüncü Dünya'nın yayılan gecekondu bölgelerini karşılaştırır. Thomas, Karaçi'yi çevreleyen "kent pisliği denizi"ni temel örnek olarak kullanarak "umutsuzluk ve öfke"nin tahrikiyle hareket eden "klan tabanlı" milislere karşı "düğümsüz, hiyerarşisiz" kent arazileri içinde yürütülecek "asimetrik savaş"ın zorluklarını tasvir eder. Thomas Kabil, Lagos, Duşanbe (Tacikistan) ve Kinşasa'nın gecekondu bölgelerinden de kâbus olmaya aday savaş alanları (askeri konularda yazan bazıları bu bölgeler içinde Port-au-Prince adını sık sık telaffuz eder) olarak söz eder. MOUT'un diğer planlamacıları gibi Thomas da yüksek teknoloji takviyeli gerçekçi talimlerin mümkünse "kendi mahvolmuş şehirlerimizde" yapılmasını önerir. "Toplu konut projeleri içinde yaşanamaz, endüstri tesislerinin kullanılmaz hale gelmiş bu yerler kent içi talim için ideale yakın yerlerdir."[10]

Detroit ve Los Angeles'in gecekondu semtlerinde talim görecek olan geleceğin bu robot askerleri Üçüncü Dünya şehirlerinin labirentinde tam olarak kimlerin üzerine yürüyecek? Bazı uzmanlar omuz silkerek "her kimse" cevabını verir. Fort Leavenworth'taki önde gelen araştırmacılardan Geoffrey Demarest, 1990'ların ortalarında yazdığı "Jeopolitik ve Latin Amerika Kentlerinde Silahlı Çatışma" başlıklı yazısında, içinde "psikopat anarşistler," suçlular, kinik oportünistler, deliler, devrimciler, sendika liderleri, etnik milliyetçiler ve gayrimenkul spekülatörlerinin de yer aldığı tuhaf bir "devlet karşıtı aktörler" listesi ortaya koyar. Yazısının sonunda ise genel olarak "mülksüzler"de, özel olarak da "suçlu sendikacılar"da

10. Yüzbaşı Troy Thomas, "Slumlords: Aerospace Power in Urban Fights", *Aerospace Power Journal* (Bahar 2002), s. 1-15 (internet sayısı).

karar kılar. Demarest, mimariden ve kent planlamasından ödünç alınan araştırma araçlarının gelecekteki yıkımı önceden tahmin etmekte kullanılmasından yana olduğunu belirttikten sonra, "güvenlik güçlerinin sosyolojideki dışlanmış halklar fenomenini ele alması" gerektiğinden söz eder. "Terk edilmiş çocuk psikolojisi" Demarest'in özellikle ilgisini çeker, çünkü ("aşırı genç nüfus"u öne çıkaran suç teorisi yanlılarının çoğu gibi) gecekondu çocuklarının devlet karşıtı güçlerin gizli silahı olduğuna inanır.[11]

Özetle Pentagon'un en iyi beyinleri, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası veya ABD Dışişleri Bakanlığı'ndaki çoğu yetkilinin gitmekten korktuğu yere, kent reformundan vazgeçmenin ardından mantıksal olarak izlenecek yolun aşağısına gitmeyi göze alır. Gidilecek bu yer, eskiden olduğu gibi, "neşesiz bir cadde"dir; Bağdat'ın Sadr şehrindeki (burası dünyanın en büyük gecekondu bölgelerinden biridir) "Mehdi Ordusu"nun işsiz genç savaşçıları Amerikalı işgalcilere ana caddelerinin "Vietnam Caddesi" olduğunu söyleyerek onlarla alay ederler. Ama savaş planlayıcıları hiç ürkmezler. Soğukkanlı bir kararlılıkla şimdi Üçüncü Dünya'nın "vahşi, acz içindeki" şehirlerinin (özellikle de bu şehirlerin gecekondu bölgelerinin) yirmi birinci yüzyılın savaş alanları olacağını belirtirler. Pentagon doktrini, kent yoksullarının suça bulaşmış kesimlerine karşı sınırsız süreli düşük yoğunluklu bir savaşı destekleyecek şekilde yeniden şekillendirilmiştir. İşte gerçek "medeniyetler çatışması" budur.

MOUT doktrini (kent savaşı coğrafyası üzerine kapsamlı çalışmaları olan Stephan Graham'a göre) bu nedenle Şarkiyatçılığın en yüksek basamağı, Batı'yı hayali bir Doğulu Öteki'nin karşıtı olarak tanımlama tarihinin en son noktasıdır. Stephan Graham, ikilik yaratan (ve Bush yönetimince artık "ahlaki mutlakiyetçiliğe" yükselmiş olan) bu ideolojinin " 'medeni dünya'yı, bütün 'özgür' dünyanın sağlığını, refahını ve demokrasisini tehdit eden 'kötüler'i koruduğu

11. Geoffrey Demarest, "Geopolitics and Urban Armed Conflict in Latin America", *Small Wars and Insurgencies* 6:1 (Bahar 1995), sayfa numarasız (internet metni). "Stratejik demografi" ve gençlerin kriminalize edilmesi konusunda bkz. Anne Hendrixson'un önemli makalesi, *Angry Young Men, Veiled Young Women: Constructing a New Population Threat*, Corner House Brifingi 34, Sturminster Newton 2004.

söylenen 'karanlık güçler'den, 'şer ekseni'nden ve İslami şehirlerin 'terörist şebekeleri'nden ayırma işlevi gördüğü"nü ileri sürer.[12]

Güvenliği sağlanmış kentsel alanlar ile şeytani kentsel alanlar arasındaki bu hezeyan dolu diyalektik netameli ve bitmeyen bir düet dayatır: Eşekarısı sürüsüne benzeyen helikopter filoları geceler boyu gecekondu bölgelerinin dar sokaklarında esrarengiz düşmanların peşine düşer, gecekondu mahallelerine veya kaçan arabalara cehennem ateşi püskürtür. Gecekondularsa her sabah intihar bombacılarıyla ve mesajı gayet net patlamalarla onlara karşılık verir. İmparatorluğun elinde Orwelvari yaygın baskı uygulama teknolojileri varsa, yasadışı ilan ettiği kişilerin de kaos tanrıları vardır.[13]

12. Stephen Graham, "Cities and the 'War on Terror", *Theory, Culture and Society*'de yayımlanacak dosya, 2005, s. 4.

13. Bkz. Mike Davis, "The Urbanization of Empire: Megacities and the Laws of Chaos", *Social Text* 81 (Kış 2004).

Dizin

Abani, Chris, 35, 197
Abdo, Geneive, 138-9
Abdoul, Mohamadou, 65
Abidjan, 73, 144, 189
Abrahamsen, Rita, 100
Abu-Lughod, Janet, 110-1
Accra
  arazi spekülasyonu, 110
  atık, 166
  ayrım, 123
  desakota, 23 (27n)
  enformel sektör, 213
  hıfzıssıha sorunları, 170
  toprak sahipliği, 52
adam kayırmacılık/himayecilik, 79, 100, 101
Addis Ababa, 124
Adham, Khaled, 113
Afganistan, 39, 67
Afrika
  BM Milenyum Kalkınma Hedefleri, 238
  Dünya Bankası projeleri, 97
  enformel sektör, 212
  eşitsizlik, 124
  gecekondu temizliği, 128
  hastalık, 175
  hıfzıssıhha, 170
  HIV/AIDS, 182
  kadınlar, 192-3, 195
  kentleşme, 19, 22, 23, 25 (31n), 29-31, 33, 80
  kiracılık, 61
  konut, 52, 83
  sömürgecilik, 71-3
  toprak sahipliği, 109
  yapısal uyum programları, 189
  yarı proleterleşme, 209
Agbola, Tunde, 125, 146
Aguiler, Adrian, 25
Ailelerin parçalanması, 194
Ajegunle, 120
Aketch, Joe, 177
Alemán, Arnoldo, 147
Alexandra, 64
Alphaville, 147
Amazon bölgesi, 32
Amerika Birleşik Devletleri, 40, 48
Amis, Philip, 60, 106, 221
Andreasson, Stefan, 187-8
Angola, 30, 68, 130, 199
Ankara, 79, 110
Annan, Kofi, 143
Antananarivo, 175
apartheid, 72, 124
Appadurai, Arjun, 123 (6n), 223
Aquino, Corazon, 132
Aranya yeniden iskân projesi, 104
arazi spekülasyonu, 107, 110, 117
arazi tapulandırma, 105-7, 116
Arjantin, 40, 101, 138, 190
Arnavutluk, 75, 202, 230
askeri planlama, 241-5
Asya
  çekçek, 225
  gecekondular, 33
  kent merkezindeki yoksullar, 49
  megakentler, 18
  toprak sahipliği, 109
  yarı proleterleşme, 209
  ayrıca bkz. Doğu Asya; Güney Asya; Güneydoğu Asya
aşırı kalabalık, 73, 119-21
Avrupa, 48, 219

ayırmacılık, 124, 125, 144-9, 182
Bağdat, 176, 239, 244
Baker Planı, 186
Bakü, 39
Balaguer, Juan, 133
Balogun, Fidelis, 184
Bamako, 115
Banda, Hastings Kamuzu, 124
Bangalore
  ekonomik kalkınma, 203, 205, 208
  etrafı duvarlarla çevrili siteler, 145
  kadınlar, 173
  kundaklama, 158
  sanayileşme, 31
  tahliyeler, 127
  ucuz emek, 65
Bangkok
  gecekonducular, 61
  kimyasal felaketler, 159
  konut, 87
  kumar, 219
  motorlu taşıt sayısındaki artış, 162
  nüfus, 18
  yangınlar, 158
  yoksulluk, 42
Bangladeş, 40
Bankoff, Greg, 118
banliyöler, 143-9
Baróss, Paul, 58, 59
Barriada'lar, 43, 157
barrio'lar, 75, 80-1, 120, 133, 134, 193
Batı Şeria, 140
Bayat, Asef, 57, 79-80, 101
bebek ölümü, 41, 178, 181-2, 195, 206, 207, 238
Beeckman, Vincen, 235
Beijing
  Eski Şehir, 49
  etrafı duvarlarla çevrili siteler, 144
  güzelleştirme kampanyaları, 134-5
  hıfzıssıhha, 172
  kirlilik, 164
  küçük atölyeler, 65, 82
  nüfus, 18
  otomobiller, 162-3
  tahliyeler, 130, 131. 134
  toplu konut, 55, 87
  yıkım, 140-1
Benjamin, Solomon, 127, 145, 208
Berger, John, 237
Berlin, 31, 48, 62, 134
Berner, Erhard
  devletin rolü, 121
  gecekonducular, 115
  kaldırım sakinleri, 53
  Manila, 42, 56, 96, 107, 109, 126, 145, 157
  Singapur, 85
  yasadışı arazi spekülasyonu, 114
Betancur, John, 90
Beyrut, 66, 241
Bhopal, 160-1
Biaya, Tshikala, 230
Bidwai, Praful, 206
bireycilik, 220
Birleşmiş Milletler (BM)
  HIV/AIDS fonu planı, 182
  İnsan Hakları Komisyonu, 133
  Uluslararası İçme Suyu ve Hıfzıssıhha Dönemi, 176
Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (UNICEF), 222, 223
Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı (UN-HABITAT), 35, 36, 39, 239
Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), 99
Blair, Tony, 34
Blanqui, Auguste, 126
BM, *bkz.* Birleşmiş Milletler
BM-HABITAT, *bkz.* Birleşmiş Milletler İnsani Yerleşim Programı
Bogota
  arazi spekülasyonu, 112, 117-8
  konut, 89, 238
  korsan kentleşme, 58
  nüfus, 18
  yerinden edilmiş insanlar, 68, 120
Bombay *bkz* Mumbai
Booth, Charles, 35, 37
Borç krizi, 29, 110, 182, 185, 187, 193

Bouteflika, Abdelaziz, 155
böbrek ticareti, 226-7
Brazzaville, 18, 39, 73
Breman, Jan, 214, 216-7, 221 (40n), 226, 237
Brennan, Ellen, 109, 111, 116, 64
Brezilya
  arazi spekülasyonu, 112, 118
  etrafı duvarlarla çevrili siteler, 147
  gecekondu nüfusu, 40
  gelir, 190
  kentsel Yeni Mutabakat, 84
  tehlikeli gecekondu yerleri, 151
  yıkım, 136-7
  yoksulluk, 191
Britanya İmparatorluğu, 71-3
Brizola, Leonel, 84
Brodehoux, Anne-Marie, 134-5
Brown, Gordon, 34
Bryceson, Deborah, 30
Buenos Aires
  bölge temelli kentleşme, 25
  gecekondu temizleme planı, 138
  gecekonducular, 57, 59
  imalat işlerinde yaşanan kayıplar, 198
  inquilinato'lar, 52
  kent merkezindeki yoksullar, 49
  kırsal göç, 65
  nüfus, 18
  özel otoyollar, 148
  sanayisizleşme, 27
  tehlikeli gecekondu yerleri, 150
bulaşıcı hastalık, 72
Bulawayo, 142
Bulgaristan, 202
Bundun, 177
Burma (Myanmar), 72, 135
Bush, George H. W., 186
Bush, W., 245
bustee, 43, 77, 119, 161, 175
büyü, 231, 232, 234-6
Büyük Britanya, 168

Cabinda, 68
cadılık, 229, 234-6
Cakarta, arazi mülkiyeti, 117
  atık uzaklaştırma, 165
  çocuk işçi, 224
  desakota, 24
  devlet baskısı, 142
  etrafı duvarlarla çevrili siteler, 145
  kanalizasyon, 171
  kentleşme, 15
  kirlilik, 159
  motorlu taşıt, 162
  nüfus, 18
  STK'lar, 101
  tahliyeler, 130
  toplu konut, 87
  yoksulluk, 42
Caldeira, Teresa, 147
Cali, 69
callejone, 51
Cape Town, 82, 146, 179
Caracas, 75, 80-1, 120
  gecekonducular, 56, 58
  isyanlar, 196-7
  konut, 211
  toprak dengesizliği, 152
Carlos Alfredo Díaz, 69
Cassablanca, 239, 240
Castells, Manuel, 115, 211, 221 (40n)
Castro, Fidel, 83
Cezayir (ülke), 78, 83, 88, 200
Chamoiseau, Patrick, 209, 236
Chang, Ha-Joon, 187
Chant, Sylvia, 192, 220
Chapin, Edwin, 38
Chaplin, Susan, 171-2, 182
Chatterjee, Gautam, 33
Chatterjimitra, Banashree, 127
chawl, 51, 53, 213, 240
Chennai, 205, 226
Cheru, Fantu, 181
Chicago, 31
Chittagong, 179
Choguill, Charles, 98
Chossudovsky, Michel, 181
Cité-Soleil, 119, 174
Ciudad Juárez, 31
Clausen, Eileen, 161-2

Cochabamba, 41
Colombo, 25, 49, 112, 167, 224
Connolly, Priscilla, 32
Czegledy, Andre, 146

Çad, 39
çekçek, 225-7
çevre meseleleri, 150-83
çevresellik, 55, 120
Çin, 204
  ekonomik kalkınma, 203-5
  gecekondu nüfusu, 40
  kadınlar, 192
  kanalizasyon, 172
  kentleşme, 16, 20-1, 23, 26, 82
  kırsal göç, 74
  otomobiller, 162-4
  sanayi büyümesi, 27
  tahliyeler, 131
  tarım arazisi, 166
  toplu konut, 47, 84
  toplumsal mücadele, 118
  yasadışı arazi spekülasyonu, 114
çocuklar
  cadılık, 229, 234-6
  çocuk işçi, 217, 222-4
  ölüm oranları, 41. 179, 181-2, 195, 206, 207, 238
  terk edilmiş çocuklar, 244
  yetersiz beslenme, 193, 194, 207
çokmerkezli kent sistemleri, 23, 25
çöp, 165-6

Dabu-Dabu, 132-3
Dadaad, 67
Dakar, 65, 73, 97, 126, 130
Dakka
  arazi spekülasyonu, 111
  çekçekler, 226
  çevre felaketleri, 159
  çocuk işçiler, 222
  enformel sektör, 211
  eşitsizlik, 122
  gecekondu sakinleri, 39, 42, 43
  Grameen Bank, 219
  hastalık, 179
  kanalizasyon, 170
  kentleşme, 16
  kiralama, 61
  mülteciler, 77
  nüfus, 18
  su satışı, 177
  tahliyeler, 140
  tehlikeli gecekondu yerleri, 150
  yangınlar, 158
  yoksulluk, 228
Darman, Richard, 186
Darüsselam, 31, 71, 97, 165, 178, 189, 217-8
Darwin, Charles, 218
Das, Arvind, 216-7
Das, P. K., 102
Datta, Kavita, 96
Davis, Diane, 76
dayanışma, 220, 221, 240
De Boeck, Filip, 228, 231, 235
Delhi
  gecekondu sakinleri, 33, 39, 42
  kanalizasyon, 172
  kırsal/kentsel melezleşme, 24
  kirlilik, 164
  konut, 88
  mülteciler, 77
  nüfus, 18
  tahliyeler, 127-8
  uydu kentler, 126
  yangın, 158
Demarest, Geoffrey, 244
demokrasi, 91, 188
Deng Ziaoping, 131
depremler, 156-7
deregülasyon, 30
desakota, 23 (27n), 25
Devas, Nick, 91
Devisch, Rene, 228, 230, 232
devlet, 85, 121, 125
Dewar, Neil, 124
Dhapa çöplüğü, 66
Dharavi, 119
Díaz Ordaz, Gustavo, 81
Dick, Philip K., 149
Dickens, Charles, 39

direniş, 138, 195-7, 240
dışkı, 168-74
doğal felaketler, 151-8
Doğu Asya, 20-1, 27, 55
Doğu Avrupa, 202
Dominik Cumhuriyeti, 133-4
Drakakis-Smith, David, 24
Dublin, 31, 48, 210
Durand-Lasserve, Alain, 117
Duşanbe, 243
Dutton, Michael, 140
Dündar, Özlem, 110
Dünya Bankası, 30, 33, 35, 189, 197, 238
  enformel sektör, 214
  gecekondu mahallelerini iyileştirme projeleri, 94-8, 102-4
  GINI katsayısı, 191
  kalkınma teşkilatları, 127
  Kendi kendine yardım paradigması, 94, 106
  kent politikası üzerindeki etkileri, 93
  kentsel üretkenlik, 199
  Kongo, 229, 231
  piyasa güçleri, 121
  Sağlık hizmetleri, 182
  STK'lar, 99
  suyun özelleştirilmesi, 178
  vergilendirme, 91, 189
  yapısal uyum programları, 84, 180-1, 186, 187
Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 163, 164, 176
düzenleme, 105

Eckstein, Susan, 62
Edwards, Michael, 52
ekonomik kalkınma, 203-8
Ekvator, 193
El Paso, 60
El Salvador, 242
Elbasan, 203
Eltayeb, Galal Eldin, 36 (3n)
emlak patronluğu, 61-2, 107-9, 112, 115
  ayrıca bkz. kira
Emperyalizm, 100, 102, 209
Endonezya, 25, 40, 42, 212
enformel sektör, 32, 190, 193, 195, 202, 210-31, 236
  ayrıca bkz. sokak satıcıları
Engels, Friedrich, 35, 39, 169
Escobar, Augustín, 194
Eski Havana, 48
Estrada, Joseph, 132
eşitsizlik, 21, 122, 188, 191
  Afrika, 124
  Angola, 199
  Çin, 203
  enformel sektör, 217
  Hindistan, 124-5
  Kolombiya, 199
  Pakistan, 200
  Rusya, 201
  ulaştırma, 162
Etienne, Yolette, 220
Etiyopya, 39, 40
etnik şiddet, 221
etrafı duvarlarla çevrili siteler, 144-9
ev hizmetçiliği, 224
Evers, Hans-Dieter, 87, 108-9, 219
evsizlik, 54

Fabre, Guilhem, 75
Fakülteta, 202
Fang, Ke, 131, 195
favela, 43, 51, 120, 240
  düzenleme projeleri, 106
  nüfus artışı, 32
  su kirliliği, 167
  tehlikeli yerler, 151
  yıkım, 136-7
  ayrıca bkz. gecekondular
Faysalabad, 177
Fildişi Sahili, 189
Filipinler
  Dünya Bankası projesi, 96-7
  gecekondu nüfusu, 40
  güzelleştirme kampanyaları, 132-3
  sağlık harcamaları, 180
Findley, Sally, 29 (41n)

Firuzabad, 224
Flight, Thomas, 108

Gana, 52, 173-4, 180
Gandy, Matthew, 159
Gauteng (Witwatersrand), 18, 25
Gaviria, César, 199
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), 27
Gazze, 67
Gazzoli, Rubén, 101
gecekonducular, 33, 45, 52, 55-8, 60, 116-8
  Bangkok, 61
  Buenos Aires, 51
  Dünya Bankası projeleri, 97
  emlak patronlarının gecekonducularla ilgili manipülasyonları, 115
  kira, 61
  Latin Amerika, 75, 108-9
  Manila, 126, 132
  Mexico City, 76
  tahliyeler, 130
  Türkiye, 79
gecekondular
  arazi tapulandırma, 105-7
  askeri planlama, 241-5
  Asya, 33
  Bangkok, 87
  Britanya sömürgeciliği, 72
  gecekondu bölgelerinin kriminalizasyonu, 136-43, 240
  gecekondu büyümesi, 239
  gecekondu ekolojisi, 150-83
  gecekondu mahallelerinin iyileştirilmesi, 93, 94-8, 102-3
  gecekondu tanımları, 36, 39
  gecekondu tipolojisi, 42-7
  gecekondulardan kâr elde etmek, 107-16
  hastalık, 174-83
  Hindistan, 88-9, 92, 207
  kanalizasyon ve hıfzıssıhha, 168-74, 176
  Kinşasa, 231-2
  temizlikler, 126-43
  yoksulluk, 41-2
  ayrıca bkz. favela'lar, gecekonducular, teneke mahalleleri
Geddes, Patrick, 165
Geertz, Clifford, 218
Ghannam, Farha, 139
Giddens, Anthony, 149
Gilbert, Alan, 62, 70, 106, 116-7
GINI katsayısı, 191, 200, 201
girişimciler, 59, 65, 105, 177, 214, 215, 218
Glasser, David, 48
Goma, 67
González, Mercedes, 194
Gooptu, Nandini, 72, 92, 125, 172 (67n), 213
Gorki, Maksim, 37
Goulart, Jão, 84
göçmenler, 43-5, 65, 71-82, 203 (63n), 204-5, 207
Graham, Stephen, 244-5
Grameen Bank, 219
GSYİH, *bkz.* Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
Guadalajara, 193-4
Guangzhou, 31
Guatemala kenti, 48, 156, 224
Guayaquil, 31, 193
Guldin, Gregory, 23-4
Güney Afrika
  apartheid, 72
  etrafı duvarlarla çevrili siteler, 146
  gecekondulaşma, 56
  köyden kente göç, 82
  neoliberalizm, 188
Güney Asya
  eşitsizlik, 200
  gecekondular, 33, 42, 43
  hıfzıssıhha, 171-2
Güney Kore, 40
Güneydoğu Asya
  arazi mülkiyeti, 109
  gecekondulaşma, 57
  hıfzıssıhha, 170-1
  kadınlar, 192
  kentleşme, 23
güvenlik, 147
güzelleştirme kampanyaları, 132-6

Haiti, 31, 220
Hanoi, 167, 170, 177
Harare, 124, 130, 142-3, 195
Hardt, M., 240
Harms, Hans, 137
Harris, Nigel, 29
Hart, Keith, 213
Hartum
  büyüme, 31, 55
  enformel sektör, 211
  gecekondu sakinleri, 48
  Hilat Kusha, 66
  mülteciler, 67
  taşkın, 154
  yapısal uyum programları, 189
hastalık, 72, 174-83, 207
Haussman, Baron, 86, 125-6
Havana, 49, 83
Hayderabad, 22, 77, 114, 158, 205
Hewitt, Kenneth, 156
hıfzıssıhha, 168-74, 176, 179, 182
Hilat Kusha, 66
Hindistan, 206-7
  arazi mülkiyeti, 109
  çocuk işçi, 223-4
  dışlayıcı coğrafya, 125
  ekonomik kalkınma, 203, 205-8
  enformel sektör, 212, 213
  etnik gruplar arasındaki dayanışma, 221
  gecekondu geliştirme projeleri, 102-3
  gecekondu nüfusu, 40
  İngiliz sömürgeciliği, 72-3
  işgücü fazlası, 237
  kanalizasyon, 171-2
  kentleşme, 21-3, 31, 77
  konut politikası, 51, 88-9, 92
  organ ticareti, 226-7
  orta sınıf, 182
  tarım arazisi, 166
hiperkentler, 19
HIV/AIDS, 175, 182, 186, 195, 229, 233
Hodges, Tony, 130
Hoffman, Kelly, 215-6
Hong Kong, 47, 52-3
  etrafı duvarlarla çevrili siteler, 144
  tahliyeler, 130
  toplu konut, 84-6
  Triadlar, 59
Horton, Richard, 179
House, William, 215
Howard, Allen, 124
Huntington, Samuel, 77
Hylton, Forrest, 240

IDPs, *bkz.* ülke içinde yerlerinden sürülmüş insanlar
ILO, *bkz.* Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF, *bkz.* Uluslararası Para Fonu
Indore projesi, 102-3
Irk ayrımcılığı, 124

İngiltere, 168-9
inquilinato, 52
İnsan Hakları İzleme Örgütü, 134, 222, 223
İnsan Yerleşimleri Programı (BM-HABITAT), 35, 36, 39, 239
İnsani Kalkınma Raporu, 198, 238
İran, 40, 67
İskenderiye, 53
İslamcılık, 199-200
İsrail, 140
İstanbul, 55-7, 60, 79, 240
  depremler, 157
  emlak yatırımı, 110
  nüfus, 18
  Ömerli korusu, 167
istihdam, 43, 45, 46, 65-6
  Çin, 203-4
  çocuk işçi, 217, 222-4
  enformel sektör, 190, 193, 195, 202, 210-31, 236
  Hindistan, 206, 208
  ihtiyaç fazlası işçiler, 218, 237
  kadınlar, 192-3
  yapısal uyum programları, 190, 198
  ayrıca bkz. işsizlik
isyanlar, 196-7, 242
İşaş el Turguman, 139

işsizlik, 28, 198, 214, 237
"iyi yönetim", 104, 107

Jacquemin, Alain, 91
Jamaika, 89
Java, 31, 218
Jellinek, Lea, 101
jeoloji, 152
Jiang Zemin, 203
Johannesburg, 50, 146, 147
  jeoloji, 151
  sanayisizleşme, 27
  Soweto, 63-4, 174
Jones, Gareth A., 96
Jones, Gareth Stedman, 107-8
Josaphat, Lovly, 174
Joseph, Jaime, 219

Kâbil, 68, 165, 243
kadınlar
  Afrika, 195
  Çin, 204, 205
  enformel sektör, 217, 220
  hıfzıssıhha sorunu, 172-3
  istihdam, 192-3
  Kinşasa, 231
  organ ticareti, 226
  üreme hakkı, 182
Kahire
  arazi spekülasyonu, 110, 113
  çevre felaketleri, 159
  çocuk işçi, 223
  dam sakinleri, 53
  devlet baskısı, 139
  etrafı duvarlarla çevrili siteler, 144
  gecekondu sakinleri, 39, 43
  gecekonducular, 45-6, 50, 57, 61
  gençlerin nihilizmi, 240
  kentleşme, 79
  konut krizi, 111
  motorlu taşıt sayısındaki artış, 162
  nüfus, 18
  organ ticareti, 227
  tarım arazisi, 166
  trafik kazaları, 163
  uydu kentler, 126
  Zamalek, 144
Kakkar, Prahlad, 171
kalkınma teşkilatları, 126
Kalküta
  aşırı kalabalık, 119
  çekçek, 226
  Dhapa çöplüğü, 66
  enformel sektör, 217
  gecekondu sakinleri, 42, 43
  helalar, 175
  kent merkezindeki yoksulluk, 49
  Kipling'in Kalküta'yla ilgili sözleri, 37
  konut, 88-9
  mülteciler, 77
  nüfus, 18
  STK'lar, 101
  tahliyeler, 129
  yoksulluk kuşağı, 41 (20n)
  zilyetlik, 105
Kalle, Pepe, 150
Kamboçya, 30, 75
Kampala, 168, 174
Kamwokya, 174
kanalizasyon, 102, 166, 168-75, 178
Kanji, Nazneen, 195
Kanpur, 172 (67n)
kapitalizm, 39, 70, 105, 237, 240
  Çin, 82
  enformel sektör, 214, 217
  eş-dost kapitalizmi, 119
  yapısal uyum programları, 186
Kaplan, Robert D., 241
Karaçi
  arazi spekülasyonu, 109, 114
  askeri planlama, 243
  atık uzaklaştırma, 165
  enformel sektör, 211
  gecekondu sakinleri, 33, 39, 42, 43
  mülteciler, 77
  nüfus, 18
  su satışı, 177
  tellallar, 59
Karantina, 66
Karayip, 180
Kaunda, Kenneth, 139

Keeling, David, 57, 59
Kelly, Philip, 25 (30n)
kendi kendine yardım, 94, 95, 100, 106, 116, 214
kent merkezindeki yoksulluk, 48-54
kent planlaması, 128, 159
kentleşme, 15-6, 19, 26-34
  Afrika, 29-31, 80
  bölge temelli kentleşme, 25
  Çin, 20-1, 23, 26, 82
  doğal tehlikeler, 154
  Doğu Asya, 27
  Güney Afrika, 72
  hastalık, 179
  Hindistan, 21-2, 77, 166
  isyan, 242
  korsan kentleşme, 55-61, 82, 116
  Latin Amerika, 80-1
  Ortadoğu, 79
  Türkiye, 78-9
  Vietnam, 77-8
Kentsel Göstergeler Programı, 40
Kentsel Gözlem Projesi, 184
kentsel kıvrılma, 218-9, 239
Kenya, 31, 33, 67, 113, 174
Keyder, Çağlar, 55, 78-9, 110
Khan, Akhtar Hameed, 59
Khan, Azizur, 203
Khulna, 158
kırsal bölgeler, 25, 194
  Çin, 23, 74
  Hindistan, 206-8
  ayrıca bkz. köylüler
kıvrılma, 218-9, 239
Kibaki, Mwai, 129
Kibera, 119, 121, 122, 129, 170, 175, 177
kiliseler, 232, 234
Kingston, 49
Kinşasa, 227-36
  askeri planlama, 243
  eşitsizlik, 124
  gecekondu sakinleri, 39, 41
  kamu hizmetleri, 189
  kanalizasyon, 170-1
  kentleşme, 16, 31
  nüfus, 18
  su, 178
Kipling, Rudyard, 37, 170
kira, 61
  ayrıca bkz. emlak patronluğu
Kirkby, Richard, 84
kirlilik, 161, 164, 168, 175, 178
Klak, Thomas, 89
Kohl, Helmut, 186
Kolombiya, 68, 199, 238
Konadu-Agyemang, Kwadwo, 110, 123
Kongo Demokratik Cumhuriyet (eski Zaire), 31, 73, 227-36
konut, 43-6, 211, 238
  Beijing, 131
  halk, 48, 83-92
  kendi kendine yardım, 94, 95, 106, 116
  özelleştirme, 85, 94
  Rusya, 202
Korff, Rüdiger, 87, 108-9, 219
Korogocho, 63
Kosta Rika, 191, 194
kötü altyapı şartlarına sahip düşük standartlı konutlar, 58-61
köylüler, 74, 76, 82, 117, 204, 209
Krasheninnokov, Alexey, 201
Krishnakumar, Asha, 172
Krung Thep, *bkz.* Bangkok
Kuala Lumpur, 66, 140, 224
Kumasi, 52, 173-4
kundaklama, 157-8
Küba, 83, 84
küreselleşme, 25, 182, 197, 203, 209

Lagos
  arazi spekülasyonu, 112
  askeri planlama, 243
  aşırı kalabalık, 120
  çevre felaketleri, 159
  ekonomik gerileme, 28
  gecekondu sakinleri, 39
  güzelleştirme kampanyası, 132
  IMF karşıtı protestolar, 196-7
  kanalizasyon, 170

kentleşme, 15, 16, 22
kira, 52
"korku mimarisi", 146
nüfus, 18, 19
sokak sakinleri, 54
tahliyeler, 129, 130
trafik kazaları, 163, 164
Victoria Adası, 144
yangınlar, 158
yapısal uyum programları, 185
yeniden iskân, 125
yol ağları, 148
Laquian, Aprodicio, 212
Larkin, Emmet, 31
Latin Amerika
ağır kent büyümesi, 75
enformel sektör, 211, 215, 218
eşitsizlik, 191
gecekondulaşma, 56, 57, 108-9
hıfzıssıhha sorunları, 168, 170, 180
imalat işlerinde yaşanan kayıplar, 198
işçilik, 65-6
kadınlar, 192-3
kent merkezindeki yoksulluk, 49
kentleşme, 19, 22, 25, 80-1
kira, 61
köylü göçmenler, 65
modernleşme, 30
muhafazakâr reform, 106
STK'lar, 101
yapısal uyum programları, 189, 190
yarı-proleterleşme, 209
Layachi, Azzedine, 155
Lee-Smith, Diana, 63
Lesbet, Djaffar, 87
Lewis, Oscar, 49
liberalleşme, 30, 189, 210
Lilongwe, 124
Lima
depremler, 157
gecekonducular, 115
kentleşme, 15, 31
konut, 51, 89
nüfus, 18
orta sınıflar, 51
yoksulluk, 43, 49, 190
Lizbon, 60
Lobito, 68
Londra, 107-8, 121, 210
Los Angeles, 27, 31, 53, 154, 241
Luanda
ayrım, 124
işsizlik, 199
kent büyümesi, 31
mülteciler, 68
su satışı, 178
tahliyeler, 130
yoksulluk, 41
Lubove, Roy, 119
Luce, Edward, 207
Lusaka
ayrım, 123
hastalık, 175
kent göçü, 71
teneke mahalleleri, 55
yer ve hizmet projeleri, 98
yıkım, 140
yoksulluk, 48

Malan, Rian, 82
Malawi, 124
Malezya, 23, 42, 66, 224
Mallaby, Sebastian, 99, 100
Mamayes, 152
Managua, 147-8
Manchester, 31, 169
Mandalay, 67, 135
Mangin, William, 95
Manila
arazi fiyatları, 119, 126
arazi mülkiyeti, 109
arazi tapulandırma, 107
Dünya Bankası projesi, 96-7
etrafı duvarlarla çevrili siteler, 145
güzelleştirme kampanyaları, 132
nüfus, 18
Puslu Dağ, 66, 157
sınıf çatışmaları, 126
su satışları, 177
taşkın, 153
tehlikeli gecekondu yerleri, 150

yangınlar, 157, 158
yoksulluk, 42
Maoculuk, 74, 78
Maputo, 41, 175
Marcos, Imelda, 96, 132
Marcus, Steven, 168-9, 209
Marksizm, 209
Maroko, 128-9
Marx, Karl, 31
Mathare, 174
Mathey, Kosta, 89
Mayhew, Henry, 35
Mbuji-Mayi, 22
McNamara, Robert, 94, 95, 99
mega gecekondular, 42, 44, 119, 182
megakentler, 16, 18, 19-22, 70-1, 179
Megawati Sukarnoputri, 142
Mehta, Sukeru, 173
Mejia, Manuel, 134
Meksika
borç krizi, 193
enformel sektör, 211
gecekondu sakinleri, 39, 40
kentleşme, 31
kırsal bölgeler, 25
konut, 90
yapısal uyum programları, 180, 186
yoksulluk, 43, 49, 190, 199, 220
Menşiyet Nasr, 119
Mexico City
arazi mülkiyeti, 117
bölge temelli kentleşme, 25
çevre felaketleri, 156, 159, 160
düzenleme, 105
gecekondu sakinleri, 39, 43, 48
hastalık, 176
imalat işlerinde yaşanan kayıplar, 198
kent büyümesi, 32, 81
kira, 61, 64
kirlilik, 159, 164, 168
konut, 83
köy göçmenleri, 65, 76
nüfus, 16 (6n), 18, 19
Santa Cruz Meyehualco, 66
uydu kentler, 127
vergilendirme, 91
Meyer, Hannes, 83
Mısır
arazi spekülasyonu, 110
devlet baskısı, 138-9
gecekondu nüfusu, 40
gecekondulaşma, 56
kentleşme, 23
toplu konut, 92
yoksulluk, 200
mikro girişimler, 105, 214, 216, 217, 219
Milanoviç, Branko, 36
Milenyum Kalkınma Amaçları, 33, 238
Mitchell, Timothy, 111
Mitlin, Diana, 101
Mobutu, Sese Seko, 80, 228, 229, 230, 231
Mogadişu, 241
Mohan, Rakesh, 58
Moi, Daniel Arap, 129
Molina, Humberto, 112
Mombasa, 33
Monrovia, 168
Montevideo, 49-50
Morel, Edmundo, 134
Moser, Caroline, 193
Moskova, 37, 201
Mugabe, Robert, 142, 143
Mumbai (Bombay)
arazi mülkiyeti, 109
aşırı kalabalık, 119
çocuk işçiler, 223
Dünya Bankası projesi, 97
eşitsizlikler, 123, 124-5
gecekondu sakinleri, 33, 39, 42, 48
kadınlar, 173
kanalizasyon, 170, 171
kent ıslahından sorumlu yetkililer, 91
kirlilik, 164
konut, 51, 88
koruma altındaki bölgelerin gaspı, 167
mülteciler, 77

nüfus, 18-9
ölüm oranları, 179
özelleştirme, 206
sanayisizleşme, 27
sokak sakinleri, 54
sömürge dönemi, 72-3
su satışları, 177
tahliyeler, 130
uydu kentler, 127
mutenalaştırma, 61, 97, 110
mülkiyet hakları, 64, 104, 214
mülteciler, 68, 77, 128, 231
Mwacan, Angeline, 178
Mwangi, Meja, 169
Myanmar (Burma), 72, 135

Nairobi
aşırı kalabalık, 121
çocuk ölümleri, 178-9
emlak patronu, 63, 113
eşitsizlik, 122
kanalizasyon, 169, 170-1, 175
nüfus büyümesi, 33
sömürge dönemi, 71
su kirliliği, 168
su satışları, 177
tahliyeler, 129, 130
virane ev kiracılığı, 52, 60
yangınlar, 158
Napoli, 37, 60, 108, 121, 210-1
Nasır, Cemal Abdul, 83, 238
Navarro, 69
Nedoroscik, Jeffrey, 50, 111, 227
Negri, A., 240
Nehru, Jawaharlal, 83, 238
Neoklasik teori, 197
neoliberalizm, 31, 104, 106, 173, 197, 238
bireycilik, 220
enformel sektör, 215, 222
esnek emek, 221
Güney Afrika, 188
Hindistan, 205, 206, 207
iyimserlik, 241
Kolombiyalı uyuşturucu kartelleri, 199
küreselleşme, 209
Maliyet kurtarma provizyonları, 96
Meksika, 193-4
sağlık hizmetleri üzerindeki etkileri, 180
Şili, 189
tuvaletlerin özelleştirilmesi, 173
Nepal, 39
New York, 18, 19, 62, 119
Nguyen Duc Nhuan, 89
Nientied, Peter, 114
Nijerya, çocuk ölümleri, 180-1
gecekondu nüfusu, 40
güzelleştirme kampanyası, 132
konut, 89
Kuzey Kore, 75
Nkrumah, Kwame, 238
Nlundu, Thierry Mayamba, 236
Nock, Magdalena, 25
Nuru, Karin, 71
Sivil toplum kuruluşları (STK'lar), 93, 94, 188, 220
yapısal uyum programları, 185, 189
Nikaragua, 56
nüfus artışı, 16, 17, 21, 33
nüfus yoğunluğu, 119-20, 122, 127

Oberai, A., 90, 98, 214
Ofeimun, Odia, 129
Okome, Onookome, 15
Olimpiyat Oyunları, 134-5
organ ticareti, 226-7
orta sınıflar, 49, 61, 191, 240
araba kullanımı, 163, 164
arazi mülkiyeti, 117
Dünya Bankası kent projeleri, 96-8
Hindistan, 124-5, 127-8, 182, 206-7
kent merkezindeki konutlar, 108
konut politikası, 88, 89, 92
Rusya, 201
Vergi kaçırma, 89
yoksulluk yatırımı, 111
ayrıca bkz. seçkinler; toplumsal sınıf
Ortadoğu, 57, 79, 199-200, 221
otoyollar, 147

ölüm, 179
özelleştirme
  Cezayir, 200
  Dünya Bankası politikaları, 198
  eğitim, 241
  Hindistan, 206-7
  Kongo, 230
  konut, 85, 94
  sağlık bakımı, 182, 193
  su, 178
  tuvaletler, 173-4
  ulaşım, 163
  yapısal uyum programları, 185, 186
Pakistan
  arazi spekülasyonu, 109
  gecekondu nüfusu, 40
  mülteciler, 67, 77
  yoksulluk, 200
Palm Springs, 60
Paris, 86, 125-6
Payatas, 154
Payne, Geoffrey, 105, 156
Peattie, Lisa, 96
Peil, Margaret, 112
Penang, 66
Pentekostalcılık, 232, 233
Perez Jimenez, Marcos, 75, 80-1
Peru
  ekonomik durgunluk, 190
  enformel sektör, 212
  gecekondu nüfusu, 40
  gecekondulaşma, 56
  konut politikası, 84
  köylü göçmenler, 43
Pezzoli, Keith, 117
Phnom Penh, 52, 75, 135, 177
Pinochet, Augusto, 137, 189
Pol Pot, 75, 135
politika, 127-8, 138
Port-au-Prince, 119, 174, 224, 243
Portes, Alejandro, 215-6, 221 (40n)
Porto Riko, 152
Potts, Deborah, 189-90
protestolar, 195-7
PRSP, *bkz.* Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Belgeleri
Pugh, Cedric, 95, 194
Pusan, 31
Puslu Dağ, 66, 157
Putin, Vladimir, 202
Quito, 49, 112, 167, 179, 193
Raftopoulos, Brian, 143
Rakodi, Carole, 189
RAND Corporation, 242
Rangel, Jose Vincente, 153
Rangoon, 67, 130, 135-6, 176
Reagan, Ronald, 186
Rigg, Jonathan, 42
Riis, Jacob, 35
Rio de Janeiro
  eşitsizlik, 191
  favela'ların dikeyleşmesi, 120
  gecekondu sakinleri, 43, 48
  gecekondu temizlikleri, 127, 130, 136-7
  kent merkezindeki yoksulluk, 48
  kirlilik, 159
  nüfus, 18
  tehlikeli gecekondu yerleri, 151
Rio/Sao Paulo Genişletilmiş Metropol Bölgesi (RSPER), 19
Riskin, Carl, 203
Roberts, Bryan, 218
Robotham, Don, 198
Rocha, Mercedes de la, 220
Rodenbeck, Max, 50
Rodezya, *bkz.* Zimbabwe
Rodgers, Dennis, 147-9
Rogerson, Christine, 195
Roma, 202
Roy, Ananya, 130
Roy, Arundhati, 104, 172
Ruggeri, Laura, 144-5, 149
Rusya Federasyonu, 39, 201
rüşvet, 114, 155, 182, 199
Sabana Perdida, 133
Sadat, Anwar, 138-9
Sadr Şehri, 176, 244
sağlık meseleleri, 174-83, 193
  ayrıca bkz. hıfzıssıhha
San Salvador, 224
sanayileşme, 27, 28, 31, 78, 179

sanayisizleşme, 27, 31, 189, 193, 202
Santa Cruz Meyehualco, 66
Santiago, 25, 49, 137, 211
Santo Domingo, 123, 130, 134, 241
São Paulo
  bölge temelli kentleşme, 25
  düzenleme, 106
  etrafı duvarlarla çevrili siteler, 147
  favela, 32, 51
  gecekondu sakinleri, 39
  imalat işlerinde yaşanan kayıplar, 198
  kent merkezindeki yoksulluk, 49
  kira fiyatları, 112
  kirlilik, 159, 161, 164
  nüfus, 18
  sanayileşme, 31
  sanayisizleşme, 27
  su kirliliği, 167-8
SAP, *bkz.* yapısal uyum programları
Schenk, Hans, 65, 158
Schenk-Sandbergen, Loes, 173
Schneider, Cathy, 137
Schultz, George, 186-7
Scott, James, 57
Seabrook, Jeremy, 23, 93, 95, 128
  Dakka, 225
  gecekondu yangınları, 157
  Hindistan, 206
  tehlikeli gecekondu yerleri, 150, 159
  Üçüncü Dünya kent burjuvazisi, 149
seçkinler, 92, 123, 148, 149, 182
  ayrıca bkz. orta sınıflar
Seddon, David, 196
Seul-Injon, 18, 19, 27, 53, 130, 134
Seylan, 73
Shapiro, Ann-Louise, 86
Sharma, Kalpana, 124-5
Shi, Anqing, 176
Shinomiya, Hiroshi, 157
Sieverts, Thomas, 24
Simon, Joel, 161
Singapur, 47, 84, 85
sınıf, *bkz.* toplumsal sınıf
sivil toplum, 100
Sivil toplum kuruluşları (STK'lar), 99-104
Skidmore, Monique, 67, 135-6, 176
Smart, Alan, 85
Smith, Marlene, 89
Snowden, Frank, 108, 210-1
Sofya, 202
sokak sakinleri, 54
sokak satıcıları
  Dar-es-Selâm, 218
  kadınlar, 193
  Manila, 126
  Napoli, 210-1
  sokak satıcılarının maruz kaldığı baskılar, 142
  ayrıca bkz. enformel sektör
Soliman, Ahmed, 45-6, 79, 92
Solinger, Dorothy, 141, 172
sosyalizm, 131
Soto, Hernando de, 94, 103-4, 214-6
Sovyetler Birliği (SSCB), 201-2, 238
Soweto, 63-4, 174
sömürge dönemi, 72, 73
sömürgecilik, 71-3, 123, 124, 143, 170
sömürü, 217, 222-7
Sperling, Daniel, 161-2
SSCB, *bkz.* Sovyetler Birliği, eski
St. Petersburg, 201
Stalinizm, 74
Steinberg, Florian, 166
Stewart, Frances, 185-6
Stiglitz, Joseph, 100
Stillwaggon, Eileen, 57, 174
STK'lar, *bkz.* sivil toplum kuruluşları
su, 167, 168, 175, 177
suçlular, 59, 68
Sudan, 40
Sukarno, 83, 238
Surat, 65, 181, 217
Suret-Canale, Jean, 73-4
Sutiyoso, General, 142
Şanghay
  çekçek, 225
  Ekonomik Bölgesi, 20
  ekonomik kalkınma, 203, 204-5

enformel sektör, 213
gecekondu sakinleri, 39
hıfzıssıhha, 172
köylü emeği, 82
nüfus, 18, 19
tahliyeler, 131
Şarkiyatçılık, 245
şiddet, 221
Şili, 137, 190, 191
Taban seçmen grupları, 100, 101
Tabb, William, 187
tahliyeler, 125, 126-31
Bangkok, 87
Delhi, 88, 127-8
güzelleştirme kampanyaları, 132-6
Manila, 119, 126
Tahran, 18, 57, 79, 200
Tanzanya, 40, 83
tapulandırma, 105-7, 116
tarım, 27, 29, 30, 166-7, 199, 207, 219
Taschner Suzana, 106, 136-7
taşkınlar, 153-5
Tatlon, 153
Taussig, Michael, 69
Tekin, Latife, 56-7
tellal, 59
teneke mahalleler, 39, 42, 56, 65
Latin Amerika, 75
Lusaka, 55
sömürge ülkeleri, 72, 73
ayrıca bkz. barrio'lar; *bustee*'ler; *favela*'lar
terörizm, 239, 240, 245
Thatcher, Margaret, 186
The Challenge of Slums, 36, 38, 41, 186, 188, 197, 210
Thomas, Frederic, 89, 102, 217
Thomas, Troy, 243
Tibaijuka, Anna, 39 (12n)
Tirana, 202
Tokyo, 19, 119, 154
toplu taşıma, 161-2
toplumsal sermaye, 100
toplumsal sınıf, 49, 61, 143-83
enformel işçi sınıfı, 210, 213, 215
sınıf mücadelesi, 102, 121, 125
yarı-proleterleşme, 209
ayrıca bkz. orta sınıflar
toprak kaymaları, 152
trafik, 161-4
transit kamplar, 66
Trefon, Theodore, 178, 188-9
Truman, Harry, 131
Tunus, 88
Tunus şehri, 159
turizm, 25, 136-7
Turner John, 44-5, 94-5
Türkiye, 40, 56, 78-9, 156
Türkiye'deki gecekondular, 55, 56-7, 78-9, 110, 157, 167, 240
Uganda, 186
Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 32, 189, 225
Uluslararası Para Fonu (IMF), 28, 30, 33, 93, 110, 238
IMF karşıtı protestolar, 195-7
Kongo, 229, 230, 231
vergilendirme, 91, 188
yapısal uyum programları, 85, 181, 185-6, 188, 230
UNDP, *bkz.* Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNICEF, *bkz.* Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu
Uruchurtu, Ernesto, 76, 81
Uruguay, 191
ülke içinde yerlerinden sürülmüş insanlar (IDP), 67
van der Linden, Jan, 58, 60, 114
van Westen, August, 115
Varanasi, 223
Varley, Ann, 106
Vasagar, Jeevan, 122
Vaux, James Hardy, 36
Velasco Alvarado, Juan, 84
Venezüella, 75, 80-1, 153, 190
vergilendirme, 91, 189
Verma, Gita, 102-3, 122
Vietnam, 40, 75, 89
Vijayawada, 150
Walton, John, 196
Warah, Rasna, 121, 175

Ward, Peter, 25, 64, 70, 105
Washington Mutabakatı, 85, 100, 186, 214
Weber, Max, 31
Whitelaw, James, 35
WHO, *bkz.* Dünya Sağlık Örgütü
Wiseman, Cardinal, 36
Wolfensohn, James, 100
Xi Ying, 225
Yamuna Pushta, 128
yangın, 157-8
yapısal uyum programları, 30, 85, 186, 193, 197, 209
  arazi spekülasyonu, 109
  çevresel koşullar, 155
  kent sınıfı yapıları, 215
  Kongo, 229
  sağlık harcamalarına etkisi, 180
  Zimbabwe, 212
Yatsko, Pamela, 204-5
Yeboah, Ian, 23 (27n)
Yeni Bombay, 88, 127
yer ve hizmet projeleri, 94, 95, 97, 98
Yerevan, 40
yetkilendirme, 99
Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Belgeleri (PRSP), 99
yoksulluk, 41-3, 184-208
  Afrika, 19, 33
  aşırı kentleşme, 31
  BM-HABITAT raporu, 35, 36
  Cezayir, 200
  Çin, 205
  Doğu Avrupa, 202
  Hindistan, 19, 205, 207, 208
  kent çevresindeki, 239
  kent merkezi, 48-54
  kentsel tehlike, 154, 158
  kırsaldaki, 71
  Latin Amerika, 191
  Meksika, 199, 220
  Nijerya, 189
  Pakistan, 200
  Rusya, 201
  yoksulluğun kentleşmesi, 70
  Yoksulluktan kâr sağlama, 107-16
yol ağları, 147
Young, Marilyn, 78
Yönder, Ayşe, 60
Zaire (Kongo), 67, 80, 227-36
Zanetta, Cecilia, 137, 198
zehirli sanayi/atık, 151, 161, 166-7
Zhang, Yan, 131
Zhejiang köyü, 141
Zimbabwe, 71, 142-3, 182, 188, 212

Mike Davis
Gecekondu Gezegeni

Gecekondu Gezegeni, Üçüncü Dünya ülkelerinin kentsel bölgelerinde halen bir milyar insanın yaşamakta olduğu gecekondu mahallelerinin tarihini ve bugününü analiz ediyor. Konuyla ilgili muazzam genişlikteki literatürden aldığı ampirik verileri ustalıkla kullanan Mike Davis, yoksulların Mumbai, Kahire, İstanbul, Sao Paulo, Seul gibi onlarca megakentte verdiği hayatta kalma mücadesini betimlerken çok önemli bir dizi tespitte bulunuyor.

Davis'e göre IMF ile Dünya Bankası'nın kıskacındaki devletlerin bu devasa sorunu çözmek için geliştirdiği önlemler yoksulların değil orta sınıfın işine yarıyor. Bazı liberal çevrelerin yoksulların pratik becerilerine düzdükleri ikiyüzlü methiyeler ve asıl çözüm mercii olarak gösterilen STK'lar kentlerdeki toplumsal hareketleri radikallikten uzaklaştırıyor; her yıl yüzbinlerce yoksul yaşadıkları mahallelerden zorla tahliye edilirken, boşalttıkları yerlere orta sınıf yerleşiyor.

Latin Amerika'dan Orta Doğu'ya, Afrika'dan Güney Asya'ya uzanan geniş bir küresel coğrafya üzerinde karşılaştırmalı olarak kent yoksulluğunu inceleyen Davis şu soruya ulaşıyor: Pentagon'un gecekondu mahallelerini 21. yüzyılın savaş alanları ilan etmesi ile, deprem ve sel gibi doğal felaketlerde gecekondu mahallelerine sürgün edilmiş yoksulların çok daha fazla zarara uğradıkları gerçeği arasında hiç mi bağ yok?

Neoliberalizmin hem tarihte eşi görülmedik boyutlara çıkardığı hem de büyük bir pişkinlikle yok saydığı yoksulluk sorununun dünya çapında kapsamlı bir haritasını çıkaran bu kitabı herkes okumalı.

KİTAP
2006

Metis Tarih Toplum Felsefe
ISBN-13: 978-975-342-621-3

9 789753 426213

Metis Yayınları
www.metiskitap.com